БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Навчальний посібник

Рекомендовано Вченою Радою

як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
Протокол № від 2017р.

Дніпро
ПОРОГИ
2017

УДК 336.71 (075.8)
ББК 65.262.1я73

Рекомендовано Вченою Радою

посібник для студентів вищих навчальних закладів
Протокол № від 2017р.

Банківські операції [текст]: навч.посіб./ Н.І.Демчук, О.В. Довгаль, Ю.П.Владика– -Дніпро: Пороги, 2017. - с.

Навчальний посібник спрямований на формування необхідних теоретичних знань і набуття практичних навичок з дисципліни «Банківські операції» та формування професійних компетенцій з банківської справи. В ньому розглянуто особливості та проблемні аспекти формування, еволюційного розвитку та функціонування сучасних банківських операції.

У навчальному посібнику послідовно викладено систему теоретичного, методологічного та практичного забезпечення дисципліни «Банківські операції». До кожної теми наведено теоретичний матеріал для поглибленого опрацювання, завдання для самостійної роботи у формі питань для самоконтролю.

Запропонований навчальний посібник відповідає вимогам організації навчального процесу. Рекомендується для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за освітньо-професійною програмою бакалаврів зі спеціальності 6.030508 «Фінанси і кредит» 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування».

Рецензенти:
Волосович С. В. – д-р. екон. наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет,
Горбонос Ф.В. . – д-р. екон. наук, професор, Львівський університет бізнесу та права
Ковальчук К.Ф. . – д-р. екон. наук, професор, Національна металургійна академія України

УДК 336.71 (075.8)
ББК 65.262.1я73

ISBN

© Колектив авторів 2017

ВСТУП

Навчальний посібник, який ви тримаєте в руках, відповідає вимогам часу, доповнює наявні підручники та навчальні посібники, наочно подає матеріал щодо базових операцій банків. Його написання є результатом дидактичного та методичного обробленння і систематизації авторами наявного навчального матеріалу, переробки та узагальнення положень змісту навчальних посібників вітчизняних та закордонних фахівців з напряму банківської справи, опрацювання джерел банківського права та періодичної літератури. Викладений матеріал враховує останні зміни у законодавчо-нормативних документах щодо банківської діяльності Кабінету Міністрів України, Національного банку України, міжнародних фінансових та банківських організацій.

Структура навчального посібника відповідає нормативним вимогам МОН України і охоплює понад 75% навчальної програми.

Даний навчальний посібник має певні особливості порівняно з іншими аналогами.

Перша особливість даного навчального посібника полягає в тім, що при його написанні автори не тільки зробили акцент на розкритті змісту та призначення значної кількості чинних нормативних та законодавчих документів, а і побудували на їх основі весь термінологічний апарат та основний ілюстративний матеріал, що дозволяє студентам більш докладно ознайомитись із нормативно-правовою базою, поглянути на банківські операції під іншим кутом зору, ніж це запропоновано в більшості наявних навчальних посібників та підручників. Наведені в ході викладення матеріалу новітні статистичні данні дають можливість студентам начно визначити місце того або іншого виду діяльності банку в загальній картині, простежити динаміку їх розвитку, поміркувати про проблеми в дільяності вітчизняних банків.

Друга особливість полягає у висвітленні суто банківських операцій і діяльності банків України. Він не містить матеріалів, присвячених банківській системі України, фінансовому менеджменту в банках, обліку банківських операцій, аналізу банківської діяльності і не дублює навчальні посібники і підручники, присвячені дисциплінам «Кредитування і контроль», «Банківська система», «Банківська справа», «Банкіфвська

статистика», «Фінансовий менеджмент в банках», «Облік і аудит в банках», «Аналіз банківської діяльності» тощо.

Третя особливість – питання для самоконтролю, які завершують кожний розділ, містять в собі елементи дискусійного та провокаційного характеру, які спонукатимуть студента більш докладно ознайомитись із законодавчо-нормативною базою, матеріалами даного навчального посібника та іншими джерелами.

Композиція навчального посібника, подання термінів, використання засобів наочності спрямовані на те, щоб передати студентові певну інформацію, навчити його самостійно користуватися книгою.

Кожний з 8 розділів навчального посібника містить:

- основний текст, в якому поряд з теоретичними та методичними матеріалами подано термінологічний апарат, наведено приклади розв'язання практичних ситуацій. Формуванню практичних навичок здійснення банківських операцій сприятиме ознайомлення студентів із типовими формами банківських документів, наведених в додатках, а також схем проведення операцій та здійснення розрахунків, наведених в текстовій частині навчального посібника;
- питання для самоконтролю знань, які мають на меті краще засвоєння матеріалу та сприяння більш ефективному опрацюванню студентом навчального матеріалу у процесі самостійної роботи, роблять процес вивчення дисципліни активним,
- перелік основної та додаткової рекомендованої літератури дозволить студентам поглиблено вивчити найбільш цікаві для них питання.

Рекомендований студентам наприкінці навчального посібника список використаних при написанні джерел складено не в алфавітному порядку, а по мірі послалань. Він містить значний перелік чинних нормативно-правових актів по кожному розділу(із джерелами доступу в інтернеті), результатів дисертаційних та монографічних досліджень, а також статей, оприлюднених в науково-практичних виданнях України.

Для більш легкого сприйняття матеріалу основні поняття та терміни подані жирним шрифтом. Інформація, на яку студентам бажано звернути особливу увагу, починається із слів *«Зверніть увагу»* і помічена в навчальному посібнику курсивом.

Бажаємо успіху у вивченні дисципліни.

РОЗДІЛ 1. БАНКИ: ПРИЗНАЧЕННЯ, ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ, ВИДИ, СТРУКТУРА

1.1. Суть, призначення, принципи та функції банків

Будь-який економічний феномен, до якого поміж іншим, належить банківська діяльність, не виникає спонтанно, а з'являється в результаті еволюційного розвитку під впливом різноманітних факторів, економічних явищ та процесів.

Сучасний стан банківської справи є наслідком попереднього розвитку цивілізацій і націй, що визначав становлення різних форм банківської діяльності в різні історичні періоди. Становлення банківництва супроводжувало розвиток товарного виробництва і обороту, що відбувалося історично паралельно і взаємообумовлено. Виникненню банків передувало надання окремих послуг, які в подальшому спричинили появу первісних банківських операцій й інституційних форм. Банківські операції виникали не одночасно, а розвивались поступово.

Схематично зародження та розвиток банківництва можна представити у наступному вигляді:

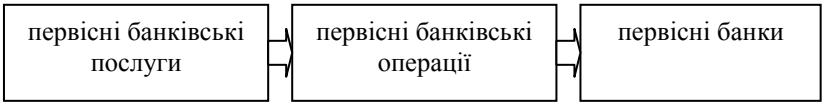

Умовно зародження та розвиток банківських операцій поділяють на чотири етапи:

I етап – від античності до виникнення Венеціанського банку;

II етап – з 1157 року до заснування Англійського банку в 1694 році;

III етап – з 1694 року до кінця XVIII ст.;

IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу [БС Мазур, с.6].

Історія не містить достатньо повних відомостей про те, коли виникли первісні банки, які операції вони виконували і що було рушійною силою їх розвитку. Відомо, що банківська справа бере початок з глибокої давнини.

Для пізнання сутності будь-якої економічної категорії важливо враховувати етимологію, правовий та економічний аспекти, виокремити їх відмінності.

Певний інтерес викликає етимологія слова «банк», оскільки дозволяє певною мірою визначити зміст, який вкладався в дане поняття, а також встановити первісне призначення банків.

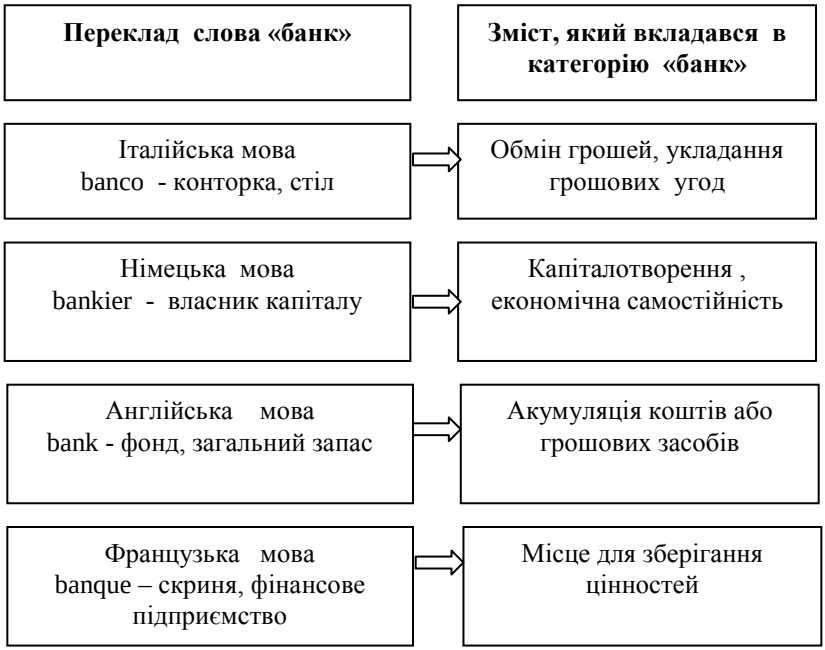

Рисунок 1.1. Етимологія поняття «банк»

Традиційно вважається, що термін «банк» походить від італійського «banco» - «конторка», «лава», «стіл», на якому середньовічні міняли розкладали свої монети в мішках і посудинах і здійснювали обмін грошей. Слід зазначити, що слова з аналогічним корінням зустрічаються в багатьох мовах світу. Тому можна припустити, що термін «банк» походить від:

- німецького «bankier» - власник капіталу, що має можливість одноосібно визначати стратегію і тактику використання фінансових ресурсів,
- англійського «bank» - фонд, загальний запас;

- французького «banque», яке перекладається і як «скриня» (вказує на функцію збереження чогось цінного), і як «фінансове підприємство» - суб'єкт кредитних відносин, який акумулює грошові кошти, розпоряджається і використовує власні та запозичені кошти з метою одержання прибутку[2]

Доречі, більшість вітчизняних фахівців-теоретиків банківської справи вважають, що в українській мові слово «банк» почало вживатись за посередництвом французької мови.

Правові підвалини щодо поняття «банк» закладено ст.2 Закону України «Про банки і банківську діяльність [3]:

- банк - це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Згідно із законодавством, слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком як банк і мають банківську ліцензію.

Щодо трактування економічної сутності категорії «банк» в економічній літературі сформувалося декілька підходів, наочно представлених на рис.1.2:

1) **банк розглядається як фінансовий посередник**, що виконує комплекс базових операцій, які в сукупності становлять закінчений процес посередництва:

– акумуляцію грошових коштів економічних суб'єктів з правом вільного розпорядження ними;

–вільне розміщення їх у дохідні активи від свого імені і під свою відповідальність;

– безумовне виконання розпоряджень власників акумульованих коштів щодо їх використання - повернути власникові готівкою, перерахувати на рахунки третіх осіб чи на власні рахунки інших видів у цьому чи іншому банках;

– діяльність їх щодо створення зобов'язань і вимог грунтується на тих самих засадах, що й банків: їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності. Перетворюючи одні зобов'язання в інші, вони, як і банки, забезпечують трансформацію руху грошового капіталу на ринку - трансформацію строкову, обсягову і

просторову, а також трансформацію ризиків шляхом диверсифікації;

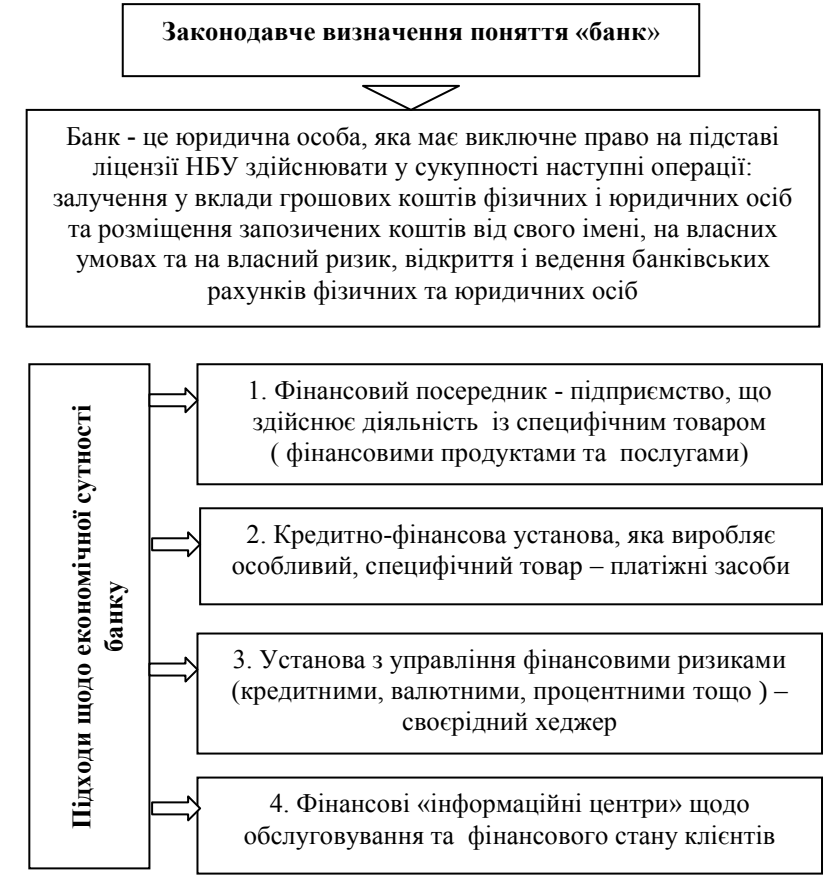

Рисунок 1.2. Правові та економічні аспекти визначення поняття «банк»

2) **банк розглядається як кредитно-фінансова установа,** оскільки через надання кредиту та різноманітних послуг сприяє розвитку розрахунків та є установою, що має право виробляти особливий, специфічний товар – кредитні гроші та платіжні засоби;

3) **банк розглядається як своєрідна установа з управління фінансовими ризиками**: банки мобілізують вільні грошові кошти шляхом відкриття депозитів та здійснюють діяльність по наданню комерційних, споживчих і заставних позичок, а також купівлю цінних паперів Уряду, та муніципальних облігацій. У результаті такої діяльності банк поєднує інтереси кредиторів та позичальників в просторі та часі, приймаючи на себе ризики неповернення коштів та невиконання зобов'язань;

4) **банк розглядається як особливий інформаційний центр**: в процесі виконання функцій безпеки і опосередкування фінансових угод банки збирають, зберігають, накопичують, модернізують, обробляють, контролюють та аналізують інформацію щодо своїх клієнтів, тобто переробляєть великий масив інформації. Якість інформаційних потоків визначає правильність рішень щодо кредитування, інвестування чи депозитної діяльності банку. *В екстремальних випадках невдалі рішення можуть привести банк до фінансового краху.*

Економічна сутність банку проявляється через його стратегічну мету, принципи діяльності, призначення та функції (рис.1.3).

Стратегічною метою діяльності банку є максимізація його ринкової вартості (ринкової оцінки капіталу).

Суть банку можна розкрити і через загальні принципи діяльності, до яких належать:

1) **принцип економічної самостійності** посідає перше місце, оскільки виходить з етимології слова «банк» (див.рис.1.1). Економічна самостійність банків в сучасному розумінні передбачає:

- комерційний розрахунок: доходи покривають витрати, відсутнє право на отримання державних субсидій, безпосередньою метою діяльності є отримання прибутку при розумному ризику. Основним джерелом прибутку є банківський процент. Першоосновою процента є додатковий продукт, створений у виробництві, а на поверхні явищ прибуток банків виступає переважно як різниця між сумою процентів, отриманих за надані банком кредити і виплачених по внесках клієнтів.;

- автономію: банки отримали право самостійно здійснювати ціноутворення банківських продуктів у межах

діючих обмежень, тобто самостійно встановлюють відсоткові ставки за депозитами та кредитами, розміри тарифів на розрахунково-касове обслуговування тощо;

- самоуправління: банки самостійно визначають стратегію і тактику свого розвитку, своєї діяльності без втручання держави.

Рисунок.1.3. Стратегічна мета та принципи діяльності банку

Принцип економічної самостійності полягає у необхідності відповідального забезпечення своїх кредитних вкладень необхідними ресурсами. Економічна самостійність припускає свободу розпорядження власними коштами банку й залученими ресурсами, вільний вибір клієнтів і вкладників, розпорядження доходами, що залишаються після сплати податків.

Економічна відповідальність банку за результати своєї діяльності не обмежується його поточними доходами, а поширюється й на його капітал. За своїми зобов'язаннями банк відповідає всіма належними йому коштами й майном, на яке

відповідно до діючого законодавства може бути накладене стягнення;

2) **принцип роботи в межах наявних ресурсів** означає, що банк повинен забезпечити кількісну відповідність між власними ресурсами та кредитними вкладами;

3) **принцип договірного характеру відносин** між банком і клієнтами передбачає, що відносини будуються на ринкових критеріях прибутковості, ризику та ліквідності. Клієнти самостійно обирають банки для кредитно-розрахункового та касового обслуговування, можуть обслуговуватися за всіма видами банківських операцій в одному чи кількох банках. Всі банківські продукти, всі послуги, які надає банк своїм клієнтам, завжди оформлюються відповідними договорами (кредитними, депозитними тощо);

4) **принцип регулювання діяльності** здійснюється тільки опосередкованими економічними, а не адміністративними методами. Держава визначає тільки «правила гри», але не може давати банкам накази[1].

Більш детально економічна суть банку розкривається через його функціональне призначення. *Основне призначення банку – посередництво в переміщенні грошових коштів, акумулювання грошових коштів та передавання їх в кредит.*

Банк покликаний виконувати ряд функцій. В агрегованому вигляді, з погляду забезпечення виконання основного призначення банку, можна виділити платіжно-розрахункову, ощадно-капіталотворчу, трансформаційну та кредитно-інвестиційну групи функцій. Усі функції тісно пов’язані між собою та дозволяють комерційному банку виступати у якості органа, що емітує платіжні засоби для обслуговування усього кругообороту капіталу в процесі виробництва й обігу товарів (рис.1.4).

Зупинемось більш детально на функціях банку.

1) **платіжно-розрахункова фукнція** – посередництво банків у платіжних розрахунках між фізичними та/або юридичними особами, між юридичними особами. Дана функція банку полягає у забезпеченні взаємних розрахунків між усіма учасниками суспільного виробництва, і перш за все між господарюючими суб’єктами. Переказуючи гроші з рахунка одного клієнта на рахунок іншого клієнта, банк не тільки істотно

зменшує їх витрати на організацію розрахунків і прискорює їх, але й гарантує виконання розрахунків, отже, зменшуються ризики для учасників суспільного виробництва. З боку держави розрахунки між клієнтами за допомогою банку забезпечують повну прозорість і контрольованість грошового обігу;

Рисунок.1.4. Призначення та основні групи функцій банку

2) **ощадно-капіталотворча функція** (мобілізація грошових надходжень, доходів та заощаджень і перетворення їх у позичковий капітал) – залучення тимчасово вільних ресурсів

суспільства, зокрема, мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у реально діючий капітал. Самі по собі тимчасово вільні ресурси суспільства не є капіталом, в капітал вони перетворюються саме в банківській установі, коли починають приносити дохід у вигляді процентів своїм власникам;

3) **кредитно-інвестиційна функція** (створення та знищення нових кредитних грошей та інших кредитних знарядь обігу) – розміщення залучених коштів завдяки механізму створення кредитних знарядь обігу. Ця функція є однією з найважливіших, що відрізняє її від інших небанківських кредитних установ і фінансових посередників грошового ринку. Комерційні банки створюють нові кредитні гроші при кредитування своїх клієнтів із зарахуванням їм позичок на поточні рахунки. Здатність комерційних банків створювати кредитні гроші значно відрізняється від емісійної функції НБУ, який емітує готівкові кредитні гроші. Дана функція пов'язана з видачею кредиту і є логічним продовженням ощадно-капіталотворчої функції, вона перетворює банк на фінансового посередника. Реалізовуючи цю функцію, банк вирішує протиріччя суспільного виробництва, яке полягає в тому, що в одних членів суспільства є тимчасово вільні кошти, а в інших їх немає, але є нагальна потреба в них та ще й чітко сформульована як у часі, так і в обсягах. Зрозуміло, що це протиріччя може бути вирішено і за рахунок безпосереднього кредитування власниками коштів тих, хто потребує таких коштів. Але цей кредит є обмеженим як за напрямом (від постачальника до замовника), так і за розмірами (залежить від розмірів резервного фонду підприємця-кредитора). До того ж він, як правило, є товаром. Що ж до кредиту грошима, особливо у значних розмірах, то власникові тимчасово вільних коштів безпосередньо надати їх у позику дуже непросто. Ця форма витратна і не може бути надто поширеною через складнощі у визначенні платоспроможності і відповідальності позичальника. У побутових відносинах ми з цим постійно стикаємося і добре знаємо, що зовсім незнайома людина навряд чи позичить нам навіть гривню. Банк же має можливості з меншими витратами визначити платоспроможність і надійність позичальника і тим самим суттєво зменшити економічний ризик для того, хто віддає в користування свої тимчасово вільні кошти;

4) **трансформаційна функція** (функція перетворення) полягає в тому що банки, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання і передаючи їх іншим суб'єктам, мають можливість змінювати (трансформувати) величину й терміни грошових капіталів та фінансові ризики. Завдяки трансформаційній функції банки виконують свою посередницьку місію на фінансовому ринку, яка полягає в тому, що банки, акумулюючи тимчасово вільні заощадження інвесторів, мають можливість трансформувати строки, ризики, величину грошових капіталів.

4.1). **Трансформація ризиків** відбувається за допомогою певних заходів, які дозволяють високий ступень ризику окремих фінансових ресурсів звести до мінімуму. Серед таких заходів страхування депозитів, диверсифікація активів, застава, диференційований підхід до встановлення процентних ставок.

4.2). **Трансформація строків**. Банки мають унікальну можливість залучати короткострокові фінансові кошти з різних джерел, поповнювати їх та здійснювати довгострокове інвестування та кредитування, що досить важливим для розвитку економіки.

4.3). **Трансформація обсягів**. Банки, залучаючи індивідуальних інвесторів, мають можливість формувати значні за обсягом капітали, спрямовуючи їх на фінансування масштабних проектів в економіці країни.

4.4). **Просторова трансформація**. Акумулюючи вільні фінансові ресурси в різних регіонах, залучаючи їх за кордоном, банки можуть спрямувати їх на розвиток економіки окремого регіону чи на фінансування одного суб'єкта господарювання або проекту.

4.5). **Валютна трансформація**. Банки, залучаючи кошти в одній валюті, мають можливість розміщувати її в іншій, здійснюючи конверсію (перерозподіл) грошових потоків [4, с.112-113; 1, с. 74-75].

Слід зазначити, що перелічені функції мають узагальнений характер. Окрім зазначених базових функцій, комерційні банки можуть виконувати ряд інших функцій, конкретне коло яких визначається особливостями різних секторів ринку і потребами тих груп клієнтів банку, на які він орієнтує свою діяльність.

За функціональною специфікою вітчизняні банківські установи поділяються на Національний банк України (центральний банк, банк банків) та банки (або комерційні банки).

Банки, як правило, розглядаються у двох аспектах:

- у широкому розумінні банк - це фінансово-кредитна установа, що функціонує на другому після центрального банку рівні банківської системи;

- у вузькому розумінні під банком розуміється багатопрофільна кредитно-фінансова установа, яка здійснює особливий вид підприємницької діяльності, пов'язаний з рухом позикових коштів, їх мобілізацією і розподілом із застосуванням певного набору базових банківських операцій з метою одержання максимального прибутку.

На відміну від центрального банку (яким в Україні є Національний банк України), комерційні банки покликані обслуговувати учасників грошового обігу: суб'єктів господарювання всіх форм власності та організаційно-правових форм (від приватних підприємців до банків), сімейні господарства, державні структури. Саме через ці банки банківська система обслуговує народне господарство відповідно до задач, що випливають з грошово-кредитної політики Національного банку України.

Пізнання сутності банку розкривається не тільки через вивчення правової та економічної основи, а і визначення його відмінностей від інших учасників ринку.

Як правило, банки в силу притаманних їм функцій, порівнюють з підприємствами та фінансовими установами (рис.1.5).

З економічного погляду банк є підприємством, яке створює свої продукти, які дістали назву «банківські продукти». Крім того, банки надають різні послуги, так звані, «банківські послуги», переважно грошового характеру (див.п.1 та п.2 рис.1.2).

Порівняння банків з виробничими підприємствами.

Банкам властиві наступні характеристики, які, зазвичай, відрізняють їх від більшості інших комерційних підприємств:

- банки зберігають значні суми, включаючи грошові кошти та оборотні фінансові інструменти, фізична безпека яких має

бути забезпечена під час передачі та при збереженні. Вони також зберігають та контролюють оборотні інструменти та інші активи, які можна легко передавати в електронній формі;

- банки часто здійснюють операції, які починаються в одній юрисдикції, відображаються в звітності в другій юрисдикції, а управляють ними ще в третій юрисдикції;

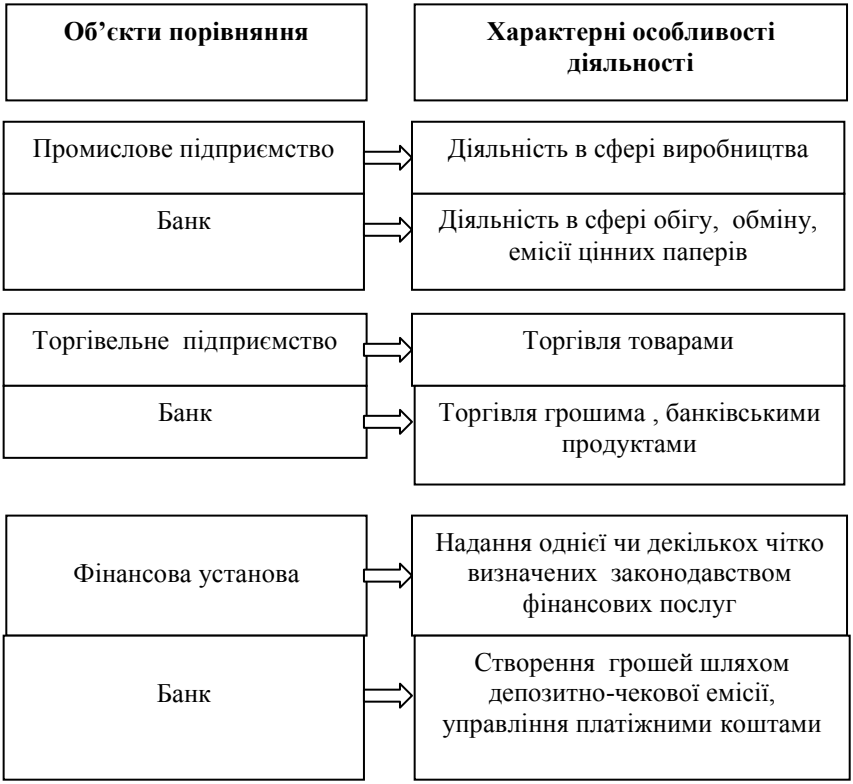

Рисунок 1.5. Характерні відмінності банків від найчастіше порівнюваних з ними суб'єктів господарювання

- банки часто здійснюють операційну діяльність з нормативно встановленим низьким співвідношенням капіталу і

загальних активів, що підвищує вразливість банків несприятливим економічним подіям та ризику банкрутства;

- банки мають активи, вартість яких швидко змінюється та часто складно визначити їх реальну (ринкову) величину. Отже, відносно невелике зменшення вартості активів може значно впливати на їхній капітал та потенційно на їхню законодавчо встановлену платоспроможність;

- банки зазвичай отримують значну суму фінансування від короткострокових депозитів (застрахованих чи незастрахованих). Втрата довіри вкладниками до платоспроможності банку може швидко призвести до кризи ліквідності;

- банки мають обов'язки стосовно активів, які вони утримують, але які належать іншим особам. Це може призвести до зобов'язань за порушення довірчою особою її обов'язків. Тому банкам слід встановлювати операційні процедури та заходи внутрішнього контролю, які призначені забезпечити, щоб операції з активами здійснювалися лише у відповідності з умовами, за яких активи були передані банку;

- банки здійснюють велику кількість різноманітних операцій, вартість яких може бути значною. Це, зазвичай, потребує складних систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, а також широкого застосування інформаційних технологій (ІТ);

- банки діють через мережі філій і відділень з широкою географією розташування. Це обов'язково спричиняє більшу децентралізацію повноважень та розосередження функцій обліку й контролю, що закономірно ускладнює застосування єдиної операційної практики та єдиних облікових систем, зокрема, коли мережа філій розташована за межами національного кордону;

- часто клієнти можуть прямо розпочинати та завершувати операції без жодного втручання працівників банку, наприклад, за допомогою Інтернету чи банкоматів;

- банки часто беруть на себе значні зобов'язання без початкового переведення коштів, за винятком у деяких випадках, сплати гонорарів. Такі зобов'язання можуть бути відображені обліковими позабалансовими записами. Отже, їхнє існування важко виявити;

- діяльність банків регулюється державними органами, а тому їхні нормативні вимоги часто впливають на принципи

бухгалтерського обліку, яких дотримуються банки. Невідповідність нормативним вимогам (наприклад, щодо достатності основного капіталу) може мати наслідки для фінансових звітів банку чи розкриття інформації в них;

- клієнтські стосунки, які аудитор, асистенти чи аудиторська фірма можуть мати з банком, впливають на незалежність аудитора тією мірою, якою не впливали б клієнтські стосунки з іншими організаціями;

- банки, як правило, мають винятковий доступ до систем клірингу та розрахунків, пов'язаних з чеками та переказом грошових коштів, операціями з обміну іноземних валют тощо;

- банки є невід'ємною частиною або пов'язані з національними та міжнародними системами розрахунків і, отже, можуть становити систематичний ризик для тих країн, в яких вони функціонують;

- банки мають право та можливість випускати і здійснювати операції зі складними фінансовими інструментами, деякі з них може бути потрібним відображати за справедливою вартістю у фінансових звітах. Отже, банкам необхідно встановлювати відповідні процедури оцінки та управління ризиками. Ефективність цих процедур залежить від відповідності обраних методологій та математичних моделей, доступу до достовірної поточної і минулої інформації про ринок, а також збереження цілісності даних [5].

Найважливіша особливість комерційних банків полягає у їх можливості створювати за рахунок кредиту додаткові платіжні засоби шляхом збільшення залишків на поточних рахунках клієнтів. Усі інші інститути кредитної системи, крім центрального банку, не можуть використовувати емітовані кошти як джерело кредитних ресурсів. У той же час комерційні банки не мають права самостійно емітувати готівкові кошти, оскільки це є монополією центрального банку.

Таким чином, діяльність банку зосереджена не у сфері виробництва, а у сфері обігу, обміну. Банк - це посередник між товаровиробниками, скоріше продавець, ніж виробник; банк відрізняється характером емісії (крім випуску цінних паперів, банк проводить облік, збереженні цінних паперів інших емітентів).

Порівняння банків з торговельними підприємствами

Порівняно з торговельним підприємством фундаментальна відмінність банку полягає в тому, що в основі банку лежить кредитна справа:

при торгівлі має місце зустрічний рух вартості (товар-гроші), у кредиті – однобічний (вартість передається позичальнику, який повертає позику у визначений термін);

при торгівлі власність на товар переходить від продавця до покупця, у кредиті цього не відбувається (вартість переходить до позичальника в тимчасове користування);

при торговельній угоді продається те, що належить власнику, у кредиті це відбувається не завжди (банк, як правило, має справу з чужими коштами);

при торгівлі продавець отримує від покупця ціну товару, при кредиті кредитор отримує не тільки суму наданої позички, а й приріст у вигляді проценту;

Порівняння банків з фінансовими установами

Розглянемо коректність ототожнення банків з фінансовими установами. Згідно ст. 1 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» [6] фінансова установа - юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку.

Крім банків до фінансових установ належать: кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, - інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг.

В основу банківської діяльності на законодавчому рівні, зокрема Законом України «Про банки і банківську діяльність», покладено банківські операції та банківські послуги. Багато фінансових інститутів здійснюють операції подібні до банківських, але це не означає, що вони є банками.

До відмінностей банків від небанківських фінансових установ відносяться:

- універсальний характер діяльності: небанківські фінансові установи здійснюють вузькоспеціалізовану діяльність, а банки отримують дозвіл від НБУ на здійснення великої кількості операцій та послуг ;

- законодавчо встановлене виключне право здійснювати банківські операції у сукупності;

- банки, на відміну від інших фінансових установ, здійснюють прямий вплив на формування пропозиції грошей на ринку;

- окремий банк може одночасно діяти на різних сегментах ринку фінансових послуг, в той час, як окрема фінансова установа може діяти тільки на окремих сегментах

Таким чином, економічна відмінність між банками та іншими фінансовими установами полягає в тому, що суб'єкти небанківської групи є чистими посередниками, які не можуть виконувати базові банківські операції, прописані в Законі України «Про банки і банківську діяльність»; не мають право розміщати в активи більше коштів, ніж самі акумулювали. Банки ж є не тільки звичайними фінансовими посередниками, а й творцями кредиту, оскільки виконують емісійну функцію. Порівняно з іншими фінансовими установами банки мають право створювати гроші шляхом депозитно-чекової емісії, управляти платіжними коштами.

1.2. Місце НБУ та банків в структурі банківської системи України

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність організаційно-правового виділення їх у самостійну, відносно замкнуту структуру, яка називається банківською системою.

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни, концентрують основну частину її ресурсів.

В Україні сформована дворівнева банківська система, яка передбачає взаємовідношеннях між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі (рис.1.6):

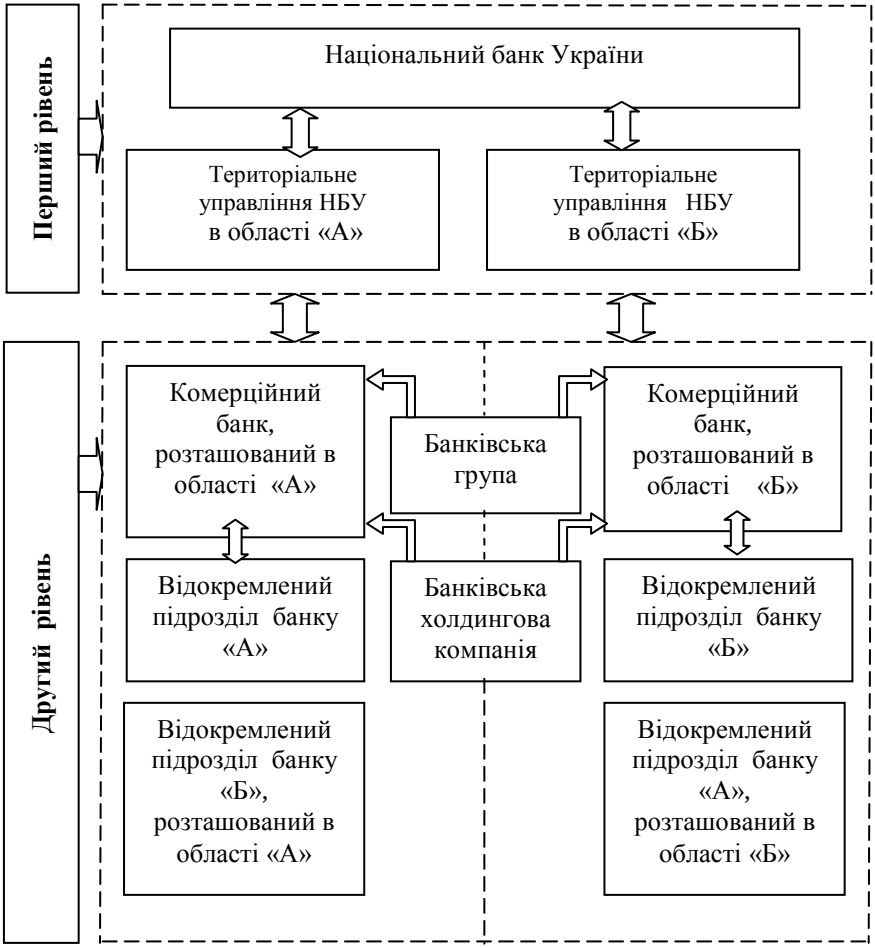

Рисунок 1.6. Укрупнена схема вертикальних та горизонтальних зв'язків учасників банківської системи України

по вертикалі – відносини ієрархічної підпорядкованості, підлеглості між центральним банком, яким є Національний банк України, і іншими банківськими установами, що знаходяться на другому рівні,

по горизонталі – відносини рівного партнерства між банківськими установами другого рівня.

Перший рівень банківської системи представлений Національним банком України, який є головним банківським інститутом держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною політикою. До першого рівня відносяться і територіальні управління (філії) НБУ в кожній області країни. Вони не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від його імені в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій НБУ визначаються Положенням, яке затверджує Правління НБУ.

Діяльність НБУ регламентується низкою нормативно-правових документів, основним з яких є Закон України «Про Національний банк України»[7].

Згідно з цим законом НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Також законом встановлено, що НБУ є: центральним банком держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці; емісійним центром; валютним органом; органом банківського нагляду; банком банків та банком уряду; організатором міжбанківських розрахунків.

Головними клієнтами НБУ є банківські установи та урядові структури.

На Національний банк України покладено ряд функцій, які наочно представлено на рис.1.7.

Філії (територіальні управління) НБУ не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені НБУ в межах отриманих від нього повноважень.

Другий рівень банківської системи представлений банківськими установами - вітчизняними банками, їх філіями, філіями іноземних банків, банківськими групами, що створені і діють згідно чинного законодавства на території України.

Літературні джерела по-різному тлумачать поняття структурних елементів другого рівня банківської системи. Для

запобігання неоднозначного розуміння звернемось до нормативно-законодавчої бази.

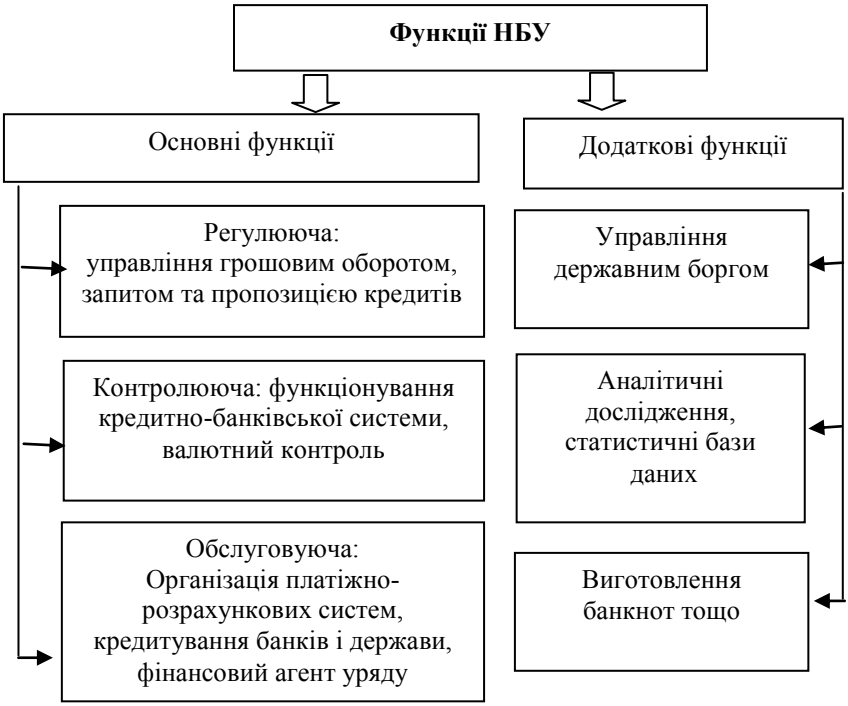

Рисунок 1.7. Основні функції центрального банку [8, с.9]

В Україні банки та їх відокремлені підрозділи створюються відповідно до низки нормативно-правових актів, зокрема Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Законів України «Про акціонерні товариства», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про банки і банківську діяльність» тощо.

Зокрема, в ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» даються визначення термінів, серед яких і тих, що стосуються суб'єктів другого рівня банківської системи[3]:

- банк - це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків;

- банк з іноземним капіталом - банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків;

- **банківська група - група юридичних осіб які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності**; або що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності; або які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною; або що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною;

- **учасники банківської групи - банки, інші фінансові установи, банківські холдингові компанії, компанії з надання допоміжних послуг, які мають спільного контролера;**

- **банківська холдингова компанія - фінансова холдингова компанія, в якій переважною діяльністю фінансових установ, що є її дочірніми та асоційованими компаніями, є банківська діяльність;**

- **відокремлені підрозділи банку: філії, відділення, представництва тощо (законодавство не дає визначення цих структурних елементів).**

В Україні функціонують банки, види яких можна класифікувати за різними критеріями (рис.1.8).

Рисунок 1.8. Укрупнена класифікація банків за різними критеріями
(побудовано на основі [1; 9, с.18])

За формою власності банки поділяються на державні та з колективною формою власності.

Державні банки виконують важливу стабілізаційну роль, особливо під час криз. Але невизначеність чітких цілей та завдань державних банків впливає на їх комерційний успіх, а існуюча практика попередніх років адміністративного втручання в кредитну діяльність банків все ще може становити загрозу.

Згідно із ст. 7 закону України «Про банки і банківську діяльність» **державний банк - це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі** [3]. Він створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. Відповідно до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 31 грудня 2015 року №657[10] в банківську практику вводиться категорія **банків з державною часткою власності - це банки, в яких держава володіє часткою понад 75%.**

Банки з колективною формою власності за організаційно-правовою формою згідно із ст.336 Господарського кодексу України та ст.6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» можуть функціонувати як публічні акціонері товариства або як кооперативні.

Діяльність банків, заснованих у формі публічних акціонерних товариств, регулюється нормами Закону України «Про акціонері товариства». Виходячи з цього закону, під **акціонерним банком розуміється банк, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.**

Кооперативні банки створюються в порядку, передбаченому банківським законодавством, з урахуванням законодавства про кооперацію, за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки (ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

За сетором ринку, на яких функціонцують банківські установи, банки поділяються на:

- міжнародні, які здійснюють свою діяльність як в Україні, так і за її межами;

- загальнонаціональні (міжрегіональні), які здійснюють свою діяльність на території всієї країни;

- регіональні, що обслуговують, як правило, клієнтів одного регіону (міста, району, області).

За походженням капіталу банки класифікуються на вітчизняні банки, банки з іноземним капіталом та філії іноземних банків.

Динаміка кількості діючих банків за 2007-2016рр. наведена в табл.1.1.

Таблиця 1.1

Динаміка кількості діючих в Україні банків за 2007-2016рр.

Кількість банків	**01.01.2008**	**01.01.2009**	**01.01.2010**	**01.01.2011**
Кількість діючих банків	175	184	182	176
з них: з іноземним капіталом	47	53	51	55
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	17	17	18	20
	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015
Кількість діючих банків	176	176*	**180***	**163***
з них: з іноземним капіталом	53	53	49	51
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	22	22	19	19
	01.01.2016#	**01.04.2016#**	**01.07.2016#**	**01.12.2016#**
Кількість діючих банків	**117***	**111***	**102**	**98**
з них: з іноземним капіталом	41	43	39	39
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	17	17	16	17

* З них 1 банк має ліцензію санаційного банку

\# Без неплатоспроможних банків

Джерело: офіційний сайт НБУ[11]

Як свідчать наведені статистичні дані, кількість діючих банків в Україні як національних, так і банків з іноземним

капіталом, починаючи з 2014року стрімко зменшується: так, якщо станом на 01.01.2014р. до платоспроможних відносили 180 та 49 банків відповідно, то станом на 01.01.2016р. – 117 та 41 банк. Динаміка «банкопаду» спостерігається і протягом 2016року – кількість платоспроможних вітчизняних банків протягом року скоротилась на 19, і на 2 зменшилась кількість банків з іноземним капіталом. Фахівці називають різні причини спадної динаміки – від фінансово-економічних до політичних та корупційних.

Згідно з рейтингом самих надійних банків України в січні 2017 року до топ-десятки увійшли тільки три вітчизняних державних банки [12]:

1. Креди Агриколь банк (Credit Agricole)	Франція
2. Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank)	Австрія
3. **Ощадбанк (державний)**	**Україна**
4. Кредобанк (PKO Bank Polska)	Польща
5. **Укрексімбанк (державний)**	**Україна**
6. Укрсиббанк (BNP Paribas Group)	Франція
7. Сітібанк Україна (Citigroup)	США
8. Про Кредит Банк (ProCredit Bank)	Німеччина
9. **Укргазбанк (державний)**	**Україна**
10. Укрсоцбанк (АВН Holdings)	Люксембург, РФ

За обсягом активів у відповідності до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем з 01.01.2016р. банки поділяються на дві групи[10]:

Група І - банки, частка активів яких більше 0,5% активів банківської системи. Станом на 01.10.2016р. кількість таких банків становила 8[11];

Група ІІ - банки, частка активів яких менше 0,5% активів банківської системи. Станом на 01.10.2016р. кількість таких банків дорівнювала 71.

Певний інтерес представляє класифікація банків за функціями та характером діяльності.

Світова практика виробила два принципи побудови банківських установ другого рівня:

а) принцип сегментування, коли банківська діяльність обмежена певним видом операцій чи сектором грошового ринку;

б) принцип універсальності, коли будь-які обмеження щодо діяльності банків на грошовому ринку знімаються.

Відповідно до ст.334 Господарського кодексу України банки в Україні можуть функціонувати як універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Універсальний банк – це кредитна установа, що здійснює усі не заборонені законодавством види банківських операцій і обслуговує широке коло клієнтів-фізичних осіб та клієнтів-юридичних осіб різних організаційно-правових форм та форм власності.

Переваги універсальних банків полягають:

- у всебічному сервісі для клієнтів («все з одних рук»);
- у наданні специфічних послуг, що є нерентабельними для банку, але востребуваними серед клієнтів;
- більшій надійності вкладів, оскільки банки розподіляють свій підприємницький ризик на декілька сфер бізнесу;
- більшій конкурентоспроможності серед банківських та небанківських установ.

Спеціалізований банк – це банк, діяльність якого внаслідок певних обмежень (ринкового чи неринкового характеру) зосереджена на наданні певної низки послуг чи на обслуговуванні чітко визначеного ринкового сегмента споживачів (залежно від контрагентів, галузі економіки тощо) банківських послуг[13, с.28].

Статусу спеціалізованого банку, крім ощадного, банк набуває в разі, якщо більше 50% його активів є активами одного типу.

Загалом виділяють декілька різновидів спеціалізації банків, які орієнтуються на (рис.1.9):

а) обслуговування певної категорії клієнтів — банки з клієнтською спеціалізацією;

б) обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі — банки з галузевою спеціалізацією;

в) надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів — банки із функціональною спеціалізацією.

Господарським кодексом України (стаття 334) до спеціалізованих віднесено ощадні, інвестиційні, іпотечні та клірингові (розрахункові) банки[36].

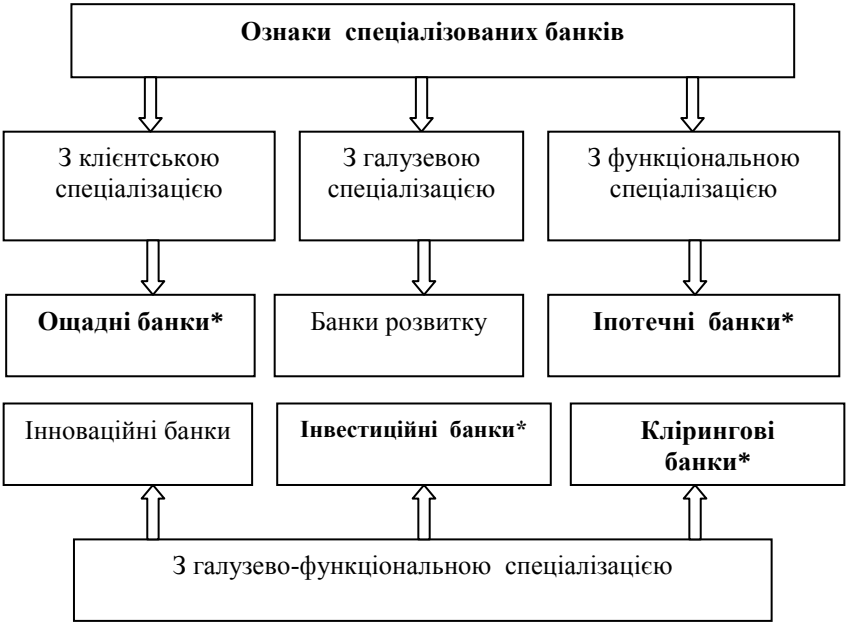

* - банки, віднесені до спеціалізованих у відповідності до Господарського кодексу України[36]

Рисунок 1.9. Класифікація видів спеціалізованих банків

В практичній діяльності зустрічаються наступні різновиди спеціалізованих банків:

- **інвестиційні банки** – банки, що здійснюють інвестиційну політику шляхом купіллі акцій, мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Як правило, такі банки не проводять депозитні операції з населенням;
- **ощадні банки** - банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення. Статусу спеціалізованого ощадного банку банк набуває в разі, якщо більше 50% його пасивів є вкладами фізичних осіб;
- **банки розвитку** (функціонують на національному та локальному рівнях), які здійснюють кредитування промисловості

в масштабах усієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані - за участю приватного національного та іноземного капіталу;

- **іпотечні банки** - спеціалізовані комерційні банки, які у своїй діяльності в основному спираються на довгострокове іпотечне кредитування під заставу нерухомого майна в основному на будівництво житлових і виробничих споруд, під порівняно високі процентні ставки. Ці банки можуть здійснювати й пасивні операції - випускати іпотечні облігації.

Залежно від напрямів кредитування іпотечні банки поділяються на земельні банки (надають кредити під заставу землі), меліоративні (кредити на меліоративні роботи), комунальні (банки, що надають кредити під заставу міської нерухомості);

- **інноваційні банки** - спеціалізовані банки, які здійснюють фінансування і кредитування інноваційної діяльності за циклом «наука-техніка-виробництво» з метою підтримки науково-технічного прогресу. Інноваційні банки здійснюють інноваційну політику, операції з кредитування венчурного капіталу, надають кредити підприємствам на оновлення основних фондів (обладнання). Удосконалення виробництва в основному за рахунок власних коштів, вкладів клієнтів, випусків власних акцій та облігації, запозичених в емісійних банках, залучення депозитів.

Кредити таких банків, як правило, є середньо- і довгостроковими.Інноваційні банки можуть створюватись за участю держави для фінансування загальнодержавних цільових програм;

- **клірингові банки** - є членами розрахункової (клірингової) палати, надають банківські послуги - розрахунки за відкритими у них рахунками, супровід важливих комерційних проектів, придбання і реалізація цінних паперів тощо [14; 1].

1.3. Види відокремлених підрозділів банку та банківських об'єднань

Будь-який економічний розвиток потребує фінансових ресурсів. Перерозподіл цих ресурсів відбувається за через мережу банків та їх відокремлених підрозділів.

Відповідно до ст.23 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3], Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів»[26] інших нормативно-правових актів Національного банку України, статутів та внутрішньобанківських положень банки мають право відкривати на території України та за її межами відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо). При цьому банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про відкриття відокремленого підрозділу, який включається до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Передбачено два типи відокремлених підрозділів:

-підрозділи, які здійснюватимуть банківську діяльність від імені банку - філії, відділення тощо;

-відокремлені підрозділи та відділення, які не здійснюватимуть банківської діяльності - представництва (рис.1.10).

Філії, відділення та представництва діють від імені банку на підставі затвердженого уповноваженим органом банку положення і мають керівника, який діє на підставі виданої банком довіреності.

Банк під час створення відокремлених підрозділів зобов'язаний присвоїти кожному підрозділу внутрішньобанківський реєстраційний код згідно з внутрішньобанківською системою реєстраційної кодифікації.

Банк зобов'язаний повідомляти Національний банк про зміни в системі внутрішньобанківської реєстраційної кодифікації відокремленого підрозділу або зміну його реєстраційного коду не менше ніж за 15 робочих днів до часу введення змін.

Банк самостійно визначає банківські та фінансові послуги, а також іншу діяльність філії та відділень, виходячи з переліку банківських і фінансових послуг та інших видів діяльності, які

має право здійснювати відповідно до отриманих ним ліцензій та вимог ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» і які згідно із законодавством України (у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку) має право здійснювати філія або відділення, з урахуванням наявності технічних та інших умов, спеціалістів відповідної кваліфікації тощо, потрібних для забезпечення здійснення цих видів діяльності та їх обліку.

Рисунок 1.10. Види та стисла характеристика відокремлених підрозділів банків в Україні

З метою забезпечення діяльності будь-якого відокремленого підрозділу банком розробляється відповідне

положення (Положення про філію, Положення про відділення, Положення про представництво), яке має містити:

повне найменування відокремленого підрозділу;

місцезнаходження;

інформацію про підпорядкованість;

перелік видів діяльності, банківських та інших фінансових послуг (функцій), які має право здійснювати філія, відділення або представництво.

Слід зауважити, що жоден законодавчий акт не дає конкретного визначення понять «відокремлений підрозділ», «філія», «відділення» та «представництво». Але в ст. 64 Господарського Кодексу України зазначено, що відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи.

Огляд доступних в мережі Інтернет «Положень про філію», «Положень про відділення» та «Положень про представництво» різних вітчизняних банків дозволяє дати наступні визначення :

- **філія - це відокремлений структурний підрозділ, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську та іншу діяльність від імені банку.**

Філія має окремий баланс, який входить до консолідованого балансу банку, використовує емблему, логотип та найменування банку. Філія може самостійно брати участь у системі міжбанківських електронних розрахунків та мати окремий кореспондентський рахунок або працювати за консолідованим кореспондентським рахунком банку. Філії не мають права відкривати рахунки банкам та в банках, у тому числі укладати кореспондентські відносини. Керівник філії діє на підставі довіреності, виданої банком.

Основною метою діяльності філії, як правило, є надання повного спектру банківських послуг, залучення, накопичення та використання коштів для всебічного сприяння розвитку та зміцненню промислового, фінансового та інших секторів української економіки, підтримка соціальної сфери, а також одержання прибутку шляхом здійснення певного спектру банківських операцій.

Предметом діяльності філії є виконання банківських операцій згідно з «Положенням про філію», відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, а також у межах операцій, які має

право здійснювати банк відповідно до банківської ліцензії та письмового дозволу, і провадження іншої діяльності у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

- відділення банку – це відокремлений структурний підрозділ, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську та іншу діяльність від імені, за рахунок і в інтересах банку, використовує емблему, логотип та найменування банку[3].

Відділення керується у своїй діяльності законодавчо-нормативними актами НБУ, Статутом банку, банківською ліцензією та дозволами, рішенням Ради банку та Правління банку, внутрішніми документами банку.

Відділення не має окремого балансу, створюється на балансі головного банку або його філії у межах однієї області і може здійснювати банківські операції тільки за дозволом, наданим головним банком.

Усі операції, які здійснюються відділенням, відображуються в щоденному балансі банку. Обороти по рахунках відділення протягом операційного дня, за допомогою електронної мережі відображуються у балансі банку, як на кінець кожного операційного дня, так і в режимі реального часу.

Основним завданням відділення, як правило, є залучення та розміщення вільних грошових коштів фізичних та юридичних осіб; поліпшення рівня обслуговування клієнтів, розширення їх кола та сфери послуг за рахунок висококваліфікованого обслуговування та впровадження прогресивних банківських технологій; забезпечення виконання рішень органів управління банку, наказів та розпоряджень керівників банку.

Предметом діяльності відділення є виконнання функцій та операцій, передбачених «Положенням про відділення» на підставі дозволу, наданого компетентним органом банку на право проведення відділенням окремих операцій, у межах отриманих банком банківської ліцензії та письмового дозволу (у тому числі в межах отриманого філією, якій підпорядковується відділення, дозволу банку, погодженого Національним банком), за винятком операцій, для проведення та обліку яких у відділення не має належних умов або відділення не має права здійснювати їх згідно з вимогами законодавства України.

Відповідно до роз'яснень Департаменту банківського нагляду НБУ територіально відокремлені безбалансові відділення комерційних банків мають право виконувати лише наступні операції:

1. Касове обслуговування клієнтів.
2. Ведення рахунків клієнтів (резидентів) та здійснення розрахунків за їх дорученням (у національній валюті України).
3. Залучення депозитів фізичних осіб.
4. Ведення валютних рахунків клієнтів.
5. Неторгівельні операції [15.];

- представництво банку- це відокремлений структурний підрозділ, що не має статусу юридичної особи, виступає від імені і за дорученням банку і ним фінансується, використовує емблему, логотип та найменування банку.

Представництво підпорядковується Правлінню банку і не має права здійснювати банківську діяльність.

Мета створення - забезпечення представлення та захисту інтересів банку в конкретномі місті країни та прилеглих регіонах, розширення кола клієнтів банку, поліпшення їх обслуговування.

Основним завданням представництва є здійснення представницьких функцій від імені банку в межах повноважень, наданих керівнику представництва довіреністю банку, встановлення контактів від імені банку з місцевими органами влади, підприємствами і організаціями, громадянами, виконання інших доручень банку. По суті, представництва банків займаються маркетинговими дослідженнями та створенням умов для просування банківських послуг на відповідних територіях.

Будь-який відокремлений підрозділ банку використовує найменування лише того банку, підрозділом якого він є. До назви відокремленого підрозділу банку може додаватися найменування місцезнаходження цього підрозділу, наприклад, «Філія банку А в місті Б».

Згідно із ст.24 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3] іноземні банки також мають право відкривати філії та представництва на території України.

Іноземний банк має право на відкриття філії в Україні за таких умов:

1) до держави, в якій зареєстровано іноземний банк, відсутні суттєві застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

2) банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;

3) між Національним банком України та органом банківського нагляду держави, в якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізації їх принципів та умов;

4) мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не меншим 120 мільйонів гривень;

5) наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Філія іноземного банку має діяти на підставі «Положення про філію», яке має містити повне найменування, інформацію про місцезнаходження, підпорядкованість філії, перелік операцій (функцій), які вона має право здійснювати. Це положення також має містити порядок ліквідації філії іноземного банку за рішенням уповноваженого органу іноземного банку, Національного банку. Іноземний банк самостійно визначає перелік банківських та інших фінансових послуг та видів діяльності, установлених у ст.47 Закону України «Про банки та банківську діяльність»[3] і які згідно із законодавством України має право здійснювати ця філія з урахуванням наявності відповідних приміщень, організації їх охорони, технічних та інших умов, внутрішніх процедур, спеціалістів відповідної кваліфікації тощо, потрібних для забезпечення здійснення цих операцій та їх обліку.

Філія іноземного банку має право здійснювати діяльність, надання банківських та інших фінансових послуг в іноземній валюті, які є валютними операціями, лише після отримання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.

Національний банк України здійснює акредитацію філій та представництв іноземних банків на території України шляхом

внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банківської ліцензії.

Наразі в Україні станом на 01.01.2017р. функціонувало 10316 структурних підрозділів банків (табл.1.2)

Таблиця 1.2

Кількість діючих відокремлених підрозділів банків в 2011-2016рр.

Період	**Станом на 01.01.**				
	2011р.	**2012р.**	**2013р.**	**2014р.**	**2015р.**
Кількість одиниць	19449	20257	19632	19290	15082
Період	**Станом на**				
	01.01. 2016р.	**01.04. 2016**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р.**	**01.01. 2017р.**
Кількість одиниць	11871	11327	10822	10718	10316

Джерело: офіційний сайт НБУ[11]

Статистичні дані табл.1.2 свідчать про спадну динаміку кількості структурних підрозділів – від 20257 одиниць станом на 01.01.2012р. до скорочення майже вдвічі станом на 01.01.2017р. – 10316 одиниць. Значні стрибки спостерігались в 2014р.(кількість відділень зменшилась протягом року на 4208 одиниць, тобто на 27,9%) та в 2015р. (зменшення на 3211 одиниць, що становить 21,3%. Протягом 2016р. кількість відокремлених підрозділів банків ще скоротилась на 1555 одиниць (4,5%).Триває тенденція щодо закриття філій та заміни їх безбалансовими відділеннями. З одного боку безбалансові відділення є більш дешевими в утримані, з іншого – вони мають право проведення обмеженого кола банківських операцій і переважно не мають повноважень щодо самостійного прийняття рішень щодо здійснення операцій.

Тенденція щодо оптимізації (скорочення) кількості відокремлених підрозділів та якісної їх зміни (перехід від філійної мережі до мережі безбалансових відділень банків) виникла в 2007році як політика економії ресурсів, і пов’язана з

тими ж причинами, за якими відбувається зменшення кількості банків.

Згідно із статистичними даними НБУ до першої десятки банків з найбільшою кількістю діючих структурних підрозділів в січні 2017 року увійшли 6 вітчизняних банків, помічних ***** в табл.1.3.

Таблиця 1.3

Перша десятка банків з найбільшою кількістю діючих структурних підрозділів в січні 2017 року

Банк	Всього підрозділів в Україні
Ощадбанк (державний)*	3648
КБ ПриватБанк (державний)*	2240
Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank) – Австрія	510
Укрсиббанк (BNP Paribas Group) – Франція	378
Укрсоцбанк (ABH Holdings) – Люксембург, РФ	263
Укргазбанк (державний) *	231
ПАТ А-Банк*	194
ПАТ МегаБанк*	182
ПУМБ*	159
Креди Агриколь банк (Credit Agricole) – Франція	156
Загальна кількість	10316

Джерело: офіційний сайт НБУ[11]

Найбільш разголужену мережу відокремлених підрозділів станом на 01.01.2017р. – майже 57% мають 2 вітчизняні банки: Ощадбанк – 35,4% та КБ ПриватБанк – 21,7%. Всі інші банки представлені значно меншою кількістю філій та відділень.

Діяльність вітчизняних банків не обмежується наданням послуг на теренах тільки України. Вони мають право створювати (у тому числі шляхом придбання акцій або часток іноземного банку) дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав після отримання дозволу Національного банку України. Банк має право застосовувати будь-яку назву своєї філії, що створюється за кордоном, у тому числі використовувати в назві філії слова «відділення», «дирекція», «регіональне управління» тощо.

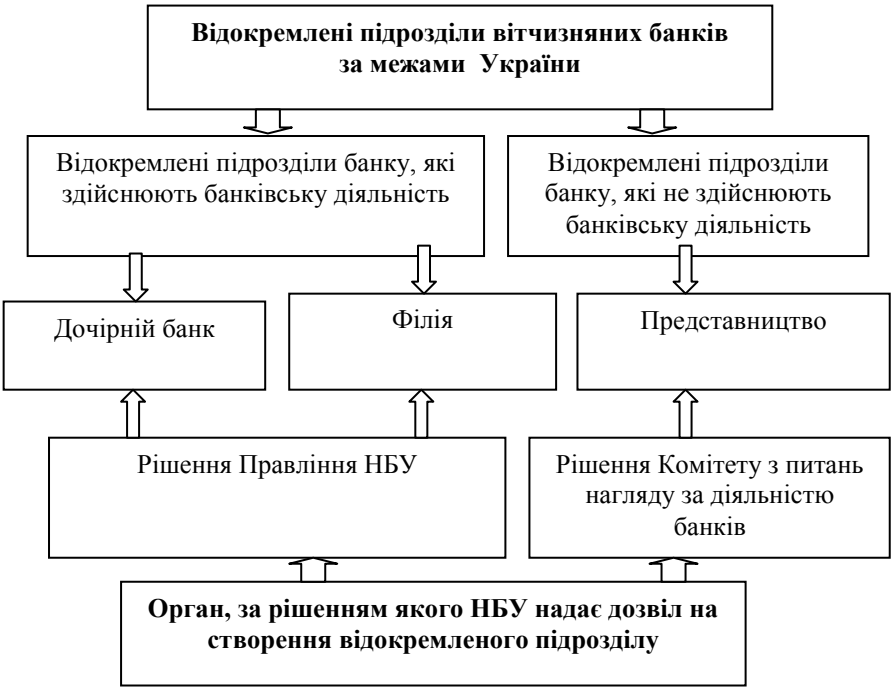

Рисунок 1.11. Види відокремлених підрозділів, які мають право відкривати вітчизняні банки за межами України (побудовано на основі Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3])

Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави (ст.25 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Національний банк надає дозвіл на створення дочірнього банку, філії (за рішенням Правління Національного банку), представництва (за рішенням Комітету з питань нагляду) на території іншої держави за таких умов:

- держава місцезнаходження дочірнього банку, філії, представництва належить до держав, які приєдналися до міжнародних угод з питань запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також щодо фінансового сектору якої немає негативних висновків міжнародних організацій, які здійснюють оцінку країн та/або їх фінансових секторів щодо відповідності основним міжнародним стандартам у цій сфері. Такими висновками можуть бути резолюції Ради Безпеки ООН щодо застосування санкцій до держав, публічні заяви Групи з розробки фінансових заходів протидії відмиванню коштів (FATF) стосовно країн, які мають стратегічні недоліки в національній системі запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та боротьби з фінансуванням тероризму;

- банківський нагляд у державі місцезнаходження дочірнього банку, філії, представництва відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду, розробленим Базельським комітетом з питань банківського нагляду;

- строк діяльності банку становить не менше ніж три роки;

- статутом банку передбачено створення дочірнього банку, філії, представництва на території інших держав;

- інвестиція для створення дочірнього банку, філії або представництва не призведе до порушення банком економічних нормативів;

- банк не є об'єктом застосування заходів впливу, передбачених ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім письмового застереження), мір відповідальності (фінансових санкцій), передбачених Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»[3; 16].

Для створення дочірнього банку, філії чи представництва українського банку за кордоном цей банк подає до Національного банку України бізнес-план та економічне обгрунтування доцільності створення дочірнього банку, філії чи представництва банку за кордоном.

Слід зазначити, що дочірній банк, філія чи представництво українського банку на території іншої держави реєструються відповідно до вимог законодавства цієї держави.

У банківській діяльності все більшу роль відіграють міжбанківські об'єднання **.**

Міжбанківські об'єднання - це складний комплекс взаємопов'язаних елементів, обумовлених формами їх організації, які утворюються з метою координації дій, підвищення ефективності операцій та захисту професійних інтересів учасників, розробки етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими установами, банками і клієнтами.

Умовно міжбанківські об'єднання можна класифікувати за наступними критеріями [17, с.206]:

а) залежно від складу учасників – на суто банківські й об'єднання змішаного типу;

б) залежно від цілей – об'єднання комерційного типу і некомерційного, тобто з метою надання послуг своїм членам;

в) залежно від строків діяльності – на безстрокові об'єднання і створені на певний термін;

г) залежно від рівня залежності й підпорядкування складових структур – асоціативні добровільні об'єднання і корпоративні, що засновані на власності та системі участі в капіталі об'єднання.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3] вітчизняні банківські установи мають право створювати дві групи об'єднань:

банківські групи;

банківські спілки та асоціації.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3] учасниками банківської групи можуть бути банки, інші фінансові установи, банківські холдингові компанії, компанії з надання допоміжних послуг, які мають спільного контролера.

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне середньоарифметичне значення активів банків – учасників банківської групи за останні чотири звітних квартали становить не менше 50% сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що входять до цієї групи, за цей період. При зменшенні цієї частки від 40 до 50% під час діяльності банківської групи така група вважається банківською ще впродовж трьох років з моменту такого зменшення[3].

Законодавством термін «банківська група» вживається в наступному значенні:

Банківська група – це група юридичних осіб:

які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або

що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною [3].

Одним із дієвих нормативних інструментів щодо створення, контролю та відповідного нагляду за банками в 2012р. стало Положення «Про порядок ідентифікації та визнання банківських груп», затверджене постановою Правління Національного банку України від 09.04.2012 р. №134[18], відповідно до якого в Україні банки можуть бути у складі міжнародної банківської групи, національної банківської групи та іноземної банківської групи.

Міжнародна банківська група - група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає

нагляду на консолідованій основі з боку іноземного органу нагляду[18].

Національна банківська група – це банківська група, яка не є частиною міжнародної банківської групи.

Іноземна банківська група - це банківська група, яка не частиною міжнародної банківської групи.

Варіанти формування систем взаємовідносин та управління всередині різних банківських груп можуть бути абсолютно різні. Головною умовою віднесення учасників до групи є наявність спільного контролера та присутність двох і більше фінансових установ, у яких банківська діяльність є переважною.

Банківська група може складатись з підгруп. Положенням НБУ «Про порядок ідентифікації та визнання банківських груп»[18] (гл.2) встановлено два критерії визначення підгруп в межах банківської групи:

- за видом діяльності учасників банківської групи підгрупи поділяються на а) кредитно-інвестиційну - група учасників банківської групи, до складу якої входять банк (банки) та інші учасники банківської групи, крім страхових компаній; б) страхову - група учасників банківської групи, до складу якої входять страхові компанії;

- за географічним критерієм визначається підгрупа, до складу якої входить банк - учасник банківської групи, який не є материнським банком, та його дочірні та/або асоційовані компанії - учасники банківської групи, якщо серед них є принаймні один учасник, зареєстрований в іншій державі.

Станом на 01.05.2014р. Національним банком України було зареєстровано 13 банківських груп, а станом на 01.01.2016р., відповідно до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 31 грудня 2015 року до банків іноземних банківських груп віднесено 25 банків, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам, у власності яких є контрольний пакет акцій щонайменше ще однієї банківської установи: Промінвестбанк; Райффайзен Банк Аваль; Сбербанк; УкрСоцбанк; УкрСиббанк; ВТБ-банк; Креді Агріколь Банк; ОТП-банк; СітіБанк; ІНГ Банк Україна; Кредобанк; Правекс-банк; ВіЕс Банк; БМ Банк; Піреус Банк МКБ; Марфін банк; Кредит Європа; Дойче Банк ДБУ; СЕБ Корпоративний; Альфа-Банк; Банк НЕОС; Ідея Банк; Прокредит;

Універсал Банк; Банк Форвард. Станом на 01.01.2017р. їх кількість не змінилась.

Законодавством передбачена можливість створення групп та об'єднання таких типів (рис.1.12): банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група[3].

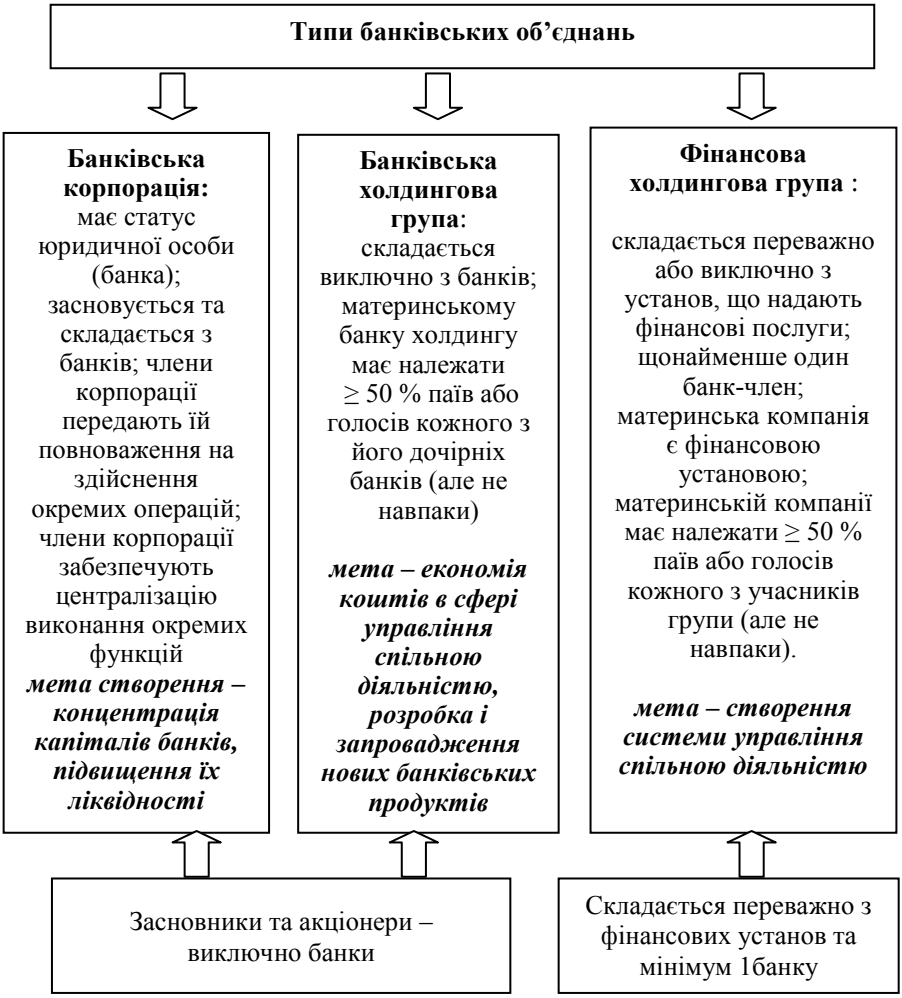

Рисунок 1.12. Типи банківських об'єднань (побудовано на основі Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3])

Банківська корпорація - це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Вона створюється з метою концентрації капіталів банків - учасників корпорації, підвищення їхньої загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їхньою діяльністю.

Банківська корпорація підлягає реєстрації у Національному банку України та заноситься до Державного реєстру банків. Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного банку.

Банки, що ввійшли до банківської корпорації, передають банкывській корпорації-юридичній особі повноваження на здійснення окремих операцій та забезпечують централізацію виконання окремих функцій (рис.1.13).

Рисунок 1.13 Мета та основні централізовані функції банківських корпорацій [1, с.91]

Банки, що ввійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації. Вони не можуть входити до інших банківських об'єднань, крім як за згодою корпорації (виняток — участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах) і повинні в усіх своїх документах, укладених угодах тощо вказувати свою належність до корпорації.

Вимоги Національного банку України щодо надання банківській корпорації ліцензій на виконання окремих операцій встановлюються на рівні загальних вимог для банків, виходячи з розміру консолідованого капіталу.

Установчий договір та статут корпорації мають включати положення щодо забезпечення виконання корпорацією та її членами своїх фінансових зобов'язань і відповідальності за результати сумісної діяльності з метою забезпечення інтересів кредиторів та вкладників.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків - членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів - фізичних та юридичних осіб (крім банків та інших фінансових установ). Усі банки - члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі (як у національній, так і в іноземних валютах) виключно через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банки, що ввійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації. Банки, що ввійшли у банківську корпорацію, не можуть входити до інших банківських об'єднань, крім як за згодою корпорації (виняток — участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах). Банки, що ввійшли до банківської корпорації, повинні в усіх своїх документах, укладених угодах тощо вказувати свою належність до корпорації.

Банківська холдингова компанія - фінансова холдингова компанія, в якій переважною діяльністю фінансових установ є банківська діяльність.

Банківські холдингові компанії складаються з материнського банку та дочірніх і асоційованих компаній, які

можуть входити до складу банківської холдингової групи(рис.1.14).

Рисунок 1.14. Укрупнений склад та організаційна структура банківської холдингової групи

Материнський банк - це український банк, серед дочірніх та/або асоційованих компаній якого є банк та/або інша фінансова установа та який не є дочірньою компанією іншого українського банку або банківської холдингової компанії (ст.2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3]).

Він відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них. Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі.

Фінансова холдингова група – фінансова установа, основним видом діяльності якої є участь у статутному капіталі юридичних осіб, та діяльність фінансових установ, які є її дочірніми та/або асоційованими компаніями, є основною.

Вона має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою. Материнській компанії, як правило,

належить більше 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Вона відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними. Холдинги створюються з метою значної економії коштів у сфері управління, при розробці й запровадженні нової продукції й технологій виконання складних операцій. Порівняно з іншими організаційними формами кредитних установ банківський холдинг має вищу маневреність і конкурентоспроможність. Це досягається завдяки таким особливостям банківського холдингу:

- можливості оперативніше реагувати на зміну кон'юнктури ринку: широка мережа структурних підрозділів дає змогу швидко здійснювати перерозподіл кредитних ресурсів;

- особливій привабливості банківського холдингу для такої групи клієнтів, як організації, пов'язані єдиним технологічним ланцюгом та розміщені в регіонах, де є філії й дочірні підрозділи холдингу;

- можливості проведення з мінімальними втратами операцій, пов'язаних із небанківською діяльністю, що здійснюються через спеціалізовані дочірні підрозділи банківського холдингу – фінансові, страхові, інвестиційні, іпотечні, лізингові, факторингові та інші компанії, у тому числі на світових ринках;

- можливості стягнення нижчого процента за кредит та пропозиції вищої ставки за депозитами порівняно із середньою ринковою ставкою за рахунок стійкого й диверсифікованого портфеля кредитів та інвестицій, чого не може собі дозволити більшість безфілійних банків.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків — членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

На головний (материнський) банк банківської холдингової групи покладаються додаткові організаційні функції.

Банківські холдинги мають низку переваг порівняно з іншими банківськими об'єднаннями.Нижче наведено деякі з них.

1. Банки і компанії, що входять в банківський холдинг, оптимізують власні ресурси і скорочують витрати.

2. Істотно зростає можливість як для надання клієнтам холдингу більш великих кредитів, так і для залучення високих позик.

3. Забезпечується всебічний розвиток банків, що входять до складу холдингу, підвищується їх рентабельність, забезпечується зростання рівня капіталізації, знижуються ризики, істотно поліпшується якість обслуговування клієнтів і розширюється перелік надаваних послуг.

4. Наявність усередині самого банківського холдингу постійного попиту і пропозицій грошових ресурсів створює практичну можливість учасникам об'єднання здійснювати фінансування всіх структурних організацій холдингу за допомогою регулювання і перерозподілу грошових потоків.

5. Банківський холдинг сторить серйозну конкуренцію іноземним банкам, котрі активно входять на український фінансовий ринок.

6. Наявність достатньої капітальної бази і ресурсної маневреності надає важливу перевагу в таких напрямках, як розвиток інноваційної діяльності в області інформаційних технологій, створення нових фінансових продуктів і послуг.

Проте існують і недоліки: зміна та ускладнення організаційної структури створеного об’єднання; виникає проблема прозорості діяльності банківського холдингу; складність системи управління, що потребує нових підходів до менеджменту об’єднання; існує загроза розподілу холдингу на окремі складові; виникнення монополії на ринку фінансових послуг[19].

Питання для самоконтролю

1. Здійсніть ретроспективний аналіз зародження та розвитку банківництва. Чи правильним є твердження, що першими зародились банківські послуги, а не банківські операції та банки. Обгрунтуйте відповідь.

2. Дайте визначення поняття «банк» в широкому, вузькому та законодавчому трактуванні. Охарактеризуйте його як фінансового посередника, кредитно-фінансову установу,

установу з управління фінансовими ризиками, та як своєрідний інформаційний центр.

3. Охаракеризуйте основні принципи діяльності банків. Який з принципів посідає першість і чому? Поясніть як принципи діяльності банку поєднуються з його стратегічної метою та функціями.

4. Охарактеризуйте основні групи функцій банку. Що є об'єднуючим началом?

5. Яке місце посідає НБУ в структурі банківської системи України? Чому його відносять до першого рівня? Охарактеризуйте вертикальні та горизонтальні зв'язки учасників банківської системи.

6. Чим принципово банк відрізняється від банківської групи? Який статус може бути притаманний банкам в складі банківської групи? Які види банківських груп дозволяє утворювати чинне законодавство України?

7. На які групи за формою власності та походженням капіталу поділяються банки? Охарактеризуйте їх.

8. Проаналізуйте динаміку показників, представлених в табл..1.1, табл..1.2 та табл..1.3 та зробіть власні коментарі щодо ситуації, що склалась.

8. Розкрийте сутність банку через його відмінності від промислових, торгівельних та інших суб'єктів господарювання.

9. Чим принципово відрізняються спеціалізовані банки від універсальних? Наведіть приклади спеціалізованих банків.

10. Які відокремлені підрозділи, на підставі яких документів і для чого має право створювати банк? Наведіть їх основні відмінності.

Рекомендована література

Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III.[3]

Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV, редакція 01.01.2017р.[7]

Прасолова С.П. Банківські операції: [навч. посіб. та практ.] / С.П. Прасолова, О.С. Вовченко–К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 568 с.

Банківські операції: навчальний посібник / О. І. Копилюк, О. М. Музичка. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: ЦУЛ, 2012.– 536 с.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ, РЕЄСТРАЦІЇ, РЕОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЇ БАНКІВ

2.1. Організаційно-функціональна структура та органи управління банку

Важливою умовою ефективної роботи створеного комерційного банку є вибір оптимальної організаційної його структури для успішного здійснення функцій управління, максимального задоволення інтересів клієнтів у різноманітних банківських послугах з метою досягнення банком основних стратегічних цілей.

При цьому слід мати на увазі: як немає двох однакових людей, так немає двох однакових банків, кожний з них буде мати свою, притаманну тільки йому організаційну структуру. Але серед багатьох різноманітних організаційних структур є те, що буде характерним, притаманним всім банкам, те, що складає типову структуру універсального комерційного банку.

Організаційна структура комерційного банку визначається двома основними моментами:

-структурою органів управління, яка включає вищий орган управління, контролюючий орган, спостережний орган, орган оперативного контролю, виконавчий орган(рис. 2.1);

-структурою функціональних підрозділів і служб банку.

Правові підвалини управлінської структури банку закріплено законодавством України.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3] **вищим органом управління банку є загальні збори учасників банку, що вирішують будь-які питання діяльності банку.**

До виключної компетенції загальних зборів банку належать (ст.38), зокрема,

- визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- внесення змін та доповнень до статуту банку;
- обрання та відкликання членів ради банку;

- затвердження річних результатів діяльності банку;
- покриття збитків та розподілу прибутку;
- затвердження розміру річних дивідендів;
- затвердження положення про загальні збори учасників банку та внесення змін до нього;
- зміни організаційно-правової форми банку;
- припинення банку, обрання ліквідаційної комісії (ліквідатора) банку, затвердження ліквідаційного балансу [3].

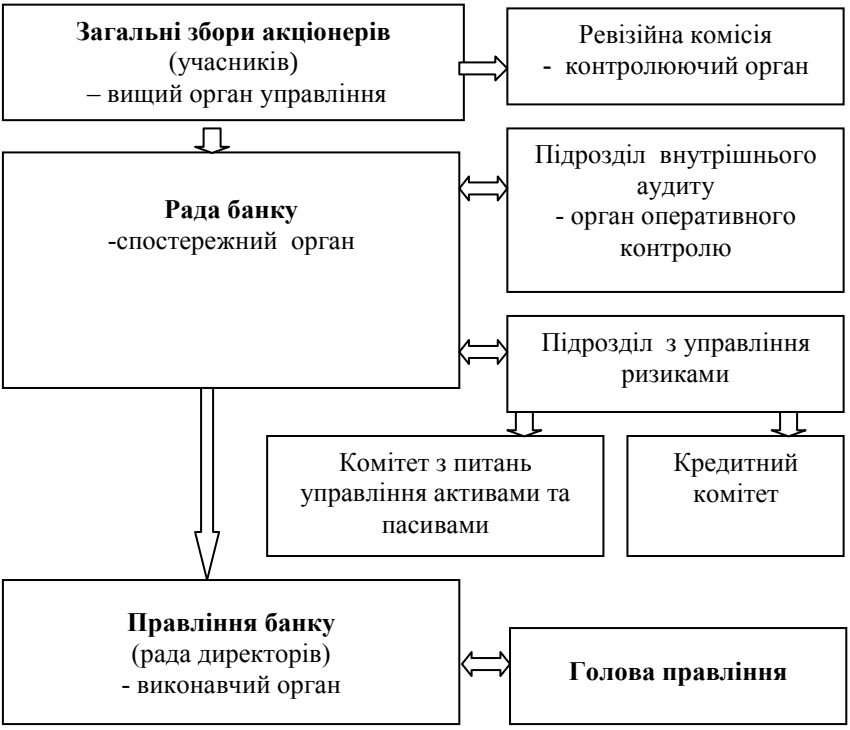

Рисунок 2.1. Підпорядкованість та взаємодія органів управління банку відповідно до чинного законодавства

Ревізійна комісія банку є контролюючим органом, формується із представників акціонерів (учасників), затверджується рішенням Зборів акціонерів (учасників). Склад ревізійної комісії банку з недержавною формою власності

затверджується загальними зборами учасників. Члени ревізійної комісії обираються зі складу учасників банку або їх представників. Повноваження ревізійної комісії затверджуються статутом, а порядок її роботи визначається положенням, затвердженим вищим органом управління банку.

Основними функціями ревізійної комісії є:

- контроль за дотриманням банком законодавства України і вимог НБУ;

- розгляд звітів внутрішніх і зовнішніх аудиторів та підготовка відповідних пропозицій загальним зборам учасників;

- внесення на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Засідання ревізійної комісії проводяться не рідше одного разу на рік.

Банк зобов'язаний створити орган, що здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу, захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку. Цей орган відповідно до установчих документів може мати одну з таких назв: «рада банку» або «наглядова рада банку», або «спостережна рада банку». Рада банку не бере участі в поточному управлінні банком.

Рада банку обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників банку, їх представників та незалежних членів у кількості не менше п'яти осіб (ст.39 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Члени ради банку не можуть входити до складу правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку на умовах трудового договору.

До виключної компетенції Ради банку належать такі функції:

- затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку;

- затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку;

- визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів;

- забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю;

- контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками;

- визначення організаційної структури банку, у тому числі підрозділу внутрішнього аудиту тощо.

Розподіл функцій між органами управління банку має забезпечувати ефективну систему внутрішнього контролю.

Служба внутрішнього аудиту банку є органом оперативного контролю Ради банку. Банк утворює постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту, який є складовою системи внутрішнього контролю. Підрозділ внутрішнього аудиту підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку(ст.45 Закону України «Про банки та банківську діяльність»).

Система внутрішнього контролю банку для забезпечення ефективності її функціонування повинна включати: 1) контроль керівництва за дотриманням законодавства України та внутрішніх процедур банку; 2) розподіл обов'язків під час здійснення діяльності банку; 3) контроль за функціонуванням системи управління ризиками; 4) контроль за інформаційною безпекою та обміном інформацією; 5) процедури внутрішнього контролю; 6) моніторинг системи внутрішнього контролю; 7) процедури внутрішнього аудиту.

Банк утворює постійно діючий підрозділ з управління ризиками, що має відповідати за впровадження внутрішніх положень та процедур управління ризиками відповідно до визначених радою банку стратегії та політики управління ризиками(ст.44 Закону України «Про банки та банківську діяльність»[3]).

Підрозділ з управління ризиками має бути підзвітний раді банку та відокремлений від підрозділу внутрішнього аудиту, підрозділів, що здійснюють операції, та підрозділів, що реєструють операції.

Банк зобов’язаний з метою управління ризиками утворити постійно діючі комітети, зокрема:

1) **кредитний комітет** - щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

2) **комітет з питань управління активами та пасивами** - щомісячно розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів і приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів та пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають.

Банк має право залежно від рівня складності та обсягів операцій утворювати також інші комітети.

Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є Правління банку, яке очолює голова. Саме голова правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку.

До компетенції Правління банку належать такі функції (ст. 40 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3]):

1) забезпечення підготовки для затвердження радою банку проектів бюджету банку, стратегії та бізнес-плану розвитку банку;

2) реалізація стратегії та бізнес-плану розвитку банку;

3) визначення форми та встановлення порядку моніторингу діяльності банку;

4) реалізація стратегії та політики управління ризиками,;

5) формування визначеної радою банку організаційної структури банку;

6) розроблення положень, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно із стратегією розвитку банку;

7) забезпечення безпеки інформаційних систем банку і систем, що застосовуються для зберігання активів клієнтів;

8) інформування ради банку про показники діяльності банку, виявлені порушення законодавства, внутрішніх положень банку та про будь-яке погіршення фінансового стану банку тощо.

Керівниками банку є голова, його заступники та члени ради банку, голова, його заступники та члени правління банку, головний бухгалтер, його заступники, керівники відокремлених підрозділів банку. Голова правління банку та головний бухгалтер банку вступають на посаду після надання письмової згоди на це Національним банком України.

Голові правління банку підпорядковуються всі функціональні підрозділи банку.

На організаційну структуру банку впливають такі чинники, як величина банку і кількість працівників, спеціалізація банку, наявність ліцензій на певні види діяльності, економія витрат.

На сьогодні практикуються функціональна (лінійно-функціональна), дивізіональна, проектна і матрична структури банку.

При **функціональній структурі** банківські підрозділи формуються у суворій відповідності до своїх функціональних призначень і видів вирішуваних завдань. У межах даної структури кожний з напрямів роботи банку представлений окремим підрозділом. При цьому величина цього підрозділу відповідатиме величині банку й обсягу послуг, що ним надаються. Якщо банк великий, то виділені функціональні напрями можуть бути представлені управліннями, що складаються з ряду відділів, або департаментами, що складаються з управлінь. При цьому функціональна і лінійно-функціональна організація департаментів виникає при угрупуванні підрозділів навколо ресурсів банку[20].

Приклади функціональної структури наведено на рис.2.2 та рис.2.3.

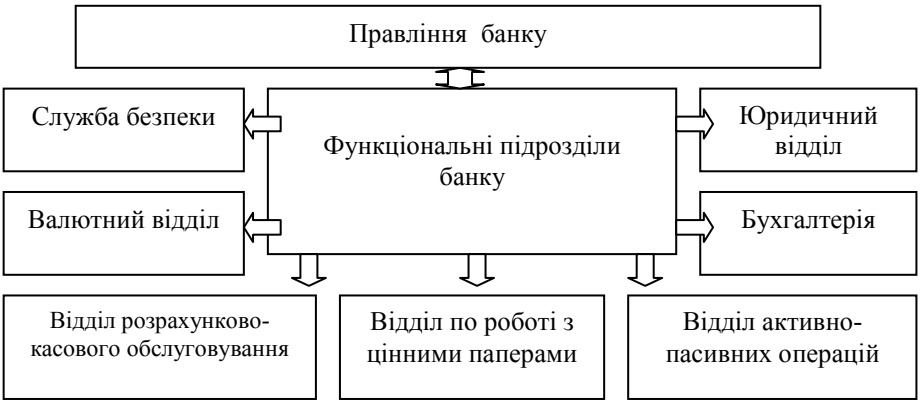

Рисунок 2.2. Приклад 1 функціональної структури управління[21]

При функціональній структурі до головних переваг належать простота і прозорість, що забезпечують чіткий розподіл обов'язків. Це призводить до зростання професіоналізму

працівників, які спеціалізуються тільки на певному наборі виконуваних операцій.

Чіткий розподіл функцій між підрозділами гарантує відсутність дублювання деяких операцій. Недоліками даної моделі може стати зосередження інтересів співробітників на досягненні локальних успіхів своїх підрозділів на шкоду інтересам банку як єдиного цілого.

Рисунок 2.3. Приклад 2 функціональної структури управління[21]

Дивізіональна структура ґрунтується на організації продажів, направлених на певну категорію споживачів, на певний

географічний регіон або на управління всіма операціями в межах певного банківського продукту в рамках одного «дивізіону». Найбільш поширеною на сьогодні є споживча дивізіональна структура, її суть полягає у групуванні підрозділів відповідно до класів обслуговуваних споживачів (рис.2.4).

Рисунок 2.4. Приклад дивізіональної структури управління [22, с.20]

У якості таких класів у банках, як правило, виступають юридичні особи, фізичні особи, особливо важливі клієнти, стратегічні партнери і т.д. У деяких великих банках у якості «дивізіонів» виступають не департаменти, а бізнеси, що складаються з департаментів (наприклад, корпоративний бізнес, індивідуальний бізнес). У цьому випадку бізнеси фактично

перетворюються на самостійні банки, побудовані за функціональною моделлю зі своїм кредитним управлінням, управлінням цінними паперами, бухгалтерією, аналітичною службою тощо. На відміну від функціональної структури, формування дивізіонів відбувається не навколо ресурсів, а навколо результату або кінцевого користувача продукції[20].

Дивізіональні структури вирізняються вищою контрольованістю процесів, кращою координацією і узгодженістю дій підрозділів банку. Проте, в рамках даної структури може відбуватися дублювання функцій окремих підрозділів (тобто кожен бізнес створює свою бухгалтерію, аналітичну службу тощо). Дублювання функцій і розрізненість їх виконання призводять до зростання витрат при використанні даної моделі та до неможливості оперативного аналізу і контролю стану справ по банку в цілому.

При **проектній структурі** підрозділи банку групуються залежно від того, яке завдання на даний момент вирішується, при цьому вони можуть перегруповуватися при зміні завдання. Структурна схема, побудована за проектним типом, постійно змінюється, мобілізуючи ті ресурси банку, що необхідні для вирішення конкретного завдання в конкретний проміжок часу.

Найбільш складною структурою, з організаційної точки зору, є **матрична структура**, її особливість полягає у тому, що вона поєднує в собі проектну і функціональну структуру, а кожен виконавець має подвійне підпорядкування: з одного боку, він є частиною деякого функціонального підрозділу, а з іншого – учасником реалізації певного проекту. За даною структурою працівники консультаційної служби, бухгалтерії і відділу автоматизації підпорядковані своїм безпосереднім керівникам поточної роботи та керівникам трьох означених проектів у рамках їх реалізації. Матричні структури незважаючт на відносну складність і незручності, пов’язані із системами подвійного підпорядкування, що неминуче виникають в її рамках, все ж поєднують у собі всі позитивні властивості функціональної і дивізіональної моделі. Безліч важливих поточних і перспективних завдань банку можуть оптимально вирішуватися в рамках окремих проектів і швидко адаптуватися до змін, що відбуваються в зовнішньому і внутрішньому його середовищі. [20].

Модель матричної структури досить складна, проте, за оцінкою ряду менеджерів і економістів, в сучасних умовах вона є найбільш ефективною (рис.2.5).

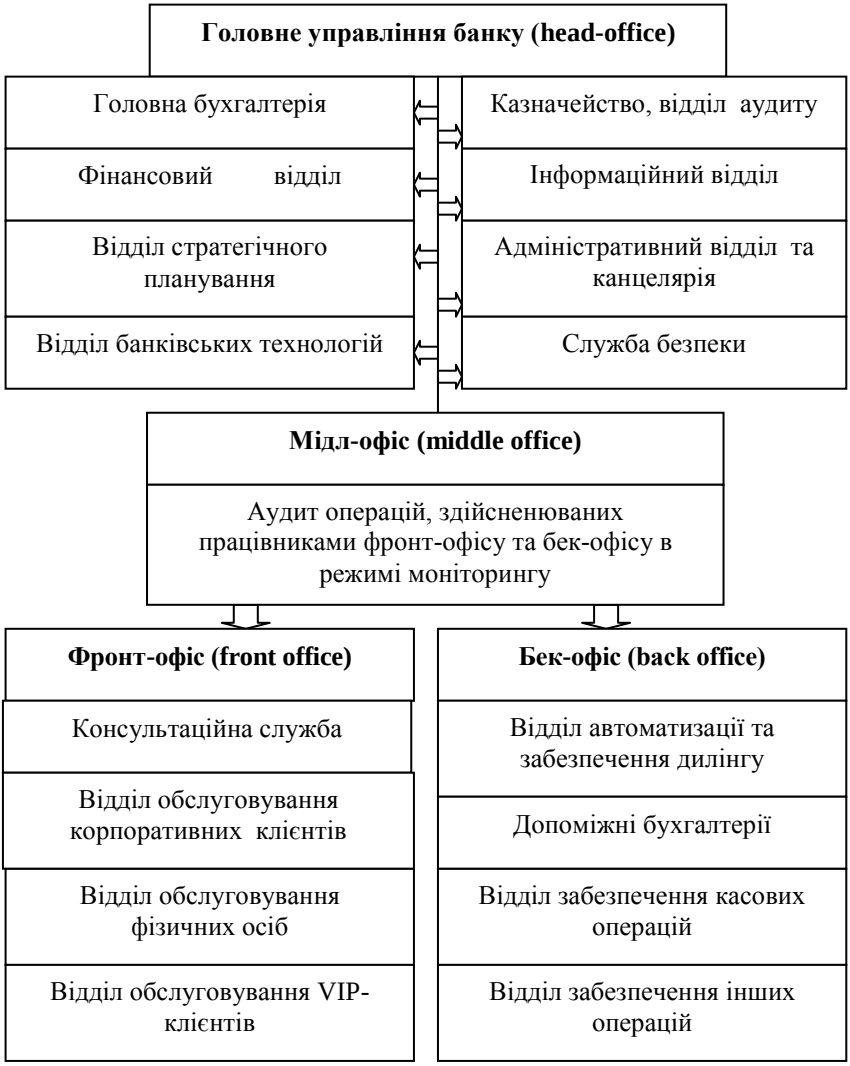

Рисунок 2.5. Приклад матричної структури управління [22, с.20]

Правові підвалини щодо орієнтації вітчизняних банків на модель матричної структури управління закладені в Положенні НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України[23], в якому дається наступне роз'яснення:

фронт-офіс (front office) – операційний підрозділ банку та інші його структурні одиниці, які відповідають за розвиток і управління взаємовідносинами з контрагентами. У фронт-офісі відбувається безпосереднє спілкування з клієнтами, первинна верифікація наданих клієнтами даних, збір і аналіз поданого пакету документів, підготовка угод з клієнтами тощо.

Виконувати функції фронт-офісу банку можуть працівники казначейства, кредитного підрозділу, підрозділу, що здійснює операції з цінними паперами, а також інших підрозділів банку, які
відповідають за ініціювання операцій з клієнтами банку, у тому числі здійснюють оцінку активів та зобов'язань банку (визначають їх справедливу вартість та зменшення корисності), розраховують ефективну ставку відсотка за фінансовими інструментами тощо;

бек-офіс (back office) – операційно-обліковий підрозділ банку, який забезпечує роботу підрозділів, що беруть участь в управлінні активами та пасивами, та здійснює діяльність щодо оформлення, обліку та реєстрації угод з цінними паперами, а також розрахунків з клієнтами. Завданням бек-офісу є формування кредитних справ і безпосереднє оформлення видачі кредиту, оцінка якості кредитного портфеля, відкриття рахунків, здійснення бухгалтерських операцій, документарне оформлення та супровід угод, укладених трейдерами компаній-контрагентів у фронт-офісі тощо.

Відповідно до п.3.7 «Положення про організацію операційної діяльності в банках України»[23] працівники, які виконують функції бек-офісу банку, відповідають за: 1) перевіряння отриманих від фронт-офісу документів на паперових та/або електронних носіях щодо відповідності наданої інформації; 2) реєстрацію операцій і введення потрібних даних до автоматизованої системи; 3) перевіряння підтверджень про здійснення операцій, що надійшли від контрагентів, та/або надсилання підтвердження контрагенту про надходження коштів (може виконуватись автоматично за

допомогою програмного забезпечення з наданням чіткої та зрозумілої інформації про результати перевірки); 4) проведення перевіряння лімітів за контрагентами; 5) перевіряння лімітів дилерів; 6) своєчасну підготовку, перевіряння та оформлення платіжних інструментів відповідно до нормативно-правових актів Національного банку; 7) вивіряння залишків за рахунками клієнтів; 8) підготовку відповідних розпоряджень для здійснення розрахунків; 9) перевіряння правильності відображення операцій; 10) зберігання інформації про операції (вся електронна інформація має зберігатися в захищеному від модифікації вигляді); 11) нарахування процентів за кредитами і депозитами, комісійних тощо; 12) контроль за обробленням даних, здійсненням розрахунків, виконанням договорів.

Бек-офіси існують у банках, інвестиційних компаніях та інших організаціях, які укладають угоди на ринку цінних паперів. Залежно від організаційної структури банку його бек-офіс може складатися із одного департаменту або може включати кілька підрозділів, пов'язаних з оформленням документації, управлінням ризиками, обліком та розрахунками. Деякі банки об'єднують частину функцій, що виконують бек-офіс в так звану функцію мідл-офісу – підрозділу, який забезпечує підготовку та прийняття рішень;

мідл-офіс (middle office) – підрозділ банку, в якому зосереджена сукупність бізнес-процесів, процедур, нормативних документів (регламентів), довідників, друкованих форм, організаційно-штатних документів, що забезпечують процеси підготовки та ухвалення рішень. Мідл-офіс забезпечує дотримання законодавчих вимог та внутрішньобанківських правил і лімітів під час проведення казначейських операцій банку. Основна його функція полягає в проведенні аудиту операцій, здійснених працівниками фронт-офісу, в режимі моніторингу. Всі повідомлення, що надходять з фронт-офісу, фіксуються в комп'ютерній мережі мідл-офісу та контролюються на предмет відповідності лімітам, встановленим як за клієнтськими, так і за власними операціями банку. Також контролюється додержання особистих лімітів дилерами різних рангів.

Прикладом підрозділів мідл-офісу можуть бути: підрозділ перевірки позичальників у службі безпеки, підрозділ управління

ризиками, підрозділ кредитного скорингу тощо. Прикладами інформаційних систем мідл-офісу є система ведення позиційного обліку, система перевірки позичальника в бюро кредитних історій, система розрахунку скорингового балу за кредитною заявкою та ін. На практиці в багатьох вітчизняних банках мідл-офіси відсутні, а їх функції розподілені між фронт-офісом і бек-офісом[24].

На практиці банками використовуються організаційні структури, що поєднують в собі окремі елементи, уже розглянуті вище. Це так звані **комбіновані (змішані) структури**, необхідність у яких виникає у зв'язку з їх спроможністю відобразити індивідуальні особливості роботи банку. Так, наприклад, організаційна структура управління ПриватБанку є однієї з найбільш прогресивних як серед банків України, вона відноситься до комбінованих, тому що містить ознаки широко розповсюджених у світовій практиці видів організаційних структур управління:

1) горизонтальна: у ній виділено лише 3 рівні управління: вищий - Head-office (Головний офіс); середній - Middle-office (Головні регіональні управління, Регіональні управління, самостійні філії); нижчий - Front-office (відділення);

2) лінійно-функціонально-штабна: сформовані штаби при Голові Правління банку, при Директорах, регіональних управлінь та філій;

3) дивізіональна клієнто - і функціонально-орієнтована: виділені підтримуючі й бізнесові напрямки, орієнтовані на комплексне обслуговування певних груп клієнтів або виконання комплексу однорідних функцій;

4) дивізіональна продуктова: в межах окремих бізнесів виділяються підрозділи, що спеціалізуються на розробці і просуванні до клієнтів однорідних продуктів або послуг;

5) дивізіональна регіональна: регіональна мережа структурних підрозділів банку представлена у всіх адміністративно-територіальних центрах України підрозділи банку функціонують також у всіх містах обласного підпорядкування, районних центрах і в найбільш перспективних населених пунктах;

6) мережна: наявність пов'язаних (дочірніх) банків і компаній;

7) проєктно-матрична: в межах організаційної системи управління банку часто створюються тимчасові проектні групи для реалізації конкретного проекту або робочі групи для вирішення важливих завдань.

В структурі банку виділяються:

- бізнесові доходні напрямки, котрі отримують дохід у результаті прямого контакту із клієнтами;

- бізнесові керуючі напрямки, які займаються, в основному, управлінням і координацією діяльності та частково вступають у прямий контакт із клієнтами;

- підтримуючі напрямки, що забезпечують необхідні умови, для функціонування інших напрямків діяльності підрозділів банку, при цьому не вступаючи в прямий контакт із клієнтами.

Таким чином, структура банку побудована за принципом, в якому чітко розділяються заробляючи і підтримуючі напрями. Таке ділення дозволяє значно підвищити ефективність роботи банку [25].

2.2. Порядок реєстрації та ліцензування банків

Процес створення банку регламентується главою 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким учасниками (засновниками) банку можуть бути:

- юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти;

- держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів;

-інститути спільного інвестування за умови, що вони є корпоративним венчурним фондом, більш як 75 відсотків акцій (інвестиційних сертифікатів) якого і більш як 75 відсотків акцій (часток) компанії з управління активами якого прямо та/або опосередковано належать одній особі або групі асоційованих осіб.

Необхідною умовою створення банку є його державна реєстрація.

Державна реєстрація банку – це надання банку статусу юридичної особи.

Відносини, що виникають у сфері державної реєстрації банків, регулюються низкою вітчизняних нормативно-правових документів, серед яких Закон України «Про банки і банківську діяльність»[3], Положення «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» [26], Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [27].

Реєстрація банку є складною процедурою і здійснюється в законодавчо установленому порядку дій, які умовно можна об'єднати в сім етапів (табл.2.1):

Таблиця 2.1

Етапи процедури реєстрації банку

№ етапу	Дії щодо реєстрації
1 етап	Добір уповноваженою особою документів у відповідності до законодавчо-правових актів НБУ
2 етап	Надання документів в територіальне управління НБУ
3 етап	Відкриття в НБУ або в територіальному управлінні НБУ накопичувального рахунку підписних внесків засновників банку
4 етап	Підготовка та отримання Висновку територіального управління НБУ про відповідність документів встановленим вимогам
5 етап	Розгляд пакета документів та Висновків в НБУ
6 етап	Прийняття Правлінням НБУ відповідного рішення
7 етап	Державна реєстрація у Державному реєстрі банків та відкриття кореспондентського рахунку в територіальному регіональному управлінні НБУ

В ст.4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [27] встановлено основні засади державної реєстрації, зокрема принципи, на яких вонабазується:

1) обов'язковості та публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі;

2) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією;

3) державної реєстрації за заявницьким принципом;

4) єдності методології державної реєстрації;

5) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі;

6) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру.

В Україні банки створюються з дозволу Національного банку України внесенням відповідного запису до Державного реєстру банків. Процедура реєстрації банку проводиться відповідно до статей Глави 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3]. Певна увага приділяється пакету документів, який необхідно подати до територіального управління НБУ за місцем створення банку для його реєстрації.

Особа, уповноважена учасниками банку для погодження статуту, подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи[3] (рис.2.6):

Рисунок 2.6. Пакет документів, який надається для реєстрації банку [3]

1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

2) статут банку, погоджений з НБУ;

3) копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

ділову репутацію самого засновника, а для засновника - юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

фінансовий стан засновника - юридичної особи, а також про майновий стан засновника - фізичної особи;

наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до вимог Національного банку України;

7) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про асоційованих осіб засновника - фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про юридичних осіб, у яких засновник - фізична особа є керівником та/або контролером; відомості за формою, встановленою Національним банком України, про пов’язаних із банком осіб, що відповідають ознакам, передбаченим частиною першою статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність»;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Національний банк України у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку, що формують статутний капітал.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації не може бути меншим 500 мільйонів гривень (ст.31 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3]). Формування та капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків, крім випадків, передбачених Законом України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [28] протягом строку його дії.

Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти - в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях. Для формування статутного капіталу банку забороняється використовувати бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення.

Остаточне рішення про створення банку приймає Правління НБУ.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, здійснюється шляхом унесення відповідного запису до **Єдиного державного реєстру** в порядку, установленому законодавством України. Національний банк уносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання **банківської ліцензії.**

Відповідно до ст.23 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3] та Розділу IV Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів»[26] зареєстрований банк має право відкривати відокремлені підрозділи (філії, відділення,

представництва тощо) на території України, про що банк зобов'язаний письмово повідомити Національний банк України.

Іноземні банки також мають право відкривати філії та представництва на території України.

Перелік документів, які подаються для акредитації філії іноземного банку акпклічено в ст.24 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3].

Правління Національного банку приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації філії іноземного банку. Датою внесення запису до Державного реєстру банків та датою видачі банківської ліцензії є дата акредитації філії іноземного банку.

Важливим аспектом регулювання допуску банків на ринки та контролю за банківською діяльністю є ліцензування.

Ліцензування банківської діяльності – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення певних банківських операцій. Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання відповідної ліцензії.

В ст.19 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3] встановлено механізм ліцензування банківської діяльності, яким передбачено, що юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України в порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національного банку України, документи для отримання банківської ліцензії.

Банківська ліцензія — це документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених Законом «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Комерційні банки мають право здійснювати операції тільки після отримання відповідної ліцензії НБУ.

Відповідно до Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів»[26] юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України клопотання (Додаток А).

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, разом із заявою про видачу банківської ліцензії до НБУ подає документи, наведені на рис.2.7.

НКЦПФР - Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

Рисунок 2.7. Пакет документів, який надається для отримання ліцензії (побудовано на основі Положення НБУ [26])

НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів. Зразок бланку банківської ліцензії представлено в Додатку Б.

НБУ вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії, яка підписуються заступником Голови Національного банку і засвідчується відбитком гербової печатки і діє з дня прийняття НБУ відповідного рішення.

Для надання послуг та проведення операцій з іноземною валютою банк повинен отримати генеральну ліцензію.

Генеральна ліцензія на здійснення валютних операцій – це документ Національного банку, що надається банкам та дозволяє здійснювати валютні операції, які не потребують індивідуальної ліцензії [26].

Регламентує порядок надання таких ліцензій Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [26].

НБУ надає банку генеральну ліцензію за таких умов:

а) розмір регулятивного капіталу банку не менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу;

б) банк не є об'єктом застосування заходів впливу або штрафних санкцій за порушення вимог законодавства України, протягом трьох місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про надання генеральної ліцензії, та під час розгляду клопотання банку про надання генеральної ліцензії;

в) структура власності банку не визнана Національним банком непрозорою;

г) банк не визнано Національним банком проблемним;

ґ) наявність затверджених керівником банку (уповноваженою ним особою) положень банку щодо виконання відповідних операцій;

Банк для отримання генеральної ліцензії подає до Національного банку такі документи:

- клопотання банку про надання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій за підписом керівника банку (уповноваженої ним особи);

- відповідні внутрішні положення банку, що регулюють виконання ним операцій, право на здійснення яких надає йому генеральна ліцензія, що відповідають вимогам законодавства України.

Керівник банку (уповноважена ним особа) засвідчує своїм підписом та відбитком печатки копії документів, що подаються до Національного банку.

Національний банк у разі прийняття Комітетом з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем рішення про надання банку генеральної ліцензії, оформляє її на номерному бланку Національного банку із засвідченням підписом Голови Національного банку або уповноваженої особи Національного банку і відбитком гербової печатки Національного банку (додаток В).

Генеральна ліцензія набирає чинності з дати проставлення реєстраційного номера на номерному бланку Національного банку, на якому вона оформлена.

Національний банк у разі прийняття Комітетом з питань нагляду рішення про надання банку генеральної ліцензії реєструє її в журналі реєстрації генеральних ліцензій та передає належним чином оформлену генеральну ліцензію під підпис уповноваженому представникові банку на підставі належним чином оформленої довіреності (крім голови правління банку) та представлення копії платіжного доручення, що підтверджує оплату за надання генеральної ліцензії.

2.3. Порядок реорганізації та ліквідації банківських установ

Банк як юридична особа припиняє свою діяльність у випадках та в порядку, передбаченому чинним законодавством України, зокрема Законом України «Про банки і банківську діяльність»[3], одним з двох способів: або добровільно за рішенням його власників, або примусово за рішенням НБУ через реорганізацію або ліквідацію (рис.2.8).

Реорганізація банку (reorganization of a bank) – **це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам**[3].

Злиття — це припинення діяльності двох (чи кількох) банків як юридичних осіб та передавання за передаточним,

балансом усіх майнових прав і зобов'язань банку — юридичній особі, що створений у результаті злиття.

Приєднання — це припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання за передаточним балансом усіх його майнових прав і зобов'язань іншому банку — юридичній особі на правах філії чи без відкриття філії.

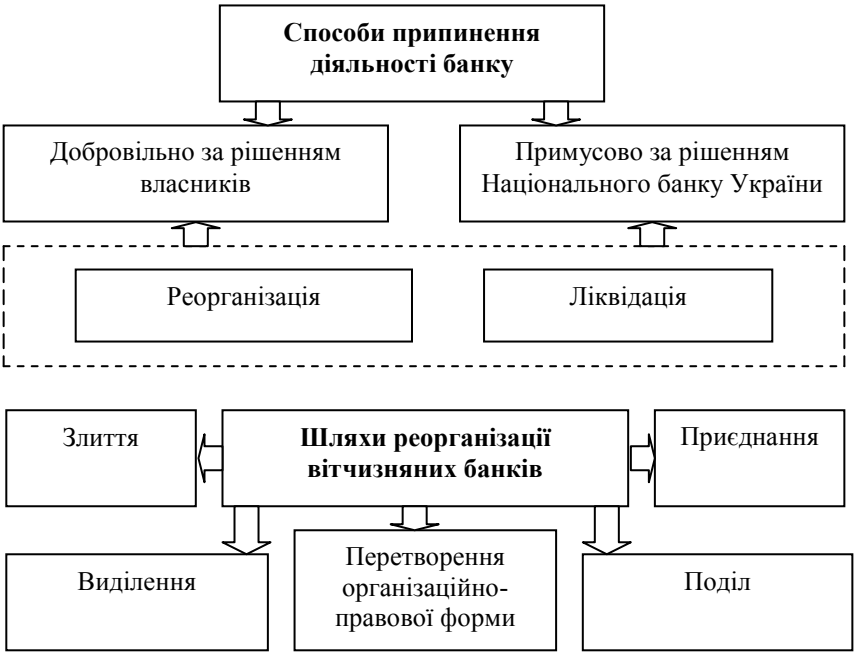

Рисунок 2.8. Способи припинення діяльності банків та шляхи їх реорганізації (побудовано на основі Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3])

Реалізація банками механізмів злиття і приєднання викликано останніми подіями, які відбуваються у сучасній світовій банківській системі. Циклічність розвитку економічних процесів і синергетична дія економічних законів призводить до того, що виникає потреба у перегляді структурних компонентів функціонування банківських установ через реалізацію механізму злиття та приєднання.

Виділення — це створення банку — юридичної особи (або кількох банків — юридичних осіб), до якого (яких) за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах переходять майнові права і зобов'язання банку — юридичної особи, що реорганізовується**.**

Поділ — це припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання за роздільним, актом (балансом) у відповідних частинах усіх його майнових прав і зобов'язань кільком, банкам — юридичним особам, що створені в результаті реорганізації цього банку шляхом поділу.

Перетворення — це зміна організаційно-правових форм, банку. При перетворенні одного банку на інший,до нового банку переходять усі майнові права і зобов'язання банку, що зазнав перетворення.

Об'єктивними передумовами необхідності або доцільності реорганізації банків є:

формування і розвиток ринкових відносин, банківської системи України та забезпечення її фінансової стабільності;

зміна форм власності (від державної - до змішаної – до приватної або колективної);

необхідність виконання банками вимог чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України;

забезпечення платоспроможності, ліквідності комерційних банків.

Реорганізація банків має проводитись за наступними принципами:

- пріоритетність інтересів вкладників і кредиторів, держави і банківської системи в цілому над інтересами окремого банку;

- створення в результаті реорганізації надійного, фінансово-стабільного банку;

- забезпечення безперервної роботи банку під час реорганізації;

- збереження комерційної та банківської таємниць[30, с.57]

Рішення про реорганізацію банку шляхом злиття, приєднання, виділення, поділ банку має містити інформацію про:

1) угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;

2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;

3) призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);

4) призначення аудиторської фірми;

5) строки проведення реорганізації;

6) склад правління після реорганізації.

Реорганізація розпочинається після затвердження Національним банком України плану реорганізації, який крім інших необхідних заходів повинен передбачати подання Національному банку України відповідних документів, необхідних для погодження статуту нового банку або для погодження змін до статуту існуючого банку.

У разі здійснення реорганізації банку за рішенням його власників шляхом перетворення план реорганізації банку не складається. Національний банк України визначає перелік документів, які подаються для отримання дозволу на реорганізацію та затвердження плану реорганізації банку.

Банки, які внаслідок реорганізації шляхом приєднання, злиття, поділу припиняють свою діяльність як юридичні особи, втрачають ліцензію на проведення всіх банківських операцій і виключаються з Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж та фінансово-кредитних установ. А банки-юридичні особи, створені в результаті приєднання, злиття, поділу, виділення, зобов'язані здійснити реєстрацію банку та отримати ліцензію на проведення банківських операцій.

Банк може розпочати реорганізацію після отримання попереднього дозволу Національного банку на проведення реорганізації за погодженням з Антимонопольним комітетом. України.

Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови надання попереднього дозволу Національного банку України на реорганізацію банку та затвердження Національним банком України плану реорганізації банку.

Національний банк має право прийняти рішення про **примусову реорганізацію банку** в разі істотної загрози платоспроможності банку за умови, що є пропозиція іншого банку про приєднання або злиття з цим банком та внаслідок такої реорганізації банк-правонаступник дотримуватиметься

економічних нормативів, установлених нормативно-правовими актами Національного банку.

Повноваження розпочатку процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» надано Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) через запровадження тимчасової адміністрації[31].

Правові підвалини процедур виведення неплатоспроможного банку з ринку закладено в законах України «Про банки і банківську діяльність»[3], «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»[31], в Положенні Дирекції ФГВФО «Про виведення неплатоспроможного банку з ринку»[32] та інших актах.

Виконавча дирекція ФГВФО не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних призначає з числа працівників ФГВФО уповноважену особу (кілька уповноважених осіб), якій делегує всі або частину своїх повноважень тимчасового адміністратора. Уповноважена особа повинна відповідати вимогам, встановленим ФГВФО. Рішення про призначення уповноваженої особи доводиться до головного офісу банку та до кожного відокремленого підрозділу банку негайно.

На строк, що не перевищує один місяць, запроваджується. тимчасова адміністрація

Тимчасова адміністрація (provisional administration) – **процедура, що застосовується Національним банком до банків при здійсненні банківського нагляду за особливих обставин, передбачених законодавством.**

Вона використовується для тимчасового управління банком з метою збереження капіталу та активів банку, докладної оцінки його фінансового стану і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності та ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених

порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану.

Тимчасова адміністрація припиняється після виконання плану врегулювання або в інших випадках за рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб[31].

Відповідно до ст.36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»[31] з дня початку процедури виведення банку з ринку призупиняються всі повноваження органів управління банку (загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) та органів контролю (ревізійної комісії та внутрішнього аудиту). Фонд гарантування вкладів фізичних осіб набуває всі повноваження органів управління банку та органів контролю з дня початку тимчасової адміністрації і до її припинення.

Слід зазначити, що початок тимчасової адміністрації не є підставою для припинення, розірвання або невиконання договорів про надання послуг (виконання робіт), які забезпечують господарську діяльність банку, зокрема договорів про оренду нерухомого майна, надання комунальних послуг, послуг зв'язку, охорони. У разі припинення, розірвання або порушення умов таких договорів з боку контрагентів банку Фонд має право вимагати відшкодування збитків у порядку, встановленому законодавством України.

Тим не менш, законодавством передбачено, що під час тимчасової адміністрації не здійснюється:

1) задоволення вимог кредиторів банку крім:

- виплати коштів за вкладами вкладників за договорами, строк яких закінчився, та за договорами банківського рахунку вкладників. Зазначені виплати здійснюються в межах суми відшкодування, що гарантується Фондом, в національній валюті України. *Вклади в іноземній валюті перераховуються в національну валюту України за офіційним курсом гривні, встановленим НБУ до іноземних валют на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку* та здійснення тимчасової адміністрації відповідно до цієї статті;

- витрат, пов'язаних із зарахування зустрічних вимог;

- виплати заробітної плати, авторської винагороди, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівників банку;

- виплати аліментів, пенсій, стипендій, інших соціальних, державних виплат, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, ушкодженням здоров'я або смертю тощо, що надійшли до банку з дня початку здійснення процедури виведення банку з ринку;

- виконання операцій з виплати переказу коштів фізичних та юридичних осіб, що надійшли на їхні рахунки з дня початку процедури виведення Фондом банку з ринку;

- здійснення купівлі-продажу валюти фізичними та юридичними особами для погашення ними зобов'язань за кредитними договорами, виконання вимог, встановлених законодавством, для обов'язкового продажу валюти;

2) примусове стягнення майна (у тому числі коштів) банку, накладення арешту та звернення стягнення на майно (у тому числі кошти) банку (виконавче провадження щодо банку зупиняється, у тому числі знімаються арешти, накладені на майно (у тому числі на кошти) банку, а також скасовуються інші вжиті заходи примусового забезпечення виконання рішення щодо банку);

3) нарахування неустойки (штрафів, пені), інших фінансових (економічних) санкцій за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також зобов'язань перед кредиторами, у тому числі не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошових зобов'язань банку;

4) зарахування зустрічних вимог, у тому числі зустрічних однорідних вимог, припинення зобов'язань за домовленістю (згодою) сторін (у тому числі шляхом договірного списання), поєднанням боржника і кредитора в одній особі;

5) нарахування відсотків за зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами.

Відповідно до ст.39 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»[31] протягом 30 днів з дня початку тимчасової адміністрації виконавча дирекція ФГВФО затверджує план врегулювання з обов'язковим дотриманням принципу найменших для нього витрат.

План врегулювання - рішення ФГВФО, що визначає спосіб, економічне обґрунтування, строки та умови виведення неплатоспроможного банку з ринку.

План врегулювання має, зокрема, містити:

1) порівняльний аналіз та обґрунтування витрат, пов'язаних із здійсненням заходів, передбачених частиною другою цієї статті, з точки зору обрання найменш витратного для ФГВФО способу виведення неплатоспроможного банку з ринку. Такий аналіз здійснюється відповідно до методики, визначеної виконавчою дирекцією Фонду;

2) спосіб, порядок та строки врегулювання відносин з учасниками, вкладниками та іншими кредиторами банку;

3) умови відкритого конкурсу щодо визначення приймаючого банку та/або інвестора;

4) умови та строки ліквідації банку.

У плані врегулювання на підставі оцінки фінансового і майнового стану банку визначаються заходи щодо виведення неплатоспроможного банку з ринку в один із способів, наведених на рис.2.9.

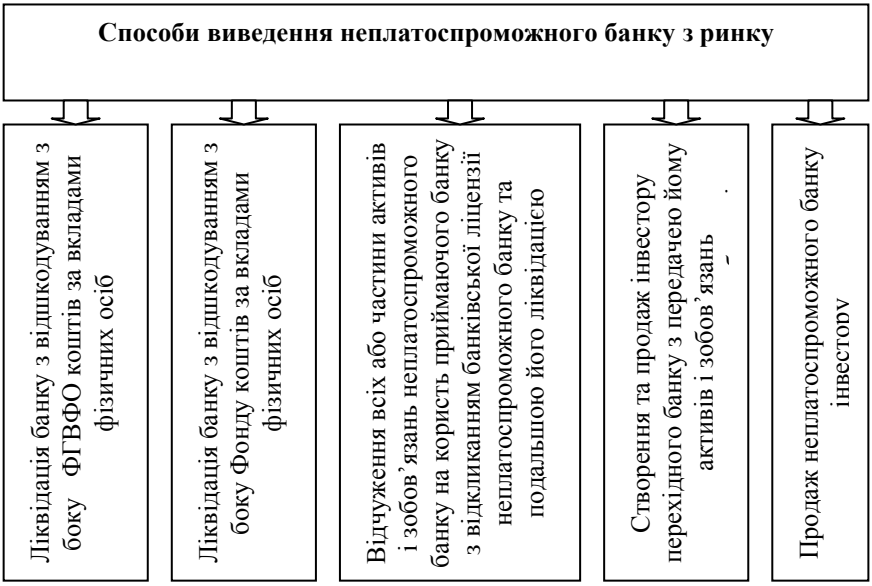

Рисунок 2.9. Способи виведення неплатоспроможного банку з ринку
(побудовано на основі «Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку»)

Ліквідація банку з відшкодуванням з боку ФГВФО коштів за вкладами фізичних осіб - спосіб виведення неплатоспроможного банку з ринку, який передбачає відкликання банківської ліцензії, виплату (відшкодування) вкладникам належних їм вкладів у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Фонду, з подальшим припиненням неплатоспроможного банку як юридичної особи (ліквідацією).

Ліквідація неплатоспроможного банку з відчуженням у процесі ліквідації всіх або частини його активів і зобов'язань на користь приймаючого банку - спосіб виведення неплатоспроможного банку з ринку, який передбачає відкликання НБУ банківської ліцензії неплатоспроможного банку, передачу переможцю відкритого конкурсу всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, з подальшим припиненням неплатоспроможного банку як юридичної особи (ліквідацією).

ФГВФО ініціює процес ліквідації банку або відповідно до плану врегулювання, або у разі закінчення строку тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку та/або невиконання плану врегулювання. За пропозицією ФГВФО Національний банк України приймає рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку та відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку протягом п’яти днів з дня отримання пропозиції Фонду про ліквідацію банку. Національний банк України інформує Фонд про прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку не пізніше дня, наступного за днем прийняття такого рішення. Не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку (крім випадку, коли ліквідація здійснюється за ініціативою власників банку) ФГВФО розпочинає процедуру ліквідації.

Ліквідація банку має бути завершена не пізніше двох років з дня початку процедури ліквідації банку. Фонд має право прийняти рішення про продовження ліквідації банку на строк до двох років з можливістю повторного продовження на строк до одного року. У разі необхідності продовження строку ліквідації банку уповноважений структурний підрозділ Фонду або уповноважена особа Фонду на ліквідацію банку (у разі

делегування їй відповідних повноважень) подає на розгляд виконавчої дирекції Фонду обґрунтоване клопотання щодо продовження строків ліквідації банку не пізніше ніж за 20 робочих днів до дати закінчення процедури ліквідації такого банку.

З дня початку процедури ліквідації банку:

- припиняються всі повноваження органів управління банку (загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) та органів контролю (ревізійної комісії та внутрішнього аудиту). Якщо в банку, що ліквідується, здійснювалася тимчасова адміністрація, з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку здійснення Фондом тимчасової адміністрації банку припиняється. Керівники банку звільняються з роботи у зв'язку з ліквідацією банку;

- банківська діяльність банку завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси;

- строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;

- нарахування відсотків, комісійних, штрафів, інших очікуваних доходів за активними операціями банку може припинятися у терміни, визначені договорами з клієнтами банку, у разі, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси;

- відомості про фінансове становище банку перестають бути конфіденційними чи становити банківську таємницю;

- втрачають чинність публічні обтяження чи обмеження на розпорядження (у тому числі арешти) будь-яким майном (коштами) неплатоспроможного банку. Накладення нових обтяжень чи обмежень на майно банку не допускається;

- забороняється здійснювати зарахування зустрічних вимог, у тому числі однорідних вимог, припинення зобов'язань за домовленістю (згодою) сторін (у тому числі шляхом договірного списання), прощення боргу, поєднання боржника і кредитора в одній особі внаслідок укладення будь-яких правочинів з іншими особами, крім банку, на вимогу однієї із сторін.

Ці обмеження не поширюються на зобов'язання банку щодо зарахування зустрічних однорідних вимог, крім обмежень, прямо передбачених законом.

Фонд або уповноважена особа Фонду на ліквідацію банку зобов'язана у 60-денний строк з дня її призначення надіслати повідомлення всім клієнтам, які користуються послугами відповідального зберігання, про необхідність вилучити свої цінності протягом одного місяця з дня отримання повідомлення.

Відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку з відкликанням банківської ліцензії неплатоспроможного банку та подальшою його ліквідацією - спосіб виведення неплатоспроможного банку з ринку, який передбачає передачу переможцю відкритого конкурсу всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, з подальшим прийняттям рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію неплатоспроможного банку (припиненням неплатоспроможного банку як юридичної особи).

Створення та продаж інвестору перехідного банку - спосіб виведення неплатоспроможного банку з ринку, який передбачає створення перехідного банку, передачу активів і зобов'язань неплатоспроможного банку перехідному банку, який в подальшому продається переможцю відкритого конкурсу, та ліквідацію неплатоспроможного банку.

Перехідний банк - банк, який створено у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, єдиним акціонером якого є Фонд до дня продажу цього банку інвестору (об'єднанню інвесторів)

Продаж неплатоспроможного банку інвестору - спосіб виведення неплатоспроможного банку з ринку, який передбачає перехід права власності на акції неплатоспроможного банку від власників такого банку переможцю відкритого конкурсу.

Згідно із законодавством переможцями відкритого конкурсу щодо виведення неплатоспроможного банку з ринку способом створення та продаж інвестору перехідного банку з передачею йому активів і зобов'язань неплатоспроможного банку і подальшою ліквідацією неплатоспроможного банку або через продаж неплатоспроможного банку інвестору, можуть бути об'єднання інвесторів.

Питання для самоконтролю

1. Які фактори (чинники) впливають на формування організаційної структури банку? Охарактеризуйте законодавчо обумовлену організаційну структуру управління банком, окресліть підпорядкованість та повноваження кожного органу.

2. Наведіть характерні особливості та принципові відмінності функціональної, дивізіональної та матричної структури управління банком. Якими нормативно-правовими документами регламентується формування тієї чи іншої структури управління?

3. З якою метою і в якому порядку здійснюється державна реєстрація банків? Якими документами регламентується процес створення банку, його реєстрації та ліцензування?

4. Охарактеризуйте основні етапи реєстрації банків та ліцензування банківської діяльності, порівняйте пакет документів, який надається банком в обох випадках.

5. За яких обставин, в які способи здійснюється припинення діяльності банку? Наведіть основні відмінності між реорганізацією та ліквідацією банківської установи. Які органи задіяні в цьому процесі та які функції вони виконують?

Рекомендована література

Про організацію операційної діяльності в банках України: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003р. № 254 [23]

Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 08.09.2011 р. № 306 [26]

Банківські операції: навчальний посібник / О. І. Копилюк, О. М. Музичка.– 2-ге вид., випр. і допов. – К.: ЦУЛ, 2012. – 536 с.

Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М.Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ. БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ, ПОСЛУГИ, ПРОДУКТИ

3.1. Основи організації банківської та операційної діяльності

Основні вимоги щодо організації банківської діяльності регламентуються низкою нормативно-законодавчих актів, зокрема, гл. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3] та Положенні НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України»[23].

Організація банківської діяльності характеризується кількома рівнями управління, між якими існують складні взаємозв'язки [33, с.13]: організація діяльності банків здійснюється не лише на рівні самого банку та його відокремлених підрозділів, а і на рівні НБУ через регламентацію діяльності банків.

Організація банківської діяльності - це структурне упорядкування організаційної, функціональної та операційної діяльності банку.

Через організацію банківської діяльності в межах поточної виробничої діяльності координується взаємозв'язок між: людськими, матеріальними та інформаційними ресурсами (рис.3.1).

Організаційна та функціональна складові організації банківської діяльності розглянуто в п.2.1.

Операційна діяльність банку - це сукупність технологічних процесів, пов'язаних з документуванням інформації за операціями банку, проведенням їх реєстрації у відповідних регістрах, перевірянням, вивірянням та здійсненням контролю за операційними ризиками [23].

Слід зазначити, що від організаційно-функціональної моделі управління банком, налагодження відносин між керівництвом та підлеглими, рівня забезпеченості матеріальними та інформаційними ресурсами залежить успіх діяльності. Дуже часто саме хиби в корегуванні взаємозв'язків

між людськими, матеріальними та інформаційними ресурсами спричиняли кризові ситуації навіть у доволі потужних банках.

Рисунок 3.1. Ключові елементи організації банківської діяльності

Метою організації банківської діяльності є забезпечення стабільного порядку діяльності банку: раціоналізації управління банком, підвищення якості банківських продуктів та продуктивності праці банківських службовців, забезпечення прибутковості банку.

В процесі організації діяльності банку формується цільова система, згідно з якою повинна бути реалізована основна ціль - досягнення високого рівня прибутку при дотриманні обов'язкових умов щодо забезпечення високого рівня надійності банківської установи, поміркованого рівня ризиковості та достатнього рівня ліквідності та безпеки банку(рис.3.2).

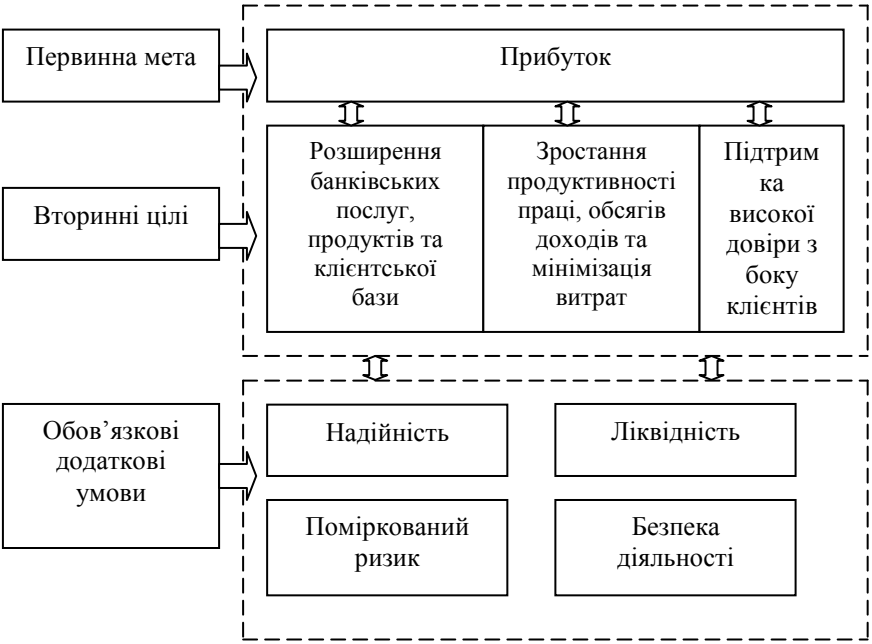

Рисунок 3.2. Цільова система діяльності банку
(доопрацьовано [22, с.18])

Завдання організації банківської діяльності полягає в тому, щоб через розподіл праці та створення організаційних структур (відділів, управлінь, комітетів) сприяти реалізації цілей банку, а також налагодити роботу персоналу організаційних структур відповідно до визначених цілей і координувати її.

Організація банківської діяльності має такі особливості, крім зазначених в п.1.1 на рис.1.5:

- у продуктивності праці банку домінують особистісні фактори, на відміну від матеріальних і технічних, що мають важливе значення в промисловому виробництві;
- специфіка банку орієнтується на встановлення довготермінових відносин з клієнтами, потребує виконувати операції згідно з потребами клієнтів, в зв'язку з цим важливого значення набуває організація роботи з персоналом.

Ефективна організація банківської діяльності в першу чергу передбачає правильний розподіл функцій і завдань між

підрозділами банку і врегулювання трудових процесів, які сприятимуть досягненню виробничих цілей банку. Для того, щоб це забезпечити, організація банківської діяльності повинна здійснюватися відповідно з визначеними критеріями (організаційними принципами).

До **принципів організації банківської діяльності належат**ь[34.]:

- **принцип економічності** - потребує створення таких умов, які забезпечать виробничу діяльність банку, до якої буде залучено якнайменше персоналу і матеріальних засобів;

- **принцип відповідності** встановленому порядку і безпеці - потребує, щоб діяльність передбачала високоефективні механізми контролю і безпеки, які б убезпечували від ризику помилок і зловживань;

- **принцип доцільності** - конкретизується у вимогах регулювання виробничих процесів таким чином, щоб їх можна було реалізувати якнайпростіше і якнайшвидше;

- **принцип самостійності** та відповідальності за прийняття рішень.

Окрім цього, принципами організаційного процесу банків є такі:

- **функціональна побудова** - структура банку прив'язана до того виду діяльності, що він здійснює (наприклад, банк здійснює кредитні операції, створюється кредитний відділ, розрахункові операції - розрахунковий та ін.);

- **відповідність продекларованій місії** - організаційна структура має забезпечити реалізацію основної мети діяльності банку (одержання прибутку);

- **ієрархія владних повноважень** окремих підрозділів банку: є два рівні управління - вища ланка (керівництво банку, яке реалізовує управлінські функції) та інші підрозділи (управління, зайняті обслуговуванням клієнтів) банку;

- **спільні та координовані дії** - необхідно забезпечувати координацію і взаємодію різних підрозділів банку;

- **раціоналізація управління** - діяльність потрібно організувати таким чином, щоб забезпечити розвиток банку;

- **забезпечення цілісності** та відповідності умовам зовнішнього середовища - в межах єдиної стратегії розвитку, ухваленої в банку, його підрозділи тісно взаємодіють, кожен

удосконалюючи свою діяльність відповідно до зміни умов зовнішнього середовища;

- **забезпечення контролю** - обов'язковим елементом організації банку є внутрішній і зовнішній аудит, що забезпечує контролювання законності банківських операцій;

- **регламентація діяльності персоналу** банку - дає змогу забезпечити внутрішню упорядкованість, погоджені дії внутрішніх підрозділів банку через розробку статутів, положень про окремі відділи і служби, технологічні карти операцій, посадові інструкції;

- **забезпечення оперативною і достатньою інформацією** реалізовується шляхом створення в банку підрозділів, що збирають і обробляють інформацію.

Організація банківської діяльності безпосередньо пов’язана з її операційною діяльністю.

Правові підвалини організації операційної діяльності банків закладено в низці нормативно-правових актів НБУ, основним з яких є Положення «Про організацію операційної діяльності в банках України» [23].

Відповідно до діючої редакції даного Положення банки самостійно:

1) розробляють технології здійснення банківських операцій та визначають методи внутрішнього контролю за їх проведенням відповідно до законодавства України;

2) визначають систему організації операційної діяльності залежно від їх структури, обсягів та видів банківських операцій, кількості працюючих, розвитку інформаційних технологій тощо. Оброблення інформації про операції та її зберігання мають виконуватися на серверах та/або іншій комп'ютерній техніці, які/яка повинні/а фізично розташовуватися на території України;

3) визначають методи внутрішнього контролю за проведенням операцій.

Організація операційної діяльності передбачає наявність документованих операційних процедур (правил) за всіма операціями, що здійснюються банками відповідно до законодавства України.

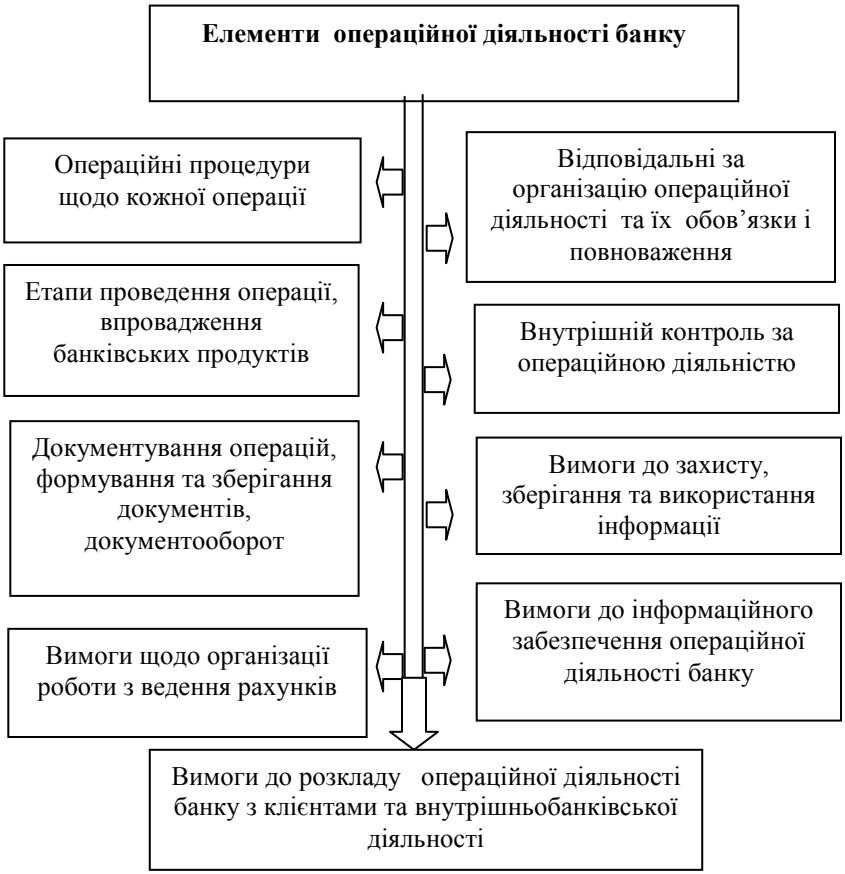

Рисунок 3.3 . Складові операційної діяльності банку (побудовано на основі [23])

Операційні процедури (правила) щодо кожної операції мають базуватися на таких принципах, як наявність дозволу, запису, контролю і обов'язково включати такі складові: опис операції; розподіл повноважень між виконавцями операції; установлення відповідальності осіб, які її здійснюють; документування інформації за операцією; заходи (механізми) внутрішнього контролю за проведенням операції; інші складові, визначені банком і передбачені у внутрішньому положенні.

Операції банків виконують відповідні працівники банку, яким надане право відповідального виконавця, а саме доручено оформляти та підписувати документи за визначеними операціями або: контролювати правильність оформлення документів та відображення їх в обліку; технологічно виконувати визначені операційні процедури незалежно від того, у якому структурному підрозділі банку вони працюють.

Операційна діяльність банку має бути організована таким чином, щоб забезпечити:

1) розподіл повноважень щодо здійснення операцій;

2) належне документування всіх операцій. Якщо документування операцій здійснюється з використанням інформаційних технологій, то відповідне програмне забезпечення має забезпечити ведення протоколу про всі операції та дії відповідальних працівників у захищеній від модифікації формі;

3) своєчасне, повне та достовірне відображення операцій у регістрах бухгалтерського обліку;

4) накопичення та надання докладної інформації за кожною операцією з обов'язковим зазначенням даних про її учасників;

5) захист активів банку від потенційних збитків та контроль за їх якістю;

6) установлення лімітів на здійснення окремих операцій;

7) визначення наявних та можливих операційних ризиків і управління ними;

8) адекватну систему внутрішнього контролю;

9) надання внутрішніх інструкцій (розпоряджень) щодо здійснення платежів;

10) зберігання інформації про всі операції банку;

11) конфіденційність інформації про кожну операцію та її контрагентів (інформація про операцію під час її передавання відповідними каналами зв'язку має бути зашифрованою) [23].

Операції банку здійснюються в банківські дні протягом операційного дня.

Зверніть увагу: існує специфіка банківської діяльності щодо розкладу роботи: банківська установа працює тільки в банківські дні у системі електронних платежів НБУ протягом

операційного дня, при цьому з клієнтами – тільки протягом операційного часу.

банківський день у системі електронних платежів Національного банку - позначений календарною датою проміжок часу, протягом якого виконуються технологічні операції, пов'язані з проведенням міжбанківських електронних розрахункових документів через систему електронних платежів НБУ, за умови, що підсумки розрахунків за цими документами відображаються на кореспондентських рахунках банків у Національному банку на ту саму дату.

Операційний день банку (рис.3.4) - це діяльність банку протягом робочого дня, що пов'язана з реєстрацією, перевірянням, вивірянням, обліком, контролем операцій (у тому числі прийманням від клієнтів документів на переказ і документів на відкликання та здійсненням їх оброблення, передавання та виконання) з відображенням їх у балансі банку. Тривалість операційного дня встановлюється банком самостійно [23].

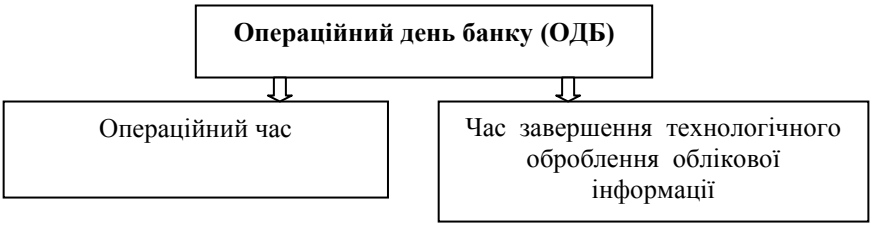

Рисунок 3.4. Склад операційного дня банку[35]

Операційний час - частина операційного дня банку або іншої установи - учасника платіжної системи, протягом якої приймаються документи на переказ і документи на відкликання, що мають бути оброблені, передані та виконані цим банком протягом цього ж робочого дня. Тривалість операційного часу встановлюється банком або іншою установою - учасником платіжної системи самостійно та закріплюється в їх внутрішніх нормативних актах.

Операції банків здійснюються за певних вимог та умов (рис.3.5).

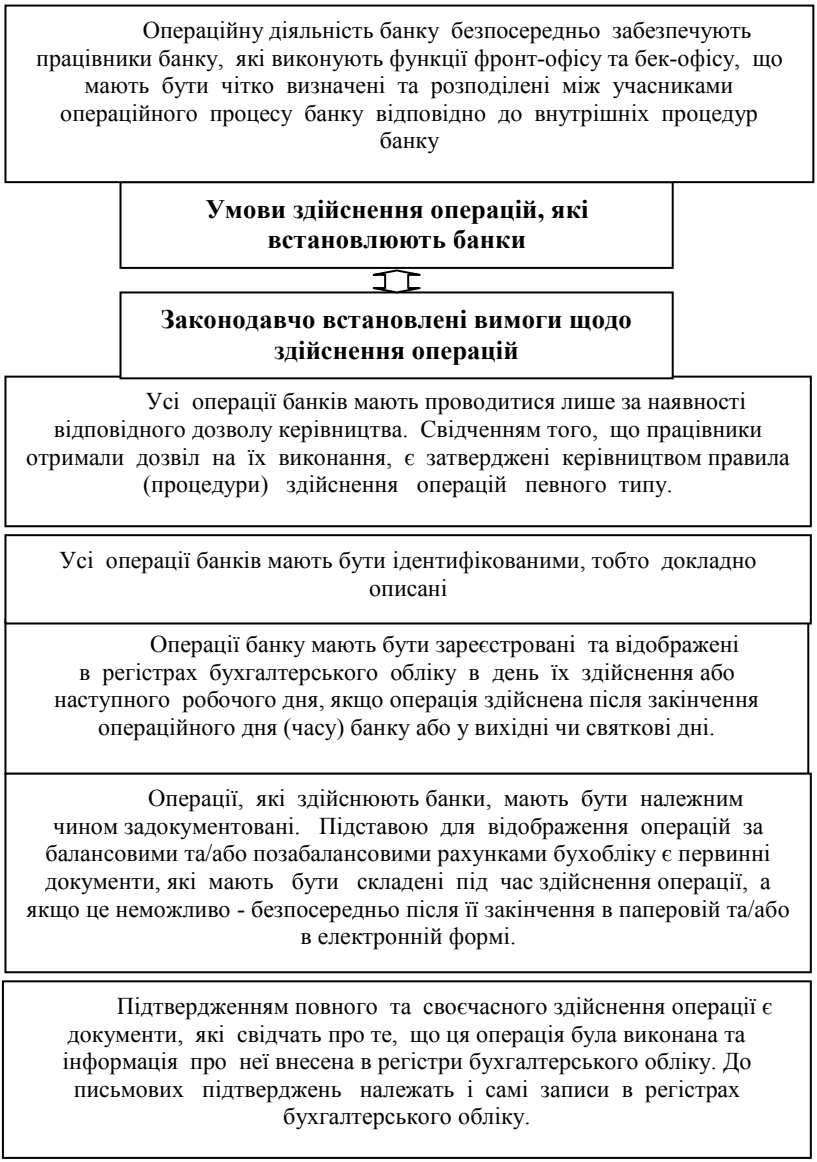

Рисунок 3.5. Умови та вимоги щодо здійснення банківських операцій
(побудовано на основі Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [35])

Ідентифікація операції передбачає її докладний опис, який має містити потрібну інформацію для різних підрозділів банку та внутрішнього аудиту, а саме:

тип операції (міжбанківські розрахунки, операції з клієнтами банку, розрахунки за власними операціями тощо);

номер та дату договору; дані про контрагента;

конкретні строки (початок та завершення) операції згідно з договором; первинні документи;

зміст операції (кредит, депозит, тип процентної ставки тощо);

відповідальних виконавців (у тому числі за ініціювання операції, за реєстрацію та контроль за її проведенням).

В ході операційної діяльності банки повинні забезпечувати захист готівкових коштів, цінних паперів (у документарній формі) та інших цінностей і документів, засобів захисту інформації від фізичного пошкодження шляхом використання відповідно обладнаних сховищ, вогнетривких сейфів; облікової інформації про виконання операцій протягом строку дії договору і після його закінчення відповідно до вимог законодавства України.

Операційна діяльність банків здійснюється на базі відповідного інформаційного забезпечення. Оброблення інформації про операції та її зберігання мають виконуватися на серверах та/або іншій комп'ютерній техніці, які/яка повинні/а фізично розташовуватися на території України, за винятком збереження резервних копій, захищених із використанням відповідних засобів технічного та/або криптографічного захисту.

Інформаційне забезпечення операційної діяльності банків включає програмно-технічні комплекси автоматизації банківської діяльності, взаємозв'язки для обміну інформацією між ними, телекомунікаційну інфраструктуру, внутрішні нормативні документи та інструкції щодо їх застосування.

Банки розробляють вимоги до інформаційного забезпечення з урахуванням потреб бізнес-процесів, які забезпечують операційну діяльність відповідно до кращого світового досвіду управління інформаційними технологіями та нормативно-правових актів Національного банку.

За допомогою інформаційного забезпечення операційної діяльності має забезпечуватися: хронологічне та систематичне відображення всіх операцій у регістрах бухгалтерського обліку на підставі первинних документів; своєчасне та повне відображення всіх операцій банку та його відділень у регістрах бухгалтерського обліку банку (філії); складання звітності (фінансової, статистичної, управлінської, податкової тощо); взаємозв'язок даних синтетичного та аналітичного обліку. Банк у разі невідповідності структури рахунків аналітичного і синтетичного обліку забезпечує їх взаємозв'язок за допомогою перехідних таблиць; накопичення та систематизація операцій у розрізі економічних показників, потрібних для складання звітності; розрахунок економічних показників, що визначені відповідними методиками НБУ; можливість оперативного аналізу фінансової діяльності банку в розрізі структурних підрозділів; інтегрованість з інформаційними системами Національного банку; інтегрованість усіх складових систем автоматизації банківської діяльності, можливість отримувати інформацію про здійснені операції в будь-якому розрізі; уніфікація програмно-технічних рішень та технологій для структурних підрозділів банку; можливість нарощування функціональних характеристик програмного забезпечення, а також його адаптація в разі зміни нормативної бази щодо операцій.

3.2.Банківські операції: суть, види та типи

Здійснення банківських операцій в Україні врегульоване Цивільним кодексом України, Господарським кодексом, Податковим кодексом, Законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про Національний банк України», Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» тощо.

Відповідно до п 1.10. Положення НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України»[23]:

операція банку - дія або подія, внаслідок якої відбуваються зміни у фінансовому стані банку та яка відображається за балансовими або позабалансовими рахунками банку.

Банківським операціям притаманні певні особливості, які вирізняють їх від операцій інших суб'єктів господарювання:

1) банківська операція не угода, а дія або дії банківської установи, які здійснюються без участі клієнта. Тобто банківська операція – це дія одного суб'єкта, а не двох, як це передбачає угода;

2) безпосередньо об'єктом банківських операцій, як правило, є фінансові активи (гроші та цінні папери);

3) для проведення банківських операцій треба отримати ліцензію НБУ, на підставі якої банк має право здійснювати банківську діяльність;

4) проведення банківських операцій регламентується головним чином банківським законодавством та правовими актами, які імперативно встановлюють порядок проведення банківських операцій.

Тобто операції банку - це дії банківської установи, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого - як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції. Банківська операція – це факт, що відбувся, оформлений документом, що викликає зміни в його балансових показниках.

Банківська практика виробила значну кількість видів банківських операцій, які можна класифікувати за низкою критеріїв, кількість яких залежить від мети, яку ставить перед собою фахівець.

В межах дисципліни «Банківські операції» розглянемо їх види за наступними критеріями:

- за законодавчо-правовими нормами;
-за економічним змістом,
-за функціональним призначенням,
- за відображенням у балансі.

Слід зазначити:на законодавчому рівні відсутній будь-який документ, який би чітко класифікував види банківських операцій. Про види операцій опосередковано йдеться в ст.2, ст.49, ст.50, ст.64 Закону України «Про банки і банківську

діяльність»[3], про типи банківських операцій – в п.3.4 Положення НБУ Про організацію операційної діяльності в банках України»[23] тощо (рис.3.6).

* - операції згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність»[3]
** - операції згідно з Положенням НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України»[23]

Рисунок 3.6. Класифікація законодавчо встановлених видів та типів банківських операцій

В нормативно-законодавчих актах по-різному трактується поняття «кредитна операція». Так,

відповідно до ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» під **кредитними операціями розуміють розміщення залучених у вклади або депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик**[3],

згідно із ст.345 Господарського кодексу України **кредитні операції** полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян[36],

згідно з Положенням НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику» **кредитна операція** - вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів таким шляхом: надання їх у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів; надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів; розміщення депозитів; проведення факторингових операцій та операцій фінансового лізингу; видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій зворотного репо; будь-якого продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу); розстрочення платежу за продані банком активи[37].

Банківські інвестиційні операції — це активні операції із довгострокового кредитування та вкладення ресурсів банку в різноманітні цінні папери з метою одержання доходу від утримання їх у своєму портфелі впродовж визначеного терміну або від продажу придбаних цінних паперів за більш високою вартістю.

Банки здійснюють прямі інвестиції та операції з цінними паперами відповідно до законодавства України про цінні папери, інвестиційну діяльність та згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України. Банк має право здійснити інвестицію лише на підставі письмового дозволу Національного банку України, який надається в порядку, встановленому Національним банком України.

Банк, регулятивний капітал якого повністю відповідає вимогам для здійснення інвестицій, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України, має право здійснити інвестицію без письмового дозволу, у разі якщо:

1) інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більш як 1 відсоток статутного капіталу банку;

2) інвестиція здійснюється до статутного капіталу бюро кредитних історій, що має ліцензію національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Банку забороняється інвестувати кошти в юридичну особу, статутом якої передбачена повна відповідальність її власників[3].

Здійснення банками касових операцій (див.рис.3.6) регламентується «Інструкцією про ведення касових операцій банками в Україні»[38], згідно з якою:

касові операції - операції з видачі готівки, її приймання, обміну не придатних до обігу банкнот (монет) та виведених з обігу на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, монет на банкноти, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу, вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет), валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами, а також операції з приймання на інкасо банкнот іноземної валюти та чеків в іноземній валюті, інших цінностей, які обліковуються на позабалансових рахунках.

Відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»[35]:

розрахункові банківські операції - рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи[35].

Класифікація банківських операцій за економічним змістом (базових), функціональним призначенням та відображенням у балансі наведено на рис.3.7.

За економічним змістом банківські операції поділяються на:

1) базові операції - операції, які банки мають право здійснювати на підставі банківської ліцензії:

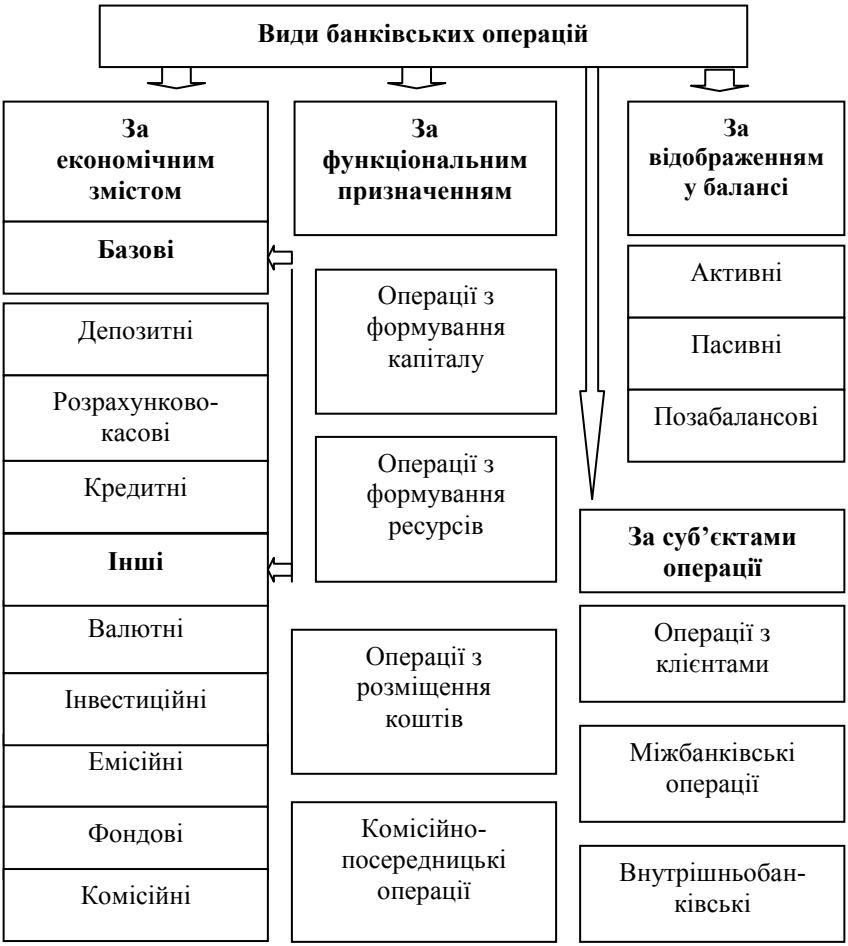

Рисунок 3.7. Класифікація видів банківських операцій за економічним змістом, функціональним призначенням, відображенням у балансі
(побудовано на основі 1; 39; 40]

- **депозитні (вкладні) операції** - це дії банку операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами) [41];

- **розрахунково-касові операції** включають надання таких послуг, як зберігання коштів клієнтів на відповідних рахунках, отримання платежів на користь клієнтів та здійснення грошових переказів за дорученнями власників коштів, прийняття готівкових коштів для зарахування на рахунки клієнтів та видача готівки з цих рахунків через операційну касу банку;

- **кредитні операції -** це операції з надання банком позичальнику в тимчасове користування вільних грошових ресурсів на умовах платності, забезпеченості, поворотності, строковості та цільового характеру;

2) інші операції:

- **валютні операції -** це дії банку, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

- **інвестиційні операції** - це дії банку з вкладання фінансових ресурсів у різноманітні корпоративні та державні цінні папери, інші боргові зобов'язання шляхом придбання цих фондових цінностей на фондових біржах й організованому позабіржовому ринку;

- **емісійні операції** - дії банку, пов'язані з формуванням власного капіталу та недепозитного залучення фінансових ресурсів, що здійснюється через випуск банківських акцій, облігацій, векселів та інших боргових зобов'язань;

- **операції з цінними паперами (фондові) -** купівля-продаж за дорученням клієнтів, операції на ринку цінних паперів, включаючи андеррайтинг;

- **комісійні операції** - це різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, кастодіальні, трастові послуги, операції з валютними цінностями; надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб; послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів; засновницькі операції; інкасація; депозитарна діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів тощо. Від здійснення таких операцій банки отримують дохід у вигляді комісії.

За функціональним призначенням виокремлюють:

- **операції з формування капіталу**: власні ресурси комерційних банків формуються за рахунок статутного капіталу банку, а також фондів, які створюються банками для

забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, а також прибутку поточного і минулого років;

- **операції з формування ресурсів банку**: операції по залученню (в більшій мірі через депозити) та запозиченню (черезх емісію власних цінних паперів, отримання міжбанківських кредитів та кредитів рефінансування) коштів;

- **операції з розміщення наявних ресурсів**:

1) коротко- і довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств й організацій,

2) надання споживчих кредитів населенню, лізинг, факторинг, дисконт векселів тощо;

3) інвестиційні операціїї;

4) засновницькі – участь коштами банку в господарській діяльності підприємств;

5) депозитні операції в частині створення поточних і тривалих резервів платіжних засобів на рахунках в інших банках;

6) операції з формування ресурсної бази для подальшого їх розміщення (залучення коштів юридичних та фізичних осіб);

7) емісійні операції із випуску цінних паперів власного боргу (акцій, облігацій, векселів);

8) міжбанківське кредитування (отримання кредитів від інших банків);

- **комісійно-посередницькі операції** – операції за дорученням і на користь клієнта клієнтів за певну плату (комісію або процент). До них належать комісійно-розрахункові (пов'язані із здійсненням внутрішніх та міжнародних розрахунків), торговельно-комісійні – купівля-продаж за дорученням клієнтів цінних паперів, валюти, дорогоцінних металів, посередництво в розміщенні цінних паперів тощо), інші традиційні фінансові та біржові операції[1, с.250].

Банківські операції відображаються окремими статтями в балансі комерційного банку. Залежно від відображення в балансі операції поділяються на активні, пасивні та позабалансові.

Активна банківська операція - операція, що обліковується банком за активними балансовими або позабалансовими рахунками Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України. До таких операцій належать усі види кредитних операцій, операції з розміщення коштів на

кореспондентських рахунках в інших банках, операції з придбання цінних паперів, дебіторська заборгованість, у тому числі дебіторська заборгованість за господарською діяльністю, інші активні банківські операції, уключаючи нараховані за всіма цими операціями доходи [37].

Тобто активні операції – це операції з розміщення банком мобілізованих коштів у депозити, кредити, інвестиції, товарно-матеріальні цінності з метою отримання прибутку. Вони тісно пов'язані з пасивними. За результатами активних операцій банк отримує дохід у вигляді відсотків, а за залучення та запозичення коштів сам сплачує відсотки власникам коштів.

Пасивні операції – це операції з мобілізації ресурсів комерційного банку. Результати пасивних операцій відображаються в пасиві балансу банку. За рахунок пасивних операцій формуються фінансові ресурси банку. Поміж іншим, пасивні операції включають: залучення коштів юридичних осіб та вкладів населення; отримання кредитів від комерційних банків та Національного банку України; випуск банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань.

Позабалансові операції - операції, що не відображають руху коштів, а тому до певного часу, тобто поки не відобразяться в доходах чи видатках банку, в балансі не відображаються.

За суб'єктами операцій вони поділяються на операції з клієнтами, міжбанківські та внутрішньобанківські.

Міжбанківські операції — операції з недепозитного залучення ресурсів на міжбанківському ринку: отримання кредитів від центрального банку, позик, одержаних від інших комерційних банків; операції з надання позик банкам та розміщення депозитів у центральному банку.

До **внутрішньобанківських операцій** відносять:

операції з основними засобами та нематеріальними активами;

операції з матеріальними цінностями;

розрахунки з персоналом банку.

Положенням НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках»[23] передбачена процедура здійснення операцій, яку можна об'єднати в три етапи:

Рисунок 3.8. Етапи здійснення банківських операцій (побудовано на основі Положення «Про організацію операційної діяльності в банках»[23])

Здійснення банківських операцій базується на низці **принципів,** до яких згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» належать[3]:

- правовий характер та законність здійснюваних банківських операцій;
- виконання банківських операцій здійснюється банком самостійно в межах наявних ресурсів;
- банківські операції здійснюються в інтересах клієнта та банку на взаємовигідних умовах;
- при здійсненні банківської операції використовується право вільного вибору клієнтом банку для обслуговування.

3.3. Банківські послуги та продукти: суть, призначення, класифікація

У пересічних громадян діяльність банку уявлється як набір різних операцій, у царині яких «розчиняються» банківські послуги та банківські продукти. Більшість закордонних учених-економістів переконана, що банківські послуги є різновидом банківських операцій, або що банківська операція є різновидом банківської послуги. Але, банківські послуги відрізняються від операцій банку не тільки за своїм змістом, а і тим, що свою діяльність щодо надання послуг банк здійснює в процесі проведення операцій. Слід зазначити, що видів банківських послуг значно більше, ніж видів банківських операцій.

Основною рисою послуги є її фізична невідчутність.

Слід зазначити, що послуги не збільшують банківські вимоги чи банківські зобов'язання; для їх надання банку не потрібні додаткові ресурси; вони слабо посилюють банківські ризики; не передбачають формування нових резервів; мають універсальний характер, оскільки супроводжують як активні, так і пасивні операції. Плата за послугу встановлюється у формі комісійної винагороди.

У розвинутих країнах світу комерційні банки отримують значну частку доходів саме від надання банківських послуг, які нерідко перевищують половину загальної суми доходів банків. В Україні останнім часом спостерігаються значні темпи зростання обсягу банківських послуг. Лише за останні роки частка доходів універсального банку від надання банківських послуг зросла в середньому з 20 до 30—35 % у загальній сумі доходів банків. Тому важливого значення набуває з'ясування сутності банківських послуг, їх місця та ролі в діяльності банків[42].

Банківська послуга – доволі ємна категорія. Як самостійне поняття, що характеризує діяльність банку, банківська послуга губиться в широкому колі банківських операцій, які охоплюють, як було доведено в попередньому параграфі, усі сторони діяльності банку як фінансового посередника.

Ринок банківських послуг має складну структуру, а на його розвиток впливають чинники, які мають не тільки економічний характер (кількісні показники), але й якісні — довіра споживачів, стан розвитку інформаційних технологій.

На розвиток ринку банківських послуг, які можуть спровокувати як покращення, так і погіршення роботи банківської системи країни, впливають певні фактори, які можна згрупувати за такими ознаками:

чинники зовнішнього середовища прямої дії (державне регулювання, споживачі, умови функціонування ринку);

чинники зовнішнього середовища непрямої дії (інноваційні технології, політичні обставини, природні умови, правове середовище, міжнародна ситуація).

Слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві відсутнє чітке трактування поняття «банківська послуга».

Як правило, під банківською послугою розуміють:

- одну чи кілька операцій банку, що задовольняють певні потреби клієнта;
- проведення банківських операцій за дорученням клієнта на користь останнього за певну плату;
- послугу грошового характеру, що забезпечують переміщення грошей,
- результат або ефект від здійснення банківської операції, що полягає в більш чи менш повному задоволенні заявленої клієнтом потреби [39].

Банківські послуги - це дії банку, спрямовані на зростання його прибутковості, або це надані клієнтам різноманітні види банківської діяльності, які супроводжують і оптимізують банківські операції.

Банківську послугу ще можна розглядати як переміщення банківської інформації. Наприклад, депозитні послуги включають переміщення грошей клієнтів до внесків, обслуговування депозитної угоди, нарахування відсотків та їх зарахування на рахунки; до кредитних послуг відноситься визначення кредитоспроможності позичальника, моніторинг кредиту, оформлення кредитного договору та договору застави, встановлення графіку погашення кредиту тощо.

Правові підвалини щодо надання послуг закладено в низці нормативно-правових актів НБУ, серед яких Закони України «Про банки і банківську діяльність»[3] та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»[6].

Так, відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» до банківських послуг належать:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Згідно ж Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» коло послуг банків значно збільшено за рахунок переліку фінансових послуг:випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; довірче управління фінансовими активами; діяльність з обміну валют; залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; переказ коштів; професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню; факторинг; операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів.

В навчальній літературі останнього десятиріччя можна зустріти достатню кількість класифікацій банківських послуг, які відрізняються набором критеріїв. Більшість з них дублює критерії класифікації банківських операцій, але є і специфічні критерії, характерні тільки для послуг (рис.3.9):

До специфічних критеріїв відносяться:

1**) відповідно до специфіки діяльності банку:** традиційні послуги – ті, що обслуговують базові операції банків: це послуги кредитного, депозитного, розрахункового, касового характеру; нетрадиційні послуги – ті, що обслуговують операції, не пов’язані з переміщенням ресурсів, або обслуговують інші операції банків: посередницькі, трастові, гарантійні, консультаційні, комісійні, депозитарні тощо;

2) **за принципом нарахування оплати**: оплата у вигляді встановленого тарифу, наприклад, за перерахування коштів; за встановленою ціною, наприклад, валютообмінні послуги; у відсотках, наприклад, вартість факторингової та акредитивної послуги;

3) **за принципом стягнення оплати**: по закінченню надання послуги, авансовими внесками;

4) **за суб'єктним складом зобов'язань** про надання послуг: послуги юридичного характеру – ті, що оформляються договором доручення і договором комісії, послуги фактичного характеру – ті, що оформляються договором схову, послуги змішаного характеру – ті, в яких поєднуються юридичні та фактичні дії, наприклад, договір на інкасацію готівки.

Рисунок 3.9. Критерії, за якими, як правило, класифікують банківські послуги

Інколи банківські послуги об'єднують в три групи:

1. Послуги, пов'язані з розрахунково-касовими, кредитними, валютними та іншими операціями, обсяги яких підлягають обліку. Перелік цих послуг обов'язково наведено в договорі на розрахунково-касове обслуговування клієнта.

2. Консультаційні, інжинірингові, посередницькі та

гарантійні послуги.

3. Інші послуги. До них відносяться комісійні, послуги, пов'язані з управлінням власністю клієнтів за їх проханням, агентські послуги, інформаційні та ін.[1].

Банківські послуги доцільно класифікувати відповідно до їх належності до функції банку щодо перерозподілу грошових ресурсів. Такий підхід до класифікації дає змогу прив'язати банківські послуги до діяльності конкретних підрозділів комерційного банку, що їх надають (рис.3.10).

Рисунок 3.10. Класифікація банківських послуг у взаємозв'язку із функцією перерозподілу грошових ресурсів (побудовано на основі [42])

У данному аспекті доцільно виділити такі групи послуг:

1. **Послуги, що пов'язані із процентними операціями (процентними доходами та витратами)** - це послуги із

супроводу діяльності банку із перерозподілу грошових ресурсів. До цієї групи входять:

послуги для вкладників - перерахування заробітної плати, пенсії клієнта банку на депозитний рахунок, автоматичне списання відсотків;

- послуги для позичальників (послуги кредитного характеру)- відкриття кредитної лінії, закриття овердрафту, автоматичне погашення кредитних відсотків із поточного рахунка.

Процентні банківські послуги допомагають одержати економічну вигоду як вкладникам банку, так і його позичальникам. Для вкладників економічний інтерес виражається у автоматичному збільшенні вартості вкладених у банк грошей.

2. **Комісійні послуги** - усі інші банківські послуги, які приносять банку не процентні, а комісійні доходи - трастові операції, депозитарні послуги, надання банківських сейфів.

3. **Розрахунково-касове обслуговування** - специфічний вид банківської послуги, який поєднує в собі особливості як процентних, так і комісійних послуг. Слід зазначити, що, з одного боку, залишки грошових засобів на розрахункових і поточних рахунках клієнтів є одним із видів залучення ресурсів, за які банк може виплачувати певний процент. Із цього погляду розрахунково-касове обслуговування є процентною послугою (послуги для вкладників). З іншого боку, розрахунково-касові операції, які проводяться банком за дорученням клієнтів, пов'язані з одержанням банком комісії за розрахунково-касове обслуговування. У даному аспекті їх можна розглядати як комісійні послуги. Позичальник, вкладаючи одержані від банку ресурси в певні види бізнесу, також одержує вартість більшу, ніж була інвестована початково.

4. **Посередницькі послуги**. Серед посередницьких послуг найбільш розповсюдженими є посередництво в операціях з цінними паперами, валютою та майном. Сьогодні заслуговує на увагу посередницька діяльність комерційних банків при емісії, розміщенні та організації вторинного обігу цінних паперів клієнтів.

5. **Банківські послуги щодо торгівлі валютою** мають на меті надання валюти клієнтам для забезпечення їх платежів та підтримки ліквідності у валюті: страхуваня ризиків знецінення

коштів внаслідок зміни валютних курсів, отримання спекулятивного прибутку за рахунок зміни курсів валют.

6. **Консультаційно-інформаційні послуги** – їх сутність полягає у наданні клієнтам різноманітних кваліфікованих консультацій та інформаційної підтримки з різних аспектів управління фінансами та інших господарських, фінансових, правових і банківських питань.

7. **Розрахунково-платіжні послуги** забезпечують платіжну дисципліну, вони передбачають ведення рахунків юридичних і фізичних осіб та здійснення розрахунків за їх дорученням, касове обслуговування тощо.

8. **Інвестиційні послуги** — призначені реалізовувати зацікавленість клієнтів банку у інвестуванні власних коштів. Це такі послуги, як формування інвестиційного портфеля, підбір об'єктів інвестування.

9. **Нетрадиційні послуги**. Під ознакою таких послуг традиційно розуміється їх сучасність, інноваційність. Тобто поняття «нетрадиційні банківські послуги», у трактуванні сучасних науковців, ототожнюється із поняттям «інноваційний продукт» у сфері матеріального виробництва. Безперечно, що так само, як всі інноваційні продукти, у порівнянні з традиційним банківським обслуговуванням нетрадиційні банківські послуги, зокрема, телебанкінг, мобільний банкінг, інтернет)банкінг тощо - надають вагомі переваги, як банківській установі, так й споживачу:

- значно підвищується ефективність роботи як банку, так і клієнтів;
- знижуються витрати на залучення нових клієнтів;
- швидкість обслуговуваних клієнтів обмежується не кількістю та спроможністю окремих філій та відділень банку, а чинниками, якими значно легше управляти, зокрема потужністю комп'ютерної мережі;
- підвищується якість роботи з клієнтами банку.

10. **Послуги самообслуговування клієнтів**. Останнім часом спостерігається тенденція у банківській діяльності максимального залучення засобів автоматизації щодо надання банківських послуг з перекладанням частини функцій співробітників банку на своїх клієнтів. Так, ще декілька років тому для оплати рахунків споживач вимушений був

користуватися касовими обслуговуванням з походом до банку, що значно підвищувало час надання послуги. Зараз ці послуги надаються через термінали банків, або через мережу Інтернет. Безумовно, з позиції банку впровадити таку послугу у короткий термін не можливо, оскільки технологічний процес надання таких послуг має проектний характер. Якщо у традиційному розумінні для впровадження банківської послуги необхідно розробити технологію її надання, то для впровадження послуги самообслуговування банк повинен розробити автоматизовану систему її надання, що потребує суттєвих витрат часу та ресурсів.

Результатом діяльності банку є створення **банківського продукту,** *який на відміну від банківської послуги має відчутну форму.*

Поняття «банківський продукт» з'явилось виключно в банківському середовищі, але, як і поняття «матеріальний продукт», є комплексним. На методологічному рівні цей продукт схожий на матеріальний, оскільки його створення також складає виробничий процес, тобто *банківський продукт також виробляється; він є результатом здійснення цілої низки дій, спрямованих на проектування продукта, саме його виробництво, тестування та реалізацію (продаж).*

Подібно до виробництва матерільного продукту, створення продукту банківського є з'єднанням та переробкою здебільшого кількох вихідних компонентів.

Банківські продукти поряд із продуктами матеріального виробництва, мають певні особливості: банківські продукти не набувають безпосередньо матеріально-речової форми; відносини з банком мають переважно довгостроковий характер (відкриття рахунків, надання кредитів); нерозривність процесу виготовлення та використання банківського продукту; оперування з грошима у різних формах (готівковій та безготівковій); конкретний характер продукту знаходить відображення у договірних відносинах; реалізація продукту характеризується часовою тривалістю; банківський продукт є нетранспортабельним, не може бути збережений протягом часу; не може бути відокремлений від джерела надання; не має постійної якості[43 ,с.15].

У зв'язку з тим, що банки є суб'єктами підприємництва, поняття їх продуктів, з одного боку, має відповідати

загальновизнаним поняттям товарів і послуг, а з іншого - враховувати особливості банківської діяльності.

Складна специфіка банківських продуктів не дала можливості донині розкрити їх економічну природу, дати науково достовірну класифікацію.

Існує декілька підходів для розуміння сутності банківського продукту, більш відомі з яких нормативно-правовий, грошовий, клієнтський та маркетинговий (рис. 3.11).

Рисунок 3.11. Підходи до розуміння поняття «банківський продукт»

(побудовано на основі Положення НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України»* та [43,с.10-12])

Відповідно до Положення НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України»[23]:

банківський продукт - це стандартизовані процедури, що забезпечують виконання банками операцій, згрупованих за відповідними типами та ознаками.

Для банківського продукту характерні такі елементи, як (рис. 3.12):

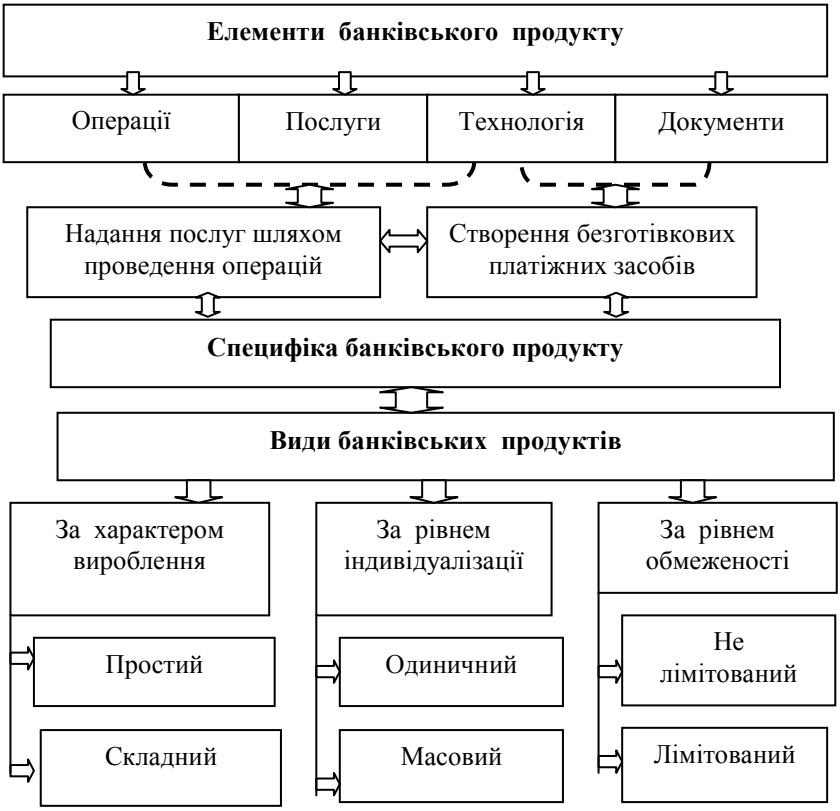

Рисунок 3.12. Взаємозв'язок специфіки, елементів та видів банківських продуктів (побудовано на основі [1; 43,с.10; 44 с.39])

- послуги (предмет відносин між банком і клієнтом);

- операції (окремі дії та процедури, що утворюють продукт);

- документи (матеріальні або нематеріальні носії, що засвідчують сукупність прав та обов'язків банку) [43,с.10].

Для банківського продукту також характерна наявність базового елемента, яким вважається технологія - порядок, послідовність здійснення банківських операцій. Саме вона визначає тип того чи іншого продукту.

Слід зазначити, що специфіка функціонування банківської установи полягає в тім, що її продуктом є, з одного боку, надання різноманітних послуг шляхом проведення банківських операцій, а з іншого - створення безготівкових платіжних засобів, які утворюються в процесі депозитної емісії на основі надання позик клієнтам і проведення розрахунків, що приводить до загального збільшення грошової маси.

Елементи та специфіка банківського продукту нерозривно пов'язані між собою, більш того, це поєднання призвело до впровадження в практичну діяльність низки банківських продуктів (див.рис.3.12).

Банківські продукти класифікуються

- за характером вироблення на:

прості банківські продукти – продукти, які реалізуються одним функціональним підрозділом банку шляхом надання однієї послуги;

складні банківські продукти – продукти, для реалізації яких можуть бути задіяні декілька підрозділів банку на протязі тривалого часу шляхом надання комплексної послуги;

- за рівнем індивідуалізації на:

одиничні банківські продукти – це індивідуальний продукт, він має характерні, тільки йому притаманні особливості, які виділяють його серед інших банківських продуктів, він також має чітко визначене коло своїх покупців;

масові банківські продукти – це продукт без різко вираженої індивідуальності, у нього немає особливих характерних рис, тому він розрізняється тільки за видами продукту або фінансового активу і випускається в розрахунку на широке коло споживачів та інвесторів;

- за рівнем обмеженості на:

лімітовані банківські продукти – продукти, обсяги або кількість випуску яких підлягає квотуванню**.** Цей обсяг установлюється при випуску продукту, який визначається багатьма факторами: розміром статутного капіталу акціонерного банку, попитом покупців і т. д. Наприклад, акції, облігації, кредитні угоди. Даний продукт виробляється в розрахунку на конкретного споживача;

не лімітовані банківські продукти – продукти, випуск яких не обмежений ніякими квотами. Цей продукт виробляється в розрахунку на можливості потенційних клієнтів, його обсяг залежить від попиту споживача. До не лімітованих банківських продуктів відносяться пластикові, розрахункові та кредитні картки, банківські рахунки тощо.

Згідно із Положенням НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України»[23] банк самостійно визначає перелік банківських продуктів та необхідність їх упровадження, яке передбачає:

а) визначення банківського продукту та мети його впровадження, а саме:

перелік операцій та визначення потенційних клієнтів, для яких розроблено продукт;

наявність відповідної нормативно-правової бази;

затвердження потрібної документації;

визначення рівня прибутковості та ризиків;

б) надання дозволу на впровадження банківського продукту;

в) програмне забезпечення з відповідною системою захисту інформації для відображення операцій у регістрах аналітичного та синтетичного обліку;

г) забезпечення кадрами відповідної кваліфікації;

ґ) забезпечення процедур внутрішнього контролю.

Банківський продукт, що попередньо погоджений з керівниками відповідних структурних підрозділів, службою внутрішнього аудиту та затверджений керівником банку, має бути доведений до відома виконавців, які беруть участь у його впровадженні.

При розробці банківського продукту мають задовольнятися банківські потреби, обов’язково досягатися цілі клієнта (виходячи з яких він зважився на звернення до банківської

установи та використання банківського продукту) та при цьому бути очевидно вигідними для пересічної господарської одиниці. При формуванні банківського продукту обов'зково необхідно зважати на те, як його сприймає клієнт.

Банківський продукт може слугувати засобом подолання кризових явищ в економіці.

Банківські продукти, операції, та послуги називають **«банківською тріадою»,** при цьому банківська операція, банківський продукт та банківська послуга знаходяться в ієрархічній підпорядкованості та єдності[44, с.39].

Принципові відмінності відносин між клієнтом та банком з приводу банківських операцій, послуг та продуктів наочно представлено на рис.3.13.

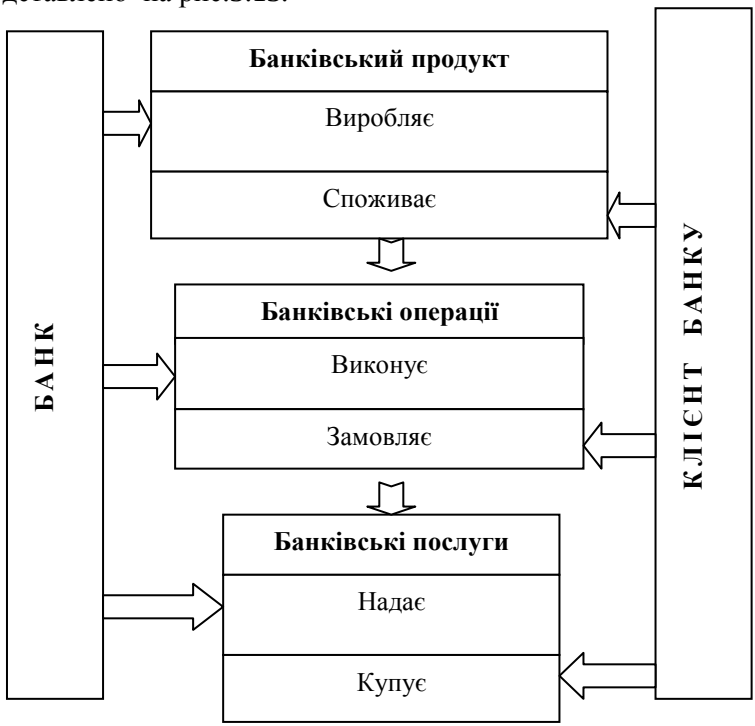

Рисунок 3.13. Ієрархічна підпорядкованість елементів банківської тріади
(доопрацьовано [44, с.39])

Банк виробляє банківські продукти, виконує банківські операції та надає банківські послуги, в той час, як клієнти банку споживають банківські продукти, замовляють банківські операції та купують банківські послуги.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте ключові елементи організації банківської діяльності, їх призначення та принципи.
2. Поясніть зміст , призначення та структуру операційної діяльності банків. Чим операційна діяльність банків принципово відрізняється від організаційної діяльності? Які нормативні акти регламентують організацію банківської діяльності та оперативної діяльності банків і в якій частині?
3. Окресліть умови здійснення банківських операцій, надання банківських послуг та вироблення банківських продуктів. Які вимоги ставляться до них?
4. Наведіть особливості банківських операцій та охарактеризуйте їх основні види. Чому в нормативно-законодавчих актах відсутня класифікація банківських операцій?
5. Визначить особливості банківських послуг і банківських продуктів та охарактеризуйте їх основні види. Проведіть паралель між банківськими операціями, послугами та продуктами: в чому полягає принципова різниця?
6. Що в «банківській тріаді» первинне, а що – прохідне? Обгрунтуйте відповідь.

Рекомендована література

Про організацію операційної діяльності в банках України: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003р. № 254[23]

Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001р. № 2346-ІІІ. [35]

Банківські операції: навчальний посібник / О. І. Копилюк, О. М. Музичка.– 2-ге вид., випр. і допов. – К.: ЦУЛ, 2012. – 536 с.

Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М.Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.

РОЗДІЛ 4. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ

4.1. Суть ресурсів, ресурсного потенціалу та ресурсної бази банку. Капітал банку

В процесі викладення матеріалу щодо організаційно-функціональної структури управління (див.п.2.1, рис.2.1-2.4) та основ організації діяльності банку (див.п.3.1, рис.3.1) були розглянуті питання, які певною мірою дають уяву про ресурси банку. В даному параграфі систематизуємо та розширимо коло знань стосовно банківських ресурсів і акцентуємо увагу їх фінансовій складовій..

В банківській термінології можна зустріти декілька понять, пов'язаних із ресурсами: ресурси банку (банківські ресурси), ресурсний потенціал банку, ресурсна база банку, фінансові ресурси банку, капітал банку тощо.

Нажаль інколи ці поняття ототожнюють.

Економічна категорія «ресурси» багатогранна. Вважається, що термін «ресурси» походить від французького «ressource» і означає цінності, запаси, грошові кошти, можливості, джерела доходів.

Відповідно до загальноекономічної позиції під ресурсами розуміють:

- сукупність засобів, цінностей, запасів, можливостей, що є в наявності для використання за умови обмеженості ресурсів,
- природні та соціальні сили, що можуть бути залучені до виробництва,
- чинники, що використовуються для продукування благ.

Ресурси будь-якого суб'єкта господарювання, включають:

- трудові ресурси, до складу яких входять фахівці нижчої, середньої та вищої ланок;
- матеріальні ресурси;
- нематеріальні ресурси;
- фінансові ресурси.

Термін «ресурси банку» можна розглідяти з позицій широкого та вузького розуміння.

В широкому розумінні ресурси банку – це сукупність трудових, матеріальних, нематеріальних та фінансових благ, які використовуються банком під час операційної діяльності з метою досягнення стратегічної мети – отримання прибутку.

У більш вузькому значенні ресурси банку – це власні кошти (капітал банку), залучені та запозичені банком грошові засоби у суб'єктів економічної діяльності та фізичних осіб, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення активних та інших операцій з метою отримання прибутку (тобто фінансові ресурси банку).

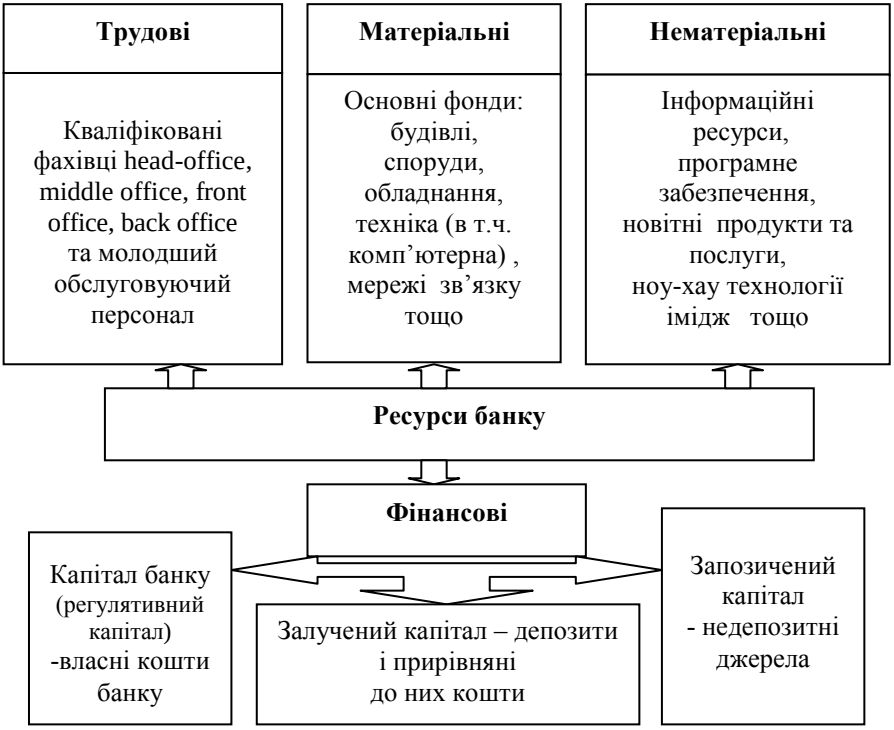

Рисунок 4.1. Укрупнена структура ресурсів банку

Слід зазначити, що у зарубіжних фахових джерелах «ресурси банку» як самостійна категорія практично не

використовується і не вивчається як окремий об'єкт. Джерела грошових коштів банків розглядаються виходячи з їх групування в пасивній частині банківського балансового звіту. Фахівці виділяють два основні джерела: кошти власників (акціонерів) та вкладників [45].

Результати досліджень західноєвропейських науковців досить важко застосовувати в діяльності вітчизняних банківських установ, оскільки останні ще не пройшли усіх етапів ринкових перетворень.

Що ж розуміється під ресурсним потенціалом банку? Згідно з банківською енциклопедією «ресурсний потенціал банку (Bank Potential Resources) – сукупність усіх грошових коштів банку, що перебувають у його безпосередньому розпорядженні, і коштів, які банк може потенційно залучити внаслідок проведення ефективної повномасштабної банківської діяльності (яка сприяє збільшенню кола клієнтів, кількості та якості банківських послуг)або прирощено чи втрачено у разі проведення активних операцій» [24, с.378].

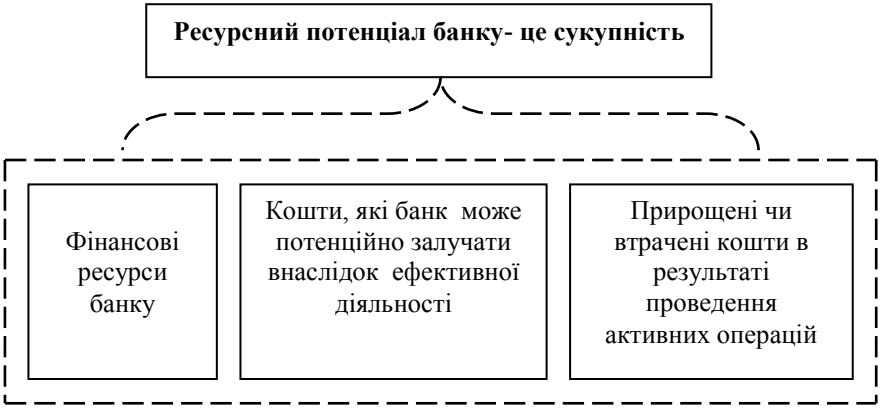

Рисунок 4.2. Складові ресурсного потенціалу банку

Тобто **ресурсний потенціал банку** – це потенційні можливості банку формувати свої ресурси, максимум ресурсів, які банк може залучити на фінансовому ринку.

Він залежить від грошовокредитної політики НБУ, стану фінансового ринку та можливості банку купувати і

перекуповувати ресурси на ньому, а також від якості активів. Особливість ресурсного потенціалу банку полягає, по-перше, у тому, що він являє собою не просто сукупністю банківських ресурсів і можливостей їх форму вання, а їхню дність. По-друге, у визначенні поняття «ресурсний потенціал банку» зазначається також, що потенційні можливості залучення ресурсів реалізуються внаслідок проведення ефективної банківської діяльності [45].

Слід зазначити, що основною метою розширення ресурсного потенціалу банку є оптимізація ресурсної бази.

Ресурсна база банку - це комплексне поняття, яке відображає систему показників, що характеризують наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Ресурсна база використовується банківськими управлінцями під час розроблення стратегічних засад формування банківських ресурсів з метою одержання додаткових грошових надходжень та досягнення високих фінансових результатів.

Ресурсна база - це фактична сукупність банківських ресурсів у визначений момент часу[45].

Вона є поєднанням таких елементів, як (рис.4.3):

- ресурси банку: трудові (забезпеченість кваліфікованим банківським персоналом), матеріально-технічні (рівень оснащення до сконалою комп'ютерною технікою, сучасними засобами зв'язку, обладнанням, транспортом, приміщеннями тощо), нематеріальні (ноу хау банківських послуг, якість банківського менеджменту тощо) та фінансові ресурси банку (сукупність ресурсів у грошовій формі, залучених іззовні на грошовому ринку, і тих, що мають внутрішньобанківське походження, і розміщених в активи комерційного банку);

- організаційна складова: організаційно-функціональна структура управління, мережева структура відокремлених підрозділів (філій, відділень, представництв тощо); внутрішньобанківські комунікаційні зв'язки між структурними підрозділами банку (департаментами, офісами, службами, відділами);

- професійно-кадрова складова: постійно діюча система підготовки кадрів; налагоджена система підвищення кваліфікації та стимулювання кар'єрного зростання, формування кадрового резерву;

- культурно-іміджева складова: внутрішньобанківська культура та традиці, професійна етика, стимулювання корпоративного духу; підвищення довіри клієнтів до банку, підвищення іміджу банку.

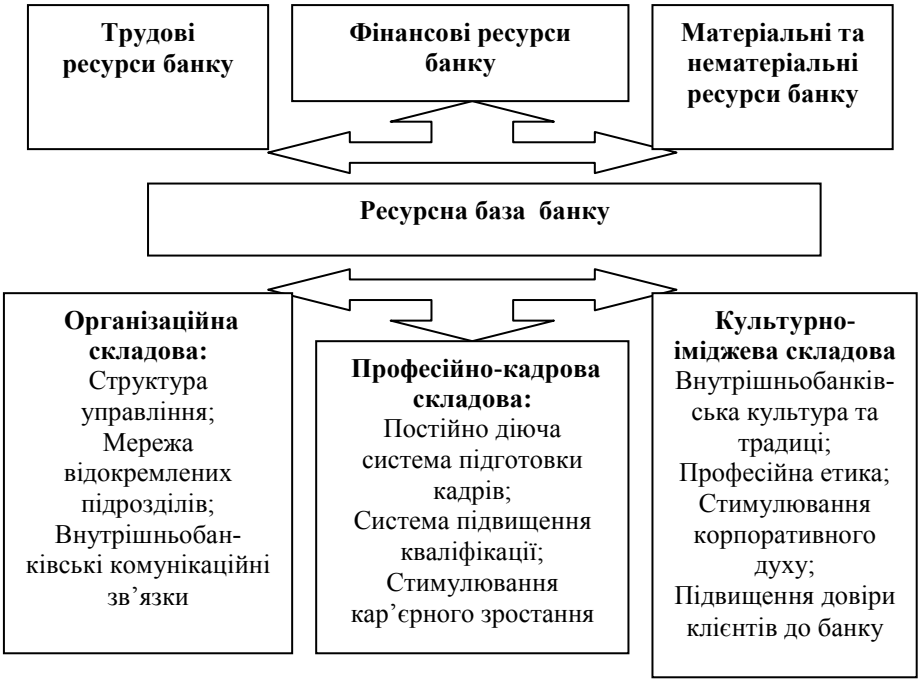

Рисунок 4.3. Елементи ресурсної бази банку
(доопрацьовано [45])

Слід зазначити, що основна відмінність між поняттями «ресурсна база банку » і «ресурсний потенціал банку» полягає в часовому характері управління ними: якщо ресурсна база є фактичною сукупністю банківських ресурсів у визначений момент часу, то ресурсний потенціал включає ще й потенційну можливість залучення додаткових ресурсів на фінансовому ринку [45].

Об'єднуючим та визначальним для всіх трьох категорій (банківські ресурси, ресурсний потенціал та ресурсна база), як показано на рис.4.1, рис.4.2 та рис.4.3, є банківський капітал або фінансові ресурси.

У роботах закордонних вчених використовується два основних підходи до дослідження банківського капіталу:

Перший підхід – пов'язаний із визначенням складових та функцій банківського капіталу. У рамках даного підходу використовується визначення банківського капіталу, надане Федеральним комітетом з вивчення фінансових інститутів (FFIEC): капітал банку становить сукупність первинного капіталу (що складається із звичайних акцій, безстрокових привілейованих акцій, надлишкового капіталу, нерозподіленого прибутку, резервів на непередбачувані витрати, інших капітальних резервів), та вторинного капіталу (який має в своєму складі привілейовані акції з обмеженим терміном обороту та субординовані векселя та зобов'язання);

другий підхід – пов'язаний із дослідженням потреби у регулюванні капіталу (розглядає параметр достатності капіталу банку та потреби у нагляді та регулюванні).

Банківський капітал (фінансові ресурси) – це кошти, вкладені у матеріальні, нематеріальні, фінансові активи, що контролюються банком і використовуються ним для здійснення операцій із розміщення коштів і надання послуг з метою одержання прибутку та (або) зростання його ринкової вартості[46 , с.18].

Фінансові ресурси банку (банківський капітал) – головний показник його здатності до подальшого розвитку. Їх структура у кожного комерційного банку є індивідуальною і такою, що динамічно розвивається. Вона не є сталою за якісним складом і змінюється протягом року залежно від багатьох факторів, зокрема від ступеня спеціалізації банку, особливості його діяльності, якості активів, стану ринку кредитних ресурсів, використання прибутку, політики банку щодо забезпечення приросту капітальної бази тощо.

Залежно від методів визначення розроблено наступні **концепції банківського капіталу**[33, с.123]:

-балансова вартість капіталу, яка визначається як різниця між балансовою вартістю банківський активів та банківських зобов'язань;

-ринкова вартість капіталу – різниця між вартістю активів і вартістю зобов'язань, оцінених ринком;

-**ринкова капіталізація** – вартість банкі на фондовому ринку за поточними ринковими цінами;

- **ринково-визначений («обережний») капітал** – кошти, необхідні для того, щоб задовольнити контрагентів шляхом підвищення рейтингових оцінок. Він ґрунтується на визначення «винкового» нормативу достатності капіталу[46, с.15].

Для зручності розгляду джерел фінансових ресурсів звичайно прибігають до їх класифікації за джерелами утворення. З погляду на такий підхід фінансові ресурси поділяються на 3 групи (див.рис.4.1):

капітал банку (регулятивний капітал),

залучений капітал,

позиковий капітал (недепозитні джерела).

Виокремлення у складі капіталу банку окремих елементів (власного, залученого та позикового капіталу) дає змогу зарахувати його до капіталу функціонуючого, а не лише посередницького, головна мета якого полягає у формуванні прибутку банку, доходів його клієнтів у формі дивідендів і відсотків та створенні сприятливих умов для подальшого розвитку банківської установи в економічній системі на ринкових принципах, пов'язаних з факторами часу, ризику й ліквідності.

Зупинемось на першій групі: капітал банку (регулятивний капітал).

Етимологічно термін «капітал» походить від німецького «kapital» або італійського «capitale» - «основний»; французького «capital» - «головне майно», «головна сума»; латинського «caput» - «голова», «capitalis» – «головний» [47].

Капітал як фактор виробництва являє собою майно, що належить власникам і використовується для створення товарів і послуг. Характерною рисою капіталу є те, що він кимось нагромаджений або створений і існує лише в процесі продуктивного використання, коли приносить своїм власникам дохід.

Одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості та стабільності банківської діяльності є розмір капіталу банку.

Капітал банку – сума власних коштів банку, що

становить фінансову основу його діяльності та джерело фінансових ресурсів. Він покликаний підтримувати довіру клієнтів до банку і переконувати кредиторів у його фінансовій стійкості[48].

Класична зарубіжна економічна теорія виділяє дві концепції капіталу банку залежно від його функцій: економічний капітал та регулятивний капітал. **Економічний капітал** можна розглядати як величину, якою банк має володіти, щоб мати такий самий рівень ризику, що й інші банки з відповідним кредитним рейтингом. Концепція економічного капіталу спрямована на визначення величини капіталу банку з урахуванням мінімізації консолідованих банківських ризиків. *Економічний капітал на відміну від регулятивного капіталу, в своєму складі додатково містить нематеріальні активи та приховані резерви і має визначатись самим банком в процесі його функціонування.*

Порядок розрахунку регулятивного капіталу визначаються наглядовими органами. Він складається з основного та додаткового капіталів, призначений для покриття основних можливих втрат і запобігання кризи.

Важливість показника капіталу банку настільки значна, що 10.12.1987р. Банк міжнародних розрахунків в м.Базель затвердив основні критерії і стандарти оцінки банківського капіталу і в березні 1988р. Базельським комітетом з банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків, що складається з представництв центральних банків розвинутих країн, було розроблено документ «Міжнародне наближення методів вимірювання та стандартів капіталу». Вперше визначення капіталу банку було наведено в документі «Міжнародна конвенція оцінки капіталу і стандартів капіталу» (Базель I) в 1998р. У 2004 р. Базельским комітетом з банківського нагляду було прийнято нову Угоду про достатність капіталу, відомому як Базель II[50]. Структура капіталу за Базилем II , яка передбачала поділ капіталу на три рівні, наведена в Додатку Д.

Виклики глобальної фінансової кризи змусили Базельський комітет з банківського нагляду в грудні 2010 р. прийняти два документи — «Базель III: Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем» і «Базель III:

Міжнародні підходи до вимірювання ризиків ліквідності, стандартів і моніторингу». Слід зазначити, , що нові стандарти є реформою регулювання капіталу і ліквідності на міжнародному рівні, спрямованою на зміцнення банківського сектору, поліпшення його здатності витримувати шоки, що виникають унаслідок фінансових і економічних стресів, незалежно від джерела їх походження, а також на зміцнення банківського регулювання і нагляду[50].

Запровадження нових норм Базельських стандартів капіталу (Базель ІІІ) розпочалось в січні 2013 року і повністю завершитися за структурою резервів – до 1 січня 2019 року.

Вітчизняна банківська нормативно-законодавча база орієнтована не на капітал банку, а на регулятивний капітал.

Регулятивний капітал банку є одним з найважливіших показників діяльності банку. Його призначення – покриття негативних наслідків банківських ризиків.

Згідно з «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» **регулятивний капітал банку - це власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань**[49]**..** *Тобто це грошові кошти та виражена у грошовій формі, частина майна, яка належать його власникам, забезпечує економічну самостійність і фінансову стійкість банку*

Розмір регулятивного капіталу є важливим фактором забезпечення надійності функціонування банку і має перебувати під контролем органів, що регулюють діяльність комерційних банків.

Структура регулятивного капіталу вітчизняних банків визначена ст.30 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[3], згідно з якою він складається з основного капіталу та додаткового капіталу (рис.4.4).

Основний капітал банку включає статутний капітал і розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал; загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів. Розкриті резерви включають і інші

фонди такої самої якості, які повинні відповідати певним критеріям.

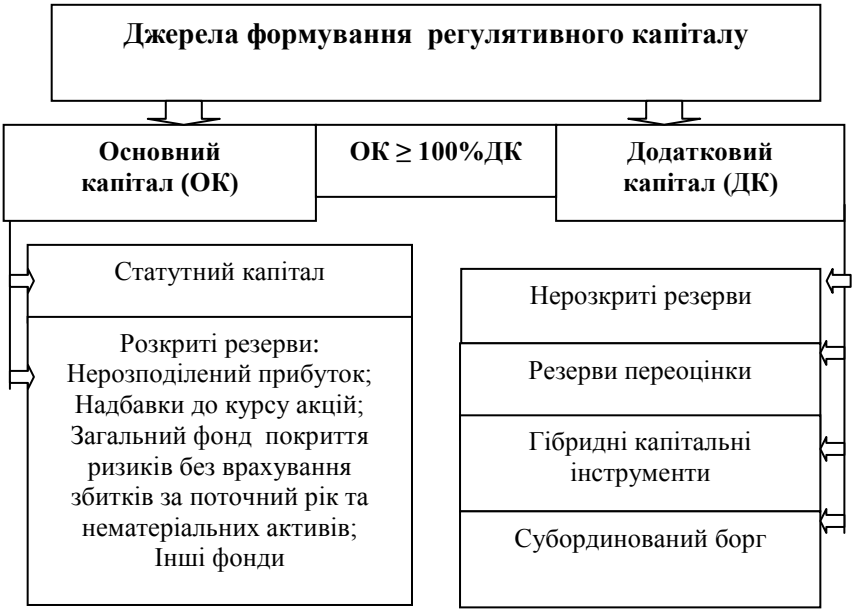

Рисунок 4.4. Джерела формування регулятивного капіталу банку згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»[3]*
(*наступна редакція закону - 10.06.2017р.)

За умови затвердження Національним банком України додатковий капітал може включати:

1) **нерозкриті резерви** (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) **резерви переоцінки** (основні засоби та нереалізована вартість «прихованих» резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) **гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти - цінні папери з гнучкими умовами погашення в довгостроковому періоді.** *Їм властиві ознаки і акціонерного капіталу і боргу* Слід зазначити, що законом не прописане поняття «гібридні капітальні інструменти», відсутній їх перелік.;

4) **субординований борг** - звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів. При цьому сума субординованого боргу, включеного у капітал, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

«Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[49] уточнює джерела формування регуляторного капіталу і поділяє його на капітал 1-го рівня (основний капітал) та капітал 2-го рівня(додатковий капітал) (рис.4.5).

Згідно з інструкцією[49] основний капітал (капітал 1-го рівня) включає:

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал, мінімальний розмір якого на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень;
- додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
-фінансову допомогу акціонерів банку (суми безповоротної фінансової допомоги, прощення кредитів, вкладів (депозитів), субординованого боргу тощо) може включатися до основного капіталу банку після отримання дозволу Національного банку;
- прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- **розкриті резерви** - резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку: емісійні різниці, резервні фонди, що створюються згідно із законами України, загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності, інші фонди банку.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних збитків за невиконаними зобов'язаннями будь-якої фізичної чи юридичної особи як

резидента, так і нерезидента, яка має з банком відносини фінансового характеру та зменшується на суму: нематеріальних активів за мінусом суми зносу; капітальних вкладень у нематеріальні активи; збитків минулих років; збитків поточного року; збитків від операцій з акціонерами, що отримані після 04.06. 2016 року.

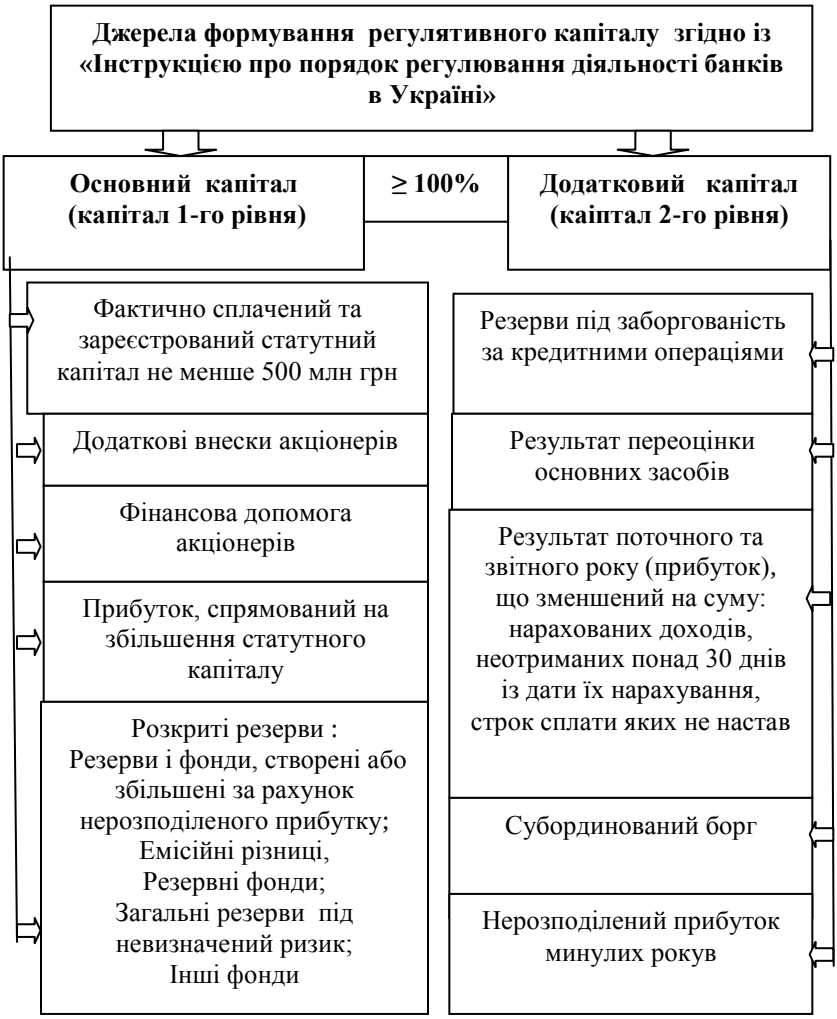

Рисунок 4.5. Джерела формування регулятивного капіталу банку згідно із [49]

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

- **резерви під заборгованість** за кредитними операціями (крім резервів за наданими банком фінансовими зобов'язаннями) та за операціями з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, яку віднесено до І (найвищої) категорії якості;

- результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010р.;

- **результат поточного та звітного року** (прибуток), що зменшений на суму: нарахованих доходів, неотриманих понад 30 днів із дати їх нарахування, строк сплати яких не настав (крім доходів за цінними паперами, які віднесені до І групи активів зі ступенем ризику 0 відсотків згідно з вимогами цієї Інструкції), зменшених на суму сформованих резервів за цими доходами; прострочених нарахованих доходів, зменшених на суму сформованих резервів за цими доходами;

- **субординований борг**, що враховується до капіталу (субординований капітал);

- нерозподілений прибуток минулих років.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

Основний капітал уважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам.

Регулятивним капітал називають тому, що його розмір регулюється на законодавчому рівні, зокрема, «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні»[49] встановлено наступні нормативи капіталу (табл..4.1):

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити:

120 млн грн – до 17 червня 2016 р.;
200 млн грн – до 11 липня 2017 р.;
300 млн грн – до 11 липня 2018 р.;
400 млн грн – до 11 липня 2019 р.;

450 млн грн – до 11 липня 2020 р.;
500 млн грн – до 11 липня 2024 р.

Таблиця 4.1

Нормативи регулятивного капіталу та буфери капіталу

Назва нормативу	Ум. позн.	Методика розрахунку	Нормативне значення
Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу банку	(Н1)		500 мільйонів гривень*
Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	(Н2)	Співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику	Не менше ніж 10 відсотків.
Норматив достатності основного капіталу	(Н3)	Співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику	Не менше ніж 7 відсотків.
Буфер запасу (консервації) капіталу		Понаднормативне значення нормативу Н3, розраховується від загального обсягу ризику	01.01.2020р. - у розмірі 0,625%; 01.01.2021р. - у розмірі 1,25%; 01.01.2022 р. - у розмірі 1,875%; 01.01.2023 р. - у розмірі 2,5%
Контрциклічний буфер капіталу		Розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0	2,5 відсотка

* Главою 2 інструкції [49] встановлено, **що мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1) має становити 500 мільйонів гривень** тільки для банків, що отримали банківську ліцензію після 11 липня 2014 року.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному

обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Норматив адекватності капіталу встановлюється для запобігання надмірного перекладання банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів або вкладників банку. *Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку; і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.*

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зважения, наведених в Додатку Д.

Слід зазначити, що при формуванні основних положень Базель ІІІ було визначено дві групи недоліків, які необхідно терміново усунути: ризики, властиві торговельному портфелю, та ризики, пов'язані з мінімальними вимогами достатності капіталу. Також в 2010р. Комітетом було розроблено основні вимоги до капіталу відповідно до положень Базель ІІІ (табл..4.2).

Таблиця 4.2

Вимоги до формування капіталу за Базель ІІІ, (% до активів зважених на ризики)[50]

Капітал	Базель ІІ	Базель ІІІ
Статутний капітал		
Мінімальний	2,0	4,5
Буферний капітал (заморожений резерв)	-	2,5
Необхідний	-	7,0
Капітал 1-го рівня		
Мінімальний	4,0	6,0
Необхідний	-	8,5
Регулятивний капітал		
Мінімальний	8,0	8,0
Необхідний	-	10,5
Антициклічний резерв		
Необхідний	-	0,25

Згідно з новою угодою збільшується розмір статутного капіталу до 4,5%. Причому банки будуть змушені створювати

додаткові «заморожені» резерви, так званий буферний капітал у розмірі 2,5% від статутного капіталу банку після відрахування дивідендів. У випадку, коли банки не будуть дотримуватись цієї вимоги, вони будуть змушені знижувати виплату бонусів своїм працівника та дивідендів власникам. Таким чином, необхідний розмір статутного капіталу відносно активів, зважених на ризик, буде становити 7%, тобто дорівнювати сумі мінімального значення та розміру буферного капіталу.

Відповідно до рекомендацій Базель III «Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем»», принятих в 2010р. та впроваджених в розвинених країнах в дію з 2012р., НБУ постановою від 12.05.2015 № 312 «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» з 01.01.2020р., вводить додаткові нормативні показники: буфер запасу (консервації) капіталу conservation buffer) та контрциклічний буфер капіталу (countercyclical buffer range). *Слід зазначити, що згідно з Базелем-III буфери капіталу формуються з інструментів, які відповідають критеріям базового капіталу першого рівня, тобто інструментів, що володіють найбільшою здатністю поглинати збитки.*

Буфер запасу (консервації) капіталу накопичується банками протягом періоду економічного зростання для компенсації можливих втрат, які виникають в умовах загального економічного спаду.

Головною метою формування буфера запасу (консервації, «простої» надбавки до мінімальних вимог) є підтримання достатності капіталу на певному рівні з метою покриття збитків банку під час системного економічного спаду. З метою підтримки буфера консервації банки будуть обмежуватися у розподілі прибутку (щоб він прямував у капітал).

Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику. Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0 - 2,5 відсотка.

Контрциклічний буфер капіталу має на меті захист банківського сектору від акумулювання ризиків у періоди кредитної експансії. Він призначений для стримування кредитної

активності банків у періоди економічного підйому і її стимулювання в періоди спаду.

Розмір контрциклічного буфера капіталу встановлюється за рішенням Правління Національного банку в разі значної кредитної активності банків із урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Зазначена інформація завчасно розміщується на сторінці Офіційного інтернет-представництва Національного банку та має містити відомості, зокрема щодо розміру буфера, дати запровадження буфера в установленому розмірі.

Статистичні дані, наведені в табл..4.3, дають змогу відстежити динаміку показників регулятивного капіталу на нормативу достатності регулятивного капіталу банків за останні шість років.

Таблиця 4.3

Значення нормативів по системі банків України

Норматив		**Станом на 01.01.**				
		2011р	**2012р**	**2013р**	**2014р**	**2015р**
Н1	Регулятивний капітал, млн..грн	160897	174454	178909	204976	188949
Н2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10 %)	20,83	18,90	14,89	18,26	15,60
Норматив		**Станом на**				
		01.01. 2016р	**01.04 .2016р .**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р**	**01.12. 2016р.**
Н1	Регулятивний капітал, млн..грн	129817	127006	127602	142336	138526
Н2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10 %)	12,31	12,03	13,03	14,22	13,34

Джерело доступу: офіційний сайт НБУ[11]

Протягом 2011-2016рр. мали місце перманентні коливання розміру регулятивного капіталу з динамікою підвищення протягом 2011-2013рр. (зростання на 44079млн.грн, тобто на 27,4%), та спадною динамікою протягом 2014року- до четвертого кварталу 2016р.(зменшення на 77374 млн.грн, тобто на 60,6%). Це, в основному, пов'язано із значним скороченням банківських установ, про що свідчать дані табл..1.1.

4.2. Залучений капітал та депозитні операції банку

Оскільки частка регулятивного капіталу банку згідно з нормативом Н2 не велика (для вітчизняних банків - не менше 10% від сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику), то більш вагома частина його фінансових ресурсів формується за рахунок інших джерел, які в балансі відображається як зобов'язання банку.

Зобов'язання банку – це заборгованість банку, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів банку, що втілюють в собі економічні вигоди[46, с.30].

Зобов'язання банку – основне джерело формування ресурсів банку, які спрямовують на проведення активних операцій.

До складу зобов'язань банку входить залучений (капітал, мобілізований самим банком) та позиковий капітал (залучені кошти), які по суті являють собою боргове зобов'язання.

Найбільшу частину зобов'язань банку складають залучені кошти (залучений капітал).

Залучення в загальному розумінні означає притягнення, використання чогось з будь-якою метою. Залучати банк може як депозитні ресурси, так і кошти, наприклад, шляхом емісії акцій чи облігацій, тобто використовувати зовнішні відносно банку джерела формування капіталу.

Ефективна банківська діяльність неможлива без залучення грошових коштів. Їх використання дає банкам змогу суттєво розширювати межі діяльності, ефективніше використовувати

ресурси, забезпечувати належну ліквідність та платоспроможність, а отже - зміцнювати фінансову стійкість.

Залучений капітал – це грошові кошти юридичних і фізичних осіб, залучені банком в якості депозитів, вкладів, залишків на розрахункових рахунках, поточних рахунках бюджетних установ, залишки на пластикових картаках, кредиторська заборгованість тощо. У банківській практиці залучені кошти називають депозитними зобов'язаннями, які формують депозитний портфель[1, с.274].

Залучений капітал складається із депозитів (вкладів), ощадних (депозитних) сертифікатів і короткострокових боргових цінних паперів та має принципові відмінності від регулятивного капіталу, які наведено на рис.4.6.

Рисунок 4.6. Структура залученого капіталу та принципові його відмінності від регулятивного

Основну суму залучених коштів становлять тимчасово вільні грошові кошти, що утворюються внаслідок кругообігу промислового і торгового капіталу, грошові накопичення держави, особисті грошові накопичення населення - депозити.

Під депозитом (від латинського «depositum» - річ, передана на зберігання) в світовій банківській практиці розуміють грошові кошти або цінні папери, що передані на зберігання фінансово-кредитній чи банківській установі.

Згідно із ст.2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»:

депозит (вклад) - це кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на встановлений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору[3].

В Україні до переходу на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку існувало розмежування між депозитами та вкладами.

Слід зазначити: в теперішній час вклад та депозит - тотожні поняття.

Сучасна банківська практика характеризується великим розмаїттям вкладів, депозитів і депозитних рахунків. Це пояснюється прагненням банків в умовах сегментованого висококонкурентного ринку найповніше задовольнити попит різних груп клієнтів на банківські послуги і залучити їх заощадження та вільні грошові капітали на банківські рахунки.

Залежно від цілей вкладення грошей вкладники можуть обирати різні види депозитів:

поточні – якщо гроші вкладаються з метою здійснення безготівкових розрахунків;

строкові – якщо гроші вкладаються з метою накопичення та отримання доходу.

В навчальній літературі та фахових джерелах можна зустріти доволі велику кількість класифікацій депозитів.

Класифікація, що дозволяє не тільки ознайомитись з видами депозитів банків за класичними критеріями, а і встановити взаємозв'язок їх окремих видів, наведена на рис. 4.7.

Рисунок 4.7. Класифікація депозитів у їх взаємозв'язку

Депозити за своїм економічним значенням можуть бути як пасивними, так і активними.

Активні депозити – розміщення банківських коштів на вклади в інші банки. Депозитні операції можуть бути активними лише на міжбанківському кредитному ринку.

Пасивні депозити – це кошти, залучені банком. Пасивні депозити можуть бути залучені від будь-яких суб'єктів господарювання різних форм власності – інших банків, фінансових установ, державних та комерційних підприємств і організацій тощо, а також фізичних осіб.

В залежності від терміну залучення коштів депозити поділяються на строкові та до запитання.

Відповідно до «Положення про порядок здійснення банками вкладних (депозитних операцій з юридичними і фізичними особами» **вклади (депозити) строкові** - це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

Згідно з «Інструкцією з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України» [51]кошти можуть бути залучені на термін до 1 року (короткострокові депозити) та терміном понад 1 рік (довгострокові депозити).

Різновидом строкових депозитів є накопичувальні депозити (вклади) – це вклади, що призначені для нагромадження грошових заощаджень і можуть бути поповнені вкладником за рахунок додаткових внесків.

Строкові депозити відносяться до прогнозованих, оскільки банк має можливість прогнозувати термін, протягом якого вони знаходяться у розпорядженні. Вилучення строкових депозитів та вкладів відбувається після закінчення терміну дії угоди переказуванням грошей на вказаний власником рахунок або готівкою з каси банку. Вони можуть бути повернені власнику і достроково після попереднього повідомлення банку.

Строковим депозитам властиві певні особливості, наведені на рис.4.8.

Депозитні відносини між вкладником і банком оформлюються депозитною угодою. Юридичні особи мають право перераховувати кошти на депозитний рахунок тільки з розрахункового рахунку, а фізичні особи можуть вносити кошти готівкою або перераховувати з поточного рахунку.

Вилучення строкових депозитів та вкладів відбувається по закінченню терміну дії угоди переказуванням грошей на вказаний власником рахунок або готівкою з каси банку. Вони

можуть бути повернені власнику і достроково після попереднього повідомлення банку.

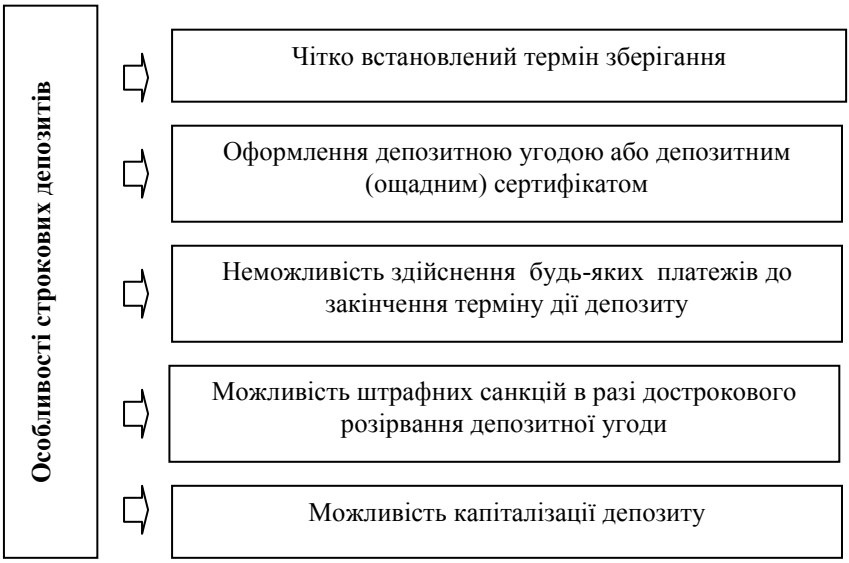

Рисунок 4.8. Особливості, притаманні строковим депозитам

Вклади (депозити) на вимогу (до запитання) - це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку[49].

Депозити на вимогу (до запитання) юридичних осіб обслуговуються через розрахункові рахунки, а фізичних – через поточні. Депозити до запитання не є стабільними (прогнозованими), що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій, тому власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент або не сплачується зовсім.

До депозитів на вимогу (до запитання) можна віднести і кредитові залишки на контокорентних рахунках, тобто єдиному активно-пасивному рахунку. З нього проводяться практично всі

платежі (за дебетом), включаючи оплату розрахункових документів за різні види товарно-матеріальних цінностей і послуг, чеків, доручень за платежами у бюджет та ін.

Динаміка залучення банками України коштів наведена в табл..4.4.

Таблиця 4.4

Депозити, залучені банками України , млн.грн.

Показник	**Станом на 01.01.**				
	2011р	**2012р**	**2013р**	**2014р**	**2015р**
Кошти суб'єктів господарювання	144038	186213	202550	234948	261372
- з них строкові	55276	74239	92786	104722	102527
Кошти фізичних осіб	270733	306205	364003	433726	416371
- з них строкові	206630	237438	289129	350779	319121
Показник	**Станом на**				
	01.01. 2016р	**01.04 .2016р.**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р**	**01.12. 2016р.**
Кошти суб'єктів господарювання	317626	332961	348898	348882	348765
- з них строкові	96176	92296	94933	90794	93656
Кошти фізичних осіб	389060	403046	395148	410595	407196
- з них строкові	281462	300516	285378	298223	295556

Джерело: офіційний сайт НБУ[11]

Протягом 2011-2016рр. спостерігається зростання коштів суб'єктів господарювання в 2,4 рази, дещо інша ситуація з строковими коштами: протягом 2011-2013рр. їх обсяг збільшувався (в 1,9 рази), але з 01.01.2014р. має місце спадна динаміка показника – з 104 722 млн.грн до 93 646млн.грн станом на 01.12.2016р. (зниження на 10,6%).

Аналіз залучення коштів фізичних осіб показав, що мали місце перманентні коливання їх обсягу з динамікою підвищення протягом 2011-2013рр. (зростання на 162993 млн.грн, тобто на 60,2%), та спадною динамікою протягом 2014р.-2016р.(зменшення на 36530 млн.грн, тобто на 6,1%). Майже

аналогічні тенденції спостерігаються і з строковими вкладами фізичних осіб.

Таке становище в основному пов'язане із макроекономічною нестабільність в країні, та зниженням довіри до банківської системи, ліквідації банківських установ.

Депозитни договором може бути передбачене нарахування простої або складної (капіталізованої) ставки.

Сума відсотків за користування банком коштами за стандартними строковими депозитами визначається із використанням формули простих відсотків:

$$S = \frac{P \times n \times i}{B \times 100}, \qquad (4.1)$$

де S - сума нарахованих відсотків,

P - сума депозиту,

i - ставка відсотків,

n - термін дії договору,

B – базовий період (фактична кількість днів в році – 365 або 366).

Наприклад, Між банком та підприємством укладено депозитний договір, згідно з яким підприємство розміщує депозит в розмірі 120 000 грн. під 20% річних простої відсоткової ставки з 1 вересня до 30 листопада. Рік не є високосним. Відсотки щомісячно зараховуються на розрахунковий рахунок підприємства.

Згідно з формулою простих відсотків сума прибутку для підприємства за депозитом становитиме:

Станом на 1 жовтня (кількість діб в вересні дорівнює 30):

$$S = \frac{120000грн \times 30діб \times 20\%}{365діб \times 100} = 1972{,}60грн$$

Станом на 1 листопада (кількість діб в жовтні дорівнює 31):

$$S = \frac{120000грн \times 31доба \times 20\%}{365діб \times 100} = 2038{,}36грн$$

Станом на 1 грудня (кількість діб в листопаді становить 30, але за умовами депозитних договорів доба зарахування коштів на депозитний рахунок та доба закінчення терміну дії угоди вважаються як одна)

$$S = \frac{120000грн \times 29діб \times 20\%}{365діб \times 100} = 1906{,}85грн$$

Загальна сума нарахованих за депозитом відсотків становитиме:

1972,60+2038,36+1906,85= 5917,81грн.

В окремих випадках банки пропонують депозитні угоди із використанням капіталізованої (складної) ставки відсотків.

В такому разі сума відсотків визначається за формулою:

$$S = P \times (1+i)^n$$

Капіталізовані (складні) відсотки (нарахування відсотка за прирощену суму) визначається наступним чином: після закінчення розрахункового періоду на суму вкладу нараховується процент і отримана величина приєднується до суми вкладу; у наступному розрахунковому періоді процентна ставка застосовується до нової, прирощеної суми:

$$S_1 = \frac{P \times n \times i}{B \times 100} \quad S_2 = \frac{(P + S_1) \times n \times i}{B \times 100}$$

$$S_3 = \frac{(P + S_1 + S_2) \times n \times i}{B \times 100}$$ і так далі.

де S_1 - сума нарахованих відсотків за перший період дії угоди,

S_2 - сума нарахованих відсотків за другий період дії угоди,

S_3 - сума нарахованих відсотків за третій період дії угоди.

Наприклад, Як і в попередньому випадку, між банком та підприємством укладено депозитний договір, згідно з яким підприємство розміщує депозит в розмірі 120 000 грн. під 20% річних складної відсоткової ставки з 1 вересня до 30 листопада. Рік не є високосним.

Станом на 1 жовтня:

$$S = \frac{120000грн \times 30діб \times 20\%}{365діб \times 100} = 1972,60грн$$

Станом на 1 листопада:

$$S = \frac{(120000грн + 1972,60) \times 31доба \times 20\%}{365діб \times 100} = 2071,86грн$$

Станом на 1 грудня:

$$S = \frac{(120000грн + 2071{,}86) \times 29діб \times 20\%}{365діб \times 100} = 1939{,}77грн$$

Загальна сума нарахованих за депозитом відсотків становитиме:

1972,60+2071,86+1939,77= 5984,23грн.

Власнику коштів складні відсотки доцільно використовувати в тому разі, коли виплата доходу здійснюється після закінчення терміну дії вкладу, а банку – коли необхідно зацікавити власника коштів розмістити депозит на середній або довгий період.

Ще одним із способів стимулювання депозитів і вкладів є застосування **відсоткової ставки, що прогресивно зростає** залежно від часу фактичного перебування коштів на рахунку.

Наприклад, як і в попередніх випадках, між банком та підприємством укладено депозитний договір, згідно з яким підприємство розміщує депозит в розмірі 120 000 грн. під 20% річних простої відсоткової ставки з 1 до 30 вересня, якщо підприємство вирішить пролонгувати (продовжити) угоду з 1 до 31 жовтня, то ставка відсотка зросте на 2%, при подальшій пролонгації з 1 до 30 листопада ставка зросте ще на 2%. Рік не є високосним, сплата відсотків відбувається щомісячно.

У цьому разі відсотковий дохід підприємства буде щомісячно дорівнювати:

станом на 1 жовтня (кількість діб в вересні дорівнює 30, але за умовами депозитних договорів доба зарахування коштів на депозитний рахунок та доба закінчення терміну дії угоди вважаються як одна):

$$S = \frac{120000грн \times 29діб \times 20\%}{365діб \times 100} = 1906{,}85грн$$

Станом на 1 листопада (до розрахунку береться 30 діб):

$$S = \frac{120000грн \times 30діб \times 22\%}{365діб \times 100} = 2169{,}86грн$$

Станом на 1 грудня (до розрахунку береться 29діб):

$$S = \frac{120000грн \times 29діб \times 24\%}{365діб \times 100} = 2288{,}22грн$$

Тобто, за три місяці підприємство отримає 6364,93грн.

У світовій практиці використовуються стандартні терміни депозитних операцій (табл..4.5.)

Таблиця 4.5

Стандартні терміни депозитних операцій [52, с.205]

Назва	Стандартне скорочення	Дата укладання	Дата валютування	Дата закінчення
Overnight	o/n	Сьогодні	Сьогодні	завтра
Tommorow/ next	t/n	Сьогодні	Завтра	Післязавтра
Tom/week	t/w	Сьогодні	Завтра	завтра+7днів
Stop/next	s/n	Сьогодні	2-й робочий день	3-й робочий день
Stop/ 1 week	s/w	Сьогодні	2-й робочий день	спот+1тиждень
Stop/month	1m	Сьогодні	2-й робочий день	Спот+1місяць
Stop/ 3 month	3m	Сьогодні	2-й робочий день	Спот+3місяці
Stop/ 6 month	6m	Сьогодні	2-й робочий день	Спот+6місяців
Stop/ 1 year	12m	Сьогодні	2-й робочий день	спот+1рік

Строкові депозити є для банків вигідним джерелом коштів клієнтів, оскільки вони більш стабільні (прогнозовані) і зручні в банківському плануванні. За ними сплачується більш високий, ніж за поточними рахунками, депозитний процент, рівень якого диференціюється залежно від терміну, виду внеску, періоду повідомлення про вилучення, загальної динаміки ставок грошового ринку тощо.

В банківській практиці застосовується дві **форми оформлення строкових депозитних операцій**: через укладання угоди та через оформлення депозитного (ощадного) сертифіката.

Договір банківського вкладу (депозиту) укладається на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу або на умовах повернення вкладу (депозиту) зі спливом встановленого договором строку.

Договором банківського вкладу (депозиту) може бути
передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їх повернення. Умови цього договору не можуть суперечити законодавству України.

Сума, строки та умови приймання вкладів (депозитів) визначаються між банком та вкладником на договірних засадах.

Залучення банком вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб підтверджується:

1) договором банківського рахунку, у якому зокрема, зазначаються:

вид банківського вкладу;

сума, що вноситься або перераховується на вкладний (депозитний) рахунок;

строк зберігання коштів (за строковим вкладом);

розмір і порядок сплати процентів або доходу в іншій формі, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін;

мови дострокового розірвання договору;

інші умови за погодженням сторін;

2) договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадної книжки;

3) договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадного (депозитного) сертифіката;

4) договором банківського вкладу (депозиту) з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту.

Процентні ставки за вкладними (депозитними) операціями встановлюються банками самостійно.

Особливості залучення грошових коштів або банківських металів на вклади (депозити) регулюються внутрішніми положеннями банків, розробленими відповідно до законодавства України[41].

Механізм взаємодії банку та клієнта при проведенні депозитної операції наведено на рис.4.9.

* - Постанова НБУ № 516 «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами:»

Рисунок 4.9. Механізм взаємодії банку та клієнта при проведенні депозитної операції[53]

Поряд із укладанням письмового договору оформлення строкових депозитів здійснюється із використанням ощадних (депозитних) сертифікатів (рис.4.10).

Рисунок 4.10. Форми оформлення строкових депозитів

Слід мати на увазі, що в банківській практиці використовуються поняття «депозитний сертифікат НБУ» та ощадний (депозитний) сертифікат».

Депозитний сертифікат Національного банку - це один з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням Національного банку у формі записів на рахунках у системи кількісного обліку СЕРТИФ (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку [54].

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»:

ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесену в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав [55].

Ощадні (депозитні) сертифікати є неемісійними цінними паперами, що видаються на певний строк під відсотки, передбачені умовами його видачі. Вони можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі. Доход за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати.

Корінець сертифіката наведено в Додатку Е.

Операції з формування залучених ресурсів називають депозитними або пасивними, оскількі вони обліковуються в пасиві балансу.

Депозитні банківські операції – це конкретні дії і процедури, які здійснюються банком, що утворюють депозитний продукт. Банківські операції характеризують відносини, що складаються між банком і клієнтом з приводу надання банківського продукту і відносини між підрозділами і конкретними працівниками банку.

Відповідно до «Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами»[41]:

вкладна (депозитна) операція - це операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами).

Суб'єктами депозитних операцій виступають вкладник та банк. Об'єктами депозитних операцій, безперечно, є фінансові активи (кошти).

Специфічність депозитних операцій полягає у визначальній ролі клієнта банку, який самостійно приймає рішення щодо виду та величини депозитного вкладу. Тобто саме клієнт вирішує яку частку своїх доходів він може спрямувати на заощадження.

Виходячи з цього, заходи впливу на поведінку потенційних вкладників в умовах конкурентної боротьби за клієнта мають зайняти вагоме місце в процесі розробки та реалізації депозитної політики банку. Результатом проведення депозитних операцій є отримання банками та їх клієнтами певних переваг.

Так, розміщення грошових коштів у депозити для клієнтів банку дає можливість:

отримувати стабільний дохід в національній та іноземній валюті у вигляді відсотку протягом певного часу;

збільшувати суму своїх заощаджень за рахунок процентного доходу;

мінімізувати ризики втрати коштів тощо.

4.3. Джерела позикового капіталу та операції з його формування

У практичній банківській діяльності часто виникає ситуація, коли залучених банком фінансових ресурсів недостатньо. Для задоволення додаткових потреб у грошових коштах та підтримання ліквідності банки використовують кошти, мобілізовані НБУ або іншими банками через міжбанківське кредитування, формуючи позиковий капітал.

Позиковий капітал – це грошові кошти, запозичені на міжбанківському ринку, у Національного банку України, або через продаж власних боргових зобов'язань (облігацій).

Принципова відмінність між залученим та позиковим капіталом полягає у відповідності специфіці банківської діяльності і ролі банку. Залучаючи капітал в процесі здійснення депозитних операцій, інманентно властивих банку, останній виконує пасивну роль. На ринок позикових капіталів банк виходить у разі необхідності регулювання своєї ліквідності, виконуючи при цьому активну роль[46, с.26]

Інші деякі відмінності представлені в табл.4.6.

Таблиця 4.6

Основні відмінності між залученим та позиковим капіталом

Характерна відмінність	Залучений капітал	Позиковий капітал
Інструменти, які використовуються для отримання коштів	- Депозити, - ощадні (депозитні) сертифікати, - короткострокові цінні папери	- Кредити рефінансування, - кредити овернайт, - операції репо, -операції з власними борговими зобов'язаннями; - операції з державними облігаціями України
Ініціатор угоди	Клієнти банку	Банк-позичальник

Суб'єкти угоди	-Банк та його клієнти: - суб'єкти господарювання різних форм власності та сфер діяльності, -фінансові установи, - населення	-Банк-позичальник, - НБУ, -інші суб'єкти фінансового ринку
Характер персоніфікації	Конкретні власники тимчасово вільних коштів	Не персоніфікований характер коштів: вони не асоціюються з конкретним клієнтом банку, а купуються через посередників
Роль банку в отриманні коштів	Пасивна	Активна
Ініціатор встановлення вартості угоди	Банк, який залучає кошти	- НБУ (в разі рефінансування, операцій репо), - банк-кредитор
Ініціатор встановлення строку	Вкладник з огляду на власні інтереси та потреби	Банк-позичальник
Обсяг фінансових ресурсів	Невеликі та середні суми залучення, операції вважаються роздрібними	Великі суми запозичення тому операції вважають операціями гуртового характеру
Потреби, на які будуть використані кошти	Для здійснення активних операцій	Для підтримки ліквідності (у більшості випадків)
Необхідність додаткових витрат	Маркетингові витрати	Не потребує

Позиковий капітал банки мають змогу формувати за рахунок операцій з Національним банком України (операцій рефінансування), операцій на міжбанківському ринку та операцій з цінніми паперами на вторинному фондовому ринку (з використанням послуг ПАТ «Фондова Біржа ПФТС») (рис.4.11).

Запозичені банківські ресурси існують у двох юридично – правових формах: у формі кредитів, отриманих від інших банків,

в тому числі від НБУ, та у формі цінних паперів субординованого боргу.

Рисунок 4.11. Суб'єкти позикових операцій, їх види та укрупнений склад запозичених ресурсів (побудовано на основі [22, с.36; 54])

Основним видом операцій, які здійснюються на вищому рівні банівської системи з метою підтримання на нормативному рівні показника ліквідності банку є операції рефінансування НБУ. Відповідно до ст. 7, 25 Закону України «Про Національний банк України», виступаючи у ролі кредитора останньої інстанції, НБУ організовує систему рефінансування (кредитування) банків, встановлює порядок і умови рефінансування, здійснює операції рефінансування, забезпечуючи тим самим регулювання ліквідності банківської системи [7]. Окрім цього, забезпечує передбачене ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» право банків при нестачі коштів для здійснення кредитування клієнтів і виконання, прийнятих на себе зобов'язань звертатися за отриманням кредитів до НБУ на визначених ним умовах [3].

Операції з рефінансування регулюються Положенням «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» [54].

Під рефінансуванням, у широкому значенні цього поняття, розуміється надання банкам тимчасових запозичень у тих випадках, коли вони гостро потребують додаткових ресурсів.

Операції з рефінансування банків – дії з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку[54].

Положенням НБУ[54] передбачено два види кредитів з рефінансування: кредити овернайт та кредити рефінансування.

Таблиця 4.7

Основні відмінності між операціями рефінансування НБУ[118]

вид кредиту	мета	періодичність	застава
овернайт	забезпечення виконання обов'язкових резервів та нормативів	щоденно	Державні облігації, облігації міжнародних фінансових організацій, депозитні сертифікати
кредити рефінансування (щотижневі)	регулювання коротко- та середньостро-кової ліквідності	щотижня за графіком НБУ	
кредити рефінансування (позачергові)		залежно від ситуації на ринку	
пряме репо		за зверненням банку	державні облігації

Слід зазначити, що різниця кредитом овернайт та кредитом рефінансування полягає в термінах та процедурі надання.

Кредит овернайт - кредит, який надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку.

Положенням «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» передбачений порядок надання кредитування овернайт, наведений на рис.4.12.

Національний банк укладає з банками за операціями рефінансування та операціями репо генеральні договори та/або договори. Невід'ємними частинами генеральних договорів є заявки банків на проведення відповідних операцій та повідомлення Національного банку про задоволення цих заявок (у повному обсязі або частково).

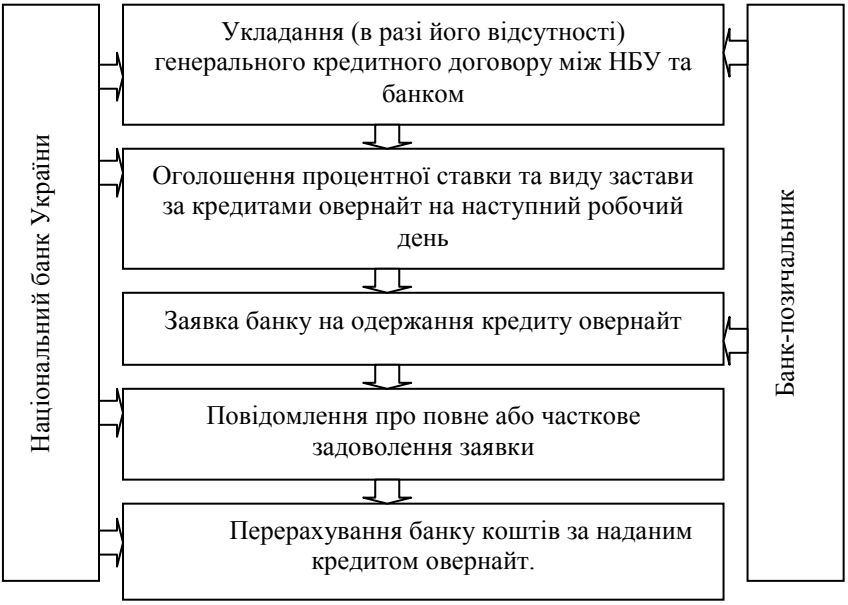

Рисунок 4.12. Порядок надання кредиту овернайт (побудовано на основі [54])

Кредит овернайт надається під заставу державних облігацій України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитних сертифікатів або облігацій міжнародних фінансових організацій.

Кредит рефінансування - кредит, що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків.

Основною метою кредиту рефінансування є регулювання ліквідності банків на виконання Національним банком функції кредитора останньої інстанції.

Відповідно до Положенням НБУ «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» [54] встановлено порядок надання кредитів рефінансування, наведений на рис.4.13:

Рисунок 4.13. Порядок надання кредиту рефінансування конкретному банку
(побудовано на основі [54])

Щотижня розміщується на сторінці Офіційного інтернет-представництва повідомлення про проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків.

Тендер з підтримання ліквідності банків - це механізм, який передбачає надання Національним банком кредитів рефінансування банкам, що потребують підтримання ліквідності.

Міжнародна практика проведення кількісних тендерів використовує два методи розподілу коштів, представлених на рис.4.14.

*- *методи, що застосовуються НБУ*

Рисунок 4.14. Види тендерів за операціями рефінансування та методи розподілу коштів під час їх проведення (побудовано на основі [56, с.47-48])

1) **метод пропорційності**, який передбачає, що кожний учасник отримує пропорційну частку від загального обсягу коштів, який центральний банк планує розмістити;

2) **метод повного задоволення заявок**, за якого центральний банк не обмежує загальну суму та задовольняє заявки учасників тендерів в повному обсязі.

Методом повного задоволення заявок користувалися Бундесбанк у 1950-ті та Банк Фінляндії, починаючи з 1999року. Починаючи з другої половини 2011 року, ЄЦБ став проводити операції з рефінансування банків через тендери з фіксованою процентною ставкою методом повного задоволення всіх заявок учасників тендера. Це було викликано ситуацією, що склалась на європейських фінансових ринках, а також мало на меті стимулювати кредитування економіки. [56, с.48].

Вітчизняна нормативно-правова база орієнтована на пропорційний метод.

Тендери з підтримання ліквідності банків проводяться щотижня з такою періодичністю:

три тижні підряд - надання кредитів рефінансування строком до 14 днів;

один тиждень - надання кредитів рефінансування строком до 90 днів.

НБУ оголошує графік проведення тендерів на наступний квартал з розміщенням цієї інформації на сторінці Офіційного інтернет-представництва. Він надає кредити рефінансування лише під заставу визначених ним активів, які відповідають вимогам та перебувають у власності банку-позичальника і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Предметом застави за кредитами рефінансування можуть бути: державні облігації України; депозитні сертифікати НБУ; іноземна валюта (долари США, євро, англійські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни); облігації міжнародних фінансових організацій.

Залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку НБУ може приймати рішення щодо взяття однорідної або змішаної (декілька видів) застави для забезпечення виконання зобов'язань за кредитом рефінансування.

Розподіл обсягу коштів, які пропонуються для проведення кількісного тендера, здійснюється відповідно до поданих заявок

на участь у цьому тендері до вичерпання суми, запропонованої на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти за оголошеною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок [54].

Європейські центральні банки проводять тендери з фіксованою та змінною ставками проценту (див.рис.4.14).

При використанні такого механізму, як **тендер з фіксованою ставкою,** центральний банк встановлює процентну ставку та пропонує фінансовим інститутам подати заявки, в яких уточнюється обсяг коштів, на які інституції готові укласти угоду з оголошеною ставкою.

Тендери з фіксованою процентною ставкою мають певні переваги, зокрема: 1) вони є важливим сигналом для ринку щодо характеру грошово-кредитної політики регулятора. Ідея полягає у тому, що існує неявне рішення центробанку щодо коригування відповідних короткострокових ринкових процентних ставок до рівня, наближеного до ставки за тендером; 2) процес подання заявок на тендер з фіксованою процентною ставкою є простішим, ніж на тендер зі змінною ставкою, а отже, не дискримінує менш досвідчених та обізнаних учасників (наприклад, невеликі банки).

Тендери з фіксованою процентною ставкою за принципом пропорційності використовувалися, наприклад, Бундесбанком у 1980-ті та 1990-ті, Європейським центробанком з січня 1999 року до червня 2000 року. Банк Англії і нині використовує тендери такого типу.

У **тендерах зі змінною ставкою процента** відсотки за операціями визначаються на аукціонній основі. Заявки учасників є зв'язкою процентного доходу та кількості, що уособлюють граничний обсяг, який заявник планує отримати за визначеною дохідністю. Сукупність таких заявок може бути організована у криву сукупного попиту. Ставка, за якою сукупний попит дорівнює обсягу, на який центробанк розраховує відкоригувати обсяг ліквідності, називається відсічною ставкою.

Існує два основних види аукціонів: уніфікований (голландський) та дискримінаційний (американський), який ЄЦБ використовував для своїх операцій протягом 2000-2011рр. В обох випадках заявки з дохідністю, вищою за відсічну,

задовольняються в повному обсязі, тоді як заявки, дохідностіза якими дорівнюють відсічній ставці, розподіляються пропорційно.

За **уніфікованого аукціону** заявки учасників задовольняються за відсічною ставкою, а за **дискримінаційного аукціону** –за ставками, що були подані під час аукціону.

Тендери зі змінною ставкою мають дві основні переваги порівняно з тендером із фіксованою ставкою:

1) вони дають можливість комерційним банкам заявити про свої потреби уз апланованому центральним банком обсязі рефінансування через ціну в заявці, допомагаючи таким чином ефективнішому розміщенню;

2) вони вирішують так звану проблему «перебільшеного попиту» (overbidding), яка виникає при застосуванні тендерів з фіксованою ставкою

Вибір методу проведення тендерів має бути здійснений, виходячи з операційної цілі. Якщо центральний банк таргетує грошову базу або інші кількісні показники, для нього є більш прийнятний тендер зі змінною процентною ставкою (процентний тендер), в той час як для таргетування процентної ставки більш прийнятними є процентний тендер або тендер з фіксованою дохідністю (кількісний тендер) [56, с.49-51].

Таргетування - модель для прийняття центральним банком рішень, на основі яких він бере на себе чіткі зобов'язання щодо проведення грошово-кредитної політики в межах оголошеного цільового показника.

Національний банк здійснює операції з рефінансування банків за процентною ставкою, що визначається відповідно до нормативно-правового акта НБУ з питань процентної політики, і не підлягає коригуванню протягом строку користування кредитом.

Вітчизняні банки за умови проведення процентного тендера самостійно пропонують процентну ставку з точністю до двох знаків після коми, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу, ніж облікова ставка Національного банку.

Процентний тендер - тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти[54]**.**

Заявки на участь у процентному тендері з підтримання ліквідності банків задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу коштів, які пропонуються для проведення процентного тендера або досягнення граничної процентної ставки, або задоволення всіх заявок банків.

Результати проведеного тендера з підтримання ліквідності банків повідомляються банкам, які брали в ньому участь, та розміщуються на сторінці Офіційного інтернет-представництва.

Національний банк на підставі генерального кредитного договору, заявки банку на участь у проведенні тендера з підтримання ліквідності банків та повідомлення про задоволення заявок на участь у тендері з підтримання ліквідності банків (у повному обсязі або частково) забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом рефінансування.

Перерахування коштів банкам, що надали в заставу за кредитом рефінансування державні облігації України, забезпечується Національним банком з одночасним блокуванням цих цінних паперів у порядку, установленому законодавством.

Важливу роль у формуванні ресурсної бази банку відіграє залучення банківських ресурсів на міжбанківському ринку.

Відповідно до Положення «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» [54] НБУ може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку шляхом проведення операцій прямого репо.

Операція прямого репо - це кредитна операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів за обумовленою ціною на обумовлену дату[54].

Національний банк проводить з банками операції прямого репо, які є нерегулярним стандартним інструментом, на визначений строк, але не більше ніж на 90 календарних днів.

Операції прямого репо проводяться з державними облігаціями України або облігаціями міжнародних фінансових організацій без переходу права власності на цінні папери на підставі укладеного з банком генерального договору репо.

Порядок проведення операцій прямого репо представлено на рис.4.15.

Рисунок 4.15. Порядок проведення операцій прямого репо (побудовано на основі Положення «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи»)

Банк, що має намір здійснити операцію прямого репо, може подати до Національного банку заявку щодо проведення операції прямого репо, у якій пропонує умови щодо:

- строку проведення операції прямого репо,
- її обсягу,

-цінових параметрів (процентної ставки, яка використовується для визначення ціни зворотного продажу цінних паперів),

-кількості та коду (міжнародного ідентифікаційного номера) державних облігацій України,

- інших параметрів.

За операцією прямого репо ціною купівлі Національним банком цінних паперів є їх справедлива вартість з урахуванням коригуючих коефіцієнтів. Ціна зворотної купівлі (викупу) банком цінних паперів залежить від ціни, визначеної в першій частині операції прямого репо та процентного доходу, що розраховується за процентною ставкою, яка залежить від строку операції прямого репо, дохідності за державними облігаціями України, облікової ставки Національного банку, процентних ставок за кредитами на міжбанківському ринку, середньозваженої процентної ставки за кредитами рефінансування під заставу державних облігацій України, які діяли у відповідному періоді.

Слід заначити, що кількість разів одержання банком кредиту овернайт та/або кредиту рефінансування на погашення раніше отриманих кредитів не обмежується. Банк може отримати кредит овернайт та/або кредит рефінансування на погашення раніше отриманого кредиту овернайт та/або кредитів рефінансування в сумі, більшій або, яка дорівнює залишку кредитів, строк погашення яких настав за умови надання банком достатнього обсягу заставлених активі..

Статистичні дані щодо рефінансування банків України наведено в табл..4.8.

В умовах соціально-політичної кризи економіка України демонструє негативну динаміку основних макроекономічних показників розвитку, що впливає на стан банківської системи. В таких умовах участь Національного банку України є вкрай важливою.

За даними табл. 4.8, можна зробити висновок, що починаючи з 2012 р. обсяг виданих НБУ кредитів рефінансування починає активно наростати, що зумовлено кризою ліквідності в банківському секторі. Найбільшу суму рефінансування НБУ надав банкам протягом 2014 року, в період відтоку депозитів внаслідок політично-економічної кризи в країні. У 2015 р. банки отримали кредитів рефінансу на суму 61412,3 млн. грн.

Таблиця 4.8

Динаміка та структура рефінансування банків*

показник	31.12. 2012	31.12. 2013	31.12. 2014	31.12. 2015	30.11. 2016
Кредити рефінансування, млн...грн	40446,2	33581,3	149890,7	61412,3	37048,7
в т.ч. кредити овернайт, млн...грн	28584	19770,4	95202,3	49248,7	15569,7
питома вага, %	70,7	58,9	63,5	80,2	42,0
кредити рефінансування, надані на тендерах, млн...грн	11962,3	13799,3	55566,4	12164	21479
питома вага, %	29,6	41,1	37,1	19,8	58,0

Джерело: офіційний сайт НБУ[11]

Цікава динаміка щодо питомої ваги кредитів овернайт і кредитів, наданих на тендері у загальні сумі рефінансування. Якщо протягом 2012-1015рр. переважала тенденція рефінансування банків через кредитування овернайт, то в 2016році тенденція кардинально змінилась – питома вага кредитів рефінансування, наданих через иендери, збільшилась майже в три рази на фоні знічного скорочення кредитів овернайт.Така ситуація свідчить про те, що банки в 2016р. працювали в умовах надлишкової ліквідності, в ході чого зменшується їх прибутковість[118].

Поповнювати фінансові ресурси банки мають змогу на ринку міжбанківських капіталів.

Міжбанківський ринок – частина ринку позикового капіталу, на якому тимчасово вільні грошові ресурси залучаються і розміщуються банками між собою у формі міжбанківських депозитів чи кредитів**.** Він складється з міжбанківського депозитного ринку та міжбанківського кредитного ринку.

Міжбанківський кредитний ринок – це частина ринку позикових капіталів, яка забезпечує купівлю та продаж тимчасово вільних позикових коштів між суб'єктами ринку на основі встановлення відносин між ними [1, с.300].

Організація ринку міжбанківських капіталів має характерні три форми (рис.4.16):

Рисунок 4.16. Організаційні форми та цілі операцій міжбанківського ринку капіталів (побудовано на основі [21])

-проста форма передбачає двосторонні відносини банка-кредитора з банком-позичальником.

З часом з'явилися посередники на ринку міжбанківських капіталів, а на зміну простій формі прийшла розгорнута форма.

Для даної форми організації міжбанківського капіталу характерні наступні риси:

- значна за розміром середня сума кредитування;

- необхідність у накопиченні власного оборотного капіталу, який необхідний для ринку;

- утворення посередницьких центрів, що сприяло концентрації кадрів дилерів-аналітиків тощо..

Загальна форма ринку представлена у вигляді кредитних відносин, що склалися між НБУ і банками II-го рівня. Її особливості полягають у наступному:

- порівняно з розгорнутою, володіє більш ширшою ресурсною базою, завдяки чому кількісно та якісно змінюються позики міжбанківського кредитування;

- включає елементи державного регулювання та ринкових відносин. При цьому, ринкові умови продажу міжбанківських кредитів в основному спираються на аукціонну форму надання кредиту[21].

Слід зазначити, що ініціатором ресурсних операцій виступає, як правило, банк, який має тимчасово вільні кошти; ініціатором кредитних угод – банки, який має потребу в грошових коштах; ініціатор арбітражних угод може виступати банківська установа, яка не має а не тимчасово вільних коштів, а не потреби в додаткових активах, але має на меті отримати додатковий прибуток.

Тактика отримання додаткового прибутку шляхом проведення спекулятивних операцій на міжбанківському ринку особливо активно і масово використовувалась вітчизняними банками до середини 90-х років XX ст., коли, наприклад, купити кошти на міжбанківському ринку капіталів можна було мінімум, як під 300% річних (такою була облікова ставка НБУ з 25.10.до 12.12.1994р.), а продати на 25-50% дорожче. Арбітражні операції з кредитними ресурсами та іноземною валютою в той час були найбільшою статтею прибутку, що сприяло додатковому розгойдуванню грошово-кредитного ринку, підвищенню рівня

інфляції та занепаду виробництва. Спекулятивні операції банами і в теперішній час використовуються, але в значно менше.

Одержання кредитів в інших банках дає можливість поповнювати банківські кредитні ресурси. При надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, при нестачі ресурсів банк купує їх на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою ринку кредитних ресурсів.

Міжбанківський кредит – це форма кредитування банками один одного, це джерело додаткових ресурсів, що надається на невеликий строк

Саме міжбанківський кредит є найбільш оперативним та доступним джерелом коштів у порівнянні із іншими джерелами отримання кредиту.

В Україні надання такого кредиту регламентується Законом України «Про банки і банківську діяльність»[3], Цивільним кодексом України, нормативно-правовими актами Національного банку України, кредитними договорами та статутами комерційних банків. Учасниками таких відносин можуть бути Національний банк України, територіальні управління Національного банку України та комерційні банки, їх філії та відділення, а також міжбанківські об'єднання.

Як правило, міжбанківський кредит є короткостроковим інструментом залучення коштів, який призначений для забезпечення банківської системи ресурсами, підтримки ліквідності, платоспроможності та стабільного функціонування банків. Традиційно міжбанківські кредити залучаються на строк до одного місяця. Кредити на строк більше одного місяця на міжбанківському ринку вважаються довгостроковими. Джерелом міжбанківського кредиту є тимчасово вільні кошти банків.

Для банку-кредитора основним джерелом інформації для визначення кредитоспроможності банку-позичальника стосовно міжбанківських кредитів є баланс банку. Саме комерційні банки, які мають високу фінансову стійкість, зазвичай надають міжбанківські кредити.

Національний банк України як регулятор банківської діяльності обмежує розмір кредитів, що можуть бути надані на міжбанківському ринку. Сума отриманих на міжбанківському ринку кредитів не може перевищувати двократний розмір власного капіталу банку.

Також забороняється надання та отримання міжбанківських кредитів банківськими установами, які не є юридичними особами, крім випадків, коли це здійснюється за дорученням юридичної особи. Згідно зі статтею 42 ЗУ «Про Національний банк України» [7] Національний банк України може надавати кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку.

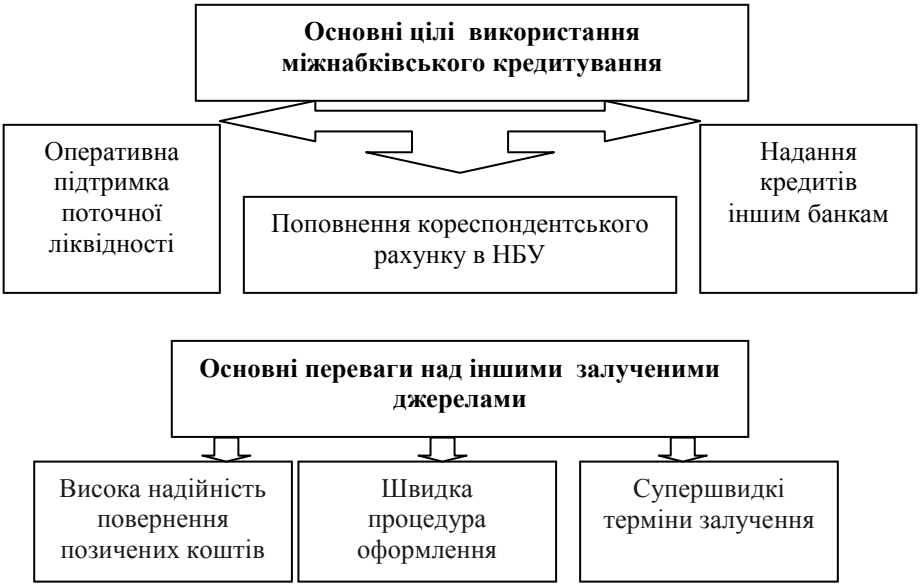

Рисунок 4.17. Основні цілі використання та переваги міжбанківського кредитування (побудовано на основі [57, 58]

На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту (див.рис.4.10):

– **овердрафт за кореспондентськими рахунками**: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;

– **кредити овернайт**, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного

дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;

– кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями репо. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення у разі, якщо термін операції репо збігається із терміном погашення цінних паперів. [59].

Стандартним інструментом регулювання капіталу банку є операції репо.

Відповідно до Податкового кодексу України^

операція репо – це операція купівлі (продажу) цінних паперів із зобов'язанням їх зворотного продажу (купівлі) через визначений строк за заздалегідь обумовленою ціною, що здійснюється на основі єдиного договору репо [60, стаття 14.1.167].

Тобто, операція репо (repo – repurchase agreement) – це фінансова операція, що складається з двох частин (рис. 4.18).

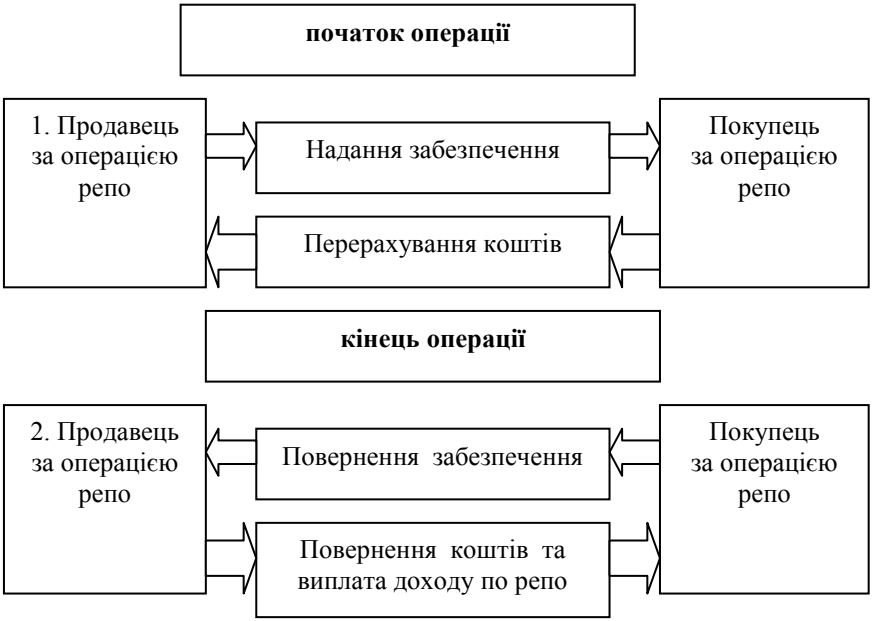

Рисунок 4.18. Типова операція класичного репо [56, с. 42]

У першій частині одна сторона продає цінні папери іншій стороні. В той самий час перша сторона бере на себе зобов'язання викупити зазначені цінні папери у визначений термін або на вимогу іншої сторони. Це зобов'язання на зворотну купівлю відповідає зобов'язанню на зворотний продаж, яке бере на себе друга сторона. Зворотна купівля цінних паперів здійснюється за ціною, яка відрізняється від ціни первісного продажу. Різниця між цінами і є тим процентним доходом, який має отримати сторона, що виступає покупцем цінних паперів (продавцем грошових коштів) у першій частині репо.

Операції репо можуть здійснюватись як на рівні НБУ, про що йшлося в попередньому матеріалі; так на рівні банків, та на рівні фондової біржі (рис.4.19).

Серед операцій репо вирізняють такі різновиди:

–класичне репо, або договір викупу–кредитна операціяз надання грошових засобів під забезпечення цінних паперів із виплатою певної процентної ставки доходу. Ця операція може здійснюватися з переходом права власностіна актив, без переходу права власностіна нього та із залученням третьої сторонни (тристороннє репо). Слід зазначити, що класична угода в країних єврозони репо оформляється одним спеціальним контрактом, а те й зовсім просто фіксується клірингoвою палатою. В Україні ж необхідність підписання відразу двох договорів (на покупку й на продаж іцінних папперів) викликана ризиками неплатежів і складністю відчуження цінних паперів;

–тристороннє репо - договір продажу/зворотної купівлі–здійснення двох прямих операцій купівлі-продажу–спот і форвард на визначену дату в майбутньому та за узгоджених умов. За умови здійснення операції за схемою тристороннього репо цінні папери контрагента блокуються на його рахунку у клірингoвій організації,не змінюючи власника.Водночасцентральному банку, відповідно до норм європейського законодавства, переходить право розпоряджання цими цінними паперами у випадку дефолту заставодавця. Виставлення вимоги щодо підтримання забезпечення;

–кредитування цінними паперами–операція з надання у користування однією стороною другій цінних паперів під забезпечення іншими цінними паперами або грошовими коштами[56, с. 41-42].

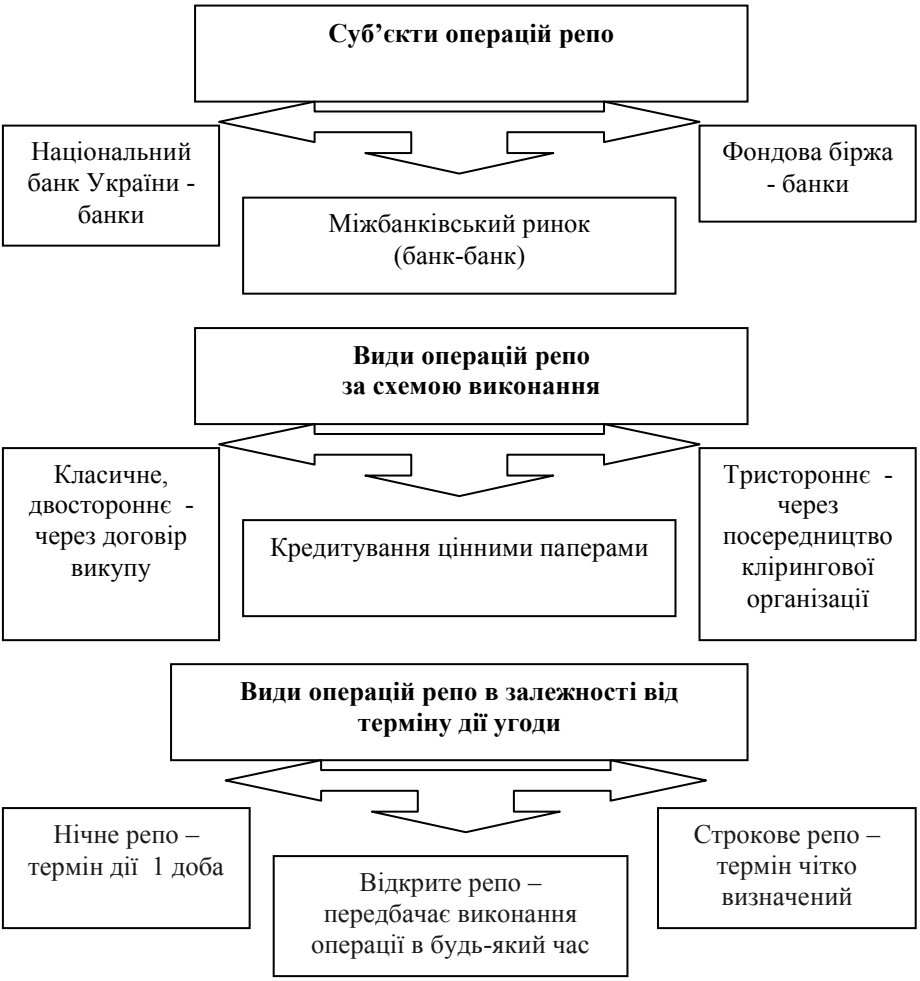

Рисунок 4.19. Види операцій репо міжбанківського ринку (побудовано на основі [56, с.41-42])

Залежно від терміну дії операцій репо використовуються такі їх види:

- **нічне репо,** термін дії якого - один день, а процентна ставка є фіксованою на весь термін проведення операцій;

- **відкрите репо**, щодо якого в угоді термін не

обумовлюється. Кожна зі сторін угоди може вимагати виконання операції в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про завершення цієї угоди. Процентна ставка не є фіксованою, а перераховується кожного разу;

- **строкове репо** - термін операції чітко визначений, процентна ставка є постійною протягом усієї операції.

В Україні угода репо укладається як звичайний договір купівлі-продажу цінних паперів, в якому продавець згоден зворотньо їх викупити через певний строк за раніше обумовленою ціною. В основному угоди репо в Україні укладаються з облігаціями. Якщо у власника облігацій виникла потреба в ресурсах, він може за допомогою цієї операції підвищити свою ліквідність. Для цього при формуванні портфелю необхідно включити до нього високонадійні папери, на які в більшості банків установлені ліміти.

Операції репо також активно використовуються банками, для яких процедура одержання кредитів на міжбанківському ринку ускладнена. Термін, на який видається короткостроковий кредит під облігації (репо-операції) – 7- 30 днів.

Незважаючи на те, що угоди репо - це, по суті, забезпечений облігаціями кредит, ставка по таких операціях найчастіше на 1-2% вище, ніж на міжбанківському ринку.

Безсумнівними перевагами такого інструменту, як операції репо, є низький кредитний ризик (оскільки такий інструмент є забезпеченим) і висока гнучкість. Остання властивість досягається завдяки тому, що обсяги, строковість, частота, процентна ставка та тендерна, аукціонна або двостороння система реалізаціїоперацій репо встановлюються відповідно до умов, які склалися на ринку. Крім того, вони є доступними для ширшого кола установ [56., с.42]

Ще одним інструментом отримання банком додаткових ресурсів є **операції з власними борговими зобов'язаннями** – облігаціями та борговими зобов'язаннями інших емітентів (див.рис.4.10). Частиною цих операції є операції по залученню субординованого боргу, які регламентуються, зокрема, гл.4 «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [49].

Боргові цінні папери під субординований борг випускаються у вигляді ощадних (депозитних) сертифікатів або

облігацій. Облігації, емітовані банком-боржником на умовах субординованого боргу, є цінними паперами, що засвідчують внесення їх власником грошових коштів на визначений період часу, на певних умовах і підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цих цінних паперів в передбачений умовами випуску строк з виплатою фіксованого процента, з урахуванням установлених вимог щодо залучення коштів на умовах субординованого боргу.

Облігації мають випускатися у бездокументарній формі та бути іменними, строковими і процентними та з обмеженим колом обігу (розміщення облігацій шляхом закритого продажу). Такі облігації мають обслуговуватися в одному з депозитаріїв Національної депозитарної системи. Якщо в умовах випуску облігацій містяться умови щодо їх дострокового погашення емітентом, то Дозвіл не надається.

Останнім часом все частіше опрерації з борговими зобов'язаннями банки здійснюють через фондовий ринок.

Як метод мобілізації ресурсів банки використовують і позабалансове фінансування, до джерел якого належать сек'юритизація активів, продаж позик та випуск кредитних гарантій.

Сек'юритизація активів - це переоформлення частини доходних активів в цінні папери з подальшим їх продажем на відкритому ринку з метою залучення додаткових коштів.

Такі цінні папери (passthrough securities) привабливі як для продавців, так і для інвесторів, оскільки вони, як правило, передбачають деномінацію, а також річний прибуток, ліквідність і ризик на кращих умовах, ніж ті, які може мати звичайний власник кредитних вкладень.

В міру оплати активів (виплата відсотків і основної суми боргу) потік прибутку спрямовується до власників цінних паперів. У такий спосіб банківські позики трансформуються у цінні папери, що вільно продаються на фондовому ринку.

Таким чином, банк повертає кошти, витрачені на придбання активів, і використовує нові кошти для надання нових позик.

У процесі сек'юритизації, як правило, беруть участь п'ять сторін: ініціатор «кредитного портфеля» (банк чи фінансовий посередник); покупець «кредитного портфеля»; сторона, яка розміщує «кредитний портфель» на ринку цінних паперів; гарант

(страхова компанія або інший поручитель); інвестори - покупці цінних паперів.

Сек'юритизація активів породжує перехід власності на активи і відповідні грошові потоки до інвесторів, від чого і виникла назва цих цінних паперів - перехідні цінні папери (pass-trough securities). У зв'язку з тим, що цінні папери забезпечені активами або гарантією, їх можуть називати, відповідно, гарантованими цінними паперами. Наприклад, забезпечені нерухомістю (гарантією) цінні папери (сертифікат и, облігації, векселі).

Фінансові гарантії - інструмент, використовуваний для зміцнення кредитоспроможності позичальника з метою зниження вартості кредиту, що свідчить про зобов'язання відшкодувати суму кредитору у випадку неплатежу з боку позичальника.

Однієї з поширених форм фінансової гарантії є гарантійний кредитний лист.

Банк за плату гарантує кредит свого клієнта або виконання умов контракту, що укладається між клієнтом банку і третьою стороною.

Переваги для банку: прибуток від комісійних (0,5-1% від суми кредиту); більш дешевий кредит для клієнта; невелика імовірність оплати банку по ньому[53].

Питання для самоконтролю

1. Чим принципово ресурси банку відрізняються від його фінансових ресурсів? Чому останні вважають головним показником здатності банку до подальшого розвитку?

2. Охарактеризуйте структуру капіталу банку. Яка частка згідно з вимогами НБУ може припадати на капітал банку? Чи є обмеження щодо капіталу банку, залученого та позикового капіталу і якщо є, то в чому вони виражаються?

3. Відомо, що структура ресурсів банку не є сталою за якісним складом і змінюється протягом року залежно від багатьох факторів. Охарактеризуйте ці фактори.

4. Які джерела формують регулятивний капітал банку? Охарактеризуйте його складові, наведіть нормативи та принципи, за якими він поділяється на капітал першого та другого рівня.

5. Розкрийте основні джерела формування банками залученого капіталу. Охарактеризуйте основні операції, задіяні в процесі залучення коштів та механізм їх проведення. Які з залучених джерел є найбільш вигідними для банку?

6. Охарактеризуйте запозичені (недепозитні) джерела коштів та операції, завдяки яким формується позиковий капітал банку. Розкрийте механізм здійснення цих операцій.

7.Наведіть принципові відмінності між кредитними операціями рефінансування банків НБУ та кредитами міжбанківського ринку капіталів.

8. Здійсніть аналіз даних, наведених в табл..4.3, табл..4.4 та табл..4.5 і прокоментуйте отримані результати. Окресліть чинники, які впливали на визначені тенденції та обґрунтуйте відповідь.

Рекомендована література

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368.[49]

Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 27.12.2007р. № 481[51]

Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.09.2015р. №615[54]

Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М.Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.

Аналіз банківської діяльності [Текст] : Підручник / [А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.]; за ред. А. М. Герасимовича. - К.: КНЕУ, 2004. - 599 с.

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

5.1. Класифікація безготівкових розрахунків та рахунків, що їх обслуговують

Основою взаємовідносин між банком та суб'єктами господарювання є розрахунки і платежі.

Грошові розрахунки здійснюються за допомогою готівкових грошей та в безготівковому порядку. Основну частину сукупного грошового обігу складає безготівковий обіг, чому сприяють дії НБУ, спрямовані на встановленя гранічної суми розрахунків готівкою. Так, з 04.01.2017р. передбачена гранічна сума розрахку готівкою між фізичною особою та підприємством протягом одного дня в розмірі 50 тис.грн, а також фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 50 тис.грн. все більше приділяється уваги дистанційному обслуговуванню клієнтів.

Дистанційне обслуговування - комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення операцій на підставі дистанційних розпоряджень клієнта банку які передаються за погодженим каналом доступу, без відвідання клієнтом банку.

Правове регулювання безготівкових розрахунків в Україні базується на низці нормативно-законодавчих актів, серед яких в контексті даного параграфу особливу увагу заслуговують: ст.341 Господарського кодексу України[36], Закони України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»[35], «Про здійснення розрахунків в іноземній валюті»[61], «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62], «Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах» [63], «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64]. та Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»[16] тощо.

Відповідно до «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»:

безготівкові розрахунки - це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів[62].

Безготівкові розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Зазвичай, більш глибоке знайомство з безготівковими розрахунками розпочинається з розгляду їх видів та форм. Безготівкові розрахунки розрізняються за складом учасників, призначенням операцій, місцем знаходження клієнтів, функціональним призначенням платежу тощо (рис.5.1).

Сфера безготівкових розрахунків організаційно поділяється на міжнародні, міжгосподарські та міжбанківські.

Міжбанківські розрахунки - це система здійснення платежів по грошових вимогах і зобов'язаннях, що виникають між банками і їхніми філіями на території однієї країни.

Міжбанківські розрахунки в світовій практиці здійснюються через:

- організацію кореспондентських відносин між комерційними банками;
- кореспондентські рахунки, що відкриваються в центральному банку;
- клірингові установи.

Форми проведення міжбанківських розрахунків:

- через систему електронних платежів (СЕП);
-через Національну платіжну систему «Український платіжний простір» (НПС «ПРОСТІР», що функціонує при НБУ;
- через прямі кореспондентські відносини між комерційними банками.

В основу міжбанківських відносин покладені кореспондентські рахунки із застосуванням електронної пошти.

Рисунок 5.1. Класифікація видів та форм безготівкових розрахунків

Кореспондентський рахунок - це рахунок для обліку розрахунків, які виконує одна банківська установа за дорученням та на кошти іншої банківської установи на підставі укладеного кореспондентського договору. На них відображаються всі операції, які здійснюють банки за дорученням своїх клієнтів та за власний рахунок.

Відкриття та закриття кореспондентських рахунків регламентуються Главою 1 Розділу ІІІ «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64]. Зокрема, інструкцією передбачено, що банк відкриває кореспондентський рахунок банку-кореспонденту на підставі договору, укладеного між ними відповідно до законодавства України та інших документів, визначених за домовленістю сторін.

У разі реорганізації банку-кореспондента шляхом перетворення, зміни найменування банк-кореспондент зобов'язаний подати такі самі документи, що й під час відкриття рахунку. Номер кореспондентського рахунку може залишатися без змін.

Підставою для закриття кореспондентського рахунку банку- кореспондента є розірвання договору, що здійснюється за погодженням сторін та в інших випадках, передбачених законом. Банк зобов'язаний у встановленому законодавством України порядку надіслати повідомлення контролюючому органу про відкриття/закриття кореспондентського рахунку банку-кореспондента.

В практичній діяльності банки використовують наступні види кореспондентських відносин:

- безпосередньо між комерційними банками, які можуть виникати в межах однієї країни або з іноземними банками;
- між комерційними банками та НБУ.

Міжгосподарські розрахунки - це система платежів по грошових вимогах і зобов'язаннях, що виникають між суб'єктами господарювання при посередництві банківських установ.

За об'єктом розрахунків, тобто залежно від призначення платежу, безготівкові рахунки поділяються, на три групи:

- **розрахунки за товарні операції** - платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги і виконані роботи;

- **розрахунки за нетоварні операції** - сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позичок, страхових сум тощо;

- **розрахунки за послуги,** що надають комерційні банки своїм клієнтам.

В залежності від місця проведення безготівкових розрахунків виділяють:

- **внутрішньодержавні** (внутрішньоміські, що здійснюються в межах одного населеного пункту, і міжміські - за межами цього пункту);

- **міждержавні** розрахунки (між господарськими суб'єктами, які знаходяться на територіях різних держав).

Безготівкові розрахунки класифікуються також як:

- **гарантовані -** такі що забезпечені гарантією платежу,

- **депоновані** – забезпечені депонованими грошовими коштами;

- **негарантовані -** такі ,за яких платіж не гарантується.

Залежно від способу реалізації продукції безготівкові розрахунки можуть бути:

- **прямі** - здійснюються безпосередньо між постачальниками;

- **транзитні** - здійснюються за наявності проміжних структур (ланок).

Відповідно до видів розрахункових документів та порядку їх обороту розрізняють кілька форм безготівкових розрахунків (див.рис.5.1).

Форма розрахунків – сукупність взаємопов'язаних елементів способу платежу і документообігу, це спосіб виконання грошових зобов'язань за контрактами.

Форми розрахунків умовно поділяються на дві групи:

1) **документарні,** до яких відносять акредитив та інкасо. Ці форми розрахунків передбачають посередництво банківських установ, і в різній мірі гарантію виконання обов'язків контрагентів при здійсненні платежів,

2) **недокументарні** - це всі інші форми.

Основою безготівкового обороту є те, що платежі здійснюються банками на доручення клієнта шляхом списання коштів з його рахунка і зарахування їх на рахунок одержувача, вказаного клієнтом.

Нормативними документами, які регламентують питання відкриття, ведення та закриття банківськх рахунків є Господарський кодекс України (стаття 342) [36] .

Регулює правовідносини, що виникають під час відкриття банками, їх відокремленими підрозділами, які здійснюють банківську діяльність від імені банку, та філіями іноземних банків в Україні поточних і вкладних (депозитних) рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання, фізичним особам, іноземним представництвам, нерезидентам-інвесторам, ініціативній групі з проведення всеукраїнського референдуму [63].

Відповідно до норм даного документа (п.1.3.) клієнти мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, якщо банк не має змоги прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами:

- юридичні особи (резиденти, відокремлені підрозділи юридичних осіб - резидентів, нерезиденти - інвестори, іноземні представництва) - для забезпечення своєї господарської діяльності. Юридичні особи-резиденти можуть відкривати поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки в банках через свої відокремлені підрозділи;

- фізичні особи - для здійснення підприємницької, незалежної професійної діяльності та для власних потреб.

Передбачені НБУ види рахунків наведено на рис. 5.2.

Банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, за договором банківського вкладу - вкладні (депозитні) рахунки як в іноземній, так і в національній валюті.

Поточний рахунок - рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі.

До поточних рахунків юридичних осіб належать:

1) рахунки резидентів, відокремлених підрозділів юридичних осіб - резидентів, нерезидентів - інвесторів, іноземних представництв - для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства Україн.

Рисунок 5.2. Укрупнена класифікація видів рахунків, які мають право відкривати клієнти банків (побудовано на основі [63])

Слід зазначити, що для формування статутного або складеного капіталу, пайового або неподільного фонду суб'єкта господарювання - юридичної особи (у національній та/або іноземній валюті) можна відкривати лише один поточний рахунок.

За поточними рахунками, що відкриваються банками суб'єктам господарювання в національній валюті, здійснюються всі види розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору нат розрахунково-касове обслуговування та вимог законодавства України.

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається суб'єкту господарювання для зберігання грошей і проведення розрахунків в безготівковій та готівковій іноземній валюті, для здійснення поточних операцій, для здійснення інвестицій за

кордон, розрахунків за купівлю-продаж облігацій зовнішньої державної позики України, для зарахування, використання і погашення кредитів (позик, фінансової допомоги) в іноземній валюті, для надходження іноземних інвестицій в Україну, а також для проведення операцій, передбачених генеральною ліцензією НБУ на здійснення валютних операцій.

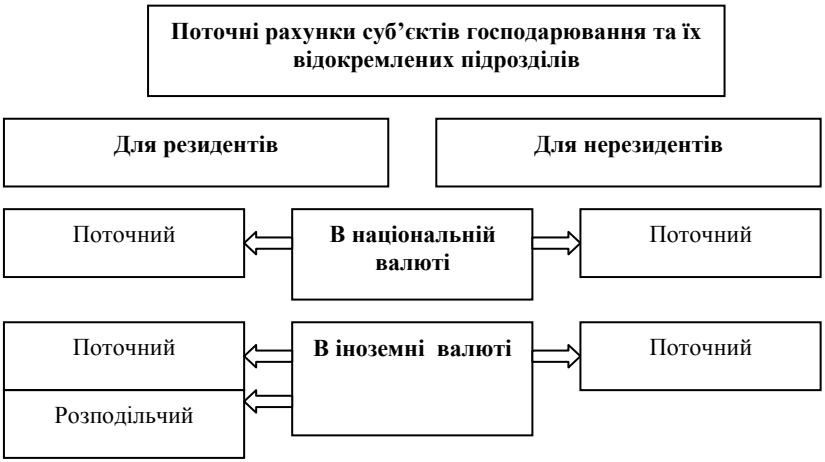

Рисунок 5.3. Класифікація поточних рахунків в залежності від резидентності клієнта та виду валюти (побудовано на основі [63])

Зарахування коштів в іноземній валюті здійснюється або через розподільчий рахунок, або безпосередньо на поточний рахунок (див.рис.5.3):

а) через розподільні рахунки (**розподільчий рахунок – рахунок, призначений для відображення в бухгалтерському обліку операцій банків в іноземній валюті та з метою здійснення валютного контролю та обов'язкового продажу іноземної валюти відповідно до вимог нормативно-правових актів НБУ з валютного регулювання.**):

у готівковій формі у випадках, визначених нормативно-правовими актами НБУ, що регулюють використання готівкової іноземної валюти на території України;

за платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунку;

за платіжними документами на ім'я власника рахунку, увезеними на територію України і задекларованими митному органу під час в'їзду в Україну тощо;

б) безпосередньо на поточні рахунки:

куплені, обміняні уповноваженим банком України за дорученням власника рахунку за національну або іншу іноземну валюту;

перераховані як кредит, позика, фінансова допомога відповідно до договору;

перераховані з власного поточного рахунку;

у готівковій формі у випадках, визначених нормативно-правовими актами НБУ тощо.

Докладний перелік коштів, які можуть зараховуватись на поточні рахунки в іноземній валюті юридичних осіб-резидентів наведено в п.5.3. «Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах»[63].

Банк відкриває поточний рахунок юридичній та фізичній особі, яка не має рахунку в цьому банку, на підставі документів, систематизованих на рис.5.4.

У разі відкриття поточного рахунку клієнту в його заяві уповноважений працівник банку зазначає дату відкриття та номер рахунку.

На заяві клієнта мають бути зазначені підписи одного з керівників банку або уповноваженої ним особи, на якого (яку) згідно з внутрішніми положеннями банку покладено обов'язок приймати рішення про відкриття поточних рахунків клієнтів, а також уповноважених осіб (особи) банку, які (яка) відповідно до внутрішніх положень банку здійснюють перевірку на достовірність і відповідність чинному законодавству документів та копій документів, що подаються клієнтом, а також контролюють правильність присвоєння номера рахунку клієнта та його відповідність внутрішньому плану рахунків банку.

Слід зазначити, що законодавством передбаченоа можливість відкриття поточного рахунку однією фізичною особою на ім'я іншої фізичної особи на підставі довіреності, засвідченої в установленому законодавством порядку;

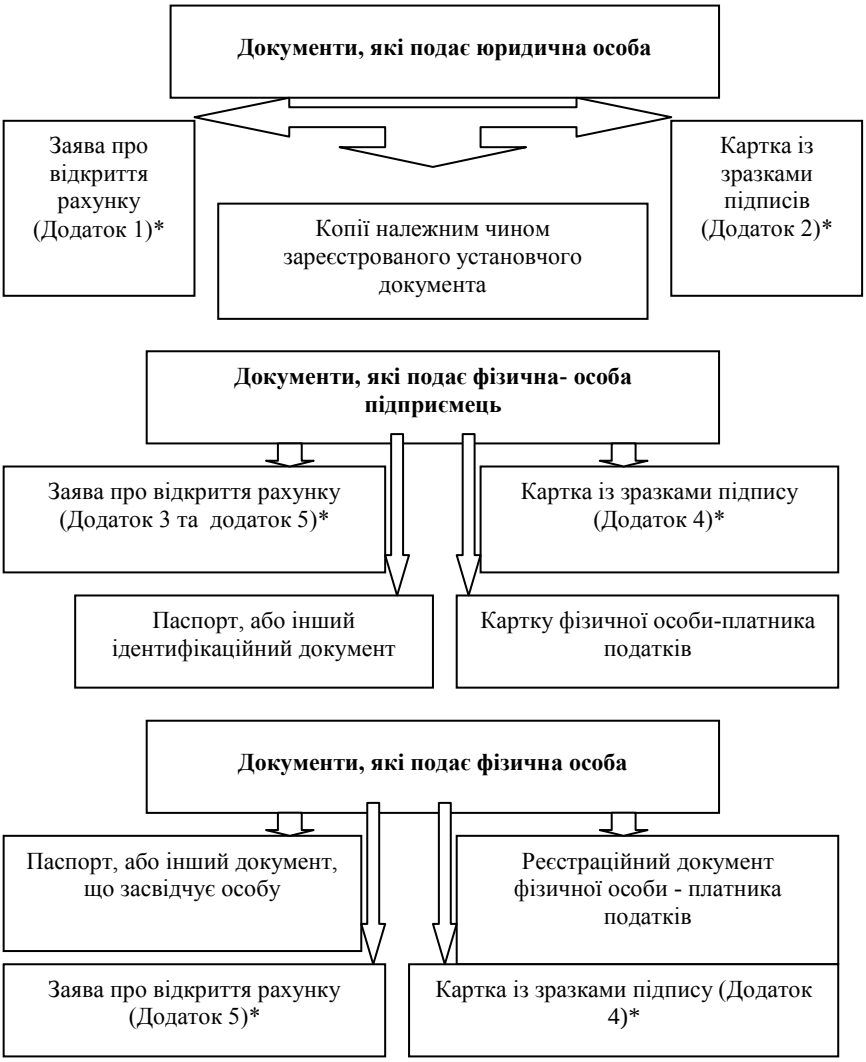

*- додаток до інструкції, в якому наведено зразки документів

Рисунок 5.4. Перелік документів, які подаються клієнтами банку для відкриття поточного рахунку (побудовано на основі [63])

2**) поточні рахунки із спеціальним режимом використання –** це рахунки учасників розрахунків, відкриті в установах уповноваженого банку та призначені виключно для проведення грошових розрахунків для погашення заборгованості при застосуванні механізмів взаєморозрахунків та реструктуризації на законодавчо визначених умовах[65]**.**

Ці рахунки відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України. Операції на рахунках із спеціальним режимом використання не можуть бути призупинені та на кошти на яких не може бути звернено стягнення відповідно до Закону Україну «Про виконавче провадження».

Поточні рахунки із спеціальним режимом використання, в теперішній час зокрема, використовуються для проведення розрахунків:

-за інвестиційними програмами, використання зазначених коштів і здійснення контролю за їх витрачанням у сферах теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення

- з постачальником природного газу, на якого покладено спеціальні обов'язки;

- оптового ринку електричної енергії тощо;

3) **поточні рахунки типу «Н» -** це рахунки, які відкриваються в національній валюті офіційним представництвам і представництвам юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України.

Відкриття поточного рахунку типу «Н» у національній валюті іноземному представництву здійснюється в такому порядку: особи, які відкривають рахунок, мають пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу, і документи, що підтверджують їх повноваження. Фізичні особи-резиденти додатково пред'являють ідентифікаційний код платників податків. На підставі цих документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію іноземного представництва та ідентифікацію і верифікацію осіб, уповноважених розпоряджатися поточним рахунком типу «Н» у національній валюті.

Відповідно до п.11.8. «Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній

валютах»[63] на поточний рахунок типу «Н» для здійснення розрахунків, пов'язаних з утриманням офіційного представництва, представництва юридичної особи - нерезидента, представництва іноземного банку можуть бути зараховані такі кошти:

від продажу на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти, отриманої від відповідного органу іноземної держави або юридичної особи-нерезидента;

отримані посольством, консульством за надані консульські послуги, у тому числі і в готівковій формі;

отримані для відшкодування збитків у разі настання страхових випадків, а також витрат, пов'язаних із страхуванням працівників представництва;

від нарахованих процентів за залишком коштів на цьому рахунку (якщо таке нарахування передбачене договором банківського рахунку);

від продажу на території України майна, що належить представництву (транспортні засоби, комп'ютерна та інша техніка, меблі тощо);

від надання майна в оренду тощо;

4) **поточні рахунки типу «П»** - це рахунки, що відкриваються в національній валюті постійним представництвам і використовується відповідно до правил, установлених для поточних рахунків юридичних осіб-резидентів крім випадків купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Відповідно до п.12.3 «Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах»[63] наявні кошти з поточного рахунку типу «П» у національній валюті можуть бути використані постійним представництвом для купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти згідно з нормативно-правовими актами НБУ з питань торгівлі іноземною валютою з метою її перерахування тільки на:

а) рахунок юридичної особи-нерезидента, інтереси якої представляє на території України це представництво на суму коштів, отриманих під час здійснення в Україні операцій з купівлі-продажу продукції, робіт, послуг, у тому числі отриманих постійним представництвом страхового (перестрахового) брокера

нерезидента в разі здійснення в Україні операцій з купівлі-продажу послуг, передбачених статтею 15 Закону України «Про страхування»; нарахованих і зарахованих процентів за розміщеними депозитами та за залишком коштів на цьому рахунку; а також залишку на рахунку (після сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів) у разі припинення діяльності на території України, яке підтверджується відповідними документами;

б) власний поточний рахунок в іноземній валюті в уповноваженому банку України для використання наоплату праці працівників-нерезидентів; виплату коштів на відрядження за кордон; оплату участі в міжнародних симпозіумах, семінарах, конференціях, виставках і спортивних заходах за умови наявності відповідних документів (запрошення, рахунку-фактури тощо), що підтверджують потребу здійснення зазначеної оплати.

Головною відмінністю у призначенні та режимі функціонування рахунків «Н» і «П» є те, що рахунок типу «Н» може відкриватися тільки установам, діяльність яких не спрямована на отримання прибутків на території України, в той час як рахунок типу «П» призначений саме для обслуговування іноземних представництв та установ — суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;

5) поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів та фонду референдуму;

6) інвестиційні рахунки юридичних осіб-нерезидентів) - для здійснення інвестицій у національній та іноземних валютах.

7) поточні рахунки фізичних осіб - для здійснення підприємницької, незалежної професійної діяльності та для власних потреб. Видаткові операції за поточними рахунками фізичних осіб здійснюються за розпорядженням власника або за його дорученням на підставі довіреності (копії довіреності), засвідченої нотаріально.

На окремий поточний рахунок у національній або іноземній валюті фізичної особи-нерезидента, зараховуються виключно кошти, отримані як доходи з джерелом їх походження з України, що виплачуються фізичній особі-нерезиденту іншою фізичною особою-нерезидентом і підлягають оподаткуванню.

Докладно операції щодо використання коштів за поточними разунками фізичних осіб наведено в Розділі 7

«Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах» [63].

Відповідно до правових норм власник поточного рахунку має право здійснювати операції за цим рахунком з використанням електронного платіжного засобу після укладення договору. Серед особливостей розрахунків із використанням електронного платіжного засобу слід зазначити:

- кошти з поточного рахунку юридичної особи та фізичної особи - підприємця не можуть бути використані за допомогою електронного платіжного засобу для одержання заробітної плати, інших виплат соціального характеру, здійснення розрахунків за зовнішньоторговельними договорами (контрактами), здійснення іноземних інвестицій в Україну та інвестицій резидентів за її межі;

- кошти з поточного рахунку в іноземній валюті юридичної особи та фізичної особи - підприємця можуть бути використані за допомогою електронного платіжного засобу виключно для одержання готівки за межами України для оплати витрат на відрядження та здійснення розрахунків у безготівковій формі за межами України, які пов'язані з витратами на відрядження та витратами представницького характеру, а також на оплату експлуатаційних витрат, пов'язаних з утриманням та перебуванням повітряних, морських, автотранспортних засобів за межами України;

- кошти з поточного рахунку фізичної особи не можуть бути використані за допомогою електронного платіжного засобу для здійснення іноземних інвестицій в Україну та інвестицій резидентів за її межі.

Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки.

У разі відкриття (закриття) усіх видів рахунків (крім рахунків фізичних осіб та іноземних офіційних представництв) комерційний банк зобов’язаний повідомити про це податковий орган за місцем реєстрації власника рахунка протягом 3 робочих днів з дня відкриття або закриття рахунка (включаючи цей день). Таке повідомлення надсилається також до Національного банку.

Вкладний (депозитний) рахунок - рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на

встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору[63].

До вкладних (депозитних) рахунків також належать пенсійні депозитні рахунки, що відкриваються фізичним особам відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для накопичення заощаджень на виплату пенсії.

Процедура відкриття вкладного (депозитного) рахунку аналогічна процедурі відкриття поточних рахунків.

Договір банківського рахунку та договір банківського вкладу укладаються в письмовій формі. Один примірник договору зберігається в банку, а другий банк зобов'язаний надати клієнту під підпис.

Кошти на вкладний (депозитний) рахунок суб'єкта господарювання перераховуються з його поточного рахунку і після настання обставин їх повернення, визначених договором банківського вкладу, повертаються на поточний рахунок суб'єкта господарювання.

За вкладним (депозитним) рахунком суб'єкта господарювання забороняється проведення розрахункових операцій, крім операцій, пов'язаних із реалізацією майнових прав на суму коштів, що зберігаються на вкладному (депозитному) рахунку, відповідно до договору застави коштів та видача коштів готівкою. Нараховані проценти (дохід в іншій формі) за вкладом (депозитом) суб'єкта господарювання відповідно до умов договору банківського вкладу можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення вкладу (депозиту).

За договором банківського вкладу на вимогу банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника - суб'єкта господарювання.

Повернення вкладникові - суб'єкту господарювання банківського строкового вкладу та нарахованих процентів за цим вкладом на його вимогу до спливу строку або до настання інших обставин, визначених договором, можливе виключно у випадках, коли це передбачено умовами договору банківського строкового вкладу.

5.2. Види банківських документів та правила їх документообігу

Для оформлення банківських операцій використовуються документи, які надходять до банків від підприємств, установ, фізичних осіб, інших банків, а також складаються безпосередньо в банку.

Банківські документи – це письмові розпорядження клієнта чи відповідального працівника банку на проведення грошово-розрахункових або інших операцій в банку.

Види банівських документів наведено на рис. 5.5. .

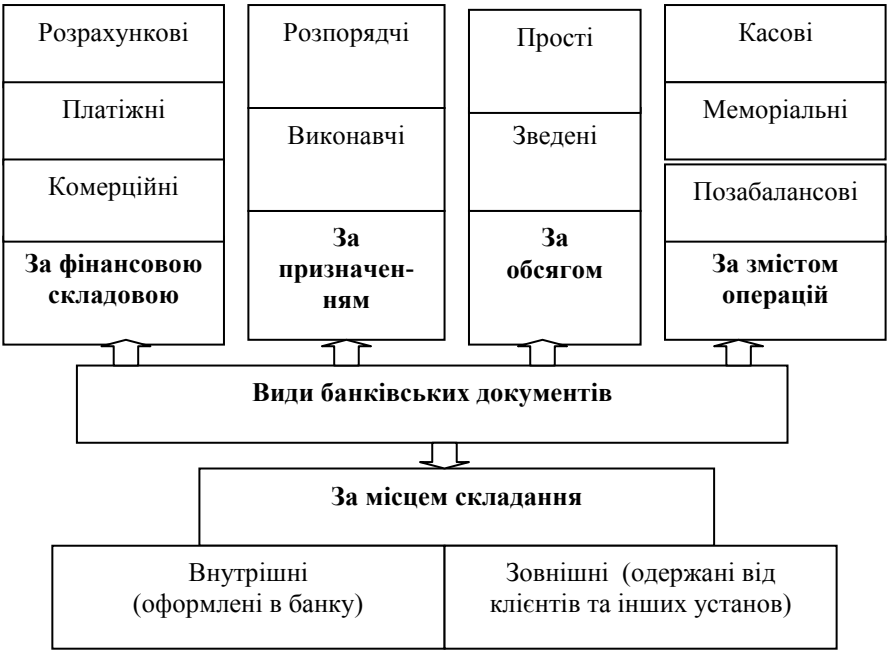

Рисунок 5.5. Класифікація видів банівських документів

Внесемо пояснення щодо документів, які не є предметом розгляду в даному параграфі, але наведені на рис.5.5.

Комерційні документи – документи, в яких дається характеристика відвантажених товарів, виконаних робіт і які

супроводжують їх переміщення від постачальника до платника (товарно-транспортні документи, рахунки-фактури та ін.).

Касові документи - документи, за допомогою яких оформляються операції з приймання і видачі готівки. Вони поділяються на прибуткові та видаткові. До прибуткових належать оголошення на внесення готівки в касу, прибутковий касовий ордер тощо; до видаткових - грошовий чек на отримання готівки і видатковий касовий ордер.

Позабалансові документи – це документи, якими оформляються приймання коштовностей і документів, що зберігаються в касі або сховищі. До них належать прибуткові та видаткові позабалансові ордери.

Управління всіма видами документів з метою їх чіткого та оперативного руху та передавання до виконавців передбачає документообіг.

Документообіг - це система створення, перевірки та обробки первинних документів за операціями в бухгалтерському обліку від моменту їх створення до передання в архів.

Документообіг охоплює всі меморіальні документи, до яких відносяться документи, які використовуються для безготівкових переказів за рахунками.

Меморіальні документи – це розрахункові документи, що надаються банку клієнтами та меморіальні і виправні ордери.

Для організації документообігу за операціями банк застосовує типові форми первинної документації, які затверджені окремими нормативними актами НБУ або виготовлені самостійно, із включенням обов'язкових реквізитів типових форм.

За кожним видом операцій у банку розробляється графік документообігу, в якому визначається час проходження документів на всіх етапах обробки інформації структурними підрозділами, які беруть участь в оформленні документа.

Графік документобігу включає ряд етапів, які представлено на рис.5.6.

Розглянемо документообіг найбільш поширених в банківській практиці розрахункових документів.

Розрахунковий документ - це документ на паперовому носії, що містить доручення та/або вимогу про перерахування коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

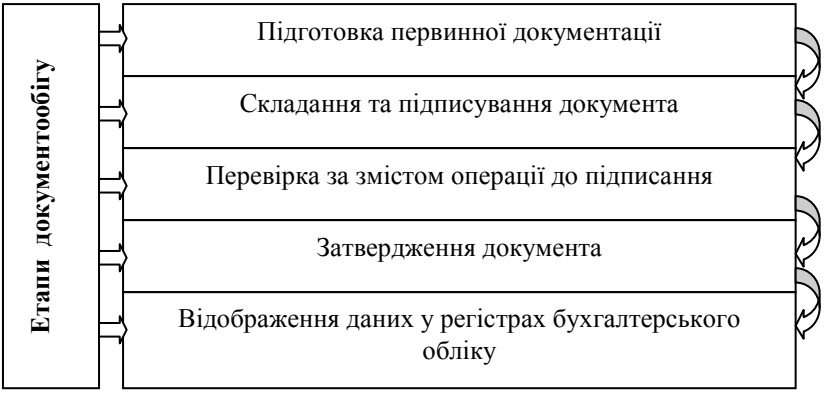

Рисунок 5.6. Етепи графіку документообігу первинних документів
(побудовано на основі [63])

Розрахункові документи складаються як на паперових носіях, так і у вигляді електронних розрахункових документів відповідно до форм, наведених в додатках до «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» [62].

Бланки розрахункових документів (крім розрахункових чеків) виготовляються а папері формату А4 або А5 будь-яким способом (друкарським, з використанням комп'ютерної техніки тощо) за умови обов'язкового забезпечення наявності та схематичного розташування всіх елементів (рамки, лінії, текстові елементи тощо, за винятком цифр у квадратних дужках, що позначають номери реквізитів).

Відповідальність за правильність заповнення реквізитів та достовірність інформації/ змісту розрахункового документа несе особа, яка оформила цей документ і подала до обслуговуючого банку. Банк платника та банк отримувача перевіряють відповідність вимогам заповнення реквізитів розрахункових документів, наведених на рис.5.7.

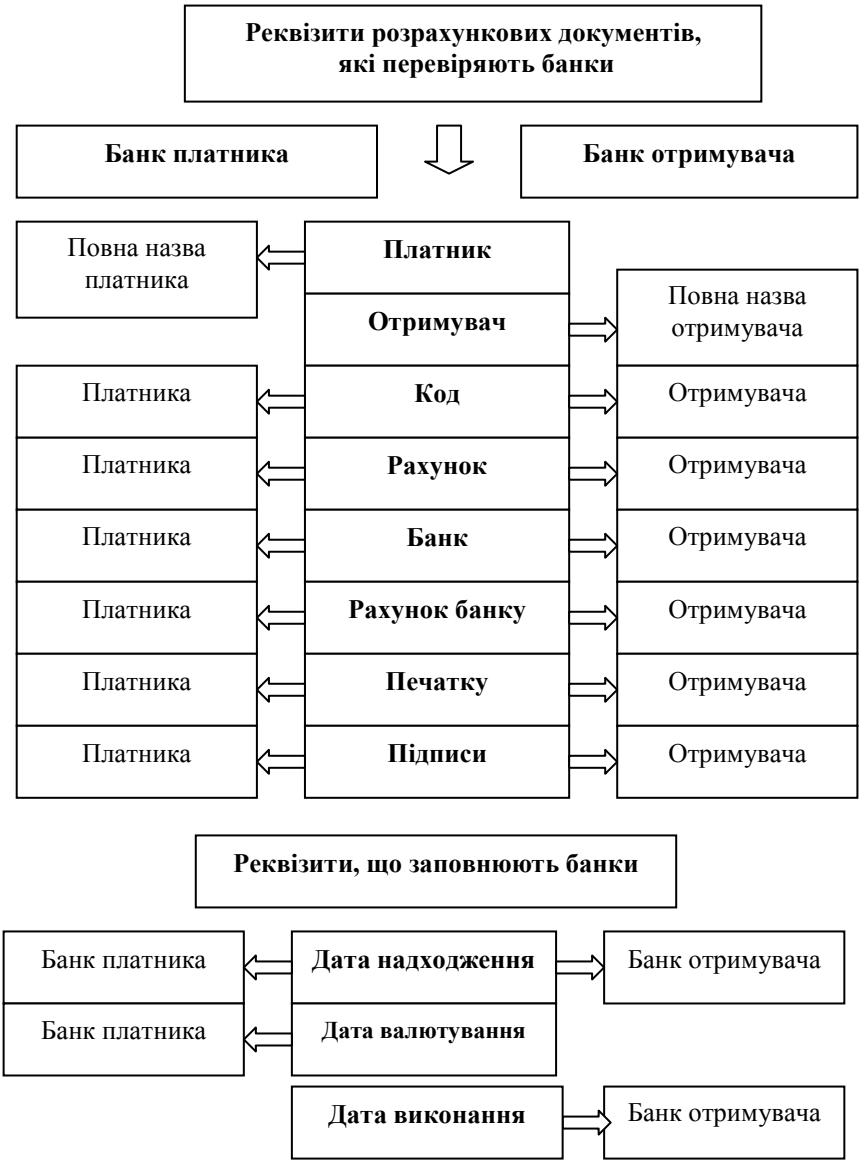

Рисунок 5.7. Реквізіти розрахункових документів (побудовано на основі [63])

Якщо розрахункові документи, у яких перевірено реквізити, заповнено з порушенням вимог, то банк, що здійснив перевірку, повертає їх без виконання.

Слід звернути увагу на наступні правила організації безготівкових розрахунків [62]:

1) банк не має права визначати та контролювати напрями використання коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором або законом, обмеження його права розпоряджатися коштами на власний розсуд;

2) будь-який розрахунковий документ (за винятком розрахункового чека) виписується в достатній для всіх учасників безготівкових розрахунків кількості або з використанням електронно-обчислювальних та друкарських машин за один раз, або власноруч;

3) під час підписування розрахункового документа не дозволяється використання факсиміле, а також виправлення та заповнення розрахункового документа в кілька прийомів;

4) банки приймають до виконання лише розрахункові документи(рис.5.8):

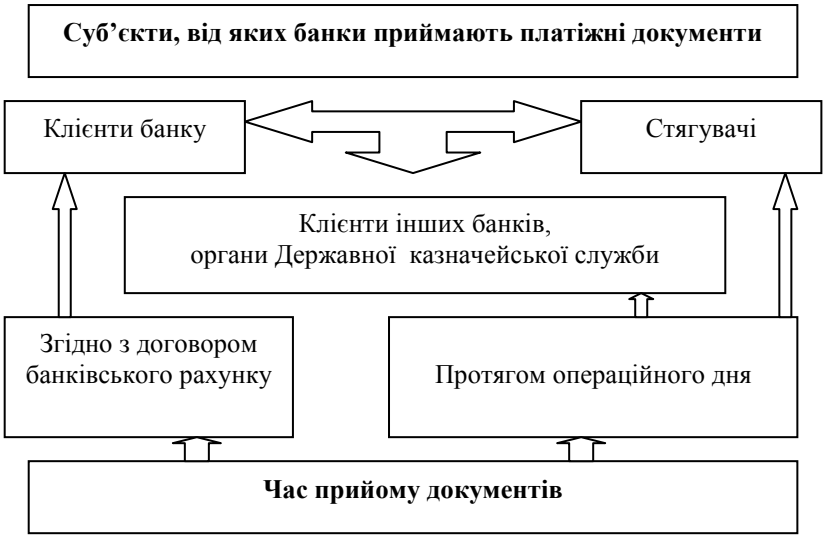

Рисунок 5.8. Взаємозв'язок суб'єктів безготівкових розрахунків та часу їх обслуговування в банку (побудовано на основі [63])

а) своїх клієнтів, які подають їх у банк у порядку, передбаченому договорами банківського рахунку цих клієнтів;

б) клієнтів інших банків або органів державного казначейства, якщо документи надсилають безпосередньо інші банки або органи Державної казначейської служби України;

в) платіжні вимоги/інкасові доручення (розпорядження) стягувача, на яких є підпис відповідального виконавця та відбиток штампа банку, що обслуговує цього стягувача;

5) розрахункові документи приймаються банками від своїх клієнтів протягом часу, визначеного в договорах банківського рахунку, без обмеження їх максимальної або мінімальної суми (крім випадків, передбачених чинним законодавством), а розрахункові документи, оформлені клієнтами інших банків або органів Державного Казначейства - тільки протягом операційного дня. На документах, прийнятих банком після закінчення операційного часу, ставиться штамп «вечірня»;

6) банк виконує розрахункові документи відповідно до черговості їх надходження та виключно в межах залишку коштів на рахунку клієнта, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом.

Якщо до банку надійшло одночасно кілька розрахункових документів, на підставі яких здійснюється списання коштів, то вони виконуються в черговості, наведеній на рис.5.9.

7) кошти з рахунків клієнтів банки списують лише за дорученням власників цих рахунків в межах залишку на цих рахунках або якщо договором між банком та платником передбачено їх приймання та виконання в разі недостатності коштів на цих рахунках. Банк може виконувати платіжні доручення клієнтів з урахуванням сум, що надходять на рахунки клієнтів протягом операційного дня (поточні надходження), якщо це визначено в договорі банківського рахунку. Списання коштів (і в повній, і в частковій сумі) з рахунку платника здійснюється на підставі примірника розрахункового документа, який залишається на зберіганні в банку платника. Інші примірники

розрахункового документа, але не менше ніж один (за винятком розрахункових чеків), банк передає платнику;

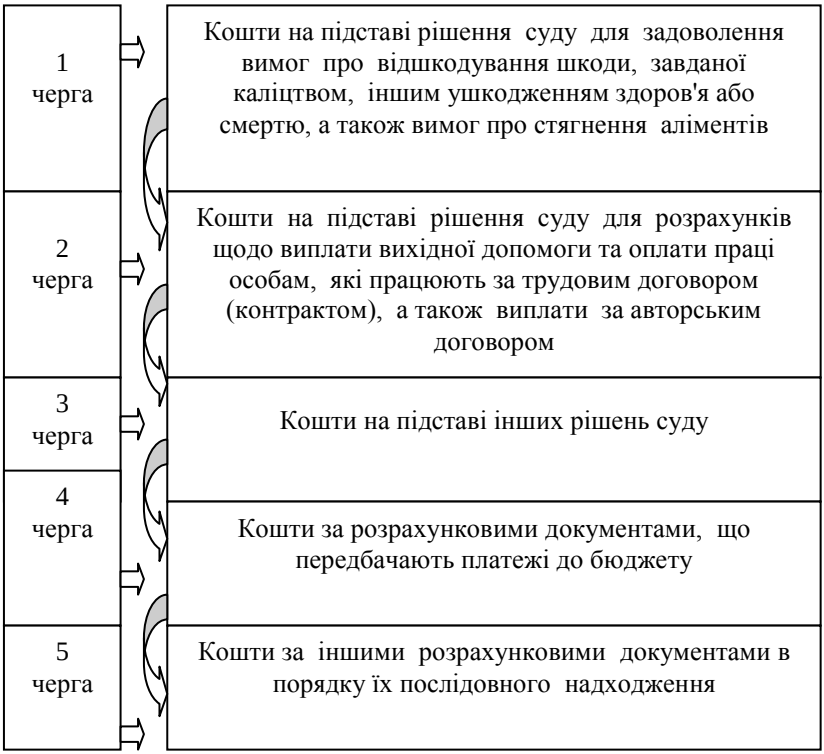

Рисунок 5.9. Черговість списання коштів при одночасному надходження розрахункових документів (побудовано відповідно до п.2.22 [63])

8) розрахункові документи, що надійшли до банку протягом операційного часу, банк виконує в день їх надходження. Розрахункові документи, що надійшли після операційного часу, банк виконує наступного операційного дня.

Суб'єктами господарювання в ході безготівкових розрахунків можуть використовуватись кілька способів платежу (механізмів розрахунків), кожний із яких відрізняється порядком

та умовами виконання підприємствами взаємних грошових зобов'язань.

На практиці застосовують способи платежу, наведені на рис.5.10.

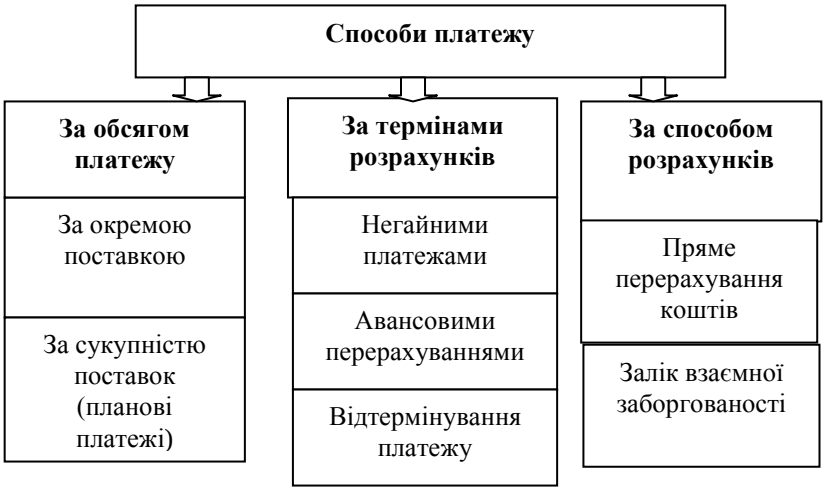

Рисунок 5.10. Класифікація способів платежу за обсягом, терміном та способом розрахунків

- **негайні платежі** передбачають оплату придбаних товарів після їхньої передачі покупцеві або платіж проти комерційних документів, що підтверджують відвантаження товару відповідно до умов контракту. Залежно від виду товару іноді застосовують змішані умови розрахунків: частково - платіж проти вручення товарних документів; остаточно - після приймання товарів;

- **авансові перерахунки** як спосіб платежу передбачають виплату покупцем погоджених у контракті сум до передання товаророзпорядчих документів і самого товару в розпорядження покупця. Здебільшого такі перерахунки здійснюються під час і навіть до початку виконання замовлення. *Авансовий платіж відіграє подвійну роль: з одного боку авансом покупець кредитує продавця , а з іншого – забезпечує виконання зобов'язань, узятих продавцем за контрактом.* Якщо після виконання замовлення

покупець відмовляється від приймання цього товару, продавець може використати аванс для відшкодування своїх збитків;

- **відтермінування платежу** (платіж в кредит) означає, що покупець оплачує суму, обумовлену в контракті, через певний час після поставки товару, тобто продавець надає покупцю комерційний кредит. *Це найбільш вигідний варіант для отримувача послуг, оскільки виробничий цикл закінчується раніше строку розрахунку за поставлені товари чи послуги. У такому випадку отримувача «кредитують» безкоштовно за рахунок постачальника (товару/послуг), і він встигає заробити на чужих грошах.* Якщо купівля та продаж здійснюється на різних умовах відстрочення і передоплати, це відіб'ється на балансі у вигляді дебіторів/кредиторів/товарного залишку;

- **за кожною окремою поставкою;**

- **за сукупністю поставок** за певний час відповідно до договору (плановий платіж). У разі рівномірних поставок товарів і наданих послуг покупці можуть розраховуватись з постачальниками в порядку планових платежів шляхом перерахування грошових коштів з рахунку платника на рахунок постачальника із застосуванням відповідних записів. В залежності від характеру платежу, порядку кредитування та інших умов кошти перераховуються по різних рахунках – поточних, контокорентних, позичкових, депозитних, рахунках капітальних вкладень;

перерахування грошових коштів з рахунку платника на рахунок постачальника шляхом відповідних записів по них - це основний спосіб розрахунків. Різновидом цього способу платежу є **планові платежі**, при яких розрахунки проводяться не по кожній окремій поставці матеріальних цінностей, а за певний період, виходячи з плану поставки.

залік взаємної заборгованості - це розрахунки, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівнозначних сумах, і лише за їх різницею здійснюється платіж на загальних підставах. Розрахунки можуть здійснюватися періодично за сальдо зустрічних вимог шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групою платників усіх форм власності однієї або різних галузей господарства. При використанны данного способу платжу у договорах між підприємствами передбачаються періодичність звіряння

взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та платіжні інструменти, із застосуванням яких здійснюватимуться розрахунки. Після складання акта звіряння взаємної заборгованості в строки, визначені чинним законодавством, та сторона, на користь якої склалося кредитове сальдо взаємозобов'язань, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, вимогу-доручення). Регламентує розрахунки під час здійснення заліку взаємної заборгованості Глава 9 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» [62].

Слід зазначити, що безготівкові розрахунки між банками можуть здійснюватись через:

- внутрішньодержавну платіжну систему - електронну платіжну систему, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України. До неї належать: **система електронних платежів (СЕП)** - державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через рахунки, відкриті в Національному банку України та **Національна платіжна система ПРОСТІР** – це система роздрібних платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме платіжних карток ПРОСТІР [35];

- міжнародну платіжну систему - платіжну систему, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу[35];

- внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему - платіжна система банку, яка забезпечує проведення переказу коштів між його філіями та взаємодію із систему платежів для виконання міжбанківського переказу коштів філіями банку, що працює за моделлю 3 обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку[64].

5.3. Види розрахункових документів та механізм їх застосування

Згідно із пунктом 1.13. «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» [62] під час здійснення розрахунків можуть використовуватись розрахункові документи, наведені на рис.5.11.

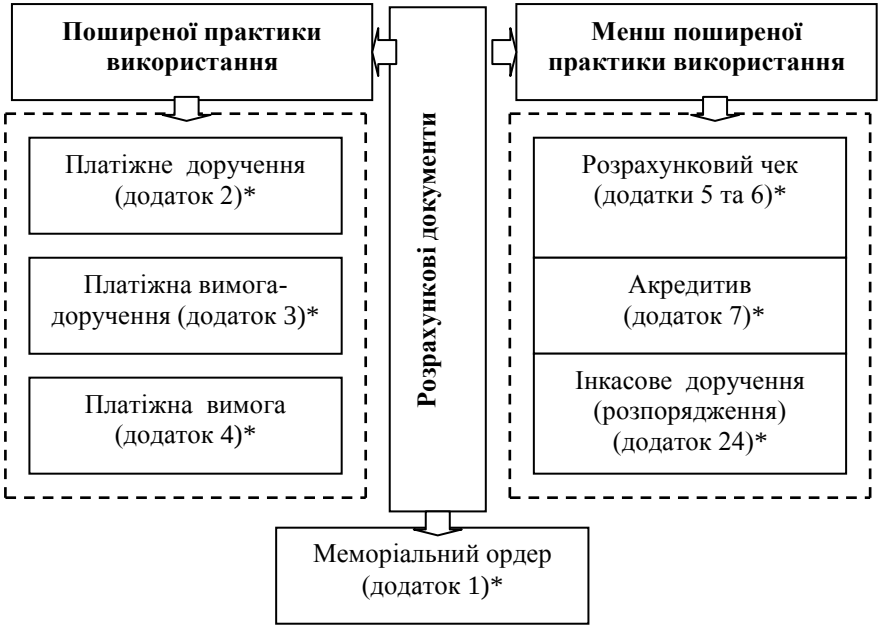

* -форма документа (бланк) наведена у відповідному додатку до «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»

Рисунок 5.11. Види розрахункових документів (побудовано на основі [63])

Розглянемо призначення кожного з означених розрахункових документів.

Єдиним документом, який відноситься до внутрішньобанківських, є меморіальний ордер *(увага! не*

плутати з меморіальними документами, про які мова йшла вище!!!).

Меморіальний ордер - розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій.

Меморіальні ордери відносяться до внутрішньобанківських документів, які супроводжують оформлення розрахункових документів з клієнтами у наступних випадках[21]:

1) у разі надання банком платника уточнених даних щодо номера рахунку та/або коду (номера) отримувача з метою зарахування коштів на його рахунок банк отримувача оформляє меморіальний ордер на підставі електронного розрахункового документа та уточнених даних банку платника щодо номера рахунку та/або коду (номера) отримувача;

2) якщо дата валютування припадає на неробочий день, то банк отримувача зараховує кошти на його рахунок на початок першого робочого дня, наступного за днем, який визначений датою валютування;

3) у разі часткової оплати платіжної вимоги;

4) при договірному списанні.

Між суб'єктами господарювання найбільшого поширення набули розрахунки платіжними дорученнями.

Платіжне доручення - розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Вони застосовуються при розрахунках за поставлені товарно-матеріальні цінності і надані послуги, для попередньої оплати товарів і послуг, внесення авансових платежів, погашення кредиторської заборгованості постачальником за раніше одержані товари і послуги. Крім того, підприємства та організації розраховуються платіжними дорученнями при здійсненні нетоварних операцій: розрахунків із державним бюджетом, органами соціального страхування тощо.

Розрахунки із застосуванням платіжних доручень регламентуються Главою 3 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62], в Додатку 2 якої наведена форма бланку.

Суб'єктами розрахунків із застосуванням платіжних доручень виступають: постачальник (отримувач коштів), покупець (платник), та два банки (якщо покупець та продавець обслуговуються в різних банках) – банк, що обслуговує покупця та банк, що обслуговує продавця.

Схема документообігу під час розрахунків платіжним дорученням проста і складається з дій, представлених на рис. 5.12.

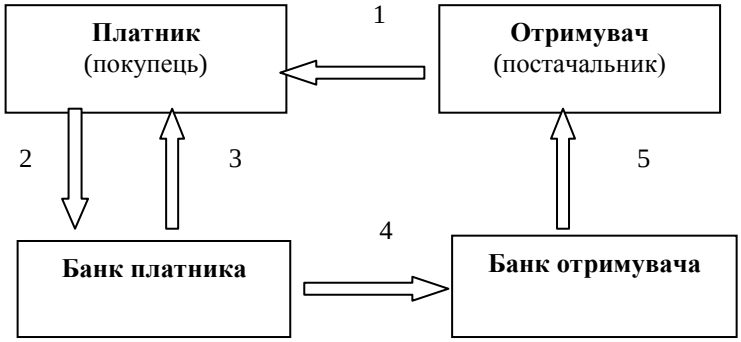

Рисунок 5.12. Схема документообігу під час розрахунків платіжним дорученням

Внесемо пояснення стосовно процедури розрахунку, наведеній на рис.5.12:

1 – постачальник (потенційний отримувач коштів) відвантажив продукцію, надав послуги, виконав роботу і виставляє рахунок-фактуру;

2 – покупець (платник) подає до банку, що його обслуговує, платіжне доручення. *Слід зазначити, що реквізит «Призначення платежу» платіжного доручення заповнюється платником так, щоб надавати повну інформацію про платіж та документи, на підставі яких здійснюється перерахування коштів отримувачу. Банк перевіряє заповнення цього реквізиту на відповідність законодавчо визначеним вимогам лише за зовнішніми ознаками.*

Платник має право зазначати в платіжному дорученні дату валютування, яка не може бути пізніше 10 календарних днів після складання платіжного доручення. Банк покупця списує з його рахунку кошти.

Дата валютування - зазначена платником у розрахунковому документі або в документі на переказ готівки дата, починаючи з якої кошти, переказані платником отримувачу, переходять у власність отримувача. До настання дати валютування сума переказу обліковується в банку, що обслуговує отримувача, або в установі - члені платіжної системи;

3 - банк отримувача до настання дати валютування, що зазначена в електронному розрахунковому документі, зараховує переказані кошти на відповідний рахунок і не пізніше наступного робочого дня згідно з порядком, передбаченим у договорі, повідомляє отримувача про надходження на його адресу коштів та дату їх валютування. Банк, що обслуговує отримувача, зобов'язаний зарахувати кошти на рахунок отримувача на початок операційного дня, який визначений датою валютування. Банк покупця повідомляє покупця - власника рахунку про списання коштів;

4 - банк платника приймає платіжне доручення до виконання (за умови, що його сума не перевищує суму, яка є на рахунку платника. Договором між банком та платником може бути передбачено інший порядок приймання та виконання платіжних доручень) протягом 30 календарних днів з дати його виписки. День оформлення платіжного доручення не враховується;

5 - банк постачальника зараховує кошти на розрахунковий рахунок постачальника та повідомляє його про надходження коштів на розрахунковий рахунок випискою банку.

При розрахунках платіжними дорученнями ініціатором платежу є платник.

Наступним за вживаністю видом розрахункових документів є платіжна вимога-доручення.

Платіжна вимога-доручення - це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин: верхньої - вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; нижньої - доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Розрахунки із застосуванням платіжних доручень регламентуються Главою 4 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62], в Додатку 3 якої наведена форма бланку.

Платіжні вимоги-доручення можуть застосовуватися в розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків.

Суб'єктами розрахунків із застосуванням платіжних вимог-доручень виступають: постачальник (отримувач коштів), що має право на одержання платежу; покупець (платник), що має право доручити банку здійснити платіж зі свого розрахункового рахунку платнику та два банки (якщо покупець та продавець обслуговуються в різних банках) – банк, що обслуговує покупця та банк, що обслуговує продавця.

Схема документообігу під час розрахунків платіжною вимогою-дорученням більш складна, ніж попередня, і складається з дій, представлених на рис. 5.13.

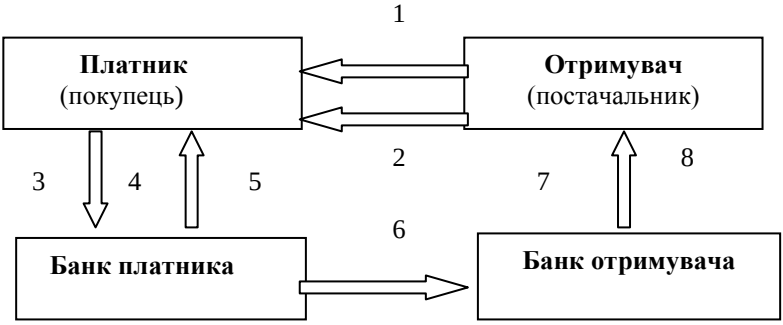

Рисунок 5.13. Класична схема документообігу
під час розрахунків платіжними вимогами- дорученнями

Схема розрахунку наступна:

1- постачальник відвантажує продукцію покупцеві;

2 - разом з документами на відвантажену продукцію постачальник передає безпосередньо платнику в двої примірниках заповнену в верхній частині платіжну вимогу-доручення. Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк отримувача через банк платника на договірних умовах;

З - у разі згоди оплатити вимогу-доручення платник акцептує її (**акцепт - згода на оплату,** в данному випадку - заповнює нижню частину документа) і подає до банку, що його обслуговує. Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначена в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Платіжна вимога-доручення може повертатись отримувачу (постачальнику товару або послуг) без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на його рахунку, або якщо платник не акцептував її. Про відмову повністю або частково оплатити платіжну вимогу-доручення платник повідомляє безпосередньо постачальника в порядку і строки, передбачені договором.

Платник можу відмовитись від акцепту в повний сумі або частково:

в повній сумі, якщо:

-постачальник пред'явив вимогу за незамовлені, не передбачені договором товари та послуги;

-товари відвантажені не за належною адресою або достроково без згоди покупця;

-до закінчення строку акцепту документально встановлено, що товари, які надійшли, недоброякісні, некомплектні, нестандартні, пониженої сортності;

-товари оплачені раніше та інше.

Часткова відмова від оплати може бути заявлена, коли згадані причини стосуються лише частини суми вимоги, а саме:

-поряд із замовленими товарами постачальник відвантажив незамовлені;

-допущена арифметична помилка в рахунку;

-частина товарів виявилася недоброякісною та інше.

У заяві про відмову від акцепту через недоброякісність, некомплектність, понижену сортність товарів зазначаються номер і дата акта прийняття товару за якістю чи комплектністю. Один примірник акта прийняття товару за якістю платник зобов'язаний вислати постачальнику не пізніше дня заяви відмови від акцепту;

4 - банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем і списує з рахунку покупця кошти;

5 - банк покупця сповіщає випискою покупця - власника рахунку про списання коштів з його розрахункового рахунку;

6 - банк покупця направляє в банк постачальника платіжну вимогу-доручення;

7 - банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника (отримувача коштів);

8 - банк постачальника сповіщає постачальника - власника рахунку про надходження коштів на рахунок випискою з розрахункового рахунку.

В разі неоплати платником вимоги-доручення причини з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями застосовуються переважно в міжміських розрахунках за відвантажені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги. Їх не застосовують стосовно розрахунків претензійного характеру навіть тоді, коли вони випливають з реальних відносин щодо поставки товарів і надання послуг.

В банківській практиці віднайшов застосування такий розрахунковий документ, як платіжна вимога, розрахунки із застосуванням якої регламентуються Главами 5 та 6 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62] (із формою бланку можна ознайомитись в Додатку 4 до інструкції).

Платіжна вимога - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірного списання - отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

«Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62] та Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»[35] передбачено застосування платіжних вимог у разі укладання договорів між клієнтами та банками на договірне списання грошей та у випадках примусового списання (рис.5.14).

Рисунок 5.14. Різновиди платіжних вимог

Відповідно до правових норм фізичні та юридичні особи мають право укладаючи договори між собою, передбачати у них право отримувача на договірне списання коштів з рахунка платника за його дорученням. Це право отримувач може використати в разі настання строку платежу, обумовленого в договорі з платником, або прострочення платником цього строку.

Банк обумовлює своє право на здійснення договірного списання за дорученням платника з його рахунку в договорі банківського рахунку або іншому договорі про надання банківських послуг.

Договірне списання – списання банком з рахунка клієнта коштів без подання клієнтом платіжного доручення, що здійснюється банком у порядку,передбаченому в договорі, укладеному між ним і клієнтом.

Договір має містити інформацію, яка потрібна для належного виконання банком доручення платника, зокрема:

умови, за якими банк повинен здійснити (здійснювати) договірне списання;

номер рахунку платника, з якого має здійснюватися договірне списання;

назву отримувача;

номер і дату договору з отримувачем, яким передбачене право отримувача на договірне списання коштів з рахунку платника;

перелік документів, які отримувач має надати банку, що обслуговує платника (якщо вони передбачені в договорі).

Отримувач для здійснення договірного списання оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника.

Суб'єктами розрахунків із застосуванням платіжних вимог на договірне списання виступають: постачальник (отримувач коштів), покупець (платник), та два банки (якщо покупець та продавець обслуговуються в різних банках) – банк, що обслуговує покупця та банк, що обслуговує продавця.

Схема документообігу під час розрахунків платіжними вимогами проста (рис. 5.13):

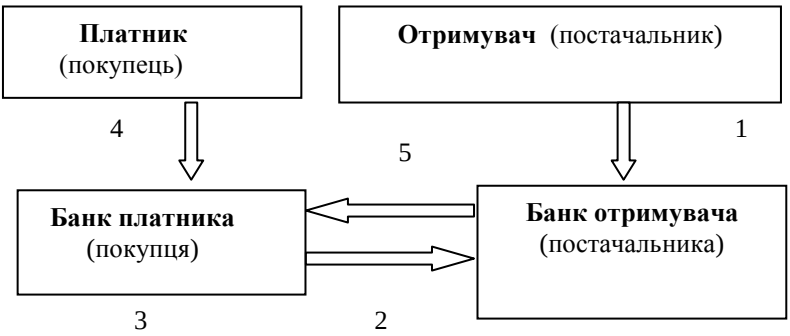

Рисунок 5.13. Схема документообігу під час розрахунків платіжними вимогами

1. Отримувач (постачальник) для здійснення договірного списання оформляє платіжну вимогу, в якій у реквізиті «Призначення платежу» зазначає назву, номер і дату договору з платником, яким передбачене право отримувача на договірне списання, а також назву і статтю закону, що передбачає таке списання і подає її до банку, що обслуговує платника.

Якщо кредитором за договором є банк, що обслуговує платника, то право цього банку на здійснення договірного списання передбачається в договорі банківського рахунку або іншому договорі про надання банківських послуг. Договір може містити інформацію, яка потрібна банку для списання ним коштів з рахунку платника.

2. Банк отримувача (постачальника) пересилає платіжну вимогу і реєстр банку платника.

3. На основі перевіреної платіжної вимоги установа банку списує зазначену суму з рахунку платника. Банк, що обслуговує платника, здійснюючи на підставі договору про розрахунково-касове обслуговування або іншого договору про надання банківських послуг договірне списання коштів з рахунку платника, оформляє меморіальний ордер, у реквізиті «Призначення платежу» якого зазначає інформацію про платіж і номер, дату договору, за яким передбачено можливість застосування договірного списання.

4. Банк платника видає платнику платіжну вимогу і повідомляє про платіж.

5. Банк платника передає документи на перерахування коштів у банк отримувача.

6. Банк отримувача зараховує зазначену суму на рахунок отримувача коштів.

Принципова відмінність між розрахунками платіжними вимогами та платіжними вимогами-дорученнями полягає в наступному: за платіжної вимоги тісніше пов'язані між собою платник і отримувач грошей, а за платіжної вимоги-доручення їхні відносини свідомо ускладнюються платником, який включає в процес оплати свій банк.

Відповідно до статті 1071 Цивільного кодексу України кошти можуть бути списані з рахунку клієнта без його доручення на підставі рішення суду, а також у випадках, установлених законом.

Примусове списання - це списання коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом[35].

Оформляється примусове списання коштів або платіжними вимогами на примусове списання коштів, або інкасовими дорученнями (розпорядженнями), документообіг яких такий самий, як і за договірними платіжними вимогами (див. рис.5.13) з тією різницею, що отримувачем виступає стягувач.

Інкасове доручення (розпорядження) - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (органу державної податкової служби) до банку, що обслуговує платника,

здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Стягувач - особа, яка може бути ініціатором переказу коштів з рахунка платника на підставі виконавчих документів, визначених законом.

Органом стягнення (стягувачем) податкового боргу, відповідно до ст. 41 ПКУ ст. 17 Бюджетного Кодексу України, є органи державної податкової служби.

Суб'єктами розрахунків із застосуванням платіжних вимог на примусове списання та інкасового доручення (розпорядження) виступають: стягувач (отримувач коштів, платник
(покупець), та два банки (якщо покупець та продавець/стягувач обслуговуються в різних банках) – банк, що обслуговує покупця/ стягувача та банк, що обслуговує отримувача/стягувача.

Примусове списання коштів банки виконують з рахунків, які відкриті клієнтами в банках відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють порядок відкриття та використання рахунків.

Платіжні вимоги на примусове списання коштів з рахунків платників/інкасові доручення (розпорядження) банки приймають незалежно від наявності на них достатнього залишку коштів та виконують їх у межах залишку коштів згідно з Главою 5 та главою 12 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62], в Додатку 4 якої можна ознайомитись із формою бланку платіжної вимоги, а в Додатку 24 – інкасового доручення..

З метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги) між підприємствами та фізичними особами можуть використовуються розрахункові чеки шляхом безготівкових перерахувань з рахунку чекодавця на рахунок отримувача коштів.

Розрахунковий чек – це розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Регулюються розрахунки із застосуванням розрахункових чеків Главою 7 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні

в національній валюті»[62], бланк чеку наведений в Додатоку 5 та Додатку 6 (для фізичних осіб).

Суб'єктами розрахунків із застосуванням чекової форми розрахунків виступають: чекодержатель (постачальник, отримувач коштів), чекодавець (покупець, платник), та два банки (якщо покупець та продавець обслуговуються в різних банках) – банк, що обслуговує чекодержателя та банк-емітент чекодавця, що обслуговує чекодавця.

Банк-емітент чекодателя – банк, який видав чек або чекову книжку.

Схема документообігу під час розрахунків чеками наведена на рис. 5.14.

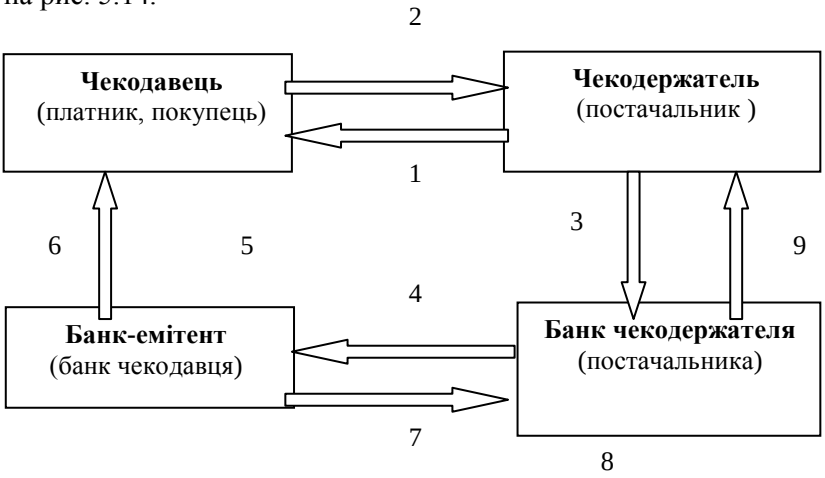

Рисунок 5.14. Схема документообігу під час розрахунків розрахунковими чеками

1 — постачальник передає товар покупцеві;

2 — чекодавець (платник) виписує чек із чекової книжки і передає його чекодержателю до оплати. Чек підписує службова особа чекодавця, яка має право підписувати розрахункові документи, та скріплює відбитком печатки чекодавця (за наявності). Приймаючи чек до оплати за товари (виконані роботи, надані послуги), чекодержатель перевіряє: відповідність його встановленому зразку; правильність заповнення, відсутність виправлень та строк дії; відповідність

суми корінця чека сумі, зазначеній на самому чеку; достатність залишку ліміту за чековою книжкою для оплати чека; наявність на ньому чіткого відбитка штампа або печатки банку та даних чекодавця (прізвища, ім'я, по батькові фізичної особи, даних документа, що засвідчує цю особу).

Після цього чекодержатель установлює особу пред'явника чека за документом, що її посвідчує.

Після зазначеної перевірки чекодержатель відриває (відрізає) чек від корінця, ставить на його зворотному боці та корінці календарний штемпель і підписує цей чек, а також робить відмітку у відомості про прийняті до оплати розрахункові чеки;

3 — чекодержатель здає в банк до оплати чеки протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується) разом з трьома примірниками реєстру розрахункових чеків - якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одному банку, і в чотирьох примірниках - якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в різних банках.

4 — банк чекодержателя направляє чек для оплати в банк-емітент (банк покупця);

5 — банк-емітент, отримавши чек разом з двома примірниками реєстру чеків, перевіряє: належність чека до цього банку; відповідність підписів та відбитка печатки (за наявності) чекодавця заявленим банку в картці із зразками підписів і відбитка печатки; чи не перевищує сума чека граничної суми ліміту розрахункової чекової книжки; належність номера чека до номерів чеків виданої чекової книжки та дотримання строків дії чекової книжки; відповідність оформлення чека встановленим вимогам.

Банк-емітент списання коштів на підставі першого примірника реєстру чеків та їх перерахування на рахунок чекодержателя оформляє меморіальним ордером. Сплачений чек разом з примірником реєстру чеків залишається в банку-емітенті. На чеку ставиться штамп банку «Проведено»;

6 — банк- емітент повідомляє чекодателя (платника) про списання коштів;

7 — банк-емітент переказує банку постачальника відповідні кошти. У разі ненадходження коштів банк чекодержателя після закінчення 10 календарних днів від дати інкасування чека

здійснює запит електронною поштою до банку-емітента щодо причин неоплати цього чека. Банк-емітент, отримавши запит, не пізніше наступного робочого дня має дати відповідь банку чекодержателя, який повідомляє про це чекодержателя;

8 — банк чекодержателя зараховує кошти на рахунок постачальника;

9 — банк чекодержателя повідомляє постачальника про зарахування коштів на його рахунок.

Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку та отримувати готівкою здачу із суми чека. Фізичні особи можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше ніж 20 відсотків від суми цього чека).

Платником по чеку завжди є банк або інша кредитна установа. Право чекодавця — звертатися до банку з вимогою щодо оплати чека; обов'язок банку — виконати цю вимогу, виходячи з угоди між банком і клієнтом. Відповідно до чекової угоди клієнту дозволяється використовувати його власні, а також залучені кошти для оплати своїх чеків. Банк сплачує готівкою або безготівковим переказом кошти з рахунку чекодавця на рахунок пред'явника чека.

Чеки виготовляються на замовлення банку Банкнотно-монетним двором НБУ чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог і брошуруються в розрахункові чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів (Додаток 10 до «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»). Строк дії чекової книжки-один рік, чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, - три місяці з дати їх видачі. День оформлення чекової книжки або чека не враховується.

Чекова книжка може видаватися для розрахунків з будь-яким конкретним або з різними постачальниками.

Чеки, що використовуються фізичними особами для здійснення одноразових операцій, виготовляються як окремі бланки, облік яких банки ведуть окремо від чекових книжок.

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Чекова форма розрахунків має певні переваги перед іншими формами. Це, передовсім, відносна швидкість розрахунків і надходження коштів на рахунок постачальника, що сприяє зменшенню дебіторської заборгованості. Принциповими недоліками такої форми розрахунків є недостатня гарантія платежу, оскільки на рахунку чекодавця може не бути потрібних коштів, неможливість розрахунків чеками на велику суму, складність оформлення чека.

Наступний вид розрахункових документів (див. рис. 5.11) – акредитив - найбезпечніша форма розрахунків між клієнтами і застосовується тоді, коли є певна недовіра між продавцем та покупцем, або при встановленні нових партнерських відносин між підприємствами та організаціями, приватними особами та індивідуальними підприємцями. Це самий універсальний і діючий інструмент забезпечення платежів. Він використовується як в іногородніх, так і в міжнародних розрахунках. *Така форма розрахунків гарантує отримання продавцем грошових коштів при виконанні своїх обов'язків щодо поставки товару. Особливість цієї форми полягає в тому, що рух грошових коштів випереджує рух матеріальних цінностей.*

Аредитивна форма розрахунків застосовується як в міжбанківських, так і в міжнрародних розрахунках. Для здійснення міжнародних розрахунків застосовуються «Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів»[66], в яких запропоновано наступне трактування:

акредитив за своєю природою являє собою угоду, відокремлену від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, і банки жодною мірою не пов'язані й не зобов'язані займатися такими контрактами, навіть якщо в акредитиві є яке-небудь посилання на такий контракт.

В Україні розрахунки за акредитивами регламентуються Главою 8 «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», бланк акредитиву наведений в Додатоку 7 [62].

Визначення акредитиву, наведене в інструкції НБУ, по суті не відрізняється від запропонованого «Уніфікованими правилами…»:

акредитив - це договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара (особи, якій призначений платіж або на користь якої відкрито аккредитив) або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Зверніть увагу: акредитив – це окремий договір, який відрізняється від договору купівлі-продажу або іншого контракту навіть, якщо в акредитиві є посилання на них. За операціями за акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу лише з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи.

Акредитивна форма застосовується лише за домовленістю сторін про її застосування і є однією з найдорожчих серед розрахунків. Кожний акредитив призначається для розрахунків тільки з одним бенефіціаром і не може бути переадресований.

Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачаються в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива.

У договорі про акредитив обов'язково вказуються: найменування банка-емітента, вид акредитива й спосіб його виконання; повний перелік і точна характеристика документів, які повинен надати постачальник для одержання коштів по акредитиву; строк пред'явлення документів після відвантаження товарів і вимоги до їхнього оформлення.

Суб'єктами розрахунках за акредитивами виступають (рис.5.15):

Рисунок 5.15. Суб'єкти розрахунків за акредитивами

- **заявник акредитива** - платник, який подав обслуговуючому банку (банку-емітенту) заяву про відкриття акредитива;

-**бенефіціар** – особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив,

- **банк-емітент** – банк, що видав акредитив,

- **авізуючий банк** – банк, який за дорученням банку-емітента авізує (сповіщає) акредитив бенефіціару без будь-якої відповідальності за його оплату. Відносини між банком-емітентом та авізуючим та/або виконуючим банком у разі необхідності регулюються договорами;

- **виконуючий банк** – банк, який за дорученням банку-емітента проводить платіж проти документів, визначених у акредитиві. Залежно від операції за акредитивом, виконання якої доручено йому банком-емітентом, може бути авізуючим банком

Документообіг під час розрахунків за акредитивом трудомісткий і потребує уваги не тільки беніфіціара та заявителя актердитиву, а і пильної уваги відповідальних осіб банку-емітенту і виконуючого (авізуючого) банку. Здійснюються розрахунки в такий спосіб (рис.5.16):

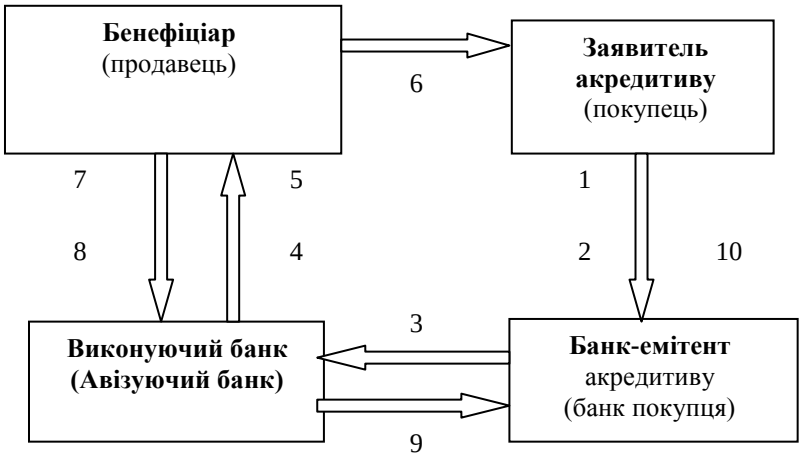

Рисунок 5.16. Схема документообігу під час розрахунків за акредитивами

1.Покупець товару (заявитель акредитиву) на підставі попередньої домовленості із продавцем подає в банк-емітент (обслуговуючий його банк) заяву на відкриття акредитива за встановленою формою не менше ніж у трьох примірниках, та в разі відкриття покритого акредитива - відповідні платіжні доручення.

Заява повинна містити умови акредитива, які складаються так, щоб, з одного боку, вони давали змогу банкам без ускладнень їх проконтролювати, з другого - забезпечували б інтереси сторін, які використовують акредитив. Реквізити, що передбачені формою заяви, є обов'язковими (крім реквізиту «Додаткові умови»), і якщо немає одного з них, то акредитив не відкривається і заява повертається заявнику без виконання. У всіх акредитивах обов'язково має передбачатися дата закінчення строку і місце подання документів для платежу. Дата, яку зазначено в заяві, є останнім днем для подання бенефіціаром до оплати реєстру документів за акредитивом та документів, передбачених умовами акредитива. Банки мають здійснювати контроль за строком дії акредитива, який зазначений у заяві.

2. Банк-емітент списує кошти з рахунка заявника акредитива.

3. Банк-емітент інформує виконуючий (авізуючий) банк про відкриття акредитива шляхом надсилання йому електронною поштою (електронне повідомлення) або іншими засобами зв'язку, що передбачені договорами між банками, заяви або повідомлення. Повідомлення має містити номер акредитива, усі його умови, спосіб платежу, місце виконання та строк дії акредитива. У повідомленні мають чітко зазначатися повноваження виконуючого (авізуючого) банку щодо виду операції за акредитивом.

4. Акредитив депонується на окремому рахунку.

Депонування - передача на зберігання в установах банків грошових сум або цінних паперів з метою забезпечення збереження грошей у сумах, необхідних для гарантування безперервних платежів постачальникам за зобов'язаннями платників.

5. Виконуючий (авізуючий) банк про відкриття та умови акредитива повідомляє бенефіціара (авізує акредитив, сповіщає

про акредитив) протягом 10 робочих днів з дня отримання повідомлення від банку-емітента (авізуючого банку).

6. Відвантаження бенефіціаром продукції (виконання робіт, надання послуг)

7. Бенефіціар подає виконуючому банку потрібні документи, що передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом. Виконуючий банк ретельно перевіряє подані бенефіціаром документи щодо дотримання всіх умов акредитива і в разі порушення хоча б однієї з умов не проводить виплати за акредитивом, про що інформує бенефіціара, і надсилає повідомлення до банку-емітента для отримання згоди на оплату документів з розбіжностями. Зазначене повідомлення має містити повний перелік розбіжностей з умовами акредитива, виявлених під час перевірки.

У разі неотримання відповіді протягом семи робочих днів після відправлення повідомлення або надходження негативної відповіді виконуючий банк повертає бенефіціару всі документи за акредитивом, зазначивши на зворотному боці першого примірника реєстру документів за акредитивом причини повернення документів і засвідчивши цей запис підписами відповідального виконавця та працівника, на якого покладено функції контролера, і відбитком штампа банку.

У виконуючому банку відповідальний виконавець перевіряє наявність акцептного напису та відповідність його поданому зразку.

8. Виплати бенефіціару за акредитивом, кошти за яким заброньовано у виконуючому банку, здійснюються з аналітичного рахунку «Розрахунки за аккредитивами».

9. Виконуючий банк з здійснює списання коштів з аналітичного рахунку «Розрахунки за аккредитивами» на підставі першого примірника реєстру документів за акредитивом, який поданий разом з іншими документами, що відповідають умовам акредитива, оформляє меморіальним ордером.

10. Банк-емітент, зробивши перевірку виконання всіх умов акредитива, на підставі першого примірника реєстру документів за акредитивом списує кошти з аналітичного рахунку «Розрахунки за аккредитивами» і перераховує їх на

рахунок бенефіціара. Перший примірник реєстру документів за акредитивом банк-емітент зберігає в документах дня банку, а другий (з потрібними відмітками банку про дату одержання та виконання) - видає заявнику акредитива разом з іншими документами за акредитивом.

По кожній акредитивній угоді в банку відкривається **акредитивне досьє,** що формується із заяви на акредитив, супроводжувальних документів і журналу, що включає наступні графи: номер акредитива; вид акредитива; строк його дії; місце походження; оцінка про пролонгацію; номер акредитивного балансового рахунку; сума відкриття акредитива; найменування банка-емітента; найменування наказодавця акредитива; порядок списання коштів по акредитиву; дані про відсоток покриття акредитива й суму початкового внеску.

На внутрішній стороні акредитивного досьє приводиться оцінка руху суми по акредитиву.

«Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»[62] передбачені наступні види акредитивів (рис.5.17):

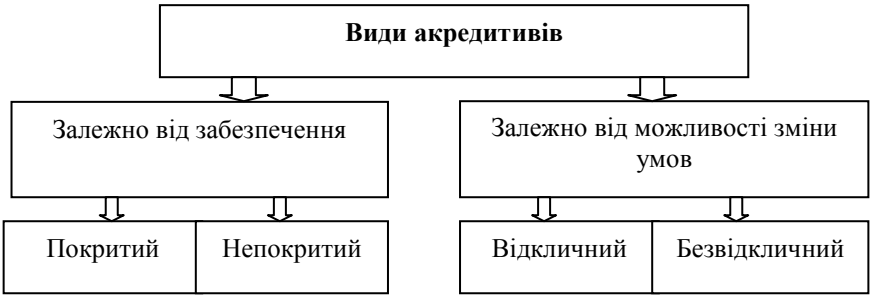

Рисунок 5.17. Види акредитивів відповідно до [63]

-відкличний акредитив - акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом). Відкликання акредитива не створює зобов'язань банку-емітента перед бенефіціаром. Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або

його анулювання заявник може надати бенефіціару лише через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній - бенефіціара.

Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива (за винятком, якщо банк-емітент є виконуючим банком). Якщо на акредитиві немає позначки «відкличний», то акредитив є безвідкличним;

безвідкличний акредитив - це зобов'язання банку-емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеному в акредитиві, або банку-емітента та дотримані строки та умови акредитива. Харктерною особливістю такого акредитиву є те, що цей аккредитив може бути анульований або умови якого можуть бути змінені лише за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Безвідкличний акредитив, що підтверджений виконуючим банком, не може бути змінений або анульований без згоди виконуючого банку. Умови акредитива є чинними для бенефіціара, поки він не повідомить про згоду на внесення змін до нього того банку, який авізував ці зміни. Бенефіціар має письмово повідомити про погодження або відмову щодо внесення змін. Прийняття часткових змін не дозволяється. Бенефіціар може достроково відмовитися від використання аккредитива;

- **покритий акредитив** – це акредитив, за якими для здійснення платежів завчасно депонуються (бронюються) кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті, або виконуючому банку. Якщо відкривається покритий акредитив, депонований у виконуючому банку, який не є банком-емітентом, то заявник, крім заяви, подає до банку-емітента платіжне доручення на перерахування коштів для бронювання їх у виконуючому банку. Банк-емітент перераховує кошти заявника на аналітичний рахунок «Розрахунки за аккредитивами» у виконуючому банку та повідомляє його про умови акредитива. У разі відкриття покритого акредитива, депонованого в банку-емітенті, заявник подає заяву та платіжне доручення на

перерахування коштів із свого рахунку на аналітичний рахунок «Розрахунки за аккредитивами» у банку-емітенті;

- **непокритий акредитив** - це акредитив, оплата за яким, у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника, гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту або гарантії. На відкриття непокритого акредитива платник подає заяву в чотирьох примірниках. У реквізиті заяви «Вид аккредитива» має додатково зазначатися «непокритий».

5.4. Особливості організації міжнародних безготівкових розрахунків

Еволюція міжнародних розрахунків відображає розвиток міжнародних відносин, валютних систем, фінансових ринків, у тому числі ринку фінансових послуг. Необхідність міжнародних розрахунків обумовлена міжнародною торгівлею, вивезенням та ввезенням капіталу, міграційними процесами та ін. Міжнародні розрахунки можуть бути пов'язані не лише з торговельними, але й з кредитно-інвестиційними та іншими зовнішньоекономічними відносинами та охоплювати зовнішню торгівлю товарами й послугами, а також некомерційні операції, кредити і рух капіталу між державами. Більша частина всіх міжнародних розрахунків здійснюється в процесі опосередкування міжнародних торгових угод переважно у безготівковій формі шляхом відповідних записів на банківських рахунках в уповноважених банках [67, с.9].

Серед нормативних документыв, які регламентують питання міжнародних розрахунків основними є Господарський кодекс України (стаття 344) [36], Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»[68], «Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64], «Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях»[69].

Міжнародні розрахунки - це регулювання платежів по грошовим вимогам і зобов'язанням, що виникають у зв'язку

з економічними, політичними й культурними відносинами між юридичними особами і громадянами різних країн.

Вони здійснюються банківськими установами на підставі складених в письмовій формі відповідних угод між головними банками-юридичними особами, що зареєстровані в різних країнах.

До елементів міжнародних рорахунків належать (рис.5.18):

Рисунок 5.18. Базові елементи міжнародних розрахунків банків

- міжнародна платіжна система - платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу[35]. Найбільш стандартизованою у міжнародній банківській справі є міжнародна мережа, що пов'язує національні клірингові та банківські мережі, утворюючи світову фінансову систему телекомунікацій S.W.I.F.T. (Society for Worldwide Interbank Financial Telekomunication), яку було засновано в 1977 році консорціумом великих банків Західної Європи і США. Членами SWIFT можуть бути банки, що уповноважені виконувати міжнародні банківські операції і перебувають в країні, яка має регіональний процесинговий центр. Головним досягненням SWIFT є розробка і створення особливого формату банківських повідомлень, з допомогою яких різні установи

здійснюють міжнародні розрахунки. В теперішній час система SWIFT об'єднує понад 4800 банків і фінансових організацій, розташованих в 155 країнах світу (серед них більше 2700 банків) [67, с.44] ;

- **уніфіковані правила** – широко відомі в практиці міжнародних економічних (торговельних) відносин. Уніфікація зумовлена процесом інтернаціоналізації господарських зв'язків, універсалізацією банківських операцій. Уніфіковані правила проведення міжнародних операцій і здійснення міжнародних розрахунків розробляє Міжнародна торговельна палата, створена в Парижі на початку XX ст. В даний час цією палатою розроблені і опубліковано наступні документи:

Базисні умови договорів купівлі-продажу ІНКОТЕРМС 2000;

Уніфіковані правила по інкасо;

Уніфіковані правила та звичаї за документарними акредитивами;

Уніфіковані правила по договірних гарантіях;

- **суб'єкти міжнародної банківської діяльності** - центральні банки країн, банки-резиденти, банки-нерезидентит, філії іноземних банків, банківські об'єднання, експортери та імпортери (клієнти банків) тощо.

Відповідо до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»[68] Всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право:

- самостійно визначати форму розрахунків по зовнішньоекономічних операціях з-поміж тих, що не суперечать законам України та відповідають міжнародним правилам;

- безпосередньо брати і надавати комерційні кредити за рахунок власних коштів у діючій на території України валюті та в іноземній валюті як у межах, так і за межами України, самостійно приймати рішення у зазначених питаннях;

- вільно обирати банківсько-кредитні установи, які будуть
вести їх валютні рахунки та розрахунки з іноземними суб'єктами господарської діяльності, користуватись їх

послугами, з додержанням при цьому вимог чинних законів України.

Розрахункове та кредитне обслуговування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на території України банком для зовнішньоекономічної діяльності України і уповноваженими комерційними банківськими та
кредитними установами, а також іноземними і міжнародними банками, зареєстрованими у встановленому порядку на території України.

Кредитування зовнішньоекономічних операцій у діючій на території України валюті та в іноземній валюті здійснюється на основі домовленості та на умовах, погоджених між кредиторами та одержувачами кредитів у кредитних угодах (договорах).

Всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, які надають кредити іноземним суб'єктам господарської діяльності або одержують у них кредити, повинні протягом трьох робочих днів надіслати у НБУ інформацію про зазначені кредити (загальна сума, валюта на строк кредиту) згідно з встановленою НБУ формою. НБУ може запроваджувати ліцензування одержання кредитів в іноземній валюті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності від іноземних суб'єктів господарської діяльності

Всі міжнародні розрахунки за комерційними операціями оформляються кореспондентськими договорами, в яких визначаються:

- види послуг, що їх надає один банк іншому,
- форми, порядок та умови відкриття рахунків,
- види розрахункових операцій, та умови підтвердження їх виконання,
-розмір комісійної винагороди за послуги щодо ведення коррахунку, спосіб передавання та захисту інформації, строк договору, відповідальність і санкції його порушення.

Кореспондентські відносини – це договірні відносини між банками з метою виконання кожним із них для іншого певних операцій та послуг, пов'язаних з розрахунками між клієнтами та з власними відносинами[69].

Іншими словами кореспондентські міжбанківські відносини — це:

- різноманітні форми співробітництва між двома банками, які ґрунтуються на коректному, чесному та узгодженому виконанні взаємних доручень;

- договірні відносини між банками про здійснення платежів, розрахунків та інших послуг, що їх виконує банк за дорученням і на кошти іншого (згідно з банківським законодавством України).

Кореспондентські банківські відносини реалізуються через кореспондентські рахунки

Зверніть увагу: процедура відкриття та закриття кореспондентських рахунків банків-резидентів та філій іноземних банків, а також філій іноземних банків та НБУ регламентується Розділом ІІІ «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64], а відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях – спеціальним «Положенням про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях»[69].

Розглянемо процедуру відкриття та закриття кореспондентських рахунків, яка регламентується Главою 1 Розділу ІІІ «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64], якою передбачені єдині правила щодо відкриття та закриття кореспондентських рахунків як між банками-резидентами, так і між банком-резидетом та філіями іноземних банків в національній валюті. Відкриття ж кореспондентського рахунку філії іноземного банку в національній валюті здійснюється Національним банком на підставі належним чином оформлених документів та укладеного договору про кореспондентський рахунок у Національному банку України, форма якого наведена в Додатку 1 до «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні».

Для відкриття кореспондентського рахунку філії іноземного банку керівник, головний бухгалтер філії іноземного банку подають до Національного банку такі документи:

1) заяву про відкриття кореспондентського рахунку в Національному банку України, форма якої наведена в Додатку 2 до «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»;

2) картку із зразками підписів та відбитка печатки філії, засвідченими нотаріально (кількість примірників обумовлюється сторонами) з її зразком можна ознайомитись в Додатку 3 до «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»;

3) копію документа, що підтверджує взяття філії іноземного банку на облік відповідним контролюючим органом, засвідчену нотаріально або органом, що видав документ, або Національним банком;

4) копію документа, що підтверджує взяття філії іноземного банку на облік в органі Пенсійного фонду України, засвідчену нотаріально або органом, що видав документ, або Національним банком;

5) копію довідки про внесення філії іноземного банку до ЄДРПОУ, засвідчену нотаріально або органом, що видав документ, або Національним банком.

Філія іноземного банку в разі зміни свого місцезнаходження зобов'язана в місячний строк із дня внесення змін до електронної форми Державного реєстру банків подати до Національного банку законодавчо встановлені документи.

Процедура закриття кореспондентського рахунку в національній валюті єдина для всіх суб'єктів банківської системи незалежно від резидентності.

Відкриття кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та банків-нерезидентів у гривнях та встановлення кореспондентських відносин здійснюється відповідно до «Положенням про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях»[69].

Відповідно до означеного документа уповноважені банки України можуть укладати угоди про відкриття кореспондентських рахунків тільки після отримання від Національного банку України банківської ліцензії та генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.Для відкриття кореспондентських рахунків в іноземній валюті банки-резиденти

та нерезиденти подають низку документів, перелік яких наведено на рис.5.19.

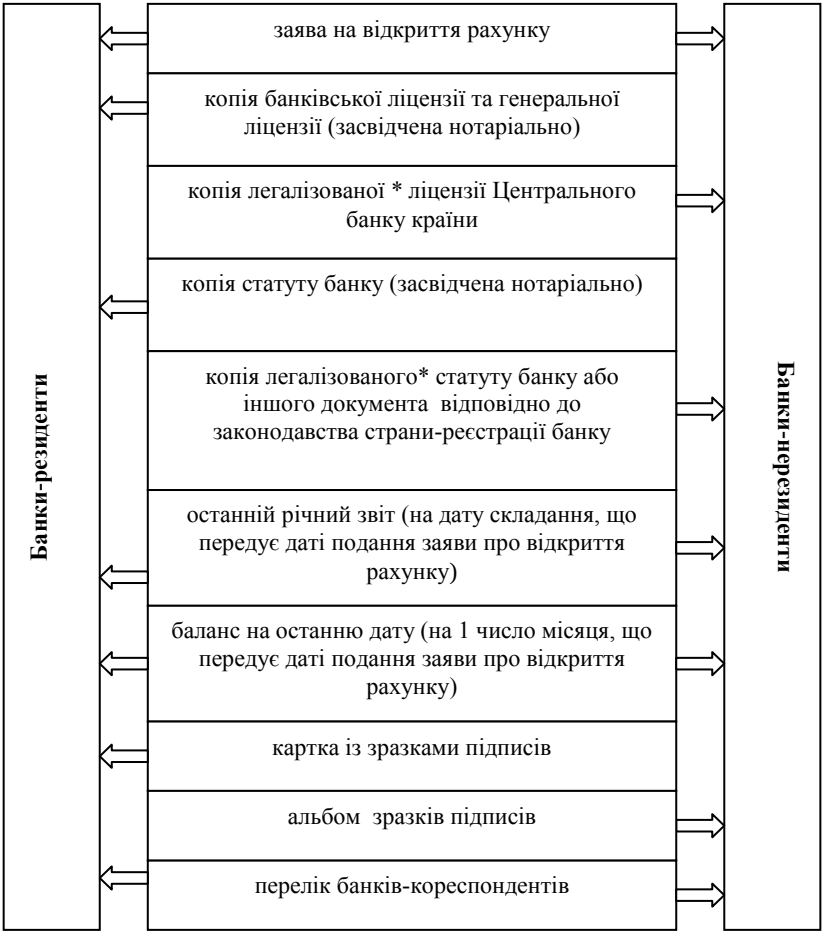

*Легалізація документів здійснюється в установленому порядку, якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не передбачено інше.

Рисунок 5.19. Документи, які потрібні для відкриття кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та гривнях
(побудовано на основі п.2.1. [69])

Уповноважений банк України після отримання документів інформує банк, який відкриває кореспондентський рахунок, про прийняте рішення. У разі прийняття позитивного рішення щодо відкриття рахунку банкові-кореспонденту уповноважений банк надсилає поштою або передає через представника банку підписану **Угоду про встановлення кореспондентських відносин**, в якій в обов'язковому порядку мають бути відображені такі питання:

I. Предмет Угоди;

II. Порядок ведення рахунку;

III. Обов'язки сторін;

IV. Відповідальність сторін;

V. Розв'язання спорів;

VI. Чинність Угоди;

VII. Особливі умови;

VIII. Підсумкові положення;

IX. Реквізити сторін;

X. Тарифи.

В Угодах доцільно передбачати те, що банки беруть на себе зобов'язання щодо розшукування перерахованих, але не отриманих платежів.

Угода має бути укладена в двох примірниках, підписана двома сторонами та завірена печатками банків.

Крім вказаної Угоди, сторони також можуть укласти:

- Угоду про обслуговування за акредитивною формою розрахунків;
- Угоду про прискорення розшуку платежів;
- Угоду про проведення міжбанківських операцій;
- Угоду про неторговельні операції згідно з чинним законодавством України тощо.

В разі закриття кореспондентського рахунку Уповноважений банк України, у якому закрито кореспондентський рахунок іншого уповноваженого банку України в іноземній валюті, та уповноважений банк України, рахунок якого закрито, у день закриття цього рахунку зобов'язані надіслати повідомлення про його закриття до контролюючого органу, у якому обліковується уповноважений банк України, кореспондентський рахунок якого закрито.

На кореспондентський рахунок банку-резидента в іноземній валюті, відкритий в уповноваженому банку України, зараховуються кошти в іноземній валюті, що надходять:

1) на користь резидентів;

2) на користь нерезидентів;

3) на користь самого банку за операціями, які він має право здійснювати згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії, в тому числі:

а) одержані банком нараховані відсотки, в тому числі за залишком коштів на кореспондентському рахунку, якщо це передбачено Угодою;

б) готівка для поповнення кореспондентського рахунку;

4) за міжбанківськими операціями щодо купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних грошових ринках, які має право здійснювати уповноважений банк згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії;

5) за неторговельними операціями згідно з чинним законодавством України;

6) за іншими операціями відповідно до чинного законодавства України.

З кореспондентського рахунку здійснюються такі операції:

1) платежі за дорученням клієнтів-резидентів:

1.1) на користь нерезидента, тобто на рахунок нерезидента в іноземному банку за наявністю підстав для платежу, що перевіряється банком платника коштів;

1.2) на користь резидента у випадках, які передбачені чинним законодавством України;

1.2) на власний рахунок в іноземній валюті в іншому уповноваженому банку України;

1.4) для здійснення продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України;

2) платежі за дорученням нерезидентів згідно з чинним законодавством України;

3) власні операції самого банку, які він має право здійснювати згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії, в тому числі:

3.1) перерахування іноземної валюти за обслуговування кореспондентського рахунку, якщо це передбачено Угодою;

3.2) зняття готівкової іноземної валюти з власного кореспондентського рахунку в уповноваженому банку України для підкріплення власної каси;

4) міжбанківські операції з продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних грошових ринках, які має право здійснювати уповноважений банк згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії;

5) перерахування за неторговельними операціями згідно з чинним законодавством України;

6) інші операції відповідно до чинного законодавства України.

На кореспондентський рахунок банку-нерезидента в іноземній валюті відкритий в уповноваженому банку України зараховуються кошти в іноземній валюті, що надходять:

1) на користь нерезидентів;

2) на користь самого банку-нерезидента, в тому числі:

2.1) одержані банком нараховані відсотки, в тому числі за залишком коштів на кореспондентському рахунку, якщо це передбачено Угодою;

2.2) зарахування з власного кореспондентського рахунку в іноземній валюті, відкритого в іншому уповноваженому банку України;

3) за міжбанківськими операціями:

3.1) з іншими банками-нерезидентами через їх власні кореспондентські рахунки;

3.2) з уповноваженими банками України, які мають право на здійснення цих операцій згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії;

4) внаслідок купівлі на міжбанківському валютному ринку України згідно з чинним законодавством України та відповідно до порядку торгівлі валютними цінностями, встановленого Національним банком України;

5) за неторговельними платежами згідно з чинним законодавством України;

6) за іншими операціями, які не суперечать чинному законодавству України.

З кореспондентського рахунку здійснюються такі операції:

1) платежі за дорученням клієнтів банків-нерезидентів:

1.1) на користь резидентів;

1.2) на користь нерезидентів;

2) власні операції самого банку-нерезидента, в тому числі:

2.1) перерахування іноземної валюти за обслуговування кореспондентського рахунку, якщо це передбачено Угодою;

2.2) перерахування на власний кореспондентський рахунок, відкритий в іншому уповноваженому банку України;

3) міжбанківські операції:

3.1) з іншими банками-нерезидентами через їх власні кореспондентські рахунки;

3.2) з уповноваженими банками України, які мають право на здійснення цих операцій згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії;

4) продаж іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України згідно з чинним законодавством України та відповідно до порядку торгівлі валютними цінностями, встановленого Національним банком України;

5) перерахування за неторговельними операціями згідно з чинним законодавством України;

6) інші операції, які не суперечать чинному законодавству України.

Наявність широкої мережі кореспондентських рахунків надає банкам можливість:

- звернутися за консультацією про торгові і правові правила безпосередньо до партнера у відповідній державі;

- додержати довідку про фірми-резиденти цих держав з метою консультації власних клієнтів;

- рекомендувати партнера як адресата-референта;

- рекомендувати третій особі партнера як уповноваженого з перевірки підписів посадових осіб;

- включити банк-кореспондент як посередника у проведення угод по інкасо або акредитиву та ін.

Кореспондентські відносини дозволяють надавати якісні послуги клієнтам банку відносно здійснення базисних операцій: платіжний оборот; проведення комерційних операцій; платіжний оборот без документів; документарні операції; платежі за чеками; надання гарантій.

Великий банк, обслуговуючи національний або регіональний ринок, водночас допомагає іншим банкам, надаючи

послуги їх клієнтам. Малі банки стають кореспондентами великих банків для одержання послуг на головних ринках і спеціалізованої допомоги, в тому числі кредитів. Великі банки стають кореспондентами малих банків для отримання доступу до регіональних ринків. Ці банки обмінюються інформацією щодо послуг, які вони надають, комісійних за ці послуги, книгами підписів, конфіденційними тестовими ключами (методами кодування).

Варто зазначити, що число банків-кореспондентів може бути досить високим. Проте число банківських кореспондентських відносин, супроводжуваних відкриттям кореспондентських рахунків, повинно бути дуже обмеженим, інакше це може зумовити певні ризики [70].

Предметом кореспондентських відносин є ділові відносини між двома банками-кореспондентами.

Банком-кореспондентом є банк (або фінансова компанія), який представляє в даному регіоні інтереси іншого банку за його рахунок і виконує його фінансові та комерційні доручення.

Історично склалися наступні **особливості міжнародних розрахунків:**

1) експортери й імпортери вступають у відособлені від зовнішньоторговельного контракту відносини, пов'язані з оформленням і здійсненням платежів;

2)міжнародні розрахунки регулюються нормативними національними та міжнародними законодавчими актами;

3) міжнародні розрахунки - об'єкт уніфікації: більшість банків світу оголосили про своє приєднання до Уніфікованих Правил по акредитивах й інкасо, Вексельної та Чекової конвенцій і т.п.;

4) міжнародні розрахунки мають, як правило, документарний характер, тобто здійснюються проти фінансових і комерційних документів;

5) міжнародні платежі здійснюються в різних валютах, тому вони тісно пов'язані з валютними операціями.

Форми розрахунків – це врегульовані законодавством країн-учасниць способи виконання грошових зобов'язань за зовнішньоторговельними контрактами.

Форми міжнародних розрахунків умовно поділяються на дві групи(рис.5.20):

-**документарні,** до яких відносять акредитив та інкасо. Ці форми розрахунків передбачають посередництво банківських установ, і в різній мірі гарантію виконання обов'язків контрагентів при здійсненні платежів;

-**недокументарні -** платіж на відкритий рахунок, банківський переказ тощо.

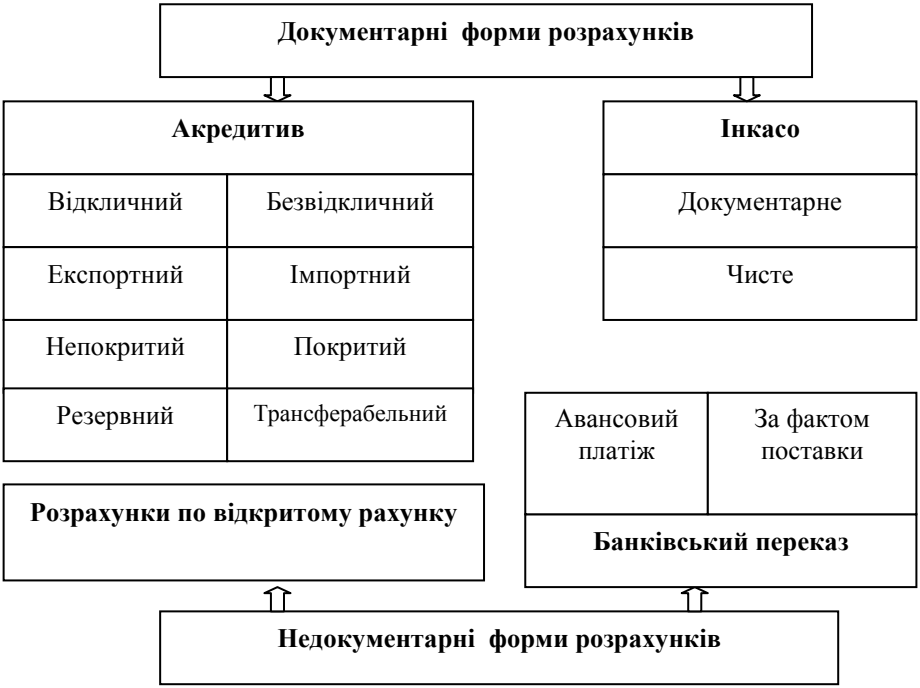

Рисунок 5.20. Законодавчо регламентовані форми розрахунків, які застосовуються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності

У розрахунках між країнами з розвинутою економікою переважають недокументарні форми розрахунків. Документарні форми розрахунків поширені в розрахунках з країнами третього світу, а також країнами Східної Європи. Це пов'язано з тим, що документарні форми дають можливість

значно зменшити ризик неплатежу або непостачання товару, оскільки передбачають посередництво банка/банків в якості гаранта. Документарні форми розрахунків широко використовуються в українській зовнішньоторговельній практиці.

До нормативно-правової бази, що забезпечує регулювання міжнародних розрахунків в Україні належить низка актів, серед яких Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»[68], Положення НБУ «Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями»[71], «Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64].

Для забезпечення однаковості трактування при складанні й оформленні аккредитива в міжнародних розрахунках банки використають «Уніфіковані правила й умови застосування документарних акредитивів», розроблені Міжнародною Торговельною Палатою [66].

Згідно вищенаведеного документа:

акредитив (лат. accreditivus - довірчий) - це розрахунковий або грошовий документ, що містить доручення імпортера його банку (банку-емітенту) оплатити певну суму коштів експортерові (бенефіціару), на користь якого відкритий акредитив, за умови, що експортер надасть відповідно до акредитива документи у встановлений строк.

Правові підвалини здійснення уповноваженими банками операцій за документарним акредитивом в Україні регламентується Положенням НБУ «Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями»[71], згідно з яким:

акредитив - це умовне грошове зобов'язання, що надається банком-емітентом за дорученням та з інструкціями особи - наказодавця акредитива (та від його імені) або від власного імені, здійснити платіж на користь одержувача коштів чи визначеної ним особи бенефіціара або акцептувати і сплатити виставлені бенефіціаром переказні векселі (тратти), або уповноважити інший банк провести такий платіж, або акцептувати і сплатити переказні векселі (тратти), або надати повноваження іншому

банку здійснити негоціацію (купити або врахувати переказні векселі (тратти) проти передбачених документів з урахуванням дотримання умов аккредитива.

Положенням передбачено, що під час здійснення розрахунків за договорами в іноземній та національній валюті можна використовувати всі акредитиви, що передбачені діючими Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів, розробленими Міжнародною торговельною палатою, або іншими міжнародними документами, які регулюють питання проведення розрахунків за акредитивами, затвердженими Міжнародною торговельною палатою, з урахуванням міжнародної стандартної банківської практики та особливостей.

Положенням [71] встановлені наступні види акредитивів (див.рис.5.20):

безвідкличний акредитив - акредитив, який не може бути змінений або анульований банком-емітентом без згоди підтверджуючого банку (якщо він є) та бенефіціара

відкличний акредитив - акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього повідомлення бенефіціару;

експортний акредитив - акредитив, який відкривається іноземним банком-емітентом на користь бенефіціара, розташованого на території України;

імпортний акредитив - акредитив, який відкривається уповноваженим банком-емітентом за дорученням наказодавця
акредитива або за дорученням іншого банку або від власного імені на користь бенефіціара, розташованого за межами України або в межах України за умови відкриття трансферабельного (переказного) акредитива;

непокритий акредитив - акредитив, що не забезпечений власними грошовими коштами наказодавця акредитива;

покритий акредитив - акредитив, що забезпечений власними грошовими коштами наказодавця аккредитива,

резервний акредитив - це безвідкличне незалежне зобов'язання банку-емітента, надане в документарній формі (або у вигляді повідомлення) бенефіціару на прохання наказодавця акредитива або за дорученням іншого банку, або від

власного імені, сплатити кошти за наказодавця акредитива (принципала) або за себе, або акцептувати і сплатити виставлені бенефіціаром переказні векселі (тратти), або уповноважити інший банк провести такий платіж, або акцептувати і сплатити переказні векселі (тратти), або надати повноваження іншому банку здійснити негоціацію у разі отримання вимоги про платіж разом з документами, що підтверджують невиконання зобов'язань наказодавця акредитива (якщо це було передбачено умовами резервного акредитива), та/або отримання переказного векселя (тратти);

- трансферабельний акредитив – переказний акредитив – особлива, переказна форма документарного акредитива, який відкрито на користь торговельного посередника (першого бенефіціара). Така форма дає можливість торговельному посереднику звернутись у виконуючий банк з проханням переказати весь акредитив або його частину постачальнику (другому бенефіціару). Якщо посередник купує товари у декількох постачальників, то він має право доручити виконуючому банку переказати частини акредитиву кожному з постачальників.

В акредитиві має бути чітко зазначено спосіб виконання акредитива: сплатити за пред'явленням документів, якщо акредитив виконується шляхом платежу за пред'явленням; взяти на себе зобов'язання щодо відстроченого платежу та сплатити з настанням строку платежу, якщо акредитив виконується шляхом відстроченого платежу; акцептувати переказний вексель (тратту), який виписаний бенефіціаром, та сплатити з настанням строку платежу, якщо акредитив виконується шляхом акцепту.

Платіж за акредитивом здійснюється в безготівковій формі шляхом перерахування коштів відповідно до умов акредитива.

Суб’єктами розрахунках за документарними акредитивами виступають:

наказодавець акредитива - особа, за дорученням якої в банку-емітенті відкривається акредитив,

заявник акредитива - імпортер, покупець, який подав обслуговуючому банку заяву про відкриття акредитива;

бенефіціар – експортер, продавець, особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив,

банк-емітент - банк, який за дорученням наказодавця акредитива або за дорученням іншого банку або від власного імені відкриває акредитив на користь бенефіціара;

авізуючий банк - банк, який на прохання банку-емітента або іншого банку авізує акредитив та будь-які зміни до нього бенефіціару або доручає іншому авізуючому банку авізувати акредитив бенефіціару;

виконуючий банк - банк, у якому акредитив передбачає виконання, або будь-який банк, якщо акредитив передбачає виконання в будь-якому банку.

Главами 1 та 2 Положенням НБУ «Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями»[71] передбачено наступні дії в розрахунках за документарними акредитивами (рис.5.21):

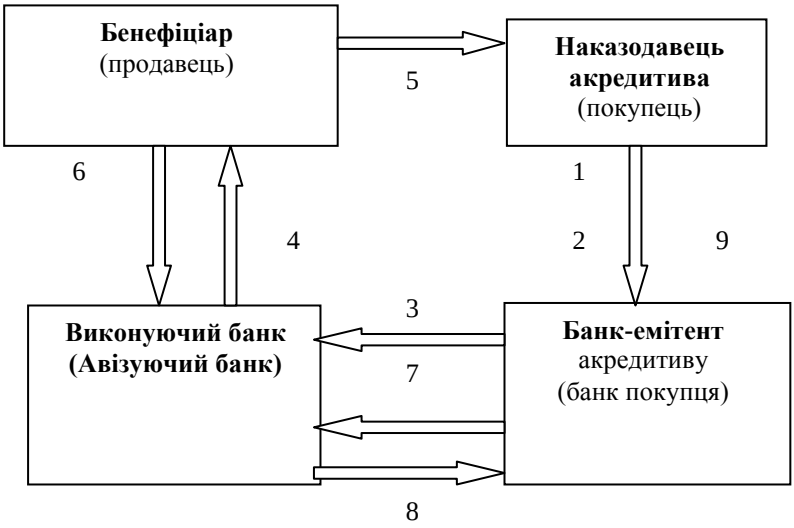

Рисунок 5.21. Схема документообігу під час розрахунків за документарними акредитивами

1. Для відкриття акредитива наказодавець акредитива подає до уповноваженого банку-емітенту заяву про відкриття документарного акредитива за довільною формою із

зазначенням усіх обов'язкових реквізитів. Разом із заявою наказодавець подає оригінал та копію договору (з підписами відповідальних осіб, засвідченими відбитком печатки) або інший документ, який згідно із законодавством України має юридичну силу договору. На оригіналі та копії договору робиться позначка уповноваженого банку-емітента про прийняття заяви про відкриття акредитива.

2. Відповідальний працівник уповноваженого банку-емітента перевіряє правильність заповнення реквізитів заяви про відкриття акредитива та їх відповідність таким реквізитам договору: наказодавець, бенефіціар, вид акредитива, валюта і сума, опис товару, умови поставки, перелік документів, розподіл витрат. Уповноважений банк-емітент відкриває акредитив за умови, що він забезпечений грошовими коштами наказодавця акредитива (покритий акредитив), або на підставі відкритих наказодавцю акредитива уповноваженим банком-емітентом кредитних ліній, або на підставі отриманих у кредит коштів, або на підставі гарантій, наданих третіми сторонами на користь уповноваженого банку-емітента,

3. Уповноважений банк-емітент протягом трьох банківських
днів з дня прийняття заяви про відкриття акредитива надсилає повідомлення про відкриття акредитива до іноземного або іншого банку/ів або безпосередньо бенефіціару (за реквізитами, зазначеними в заяві про відкриття аккредитива. Акредитив уважається відкритим з дати відправлення повідомлення про його відкриття. Уповноважений банк-емітент усі документи, що отримані за кожним відкритим акредитивом, формує в Справу. Уповноважений банк-емітент (у разі потреби) для забезпечення покриття майбутніх платежів за акредитивом перераховує кошти грошового забезпечення в підтверджуючий (виконуючий) банк.

4. Повідомлення (авізування) продавця авізуючим банком про відкриття акредитиву.

5. Відвантаження товару.

6. Надання продавцем товарно-транспортних документів в авізуючий (виконуючий) банк.

7. Уповноважений банк-емітент перераховує кошти за акредитивом якщо акредитив відкрито без резервування коштів

грошового забезпечення (для покриття майбутніх платежів) за акредитивом у підтверджуючому (виконуючому) банку та в разі отримання повідомлення від підтверджуючого (виконуючого) банку про належне представлення документів з вимогою щодо його оплати.

Оплата комісійної винагороди уповноваженому банку-емітенту та відшкодування витрат, що пов'язані з відкриттям акредитива відповідно до контракту може здійснюватись як наказодавцем, так і бенефіціаром і регулюється Главою 8 Положення[71].

8. Відправлення товарно-транспортних документів до банку покупця.

9. Перевірка документів відкриваючим банком і передання їх покупцю.

Однією з найстаріших та досить поширеною формою розрахунків в міжнародній торгівлі є інкасо – найпростіший і найдешевший спосіб розрахунків, що застосовується тоді, коли є певний ступінь довіри продавця до покупця.

Термін «інкасо» походить від італійського incasso - «виторг». Послуга по інкасо, пропонована банком, являє собою засіб, завдяки якому експортер в одній країні може одержати платіж від імпортера в іншій країні.

Інкасо використовується як при розрахунках за умови негайної оплати, так і при розрахунках за комерційним кредитом.

Стандартні міжнародні правила, що визначають роль і відповідальність банків, сформульовані Міжнародною торговельною палатою й опубліковані в «Уніфікованих правилах по інкасо» (УПІ), які набутили чинності 1 січня 1979 року [72].

Слід зазначити, що в теперішній час дана форма розрахунків не регламентується чинним вітчизняним законодавством і в практиці вітчизняних розрахунків вона не віднайшла гідного застосування.

Згідно з «Уніфікованими правилами по інкасо»:

інкасо - це операції, здійснювані банками на підставі одержаних інструкцій, з фінансовими або комерційними документамиз метою: одержання акцепту та/або платежу, залежно від нагоди, або видачі комерційних документів проти акцепту та/або проти платежу, залежно від нагоди, або видачі документів на інших умовах.

Уніфіковані правила по інкасо визначають інкасо як операцію здокументами, що здійснюється банками на основі отриманих в інкасовому доручення інструкцій, в цілях:

отримання акцепту платежу і (чи) самого платежу;

видачі комерційних документів проти акцепту і (чи) проти платежу;

видачі документів на інших умовах.

Практично всі банки світу дотримуються цих правил, які зручні тим, що дають однакове тлумачення термінів і питань, що виникають у практиці розрахунків по інкасо. Уніфіковані правила по інкасо регулюють основні правила та обов'язки банків, а також їх відповідальність з прийняттям інкасового доручення.

В інкасових розрахунках використовують два типи документів:

1) фінансові – включають переказні та прості векселі, чеки, платіжнірозписки або подібні документи, що використовуються для отримання платежу грошима;

2) комерційні – рахунки, транспортні документи, документи про право власності, інвойси або подібні документи, що не є фінансовими документами.

У відповідності до цього, існують два основні види інкасо:

- **чисте інкасо (clean collection -** інкасо тільки фінансових документів;

- документарне інкасо (documentary collection) - інкасо комерційних документів, що можуть супроводжуватися фінансовими документами. Документарним інкасо називають також форму розрахунків, за якою продавець доручає банку одержати від покупця (за посередництвом банку покупця, або іншого банку) платіж проти передачі документів, що засвідчують відвантаження товару, виконання робіт або надання послуг.

Поділ інкасо на чисте та документарне має практичний аспект. Фінансові документи, що супроводжуються комерційними документами, чи комерційні документи, що не супроводжуються фінансовими документами є доказом виконання угоди із сторони постачальника товару. Крім того, види інкасо дають можливість по-різному розподіляти ризики між сторонами угоди [67].

При здійсненні інкасових операцій банки виконують функції довіреної особи та посередника між продавцем та

покупцем та, на відміну від операцій з акредитивами, не несуть зобов'язань за несплату (неакцепт) документів.

При інкасовій формі розрахунків, як правило, беруть участь чотири сторони:

експортер (продавець, довіритель) — сторона, що виставляє документи на інкасо;

банк–ремітент — банк, якому довіритель доручає операцію щодо інкасування;

інкасуючий банк, яким може бути будь-який банк, що бере участь у виконанні інкасового доручення, за винятком банку-ремітента. Цей банк подає документи платнику;

імпортер (покупець, платник) — сторона, що здійснює платіж або акцепт за отриманий товар.

Документообіг операцій з документарного інкасо здійснюється у наступній послідовності (рис.5.22):

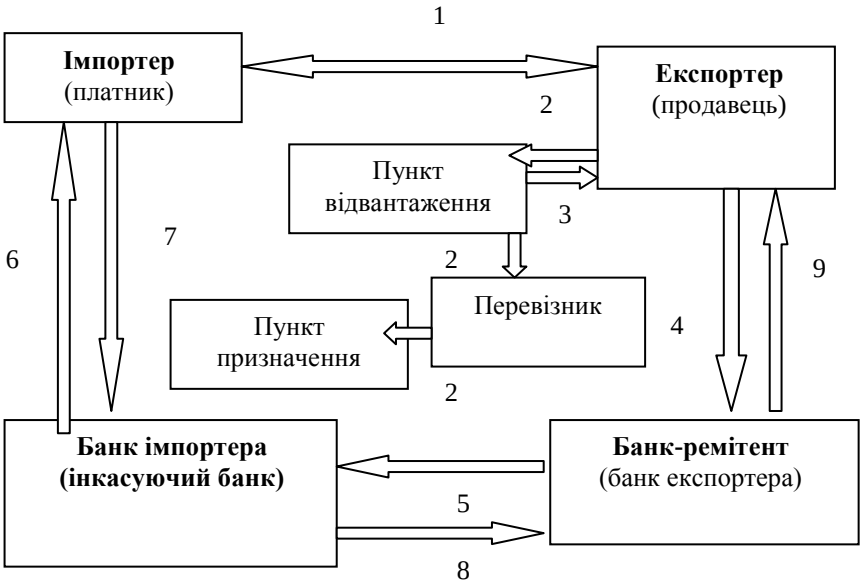

Рисунок 5.22. Схема документообігу під час розрахунків у формі інкасо

1 — Досягнення домовленості про умови документарного інкасо, що фіксується у зовнішньоекономічному контракті.

2 — Після укладання контракту і настання строку відвантаження, продавець передає перевізнику товар для транспортування;

3 — Перевізник подає транспортні документи продавцю;

4 — Експортер складає увесь необхідний пакет документів, серед яких: транспортні документи, рахунок-фактура, страховий сертифікат, свідоцтво про походження товару, сертифікати, специфікації, пакувальні листи тощо, та надає їх разом з інкасовим дорученням своєму банку для відправлення покупцю;

5 — Пересилання інкасового доручення банком продавця (банк-ремітент) інкасуючому банку;

6 — Банк продавця (банк-ремітент) приймає на інкасо документи разом з інкасовим дорученням клієнта, перевіряє інструкції та відправляє документи й інструкції в інкасуючий банк. При цьому, банки обмежуються тільки перевіркою відповідності наданих документів за зовнішніми ознаками, переліченими в інкасовому дорученні. Усі документи, відіслані на інкасо, мають супроводжуватися інкасовим дорученням, що містить повні та точні інструкції. Банкам дозволено діяти тільки відповідно до інструкцій, що їх містить інкасове доручення, і згідно з Правилами по інкасо;

7 — отримання платежу від імпортера;

8 — Інкасуючий банк інформує покупця про отримання документів та умови їх передачі. Покупець здійснює платіж або акцептує тратту, як це вказано в умовах платежу. Покупець надає документи перевізнику, який передає товар в обмін на документи. Інкасуючий банк переказує обумовлену суму банку-ремітенту, як вказано в умовах платежу. Банк-ремітент кредитує рахунок продавця;

9 — зарахування банком-ремітентом виручки на рахунок експортера.

У практиці міжнародних розрахунків частіше використовують документарне інкасо, що призначається для здійснення платежів, насамперед тоді, коли експортер не хоче відвантажувати товар за відкритим рахунком, але, водночас, не бажає страхувати ризики за допомогою акредитива.

Порівняно з поставкою за відкритим рахунком, документарне інкасо гарантує більшу безпеку, оскільки перешкоджає покупцеві отримувати у свою власність товари, не сплативши чи не акцептувавши вексель. Таким чином, при документарному інкасо банк бере на себе зобов'язання по отриманню суми для продавця проти передачі документів, що свідчать про відвантаження товару. В цьому випадку, банк діє на підставі інструкцій, одержаних від продавця, і не бере на себе зобов'язань по здійсненню платежу.

У разі розрахунків за документарним інкасо банк виконує функцію посередника між покупцем та продавцем з передачі документів, що підтверджують відвантаження товару покупцеві тільки після отримання відповідного платежу або проти акцепту векселя, або на інших умовах, обумовлених в інкасовому дорученні.

Банківський переказ є основною формою міжнародних розрахунків у сучасній практиці. Крім того, банківський переказ є елементом всіх інших форм міжнародних розрахунків (акредитиви, інкасо).

банківський переказ (bank transfer) являє собою просте доручення банку своєму банку-кореспонденту виплатити певну суму грошей на прохання і за рахунок переказодавця іноземному отримувачу (бенефіціару) з визначенням способу відшкодування банку-платнику виплаченої ним суми.

Таким чином, банківський переказ оформляється платіжним дорученням. Правовою основою міжнародних розрахунків платіжними дорученнями як складової частини міжнародних розрахунків банківським переказом є Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародні кредитові перекази, розроблений Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (травень 1992 р.)[73].

В економічній літературі розрізняють наступні види банківських переказів[67, с.254]:

1) за черговістю постачання продукції та її оплати

1.1) авансові платежі

1.2) переказ за фактом відвантаження продукції чи надання послуг;

2) за способом надсилання доручення на переказ

2.1) міжнародні грошові перекази, так звані міжнародні

господарські експрес-перекази (як правило, через сисмету SWIFT);

2.2) міжнародні грошові доручення – перекази через поштові агенції або міжнародний банк.

Виконання міжбанківського переказу через кореспондентський рахунок філії іноземного банку, відкритий у банку-резиденті, здійснюється в порядку, встановленому Главою 2 Розділу ІІІ «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні»[64].

Міжбанківський переказ здійснюється банками на підставі міжбанківських розрахункових документів, що можуть бути передані на електронних чи паперових носіях. Міжбанківські розрахункові документи на паперових носіях мають бути автентифіковані банком як такі, що підписані уповноваженими особами банку-кореспондента.

Банк здійснює міжбанківський переказ у межах залишку коштів на кореспондентському рахунку банку-кореспондента, крім випадків, передбачених договором.

Основою банківського переказу є заява на переказ, що містить інструкції для банку щодо умов виплати валюти переказоодержувачу (бенефіціару). На підставі цієї заяви банк складає платіжне доручення іноземному банку. Банки приймають платіжні доручення тільки за наявності валютних коштів на рахунках платників.

У формі банківського переказу здійснюються авансові платежі, оплата товарів після їхнього отримання (оплата за фактом), оплата векселів за придбані в кредит товарів погашення заборгованості, та інші платежі у межах залишку коштів на валютному рахунку клієнта.

Суб'єктами розрахунках за банківським переказом виступають (рис.5.23):

переказодавець – покупець, імпортер;

переказоотримувач – одержувач коштів, бенефіціар, експортер;

банк переказодавця (імпортера) – банк, що виписує (приймає) платіжне доручення;

банк переказоотримувача (експортера) – банк, що виконує платіжне доручення.

При розрахунку банківськими переказами значно скорочується час документообігу операції. Документообіг банківського переказу здійснюється в такий спосіб:

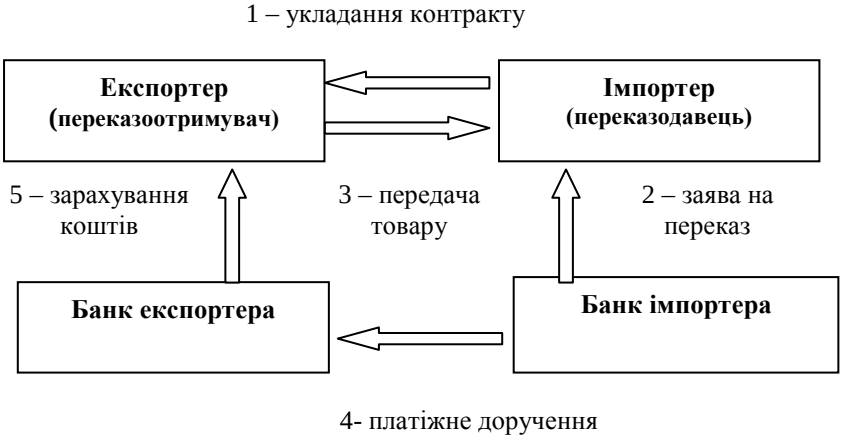

Рисунок 5.23. Схема документообігу під час розрахунків із застосуванням банківського переказу

Процедура переказу наступна: переказ коштів за банківським міжнародним переказом з доручення переказодавця здійснюється на підставі заяви на переказ.

У цьому документі переказодавець повинен зазначити : суму переказу іноземної валюти; засіб виконання доручення (пошта або телеграф); повне і точне найменування переказоотримувача і його поштова адреса; повна і точна назва банку, клієнтом якого є переказоотримувач, номер його рахунку в цьому банку; мету і назву переказу; номер і дату контракту з іноземним партнером.

Разом із заявою переказодавець подає в банк копію контракту з іноземним партнером. Крім того, він указує на чий рахунок варто віднести банківську комісію, поштові або телеграфні витрати і номер рахунку, із якого вони повинні бути оплачені. Правильно оформлені заяви на переказ приймаються банком під розписку. На підставі даних заяви уповноважений банк складає телеграфне або платіжне доручення іноземному банку на переказ іноземної валюти.

Банківський переказ застосовують при розрахунках за імпортовані товари й отримані послуги, при перерахунках по раніше укладеним угодам або разові угоди. Ця форма використовується також при виплаті боргів по позиках і кредитах, при наданні авансів, врегулюванні рекламацій, оплаті арбітражних зборів, в оплату членських внесків у міжнародні організації, в оплату тратт і простих векселів, при поверненні зайво отриманих сум або іншого роду одноразових виплатах. Банківський переказ здійснюється за допомогою платіжних доручень, адресованих одним банком іншому.

Банки виконують доручення переказодавачів на переказ іноземної валюти за кордон в оплату:

-вартості імпортованих товарів, послуг,

-перерахунки по раніше укладених угодах або разові угоди,

-арбітражних зборів, штрафних санкцій і претензій, боргів по зовнішніх позиках і міжнародних кредитах,

-заборгованості, що утворилася в результаті перерахунків, членських внесків у міжнародні організації,

-відрядних витрат, авансових платежів, передбачених зовнішньоторговельними контрактами й ін.

Банківський переказ є найбільш поширеною формою безготівкових розрахунків, що зумовлено простотою його здійснення та короткими строками розрахунків. Але ці розрахунки регулюються вітчизняним законодавством і тому виникають суперечності при використанні даної форми розрахунків з іноземними партнерами.

Розрахунки по відкритому рахунку передбачають періодичні платежі імпортера експортеру після одержання товару, тобто полягає у веденні партнерами один для одного відкритих рахунків, на яких обліковуються суми поточної заборгованості.

Ця форма розрахунків має декілька особливостей: по-перше, вона передбачає ведення контрагентами великого обсягу роботи з обліку продажу; по-друге, товаророзпорядчі документи надходять до імпортера прямо, минаючи банк, у зв'язку з чим весь контроль за своєчасністю платежів покладається на плечі учасників угоди, передусім експортера; по-третє, рух товарів випереджає рух валютних коштів.

Платіж на відкритий рахунок - найризикованіша для експортера форма розрахунків, оскільки в нього немає ніяких гарантій, що покупець врегулює свою заборгованість в обумовлений строк. Невелике зниження ризику несплати для постачальника при використанні відкритого рахунку можливе, якщо контрагенти поперемінно виступають в ролі продавця і покупця, і невиконання зобов'язань одним з них може викликати аналогічні дії другого. Практика свідчить, що для досягнення більшої надійності платежу за відкритим рахунком експортери наполягають на виставленні на свою користь платіжних гарантій першокласних банків. У зв'язку з цим така форма розрахунків використовується дуже рідко при односторонніх поставках і частіше – при двосторонніх. Такі розрахунки найбільш вигідні для покупця.

5.5. Операції банків з платіжними картками

Одним з розповсюджених електронний платіжних засобів на сьогодні є платіжні картки.

Операції з банківськими платіжними картками є відносно новим напрямком банківського бізнесу, який, з одного боку, розширює спектр послуг банку, задовольняючи тим самим зростаючі потреби клієнтів, з іншого боку є потужним джерелом ресурсів як в іноземній, так і в національній валютах[21].

Приєднання України до давно відомих механізмів електронних платежів має певну конкретну мету - залучити до банківської сфери готівкові кошти. Український ринок пластикових карток у даний час знаходиться в стадії швидкого та стійкого зросту. Цей факт відзначають як вітчизняні, так і міжнародні фахівці. Дана обставина обумовлюється тим, що споживачі зазначеного банківського продукту стали сприймати його не як розкіш, а як доступне і, головне зручний засіб розрахунку, а також інструмент керування своїм капіталом. Тому велика кількість банківських і небанківських інститутів намагаються проникнути на цей ринок. Така конкуренція змушує банки шукати нові шляхи для залучення клієнтів.

Операції з картками у більшості країн регулюються спеціальним законодавством. Так, у Великобританії, наприклад, головним законом, який регулює умови карткових угод, є Закон

«Про споживчий кредит» 1974 року, який визначає права та обов'язки учасників карткових угод. У США карткові операції регулюються законами, які прийняті в 1968-1978 роках.

Нормативно-законодавча база в Україні, яка регламентує діяльність банків із платіжними картками, розроблена в 2001р. і представлена Законами України «Про Національний банк України» [7, ст..40] , «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» [35] та інші.

Згідно із Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»:

платіжна картка - електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором[35].

Відповідно до ст.14 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» емісія електронних платіжних засобів у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій (крім банків, які здійснюють емісію електронних платіжних засобів для використання в межах цих банків). Порядок проведення емісії електронних платіжних засобів та здійснення операцій із їх використанням, у тому числі обмеження щодо порядку емісії та здійснення операцій із їх використанням, визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України. Електронний платіжний засіб має містити обов'язкові реквізити, які дають змогу ідентифікувати платіжну систему та емітента.

Користувачем електронного платіжного засобу може бути юридична або фізична особа. Електронний платіжний засіб, за допомогою якого можна ініціювати переказ з рахунка користувача, має дозволяти ідентифікувати користувача.

Банк та користувач укладають договір щодо порядку та умов використання електронного платіжного засобу. Банк перед укладенням договору зобов'язаний ознайомити користувача з умовами договору про використання електронного платіжного засобу (далі у цій статті - договір), ознайомити з тарифами на обслуговування електронного платіжного засобу та правилами користування електронним платіжним засобом. Банк зобов'язаний забезпечити викладення цієї інформації в доступній формі й розмістити її в доступному для користувача місці, а також надати на його вимогу в письмовій або електронній формі.

Банк зобов'язаний у спосіб, передбачений договором:

повідомляти користувача про здійснення операцій з використанням електронного платіжного засобу;

забезпечити користувачу можливість інформувати банк про втрату електронного платіжного засобу;

реєструвати та протягом строку, передбаченого законодавством для зберігання електронних документів,

зберігати інформацію, що підтверджує факт інформування банком користувача та користувачем банка.

Банківська картка - персоніфікована пластикова картка, що надає її власникові можливість безготівкової оплати товарів або послуг; а також одержання готівкових коштів у відділеннях банків та у банкоматах.

Порядок використання банківської пластикової картки регламентується взаємними зобов'язаннями власника пластикової картки і банку-емітента. Випускаються пластикові картки за загальними правилами асоціацій банків і компаній - так званих платіжних систем.

Найбільш відомі з них: міжнародні Visa, Mastercard, American Express, російські STB-Card, Union Card і «Золота корона».

В системі використання пластикових карток беруть участь:

держателі (власники) карток - це фізичні особи, які за договором з кредитно-фінансовою установою використовують її платіжну картку для оплати в безготівковій формі вартості товарів чи послуг, а також для отримання через банківські установи та банкомати готівкових кошті,

банк-емітент - установа банку, яка випускає в обіг платіжні картки;.

торговельні установи та заклади сфери послуг,

банк-еквайр - банк, у якому відкриті рахунки підприємств торгівлі та побутового обслуговування населення, що обслуговують держателів платіжних карток,

процесинговий центр - спеціалізований інформаційно-обчислювальний центр, який виконує збирання, обробку, зберігання та передачу кредитно-фінансовим установам інформації про необхідність переказу з рахунків осіб-держателів платіжних карток грошових коштів за одержані товари і послуги та інші карткові операції на рахунки осіб, що їх надають.

В банківській практиці використовуються наступні типи карток (рис.5.24).

За способом використання пластикові банківські картки поділяються:

Корпоративні картки – картки, що видаються юридичними особами (організації, фірмі) на певну суму для проведення розрахунків за куплені товари чи надані послуги. На основі цієї картки та корпоративного карткового рахунку можуть відкриватись індивідуальні картки та персональні рахунки керівникам чи відповідальним співробітникам. Відповідальність перед банком по корпоративному рахунку несе організація, а не окремі власники корпоративних карток.

Отримання готівки по картці підзвітної особи можливе в межах сум, занесених на картку (для забезпечення оплати послуг на підприємствах, не обладнаних терміналами), а по картці управління рахунком - в межах сум, які визначаються банками-емітентами.

Індивідуальні картки призначені тільки фізичним особам.

У рамках класифікації карток на індивідуальні і корпоративні можна виділити в окремий вид **сімейні картки.** Вони видаються як індивідуальні тільки фізичним особам, але так само як і корпоративні окремі картки можна оформити на кожного члена сім'ї власника карткового рахунку. При цьому для кредитних карток членів сім'ї зазвичай встановлюється ліміт використання грошей.

За функціональним призначенням картки поділяються на електронний гаманець, дебетні та кредитні.

Рисунок 5.24. Класифікація пластикових карток

Електронний гаманець можна вважати передплаченою карткою багатоцільового призначення, що має використовуватись перш за все для масових дрібних платежів.

Можливі два основних варіанта електронного гаманця:

- персоналізований (індивідуальний) електронний гаманець;

- анонімний електронний гаманець.

Відмінність між ними в тому, що перший пов`язаний з індивідуальними даними користувача картки, наприклад з номером поточного рахунку, прізвищем, номером договору з банком або другими індивідуальними даними, а другий таких даних не вміщає.

Оскільки емітентом електронного гаманця є банк, то гроші клієнта заносяться на узагальнений рахунок гаманців чи то банка-емітента, чи розрахункового банка, який може в крайньому випадку об`єднати всі банки, що беруть участь в системі. Гроші, інформація про які міститься в електронний гаманець, втрачають у банку-емітенті свою належність конкретному власнику. Це дозволяє процесинговому центру формувати з окремих платіжних транзакцій єдиний дебетовий платіжний документ по кожному банку-емітенту. Але загальна база унікальних номерів електронних гаманців ведеться і в процесинговому центрі, і в банку.

Видача персоналізованого (індивідуального) електронного гаманця відбувається у банку-емітенті або його філії при заключенні індивідуального договору з банком на обслуговування клієнта, первісний ПІН-код заноситься банком по спеціальній процедурі, переказується клієнту при підписанні договору і може бути змінений клієнтом в ході процедури отримання гаманця.

Видача анонімного електронного гаманця дещо відрізняться від описаної вище процедури:

клієнт не заключає індивідуальний договір з банком, він тільки погоджується з правилами користування цим інструментом;

банк-емітент заздалегідь готує електронний гаманець з нульовим балансом і первісним ПІН-кодом;

клієнт може придбати анонімний гаманець у банка-емітента або у агентів банка.

Процедури платежу за товари та послуги за допомогою індивідуального та анонімного гаманця не відрізняються.

Дебетні картки – дозволяють витрачати лише кошти в межах дебетового залишку. Дебетна картка, є також як і

електронний гаманець, передплаченою карткою багатоцільового призначення, тому наведений вище опис індивідуального електронного гаманця у значній мірі відноситься і до неї.

Основні відмінності дебетної картки від електронного гаманця містяться у наступному:

- кожна дебетна картка має свій рахунок в банкові-емітентові, на якому відображаються всі операції, котрі здійснюються за допомогою дебетової картки (на відміну від узагальненого рахунку гаманців);

- дебетна картка розрахована на платежі середніми та великими сумами, тому частина платежів (великими сумами) може здійснюватись в режимі on-line. Це не виключає можливості використання картки для платежів дрібними сумами;

- по залишкам рахунків, як правило, нараховуються відсотки.

До недоліків слід віднести більш високу вартість однієї транзакції.

Оскільки емітентом дебетної картки є банк, то при емісії гроші клієнта заносяться на рахунок картки клієнта в банкові-емітентові. Розміщені на цей рахунок гроші зберігають в банкові-емітентові свою належність конкретному власнику (картка містить індивідуальні дані користувача).

Завантаження дебетної картки, як правило, здійснюється банком-емітентом. Верхній ліміт завантаження може бути необмеженим, однак можливе додаткове обмеження банком-емітентом індивідуально для кожного клієнта (визначаються при видачі картки). Розмір мінімальної величини завантаження не лімітований (баланс картки після персоналізації дорівнює нулю).

Кредитні картки - дають можливість витрачати кошти банку (які підлягають поверненню на умовах кредиту) у межах встановленого банком кредитного ліміту. Кредитна картка пов‘язана з поточним рахунком фізичної особи в банку, з рахунком за кредитною лінією та з індивідуальними даними користувача (прізвищем і т.д.). Емітентом картки є банк, але гроші, управління якими може забезпечити картка через поточний та кредитний рахунок клієнта, зберігають в банку свою належність конкретному власнику. Це вимушує процесинговий центр формувати роз`єднані дебетові платіжні документи по кожній операції з карткою і направляти їх банку-емітенту.

Загальна база унікальних номерів кредитних карток ведеться як в процесинговому центрі так і в банку-емітенті.

Первісний ПІН-код заноситься банком по спеціальній процедурі і переказується клієнту при підписанні договору (PIN, Personal identification number, індивідуальний номер або код, що надається банком-емітентом клієнту для його ідентифікації при використанні картки в банківському автоматі або торговому терміналі).

Процедура платежу за товари та послуги за допомогою кредитної картки відбувається на платіжному терміналі з пред`явленням ПІН-коду в режимі on-line (он-лайн-операційний режим, при якому термінали (або банківські автомати) з`єднані з центральною комп`ютерною системою (процесиноговим центром) та мають доступ до бази даних для авторизації (дозволу емітента картки чи установи, діючої від його імені, визнати угоду діючою для торговця, банківського автомата), запиту та зміни файлів) до процесингового центру та (або) банку-емітенту і з перевіркою допустимого ліміту кредитування на спеціальному картковому рахунку клієнта; для малих сум може проводитися в режимі off-line (офф-лайн-операційний режим, при якому термінали (або банківські автомати) не з`єднані з центральним процесором системи на протязі тривалого чи короткого проміжку часу. Відповідні дії системи керуються параметрами чи вказівками, закладеними в термінал чи у допоміжній пристрій за рішенням банка-емітента картки. До інформації немає доступу в режимі реального часу, як наслідок, всі поточні діючі файли не можуть проглядатися в момент здійснення операції).

Отримання готівки за допомогою кредитної картки можна здійснити в банкові-емітентові, банкоматі чи любому іншому банкові, який є учасником національної платіжної системи. Ця операція аналогічна операції платежу. Ліміт отримуваної готівки обговорюється при укладанні договору з банком (разовий ліміт).

Розрахункова картка є карткою багатоцільового призначення, яка служить інструментом керування поточним рахунком. Від дебетної картки та електронного гаманця розрахункова картка відрізняється наступним:

- розрахункова картка не містить інформації про залишок поточного рахунку, тому всі платежі відбуваються в режимі on-line;

- після авторизації клієнта (визначення доступності грошей на рахунку) та підтвердження платоспроможності сума купівлі з поточного рахунку перераховується на тимчасовий рахунок (блокується) і не бере участь в наступних авторизаціях;

- розрахункова картка розрахована на платежі середніми та великими сумами, тому платежі здійснюються в режимі on-line; але це не виключає можливості використання картки для платежів дрібними сумами;

- на залишок рахунку нараховуються відсотки.

Видача розрахункової картки аналогічна процедурі видачі дебетної картки. Операції завантаження розрахункової картки фактично зводяться до розміщення клієнтом коштів на свій розрахунковий рахунок. Процедура платежу за товари та послуги за допомогою розрахункової картки відбувається на платіжному терміналі з пред`явленням ПІН-коду в режимі on-line до процесингового центра та (або) банка-емітента для будь-яких сум.

Зверніть увагу: деякі банки пропонують по своїх кредитних картках пільговий час оплати заборгованості - грейс-період. Якщо витрати з оплати товарів і послуг, зроблені протягом місяця, клієнт відшкодовує банку в обумовлений у договорі термін, то нарахування відсотків за користування кредитом по картці не проводиться.

При виборі пластикової картки варто врахувати кількість і розташування банкоматів, а також розмір відсотка, що стягується за отримання готівки в іншому банку або іншій філії свого банку. У випадку ж із кредитною карткою особливо важливе співвідношення: вартість річного обслуговування / встановлений ліміт / відсотки по кредитах.

Прийняття картки до оплати і видача готівки по ній здійснюється підприємствами торгівлі (сервісу) і банками, які є членами платіжної системи, що обслуговує картки.

Отже, пластикова карта — пластина стандартних розмірів (54х86х0,76мм), виготовлена із спеціальної, стійкої до механічних і термічних дій пластмаси, що розрізняються по своєму призначенню, функціональним і технічним характеристикам.

Основна функція пластикової картки - забезпечення ідентифікації особи, що її використовує як суб’єкта платіжної

системи. Для цього на пластикову картку наносяться логотипи банка-емітента і платіжної системи, що обслуговує картку, ім'я власника картки, номер його рахунку, строк дії картки. Крім цього на картці може бути присутня фотокартка власника і його підпис. Алфавітно-цифрові дані - ім'я, номер рахунку і інші - можуть бути ембоссовані, тобто нанесені рельєфним шрифтом.

Питання для самоконтролю

1.Охарактеризуйте основні законодавчо-нормативні акти, які регламентують організацію безготівкових розрахунків в Україні. Чи є розбіжності в цих документах?

2. Наведіть принципи організації безготівкових розрахунків та вимоги щодо оформлення розрахункових документів.

3. Дайте визначення міжбанківським розрахункам. Що покладено в основу таких розрахунків, як оформляються кореспондентські відносини? Чим кореспондентський рахунок відрізняється від поточного рахунка суб'єкта господарювання?

4.Охарактеризуйте основні види рахунків, які мають право відкривати клієнти банку. В чому полягає їх принципова різниця? На підставі яких документів здійснюється їх відкриття? В яких випадках банк відмовляє у відкритті рахунку юридичній або фізичній особі?

5. Дайте характеристику видам безготівкових розрахунків (за сферами використання, за місцем та способом проведення, за економічним змістом та ступенем забезпечення).

6. Які види документів застосовуються в Україні при оформленні безготівкових розрахунків? Чим принципово відрізняються фінансові документи від комерційних? Які основні реквізити присутні на всіх фінансових розрахункових документах?

7.Охарактеризуйте документообіг при розрахунках із застосуванням платіжних доручень, платіжних вимог-доручень, платіжних вимог, чеків, банківських переказів та акредитивів. Які суб'єкти приймають в них участь і що є визначальним при виборі інструмента розрахунків?

8. За яких умов або обставин застосовують та або інша форма розрахунків та спосіб платежу? Для кого із партнерів

угоди авансові перерахування, відтермінування платежу та залік взаємних вимог (взаємної заборгованості) – найбажаніша форма розрахунків?

9. Охарактеризуйте нормативну базу та правила щодо організації міжнародних розрахунків. На підставі яких документів здійснюються міжнародні розрахунки? Чи є принципова різниця в організації безготівкових розрахунків через кореспондентські рахунки з банками-резидентами та банками-нерезидентами?

10. Наведіть основні форми міжнародних банківських розрахунків в Україні. В чому полягає їх особливість та принципова відмінність від внутрішьонаціональних розрахунків? Охарактеризуйте інкасову та акредитивну форми. Порівняйте види акредитивів та організацію розрахунків акредитивами (документообіг) на національному та міжнародному рівні. Чи є відмінності, і якщо є – то з чим вони пов'язані?

Рекомендована література

Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: затверджена постановою Правління Національного банку України від 29.03.2004р. № 22 [62]

Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: затверджена постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003р.[63]

Про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях: положення, затверджене постановою Правління Національного банку України 26.03.1998р. № 118.[69]

Міжнародні розрахунки та валютні операції: навч. посіб. / Б.С. Івасів, Л.М. Прийдун, В.Я. Рудан. — Тернопіль: Вектор, 2013. —572 с.

Амеліна І В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 256 с.

РОЗДІЛ 6. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ КРЕДИТНОГО ХАРАКТЕРУ

6.1. Класифікація видів кредитів, кредитних операцій і послуг кредитного характеру банку

Загальна інформація про кредитні операції банку подана в п.3.2 і наочно представлена на рис.3.6, про послуги кредитного характеру – в п.3.3 даного навчального посібника. Матеріали даного розділу дозволять значно розширити знання, ознайомитись із видами кредитних операцій та специфікою їх здійснення.

Одним із основних видів банківського бізнесу, що надає банку найбільшу частину швидких доходів, є кредитні операції. Надані кредити становлять основну частку в банківських активах, а процентні доходи і витрати на формування резервів під кредити є вагомими чинниками прибутковості банку.

Економічна наука довела, а господарська практика підтвердила, що кредитні операції є універсальним інструментом розподілу й перерозподілу національного доходу, фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, вирівнювання рівнів рентабельності підприємств на основі переливання капіталів, що сприяє прогресивним структурним зрушенням у народному господарстві. Від того, наскільки добре банк реалізує свої кредитні функції в багатьох випадках залежить економічне становище регіонів, які вони обслуговують, оскільки банкінські кредити сприяють появі нових підприємств, збільшенню кількості робочих місць, забезпеченню їх економічної працездатності. [74].

Кредитні операції зумовлюють перетворення непрацюючих грошових фондів у працюючі, здійснюють стимулювання процесів виробництва, обігу і споживання. Одержувачами грошових фондів у процесі здійснення позикових активних операцій є юридичні і фізичні особи, а також банки з метою підтримки ліквідності. Кредитні операції банку

формуються в кредитний портфель, який показує залишки всіх наданих кредитів фізичним та юридичним особам[74].

Основу кредитних операцій становлять кредити.

Динаміка розміру активів та наданих кредитів банками України в 2011-2016рр. представлена в табл.6.1.

Таблиця 6.1

Розмір активів та наданих кредитів банками України в 2011-2016рр. , млн.грн.

Період	**Станом на 01.01.**				
	2011р.	**2012р.**	**2013р.**	**2014р.**	**2015р.**
Активи банків	942 088	1054280	1127192	1278095	1316852
Кредити надані	755 030	825 320	815327	911402	1006358
Питома вага, %	80,1	78,3	72,3	71,3	76,4
Період	**01.01. 2016р.**	**01.04. 2016**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р.**	**01.01. 2017р.**
1.Активи банків	1254385	1299063	1260617	1275943	1263359
2.Кредити, надані клієнтам	1009768	1032872	960767	995304	1005923
Питома вага, %	80,5	80,0	76,2	77,9	79,7
3.Кредити, надані суб'єктам господарювання	830632	856388	798330	832773	847092
Питома вага до кредитів,%	82,3	82,9	83,0	83,7	84,2
3.1. в ін. валюті	492257	522712	471283	469941	436851
3.2. в нац.валюті	338375	333677	327047	362832	410241
4.Кредити, надані фізичним особам	175711	173401	159882	160793	157385
Питома вага до кредитів,%	21,1	20,2	20,1	19,3	18,5
4.1. в ін. валюті	96895	95542	85715	85389	83006
4.2. в нац. валюті	78817	77859	74167	75404	74378

Джерело: розрахунки за даними офіційного сайту НБУ[11]

Як свідчать наведені статистичні дані, у структурі активних операцій традиційно найбільша питома вагу припадає на кредитні операції, а в структурі наданих кредитів – кредити суб'єктам господарювання. Позикові операції – один з найефективніших, тобто прибуткових способів розміщення ресурсів банку. Це пов'язано з об'єктивною властивістю капіталу спрямовуватися у сфери, де найвища норма прибутку.

Для з'ясування суті поняття «кредит», «кредитні операції», «послуги кредитного характеру» необхідно розглянути наявні трактування цих категорій, а також визначити їх відмінність.

Підвалини правових віносин між кредиторами та позичальниками регламентує низка актів, зокрема, «Закон про банки і банківську діяльність» [3], Господарський кодекс Україн [36], Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] тощо(табл.6.2).

В законодавчіх актах відсутнє чітке розмежування щодо трактування понять «кредит» та «кредитна операція» (табл.6.2), тобто кредит та кредитна операція розглядаються як тотожні. Поняття ж «послуги кредитного характеру» не визначено в жодному з нормативних документів. Тільки в ст. 47 Закону «Про банки і банківську діяльність» [3] серед інших банківських послуг наводяться «послуги з розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик», які за природою належать до послуг кредитного характеру».

Розглянемо ці категорії більш докладно.

З загальноекономічної теорії відомо, що однією з прогресивних форм кредиту є банківський кредит. Його можна розглядати у вузькому та широкому розумінням.

У широкому розумінні банківський кредит являє собою форму руху позичкового капіталу, в якій посередником виступає банк. Тобто банк може виступати як у ролі кредитора (здійснення активних операцій), так і в ролі позичальника (здійснення пасивних операцій). Даний підхід закладено в «Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України» [51].

Таблиця 6.2

Трактування понять «кредит», «кредитна операція», «послуга кредитного характеру»

Нормативний документ	**Трактування поняття «кредит»**
Закон України «Про банки і банківську діяльність» [3]	Кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми
	Трактування поняття «кредитна операція»
Ст..345 Господарського кодексу України [36]	Кредитна операція – це розміщення банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян
Ст.49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3]	Кредитна операція – це розміщення залучених у вклади або депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик
Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37].	Кредина операція – це вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів таким шляхом: надання їх у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів; надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів; розміщення депозитів; проведення факторингових операцій та операцій фінансового лізингу; видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій зворотного репо; будь-якого продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу); розстрочення платежу за продані банком активи
	Опосередковано надане трактування терміну «послуга кредитного характеру»
Ст.47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3]	В переліку банівських послуг наводиться: розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик

Глава 2 вищезазначеної інструкції регламентує бухгалтерський облік наданих кредитів, а глава 5 – отриманих кредитів. Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] прямо вказує на можливість розміщення строкових вкладів в інших банках (тобто пасивного кредитування) та приналежність кредитів до активних операцій.

У вузькому розумінні банківський кредит – це форма руху позичкового капіталу між банком як кредитором та іншими економічними суб'єктами як позичальниками. Даний підхід використано в Законі України «Про банки і банківську діяльність»[3], а також Положенням НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37].

Теорія та практика банківської діяльності виробила значну кількість класифікацій форм та традиційних видів банківських кредитів, з якими можна ознайомитись у наявних підручниках[1, 9, 14, 17, 21,22,30,40, 59] та джерелах Інтернету. Більш прикладний характер носить класифікація, побудована на основі нормативно-правових документів НБУ.

До основних документів, що містять інформацію щодо видів банківських кредитів, відносяться Господарський кодекс України [36], Закон України «Про банки і банківську діяльність»[3], Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37].

Відповідно до Господарського кодексу України [36] кредити, які надаються банками, розрізняються за (табл.6.3):

-строками користування (короткострокові – до одного року, середньострокові – до трьох років, довгострокові – понад три роки). «Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України» [51] уточнює, що короткостроковий кредит – наданий або отриманий кредит на строк, що не перевищує один рік, довгострокові кредити – надані або отримані кредити на строк більше ніж один рік; прострочена заборгованість – заборгованість, яка не погашена в строк, установлений договором;

Таблиця 6.3

Види кредитів, встановлені чинними законодавчо-нормативними актами [36, 37, 51, 76]

Критерії класифікації	**Види кредитів**
За строками користування [36]	Короткострокові [51] Довгострокові [51]
За способом забезпечення [36]	Забезпечені гарантією [76] Забезпечені поручительством [76] Забезпечені страхуванням [76] Забезпечені заставою [76]
За ступенем ризику [36]	Відповідно до встановленого класу боржника/контрагента [37]
За методами надання [36]	Надані у разовому порядку Надані за відкритою кредитною лінією
За строками погашення [36]	Водночас із процентами З регресією платежів Після закінчення обумовленого строку
За котрагентами [37]	Підприємства та організації, які відповідно до вимог законодавства України віднесені до категорії великих, середніх та малих підприємств [37] Групи пов'язаних контрагентів [37] Групи під спільним контролем [37] Бюджетні установи [37] Фізичні особи [37] Банки [37] Об'єднанням співвласників багатоквартирних будинків [37]
За групами балансових рахунків [37, стаття 40]	- строкові вклади (депозити), що розміщені в інших банках такредити, що надані іншим банкам [37] - кредити, що надані за операціями репо суб'єктам господарювання [3,37] - кредити, що надані за врахованими векселями суб'єктам господар./фізичним особам [3,37] - кредити в поточну діяльність, що надані суб'єктам господарювання/ фізичним особам [37] - кредити, що надані органам державної влади; [37] - кредити, що надані органам місцевого самоврядування [37] - фінансовий лізинг що наданий суб'єктам господарювання/фізичним особам [3,37] -іпотечні кредити, що надані фізичним особам, органам державної влади та місцевого самоврядування суб'єктам господарювання [37] - кредити юридичним обосам під інвестиційний проект [37] - факторинг [3]

- способом забезпечення;
- ступенем ризику;
- методами надання;
- строками погашення;
- іншими умовами надання, користування або погашення.

Положенням НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] встановлені наступні боржники/контрагенти за кредитними операціями:

1) підприємства та організації, які відповідно до вимог законодавства України віднесені до категорії великих, середніх та малих підприємств; **групи пов'язаних контрагентів** - два або більше контрагентів - юридичних осіб, визначені як такі, що несуть спільний економічний ризик**; групи юридичних осіб під спільним контролем** - дві або більше юридичні особи, що перебувають під спільним контролем, до яких застосовуються вимоги щодо складання консолідованої/комбінованої фінансової звітності згідно з вимогами Міжнародних стандартів фінансової звітності;

2) бюджетні установи - органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

3) фізичні особи, у тому числі фізичні особи - суб'єкти господарювання;

4) банки;

5) об'єднанням співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ).

Відповідно до ст.40 Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] банк визначає кредитний ризик за кредитами, наданими юридичним особам а фізичним особам, які обліковуються за балансовими рахунками (див.табл.6.3).

Із суттю на механізмом надання основних видів кредитів можна ознайомитись в наступних параграфах навчального посібника.

Під **банківськими кредитними операціями в фахових джерелах розуміються дії банку на підставі ліцензії Національного банку України, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, об'єктом яких є фінансові активи**[75]. Крім того, **кредитні операції**

трактуються як вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів шляхом їх надання в тимчасове користування, прийняттям зобов'язання придбати право вимоги боргу або прийняттям зобов'язань про надання коштів (гарантії, поручительства, авалю) за настання умов, передбачених кредитною угодою [74].

Виходячи з вищезазначеного можна говорити про активні та пасивні кредитні операції банків.

Поняття «кредитна операція» є ширшим, ніж поняття «кредит», а поняття «послуга кредитного характеру» - ширше, ніж «кредитна операція» .

Зверніть увагу: між кредитними операціями та послугами кредитного характеру існує тісний зв'язок: послуги кредитного характеру супроводжують та оптимізують кредитні операції (рис.6.1).

До основних принципових відмінностей між кредитними операціями та послугами кредитного характеру можна віднести наступні:

- кредитні операції збільшують банківські вимоги чи банківські зобов'язання, в той час, як кредитним послугам це не притаманно;
- для надання послуг кредитного характеру банку не потрібні додаткові ресурси;
- послуги кредитного характеру на відміну від кредитних операцій слабо посилюють банківські ризики;
- за послугами кредитного характеру не передбачається формування нових резервів, оскільки, на відміну від кредитних операцій, вони не пов'язані з переміщенням грошей;
- послуги мають універсальний характер, оскільки супроводжують як активні, так і пасивні кредитні операці;
- обсяги кредитної операцій підлягають обліку, а обсяги послуг – не підлягають;
- послуга надаються на підставі окремих, не кредитних, договорів, наприклад, в договорі на розрахунково-касове обслуговування, може бути передбачена послуга ведення кредитного рахунку;
- плата за кредитними операціями встановлюється у вигляді процентів, а плата за послуги встановлюється у формі

комісійної винагороди, тарифу (наприклад, за перерахування кредитних коштів), у відсотках.

Рисунок 6.1. Взаємозв'язок та основні принципові відмінності між кредитними операціями та послугами кредитного характеру

Кредити, кредитні операції та послуги кредитного характеру надзвичайно різноманітні.

Важливе практичне та теоретичне значення має класифікація банківських кредитних операцій та послуг

кредитного характеру, яка сприяє розумінню діяльності банківських установ.

В фаховій та навчальній літературі можна зустріти поодинокі класифікації банківських операцій (*на плутайте з класифікаціями банківських кредитів)* та послуг кредитного характеру. Надійним джерелом, на базі якого можна ознайомитись із видами кредитних операцій та послуг кредитного характеру, дозволеними банкам України, є нормативно-законодавча база.

Чинна нормативно-законодавча база не орієнтована на регламентацію видів кредитних операцій, як це було раніше, а більше сконцентрована на банківській діяльності.

До кредитних операцій, згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»[3] відносяться (рис.6.2):

1) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;

2) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

3) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);

4) лізинг.

Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] дещо розширює і деталізує перелік кредитних операцій:

1) надання коштів у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів;

2) надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів;

3) розміщення депозитів;

4) проведення факторингових операцій;

5). проведення операцій фінансового лізингу;

6) видача кредитів у формі врахування векселів,

7) видача кредитів у формі операцій зворотного репо;

8) продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу);

9) розстрочення платежу за продані банком активи;
10) іпотечне кредитування;
11) операції з кредитування під інвестиційний проект.

* - Закон України «Про банки і банківську діяльність»
** - Положенням НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»
*** - «Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України»

Рисунок 6.2. Законодавчо встановлені види кредитних операцій (побудовано на основі [3; 37; 51])

Про деякі з операцій, зокрема, операції репо, мова вже йшла у попередніх метріалах. Коротко зупинемось на активних та пасивних кредитних операціях, розгляду інших видів кредитних операцій буде присвячено матеріали в наступних параграфах навчального посібника.

В залежності від відображення в балансі (ролі банку в процесі кредитування) кредитні операції поділяються на дві групи:

активні кредитні операції (згідно з гл. 2 «Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України»[51] - надані кредити) **– це операції, пов'язані із розміщенням залучених банком коштів дії, за яких банк виступає в особі кредитора, видаючи позики: - кредитні операції з клієнтами банку, кредитні операції з іншими банками, розміщені депозити в інших банках. Активні кредитні операції забезпечують прибуток і їм притаманний високий ступень ризику;**

пасивні кредитні операції (згідно з гл.5 «Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України» [51] - отримані кредити) **– це дії, за яких банк виступає в ролі позичальника (дебітора), залучаючи гроші від клієнтів і інших банків – операції із отримання міжбанківських кредитів, операції з випуску цінних паперів для збільшення власного капіталу та формування ресурсів для активних операцій, операції з рефінансування, операції репо.** Пасивні кредитні операції забезпечують поточну ліквідність банку.

Розглянемо види послуг кредитного характеру. Для цього використаємо класифікацію банківських послуг, наведену на рис.3.9, адаптовану до послуг кредитного характеру (рис.6.3).

Послуги кредитного характеру можна класифікувати за наступними критеріями:

залежно від руху грошей розрізняють а) послуги, пов'язані з рухом грошей (наприклад, за договором на розрахунково-касове обслуговування, відкриття кредитної лінії, закриття овердрафту, автоматичне погашення кредитних відсотків із поточного рахунка тощо);

Рисунок 6.3. Укрупнена класифікаційна характеристика послуг кредитного характеру

б) та чисті послуги (консультаційні – консультації з питань щодо вибору виду фінансування, визначення кредитоспроможності, графіку погашення заборгованості та методу нарахування відсотків, оформлення забезпечення тощо);

залежно від суб'єктів кредитування: послуги юридичним особам та послуги фізичним особам;

залежно від характеру договорів, якимим оформляться послуги розрізняють послуги юридичного характеру, що оформляються договором доручення і договором комісії; послуги юридично-фактичного характеру, що оформляються договором на послуги, що супроводжують лізингові і факторингові операції, а також розрахунки акредитивами, гарантійні послуги тощо.

6.2. Організація кредитного процесу

Кредитні операції банку–найбільш ризиковані, тому вони підлягають глибокому та частому контролю як під час надання кредитів, так і під час їх моніторингу.

При здійсненні кредитування банк виходить із необхідності забезпечення поєднання інтересів банку, його акціонерів та клієнтів. Політика банку у сфері кредитування визначається Спостережною Радою, Правлінням банку, Комітетом управління активами та пасивами та Кредитним комітетом банку в межах їх повноважень, у тому числі шляхом:

- встановлення планових обсягів і структури кредитних ресурсів та кредитних вкладень;
- визначення пріоритетних напрямів кредитних вкладень з урахуванням існуючих ризиків;
- затвердження методики оцінки фінансового стану позичальника тощо. Спостережна Рада та Правління банку забезпечує впровадження кредитної політики банку.

Для подальшого формування довгострокової кредитно-інвестиційної політики банку та внесення необхідних коригувань, які враховують суттєві зміни в політично-економічній сфері та інших факторах зовнішнього для банка середовища, банком проводяться регулярні маркетингові дослідження та аналіз основних ризиків з метою визначення

найбільш прибуткових напрямів вкладення кредитних коштів банку у відповідні галузі економіки та види бізнесу.

Кредитний комітет банку координує роботу банку, щодо проведення кредитних операцій. Пріоритетні напрямки і завдання з питань кредитування визначаються Кредитним комітетом банку, у разі необхідності затверджуються Спостережною Радою та доводяться до структурних підрозділів банку.

Слід зазначити, що протягом 1995-початку 2004рр. діяло положення НБУ № 246 «Про кредитування», яке визначало правові основи надання, використання і повернення кредитів та врегульовувало взаємовідносин між суб'єктами, що виникають у процесі кредитування. Але 15.03.2004р. воно втратило чинність. В теперішній час основна увага регулятора сконцентрована не стільки на механізмі надання кредитів, скільки на механізмі мінімізації кредитних ризиків.

Нині регламентує механізм проведення кредитних операцій в загальних рисах - Господарський кодекс України[36], більш деталізовано - Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37], згідно з яким банк *самостійно розробляє внутрішньобанківське положення щодо кредитування клієнтів та внутрішньобанківське положення щодо визначення розміру кредитного ризику.*

В положенні НБУ[37] зазначається, що **внутрішньобанківські положення щодо визначення розміру кредитного ризику** за активними банківськими операціями мають передбачати, зокрема:

1) порядок проведення активних банківських операцій, у тому числі порядок прийняття рішення та проведення реструктуризації кредитів;

2) порядок включення/виключення фінансових активів до/з групи фінансових активів;

3) порядок накопичення, документування та систематичного оновлення інформації про своєчасність сплати боргу боржником/контрагентом;

4) окремі методики оцінки фінансового стану та визначення класу (у тому числі опис переліку основних джерел інформації та даних, що використовуються) боржника/контрагента, в тому

числі який є учасником групи юридичних осіб під спільним контролем/групи пов'язаних контрагентів;

5) окремі порядки формування, статистичного підтвердження та документування власного досвіду банку щодо:

коефіцієнтів PD (імовірності дефолту) та LGD (втрати в разі дефолту) за групами фінансових активів;

дефолтів боржників/контрагентів та втрат за активами;

ризиків, на які наражається боржник/контрагент унаслідок участі в групі юридичних осіб під спільним контролем/групі пов'язаних контрагентів;

6) методику визначення значень коефіцієнтів PD та LGD в межах встановлених діапазонів значень згідно з вимогами положення[37];

7) порядок визнання/припинення визнання банком дефолту боржника/контрагента;

8) окремі порядки розрахунку розміру кредитного ризику

9) порядки та процедури щодо роботи банку із заставою

10) порядок здійснення контролю за правильністю розрахунку розміру кредитного ризику за активами/наданими фінансовими зобов'язаннями;

11) порядок формування та ведення кредитної документації.

Організаційно, як правило, передбачається наступний розподіл обов’язків між структурними підрозділами банку:

- розробка Кредитної політики банку, внутрішньої нормативної та методичної бази банку – Кредитний комітет, Правління банку, інші служби в межах своїх компетенцій;

- збір та обробка документації – кредитний підрозділ;

- контроль формування спецрезервів –бухгалтерія або бек-офіс;

- контроль роботи з проблемними кредитами – кредитний підрозділ, служба безпеки банку;

- контроль дотримання лімітів кредитування – ризик-менеджмери.

Кредитування суб’єктів господарювання в загальних рисах регламентується статтями 346 та 348 Господарського кодексу України [36], якими передбачено:

1. Для одержання банківського кредиту позичальник надає банкові встановлені банком документи.

2. Для зниження ступеня ризику банк надає кредит позичальникові за наявності гарантії платоспроможного суб'єкта господарювання чи поручительства іншого банку, під заставу належного позичальникові майна, під інші гарантії, прийняті у банківській практиці. З цією метою банк має право попередньо вивчити стан господарської діяльності позичальника, його платоспроможність та спрогнозувати ризик непогашення кредиту.

3. Кредити надаються банком під відсоток, ставка якого, як правило, не може бути нижчою від відсоткової ставки за кредитами, які бере сам банк, і відсоткової ставки, що виплачується ним по депозитах. Надання безвідсоткових кредитів забороняється, крім випадків, передбачених законом.

4. Банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством. . У разі якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору[36].

Більш детально механізм надання кредиту, документи, які супроводжують кредитну операцію та методичні підходи до оцінки фінансового стану (ймовірності дефолту) боржника подано в Положенні НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37].

Умовно процедуру надання кредиту можна розділити на три етапи (рис.6.4):

Етап 1. Надання в банк документації. НБУ висуває наступні **вимоги до кредитної документації боржника**[37]:

кредитна документація (справа) формується банком на паперових носіях і повинна містити такі дані, згруповані хронологічно за визначеними нижче розділами:

Розділ 1. Установчі та реєстраційні документи боржника, у тому числі: 1) установчі та реєстраційні документи (для юридичних осіб); 2) копії відповідних сторінок паспорта та довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (для фізичних осіб); 3) інформація щодо юридичної структури боржника/групи (для юридичних осіб) із

зазначенням часток володіння; інформація про менеджмент боржника (для юридичних осіб).

Рисунок 6.4. Укруплена хронологія кредитування (побудовано на основі [37])

Розділ 2. Документація про прийняття рішення щодо надання кредиту: 1) письмове клопотання (заява) боржника про надання кредиту; 2) бізнес-план, техніко-економічне обґрунтування потреби в кредиті на відповідні цілі, наявність впливу фактору сезонності або циклічності (для юридичних осіб); 3) інформація, надана боржником та документально підтверджена іншими банками, про борг боржника з визначенням основних умов договору про надання кредиту або наявність простроченої заборгованості; 4) інформація про стан виконання зобов'язань боржника перед банком за попередніми договорами, кредитну історію; 5) висновок уповноважених фахівців банку щодо оцінки кредитоспроможності боржника; 6) рішення колегіального органу/визначеної особи банку про можливість надання кредиту; 7) рішення колегіального органу щодо надання повноважень визначеній особі банку приймати рішення про можливість надання кредитів, унесення змін до діючих умов договору про надання кредиту; 8) договір про надання кредиту і додаткові договори до нього; 9) документи, що підтверджують повноваження особи підписувати договір про надання кредиту та додаткові договори до нього від імені боржника/контрагента банку.

Розділ 3. Документи щодо застави (у тому числі її моніторингу): 1) договори застави (іпотеки) та додаткові договори до них, гарантійні листи; 2) документи, що підтверджують повноваження особи підписувати договори застави (іпотеки) та додаткові договори до них від імені боржника/контрагента банку; юридична документація заставодавця/поручителя; 3) копії правовстановлюючих документів на майно (майнові права), що передається в забезпечення; 4) документи, що підтверджують ринкову вартість заставленого майна; 5) документи, що свідчать про наявність та якість збереження заставленого майна (акти, довідки, матеріали перевірок); 6) документи, що свідчать про обтяження майна та його державну реєстрацію відповідно до вимог законодавства України; 7) договори страхування заставленого майна та документи, що підтверджують сплату страхового платежу (за наявності).

Розділ 4. Документація щодо моніторингу, супроводження кредиту: 1) інформація про перевірку спрямування кредитних

коштів; 2) контракти та/або договори про купівлю-продаж (за наявності); 3) фінансова звітність та розшифрування даних форм № 2 (2-м, 2-мс) «Звіт про фінансові результати» (графа 2000) річної фінансової звітності боржника за останній звітний рік щодо структури доходів (для юридичних осіб); інформація про доходи (для фізичних осіб, клас яких визначається на підставі оцінки фінансового стану) боржника; фінансова та бюджетна звітність (для бюджетної установи); 4) інформація щодо руху коштів на поточних рахунках у банку та в інших банках щонайменше за останні шість повних місяців (надається за запитом); 5) підтвердні документи (виписки за балансовими та позабалансовими рахунками, платіжні доручення тощо), що свідчать про надання та погашення кредиту, наявні фінансові зобов'язання, оприбуткування заставленого майна тощо (надаються за запитом); 6) інформація щодо визначення та коригування класу боржника; 7) інформація про вжиті банком заходи для погашення боргу (документи, що засвідчують процедуру повернення або стягнення боргу), ведення претензійно-позовної роботи; 8) узагальнена інформація про кредит з дати його надання з урахуванням даних, передбачених у таблиці цього додатка.

Розділ 5. Інші документи.

Банк за кожним кредитом боржника формує кредитну документацію (справу) боржника відповідно до вимог, визначених цим Положенням[37].

Банк може розширити перелік даних про боржника, попередньо визначивши їх у внутрішньобанківському положенні.

Банк накопичує та зберігає ці дані в хронологічному порядку.

Кредитна історія боржника (узагальнена інформація про кредитну операцію) формується з часу укладення договору та оновлюється впродовж його дії в частині, що зазнала змін, протягом п'яти робочих днів із дня отримання банком інформації, яка є підставою для внесення таких змін (зміни умов здійснення кредитної операції, установчих та реєстраційних даних боржника, його фінансового стану тощо).

Етап 2. Банк визначає клас боржника на підставі оцінки його фінансового стану окремо для кожного клієнта за моделлю розрахунку інтегрального показника боржника[37].

Банк здійснює **визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника (оцінку фінансового стану боржника - юридичної особи)** шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника, який розраховує із застосуванням логістичної моделі за такою формулою:

$$Z = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_i x_i \quad (6.1)$$

де Z - інтегральний показник;

хі - показники, що визначаються на підставі фінансових коефіцієнтів, розрахованих за даними фінансової звітності боржника - юридичної особи, з урахуванням установлених Національним банком діапазонів для кожного фінансового показника;

βі - коефіцієнти логістичної моделі, що визначаються з урахуванням вагомості показників;

β0 - вільний член логістичної моделі, значення якого актуалізується Національним банком.

Величини хі, β0, βі щороку актуалізуються Національним банком на підставі даних фінансової звітності боржників - юридичних осіб. Банк для актуалізації логістичної моделі подає до Національного банку дані про класифікацію боржників - юридичних осіб, а також дані їх фінансової звітності, за формою та в строки, установлені Національним банком.

Банк розраховує інтегральний показник (Додаток Є) та визначає клас боржника-юридичної особи (Додаток Ж, Додаток З) з урахуванням пояснень щодо визначення моделі розрахунку інтегрального показника боржника - юридичної особи[37, Розділ IV, статті 50-61], виходячи з належності підприємства до великого, середнього або малого та виду його економічної діяльності.

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника-фізичної особи встановлено Розділом V Положення[37].

Банк із метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - фізичної особи, у тому числі тієї, яка є суб'єктом господарювання, здійснює оцінку його фінансового стану на підставі кількісних та якісних показників.

До кількісних показників, зокрема, належать:

1) сукупні чисті надходження (щомісячні сукупні надходження, зменшені на щомісячні сукупні витрати та зобов'язання;

2) накопичення на рахунках у банку (інформація надається боржником - фізичною особою за бажанням);

3) коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом (зокрема співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань боржника - фізичної особи; співвідношення обсягу боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування; співвідношення щомісячних витрат боржника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів тощо). Оптимальні значення цих коефіцієнтів банк установлює самостійно з урахуванням видів кредитів і залежно від форми їх надання, цільового призначення, строку користування, наявності забезпечення, способу сплати тощо).

Слід зазначити, що банк для розрахунку кількісних показників ураховує доходи, факт отримання яких протягом дії договору підтверджується достовірними документами, виданими третьою особою [довідка з місця роботи, довідка/декларація про доходи, виписка (довідка) банку з рахунку про рух коштів] або банком-кредитором, який є роботодавцем боржника - фізичної особи або здійснює обслуговування його рахунку.

Питома вага кількісних показників у загальній оцінці фінансового стану боржника - фізичної особи має становити не менше ніж 70 відсотків. Оптимальні значення кількісних показників, характеристики якісних показників, порядок їх урахування під час оцінки фінансового стану боржника - фізичної особи, а також спосіб (принцип) їх вбудовування до власної системи класифікації кредитних операцій визначаються банком у внутрішньобанківському положенні.

Серед якісних показників можна назвати:

1) загальний матеріальний стан клієнта (тобто наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу);

2) соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова репутація, сімейний стан тощо);

3) вік клієнта;

4) кредитна історія боржника, інформація щодо боржника, отримана з державних реєстрів тощо.

Банк оцінює якісні показники на підставі достовірних документів, у тому числі відповідних копій документів, засвідчених у встановленому законодавством порядку.

Банк визначає періодичність здійснення оцінки поточного фінансового стану боржника - фізичної особи самостійно з урахуванням стану обслуговування боргу, але не рідше ніж один раз на рік.

Банк визначає клас боржника - фізичної особи на підставі результатів оцінки його фінансового стану відповідно до наведених характеристик, у тому числі з урахуванням фактора своєчасності сплати боргу.

1) клас 1 - фінансовий стан високий: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 50 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника - фізичної особи за відповідний період;

2) клас 2 - фінансовий стан добрий: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 60 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника - фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 8 до 30 днів;

3) клас 3 - фінансовий стан задовільний: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 70 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника - фізичної особи за відповідний період; простежуються інші негативні тенденції (зміна місця роботи з погіршенням умов, зростання обсягу зобов'язань боржника - фізичної особи, що свідчить про підвищення ймовірності несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу); кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 31 до 60 днів;

4) клас 4 - фінансовий стан незадовільний: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) не перевищує 80 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника - фізичної особи за відповідний період; наявні негативні зміни щодо загального

матеріального стану клієнта та/або його соціальної стабільності; зростання обсягу зобов'язань боржника - фізичної особи свідчить про високу ймовірність несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 61 до 90 днів; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, є несуттєво нижчими, ніж їх оптимальні значення;

5) клас 5 - фінансовий стан критичний: сукупний розмір внесків боржника на погашення боргу (включаючи внески за кредитами інших банків) перевищує 80 відсотків обсягу сукупного чистого доходу боржника - фізичної особи за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить більше 90 днів; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, нижчі, ніж їх оптимальні значення.

Банк у разі наявності в боржника - фізичної особи характеристик, які відповідають різним класам, відносить такого боржника до нижчого класу.

Одним з принципів щодо визначення кредитного ризику за активами є **принцип застосування банком способів (методів) зниження кредитного ризику,** що об'єктивно забезпечують його мінімізацію[37]. Зокрема, щодо отриманого банком забезпечення є об'єктивні докази існування (наявності); доступності; оцінки ринкової вартості; страхування; контролю банком за належністю стану, схоронністю, вибуттям/заміною забезпечення; можливістю відчуження забезпечення на користь банку.

Вид забезпечення кредитної операції встановлюється відповідно до значень коефіцієнтів PD (коефіцієнт імовірності дефолту - компонент розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає ймовірність припинення виконання боржником/контрагентом своїх зобов'язань) та LGD (коефіцієнт втрати в разі дефолту - компонент розрахунку розміру кредитного ризику, що відображає рівень втрат (збитків) унаслідок дефолту боржника/контрагента), що відповідають вищим (гіршим) граничним значенням діапазону[37].

Забезпеченням вимог банку є: першочергове право банку на отримання грошових потоків/очікуваних грошових потоків

боржника, що генеруються/генеруватимуться внаслідок реалізації інвестиційного проекту, та набуття у власність активу/об'єкта, що створюється внаслідок реалізації інвестиційного проекту в разі невиконання/неналежного виконання боржником зобов'язань за кредитним договором; отримання банком у заставу активу/об'єкта, створеного внаслідок реалізації інвестиційного проекту (для консорціумного кредитування - пропорційно до частки участі банків - учасників консорціуму в інвестиційному проекті згідно з умовами договору про консорціумне кредитування).

Перелік прийнятного забезпечення та коефіцієнти ліквідності забезпечення наведені в Додатку К.

6.3. Види та специфіка проведення кредитних операцій в поточну діяльність

Найбільш значними за обсягами серед кредитних операцій, здійснюваних вітчизняними банками, є операції в поточну діяльність.

Кредити в поточну діяльність — це кредити, надані позичальникам на задоволення тимчасової потреби в коштах для придбання поточних активів у разі розриву між часом надходження коштів та здійснення витрат. Вони включають усі кредити, надані на купівлю сировини та інших виробничих запасів, на сезонні витрати та інші цілі.

Кредити в поточну діяльність включають овердрафт, кредити, надані за постійними кредитними лініями на купівлю сировини та інших виробничих запасів, на сезонні витрати або на рефінансування комерційного кредиту між підприємствами (врахування векселів, факторинг тощо) (рис.6.5).

Банківський кредит у грошовій формі в поточну діяльність – це кредит, який надають банки юридичним особам переважно для вирішення таких завдань, як збільшення основного та оборотного капіталу об’єктів господарювання або тимчасове нагромадження запасів товарно-матеріальних цінностей, готової продукції, товарів.

Рисунок 6.5. Класифікація видів кредитних операцій банку з розміщення залучених коштів (поточного кредитування) (побудовано на основі [3, 37, 77])

За категоріями позичальників всі кредитні операції поділяються на:

операції з юридичними особами (іншими банками, суб'єктами господарювання всіх форм власності та сфер діяльності, бюджетними установами;

операції з фізичними особами. Кредити за такими операціями називаються споживчими.

За термінами надання кредитні операції в поточну діяльність поділяються на которкострокові (разові кредити), онкольні – кредити до запитання та перманентні – кредитні лінії, овердрафти.

За формою погашення кредити класифікуються на такі, що здійснюється :

- однією сумою в кінці терміну дії кредитної угоди;

- рівними частинами (амортизаційний кредит) – повернення основного боргу здійснюється рівними (пропорційними) частинами по узгодженню сторін;

- непропорційними частинами – кредитні лінії, овердрафти.

За методом надання (способом та процедурою надання) розрізняють банківські кредити, які клієнти одержують одноразово, перманентно або гарантовано.

Одноразові кредити - це кредити, рішення про видачу яких приймається банком окремо за кожною позичкою на підставі заяви та інших документів клієнта.

Перманентні позички надаються банками у міру виникнення у клієнтів потреби в межах розміру відкритої кредитної лінії. Позички надаються шляхом безпосередньої оплати з позичкового рахунку розрахункових документів клієнта (доручень, чеків та інших) без погодження з банком розміру окремих позичок і документального їх оформлення.

Гарантовані кредити (резервні) – кредити, які видаються кредитором під гарантію третьої сторони. Сутність такої операції полягає в прийнятті банком зобов'язань у випадку необхідності видати клієнту позику певного розміру протягом обговореного строку (зазвичай кварталу, року). За способами погашення розрізняють позики, які погашаються: поступово, одночасним платежем по закінченні строку і у відповідності з особливими умовами, передбаченими в кредитному договорі[77].

6.3.1. Короткострокові разові кредити

Короткострокові разові кредити (кредити терміном до 1 року) **- це кредити, які надаються банками господарським органам на умовах терміновості, платності і повернення на певні потреби, як правило, для подолання тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва і обороту, не забезпечених надходженням власних коштів у відповідному періоді.**

До особливостей короткострокового кредитування належать:

-по-перше, об'єктом є поповнення оборотних коштів, цільове фінансування контрактів, кредитування розрахунків, споживчі потреби;

-по-друге, при проведенні кредитного аналізу основна увага приділяється аналізу суб'єкта кредитування, а не об'єкта, як при довгостроковому кредитуванні;

- по-третє, при проведенні кредитного моніторингу основна увага приділяється контролю за погашенням в першу чергу процентів, а потім - кредиту;

-по-четверте, покриття ризиків за операціями відбувається в основному за рахунок підвищених процентів.

Процес кредитування позичальників банками складається з ряду етапів, кожний з яких окремо забезпечує рішення визначених приватних задач, а в сукупності досягається головна мета - надійність позичкової операції та прибутковість для банку.

Деталізуємо **етапи банківського кредитування,** наведені на рис.6.4, практичними діями банків[77]:

І етап - розгляд заявки на одержання кредиту. Задля отримання кредиту в банку клієнту (боржнику) необхідно в першу чергу зібрати пакет документів згідно з переліком встановленим банком;

ІІ етап – відповідно до Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] передбачає визначення ймовірності дефолту клієнта та його класу (для юридичних осіб –до 9-го, для фізичних осіб – до 5-го класу). *Слід зазначити, що*

розрахунки здійснюються з використанням програмного забезпечення, розробленого банками і не займають багато часу.

ІІІ етап - підготовка до висновку кредитного договору. Цей етап називається структуризацією кредиту.

У процесі структуризації банк визначає такі параметри, як:

-вид кредиту;

-термін кредиту . Успіх кредитної операції в значній мірі залежить від правильно встановленого терміну кредитування. Якщо кредитним договором будуть передбачені дуже напружені строки, то позичальник може залишитися без капіталу, що безпосередньо призведе до спаду виробництва. Якщо будуть установлені дуже ліберальні терміни й умови погашення кредиту, то позичальник деякий час буде користуватися неконтрольованими банком коштами;

-забезпечення кредиту. Банківські кредити видаються під певний вид забезпечення або застави (регламентується Положенням НБУ [37], наведені в Додатку К);

-порядок видачі і погашення. Повернення одноразового кредиту може здійснюватися різноманітними способами: або одночасним погашенням по закінченню терміна позики, або рівномірними платежами в процесі всього періоду дії кредитного договору, при цьому розробляється графік погашення відповідно із термінами оборотності того виду капіталу, на формування якого був наданий кредит; або шляхом перерахування виторгу від реалізації продукції для повернення кредиту;

-ціна кредитної операції.

Особлива увага в процесі укладання кредитного договору приділяється детальному розпису сукупної вартості кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінансових зобов'язань споживача.

Зверніть увагу: вартість кредиту і процентна ставка за кредитом відрізняються на суму послуг кредитного характеру (супутних послуг).

Відповідно до «Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту:»[78], банки зобов'язані в кредитному договорі зазначати сукупну вартість кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг та

інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту;

Рисунок 6.6. Складові вартості кредитної операції (побудовано на основі Додатку до [78])

- сума кредиту. Розрахунок чистої суми кредиту здійснюється з використанням формули (6.2):

$$P_{чиста} = \sum_{t}^{n} \frac{Потік_t}{(1+i)^t}, \qquad (6.2)$$

де i - реальна процента ставка;

$P_{чиста}$ - чиста сума кредиту, тобто сума коштів, які видаються споживачу або перераховуються на рахунок отримувача в момент видачі кредиту,

t - порядковий номер періоду дії кредитного договору (місяць або день);

n - загальна залишкова кількість періодів дії кредитного договору (місяців або днів) на дату розрахунку;

Потік - сума коштів, яку споживач сплачує банку та/або іншим t особам за кредитом. До потоку включаються платежі

в погашення основного боргу за кредитом, процентів за користування ним, комісії на користь банку, платежі на користь третіх осіб, які сплачуються відповідно до отриманого кредиту та пов'язані з обслуговуванням і погашенням кредиту.

Зверніть увагу: Правилами [78] передбачена основна сума кредиту, що визначена згідно з умовами договору та чиста сума кредиту. Основна сума кредиту, що визначена згідно з умовами договору (Р), розраховується як сума чистої суми кредиту, суми коштів, які утримуються банком під час видачі кредиту ($К_{кб}$), а також усих платежів за рахунок власних коштів споживача, що здійснені ним для виконання умов отримання кредиту ($П_{вл}$), тобто:

$$P = P_{чиста} + K_{кб} + П_{вл}\ , \qquad (6.3)$$

Банки зобов'язані в кредитному договорі зазначити:

- вид і предмет кожної супутньої послуги, яка надається споживачу;
- обґрунтування вартості супутньої послуги (нормативно-правові акти щодо визначення розмірів зборів та обов'язкових платежів, тарифів нотаріусів, страхових компаній, суб'єктів оціночної діяльності, реєстраторів за надання витягу з Державного реєстру обтяжень рухомого майна про наявність чи відсутність обтяжень рухомого майна, інших реєстрів тощо);
- про відкриття банківського рахунку, відкритого з метою зарахування на нього суми наданого кредиту або надання кредиту за рахунком (овердрафт), умови відкриття, ведення та закриття такого рахунку, тарифи та всі суми коштів, які споживач має сплатити за договором банківського рахунку у зв'язку з отриманням кредиту, його обслуговуванням і погашенням;
- правило, за яким змінюється процентна ставка за кредитом, якщо договором про надання кредиту передбачається можливість зміни процентної ставки за кредитом залежно від зміни облікової ставки Національного банку або в інших випадках.

Банки мають право змінювати процентну ставку за кредитом лише в разі настання події, не залежної від волі сторін

договору, яка має безпосередній вплив на вартість кредитних ресурсів банку. Якщо умовами кредитного договору передбачено або допускається використання кількох альтернативних варіантів надання банківських послуг, які є супутніми до кредитної операції (зокрема погашення заборгованості готівковими коштами до банку або шляхом безготівкового розрахунку), банк зобов'язаний надати клієнту вичерпну інформацію про вартість кожного з альтернативних варіантів надання послуг.

Зверніть увагу: банки *не мають права змінювати процентну ставку за кредитом у зв'язку з волевиявленням однієї із сторін (зміни кредитної політики банку); а також не мають права встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які банк здійснює на власну користь (ведення справи, договору, облік заборгованості споживача тощо), або за дії, які споживач здійснює на користь банку (прийняття платежу від споживача тощо) або що їх вчиняє банк або споживач з метою встановлення, зміни або припинення правовідносин (укладення кредитного договору, унесення до нього змін, прийняття повідомлення споживача про відкликання згоди на кладення кредитного договору тощо).*

Розрахунок суми відсотків за користування боржником кредитними коштами за одноразовими кредитами (як і сума відсотків за користування коштами за стандартними строковими депозитами) визначається із використанням формули простих відсотків (6.4):

$$S = \frac{P \times n \times i}{B \times 100}, \qquad (6.4)$$

де S - сума нарахованих відсотків,

P - основна сума кредиту (тіло кредиту),

i - ставка відсотків,

n - термін дії договору,

B – базовий період (фактична кількість днів в році – 365 або 366).

IV етап – оформлення кредитного договору. Після завершення роботи зі структуризації кредиту банк приступає до

переговорів з клієнтом про висновок щодо кредитного договору. При цьому потенційному позичальнику можуть пропонуватися умови кредитного договору, які істотно відрізняються від умов у кредитній заявці клієнта. Зближення позицій банку і клієнта, досягнення єдиного рішення є кінцевою метою переговорів. Умовами, по яких може бути досягнута поступка є, як правило, процентна ставка, розмір комісії і т.п.

Кредитний договір – це юридичний документ, що визначає взаємні обов'язки і відповідальність між банком і позичальником з приводу надання позики. Він укладається тільки в письмовій формі і не може змінюватись в односторонньому порядку.

Відповідно до «Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту»[78]. Банки зобов'язані перед укладенням кредитного договору надати споживачу в письмовій формі інформацію про умови кредитування, а також орієнтовну сукупну вартість кредиту, зазначивши таке:

а) найменування та місцезнаходження банку - юридичної особи та його структурного підрозділу;

б) умови кредитування, зокрема:

-можливу суму кредиту;

-строк, на який кредит може бути одержаний;

- мету, для якої кредит може бути використаний;

- форми та види його забезпечення;

-необхідність здійснення оцінки майна та, якщо така оцінка є необхідною, ким вона здійснюється;

-наявні форми кредитування з коротким описом відмінностей між ними, у тому числі між зобов'язаннями споживача;

- тип процентної ставки (фіксована, плаваюча тощо);

- переваги та недоліки пропонованих схем кредитування;

в) орієнтовну сукупну вартість кредиту з урахуванням:

- процентної ставки за кредитом, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту (у тому числі на користь третіх осіб - страховиків, оцінювачів, реєстраторів, нотаріусів тощо). Таблиця визначення вартості кредиту та реальної процентної ставки приведена в Додатку до

«Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту»[78].

Інформація про платежі споживача надається з обов'язковим зазначенням бази їх розрахунку (зазначається сума, на підставі якої робиться розрахунок, зокрема сума наданого кредиту, сума непогашеного кредиту, фіксована сума тощо. Кредитний договір має містити графік платежів (згідно зі строковістю, зазначеною у договорі, - щомісяця, щокварталу тощо) у розрізі сум погашення основного боргу, сплати процентів за користування кредитом, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінансових зобов'язань споживача за кожним платіжним періодом. У графіку платежів має бути докладно розписана сукупна вартість кредиту за кожним платіжним періодом;

-варіантів погашення кредиту, уключаючи кількість платежів, їх періодичність та обсяги;

- можливості та умов дострокового повернення кредиту;

г) інші умови, передбачені законодавством.

На практиці банки розробляють **типові кредитні договори**, основними положеннями яких є:

-опис суб'єктів угоди, визначення юридичних прав сторін;

-опис умов кредитування – вказуються сума і строк кредиту, порядок його видачі і погашення, вартість кредиту;

-зобов'язання позичальника повернути суму кредиту та сплатити проценти по ньому;

-опис забезпечення кредиту з посиланням на угоду, що є частиною договору (договір застави, гарантії, поручительства, страхова угода);

-обмежувальні умови – захисні статті (список умов, яких повинен дотримуватись позичальник протягом дії договору – надання періодично фінансової документації, інформації про господарську діяльність, тощо) та негативні статті (список умов, які не повинен допустити позичальник – заборона отримання додаткових кредитів, передачу в заставу третім особам активів, надання гарантій та інше);

-права суб'єктів угоди – банк залишає за собою право дострокового відкликання кредиту у випадку порушень умов кредитної угоди;

-санкції за порушення умов договору – стягнення пені, яка нараховується на суму боргу;

-строк набуття угодою чинності;

-можливості зміни умов угоди;

-юридичні адреси суб'єктів угоди, підписи уповноважених осіб.

Після визначення всіх параметрів майбутнього кредитного договору складається «Висновок по кредиту». Цей документ розглядається кредитним комітетом (комісією). У випадку позитивного рішення здійснюється підписання кредитного договору представником керівництва банку і клієнтом.

V етап – супровід (мониторінг) кредиту до моменту погашення відсотків та самого кредиту.

В даний час короткострокові кредити банку, спрямовані на фінансування підприємств, поділяються на разові позики, овердрафт (кредитування поточного рахунку) і кредитування у формі поновлюваної або неповлювальної кредитної лінії.

6.3.2. Кредитна лінія та овердрафт

Кредитна лінія - юридично оформлене зобов'язання банку надати позичальнику протягом визначеного періоду кредит у межах погодженого ліміту.

Кредитна лінія - це гнучкий механізм короткострокового кредитування, завдяки якому задовольняється тимчасова потреба позичальника в обігових коштах. Здебільшого ці гроші йдуть на покриття поточних (сезонних) витрат. Вигідність кредитної лінії в тім, що клієнт має доступ до необхідних йому кредитних ресурсів, але сплачує процент лише за ту суму, яку фактично позичив, на цей момент.

Кредитні лінії відкриваються на певний час, найчастіше - на рік. Більшість з них забезпечує клієнту тривалі зв'язки з банком, які автоматично продовжуються на новий термін. За такої ситуації процентні ставки, ліміти кредиту та інші умови змінюються залежно від фінансового стану, умов і потреб позичальника.

За формою кредитна лінія - це письмова угода між банком і потенційним позичальником із зазначенням строку та умов надання кредиту на перспективу. Цей документ підтверджує, що банк дає згоду надавати кредити у заздалегідь визначених розмірах протягом певного часу і на умовах, передбачених угодою[79].

До особливостей цього виду кредиту та відмінностей від одноразового кредиту належать (рис.6.6):

Рисунок 6.6. Основні відмінності між одноразовим короткостроковим кредитом та кредитною лінією

- договір на кредитну лінію укладається один раз, кошти можуть бути використані на будь-які потреби, обумовлені в договорі (за одноразовим кредитом передбачається цільове призначення, наприклад, на придбання обладнання. В такому разі позичальник не має права використовувати кошти на інші цілі);

- за кредитною лінією встановлюється ліміт (максимальна сума кредиту), в межах якого боржник має право використовувати будь-яку суму в будь-який час в разі потреби, погашати кредит в будь-який час і будь-якому розмірі;

- кредитування на основі кредитної лінії відносять до ризикових форм кредитування, а тому за користування таким кредитом банк встановлює більш високі процентні ставки, ніж за іншими короткостроковими позиками. Зазвичай, цей процент встановлюється індивідуально для кожного позичальника. Високий процент за кредит обумовлений також і тим, що в разі кредитового сальдо, банк зобов'язаний сплачувати відсотки клієнту за користування його коштами.

Відкриття кредитної лінії здійснюється банком на підставі аналізу фінансового стану клієнта, техніко-економічного обґрунтування використання і повернення кредиту, а також оцінки заставного майна. Працівники банку розробляють оптимальний графік погашення кредиту і схему його використання, враховуючи грошові потоки клієнта і вплив зовнішніх і внутрішніх чинників. З урахуванням особливостей бізнесу позичальника і проекту, що кредитується, можливі 2 режими видачі і погашення траншів:

-без жорстких вимог по термінах видачі і погашення кожного траншу, позичальник здійснює погашення за наявності вільних грошових коштів;

-з чітко певними термінами видачі і погашення кожного траншу[80].

Вартість кредитної лінії, як і короткострокового кредиту, оцінюється за двома критеріями.

Першим критерієм є ставка процента, що сплачується за кредитні кошти.

Другим критерієм є потреба сплатити комісійні платежі. Фактично це і є ціною банківського зобов'язання тримати лінію чинною.

Комісійна винагорода банку може сплачуватися за відкриття кредитної лінії, надання кредитів у проміжні строки, які відрізняються від попередньо визначених кредитною угодою, та за інші послуги, визначені кредитною угодою, а також передбачати (у виді сплати неустойки) відповідальність

позичальника за недотримання або порушення проміжних термінів використання кредитної лінії[79].

Комісії при видачі кредиту можуть становити:

- за оформлення кредитного договору в розмірі від 0,6% до 0,8% від суми (ліміту) кредиту;

- за оформлення договору застави - від 0,3% від вартості об'єктів застави[80].

Ціна може залежати від вартості всієї лінії або її невикористаної частини, і, крім того, від репутації позичальника, додаткових послуг, які надаються банком тощо.

Ставки процентів за кредитними лініями можуть бути як фіксовані, так і змінні, котрі базуються на ставках грошового ринку плюс премія за ризик.

Таблиця 6.4

Приклад тарифів на кредитні операції для клієнтів-представників малого та середнього бізнесу, які діють з 01.01.2017р.[83]

Найменування тарифу	**Розмір тарифу**	**Коментар до тарифу**
Комісія за надання кредиту		
На фінансування потреб під заставу строкового депозиту	1%	Розраховується від суми кредиту, сплачується одноразово до видачі кредиту
«Відновлювальна кредитна лінія на фінансування обігового капіталу»	1%	
«Кредитний пакет «Відновлювальна відклична кредитна лінія та Відкличний овердрафт»	1%	
Овердрафт «Вигідні відсотки»	1%	
Овердрафт «Беззаставний» з максимальним лімітов овердрафту до 249999 грн.	2%	
Овердрафт «Беззаставний» з максимальним лімітов овердрафту від 250000 грн.	1,5%	

Комісія за надання та погашення кредиту		
«Відновлювальна кредитна лінія на фінансування обігового капіталу»	25% річних	Нараховується кожного дня у період використання та погашення овердрафту протягом одного операційного дня за методом «факт/365» та розраховується на різницю між максимальною сумою заборгованості за овердрафтом протягом операційного дня та заборгованості за овердрафтом на кінець цього ж самого операційного дня
Овердрафт «Беззаставний» протягом операційного дня	25% річних	
Овердрафт «Вигідні відсотки» протягом операційного дня	25% річних	
Комісія за несанкціоноване користування кредитом		
«Відновлювальна кредитна лінія на фінансування обігового капіталу»	30% річних	Нараховується кожного дня у період використання несанкціонованого овердрафту за методом «факт/365», виходячи із розміру суми такого несанкціонованого овердрафту на день нарахування. Сплачується в перший робочий день місяця за місяцем нарахування.
Овердрафт «Беззаставний» протягом операційного дня	30% річних	
Овердрафт «Вигідні відсотки» протягом операційного дня	30% річних	
Комісія за управління кредитом шляхом:		
Зміни на вимогу клієнта передбачених умов договорів, що були укладені (за виключенням пролонгації)	0,1%, але не менше 2000.00грн	Розраховується від суми заборгованості за кредитомСплачується одноразово до зміни умов договорів
Пролонгації кредитного договору	1%	Розраховується від суми кредиту, що проланговується. Сплачується одноразово до пролонгації

Неустойка (в т.ч. штраф, пеня)		
За порушення цільового використання кредиту	25%	Розраховується від суми кредиту, використаного від суми не за цільовим призначенням
За порушення зобов'язання подання документів, передбачених договором	1000 грн	Розраховується за кождет випадок порушення
За несвоєчасне виконання позичальником боргових зобов'язань за договором	Подвійна облікова ставка НБУ	Розраховується за кожний випадок порушення
Комісії за надання інших послуг		
Комісія за отримання витягу з ДРОРМ про наявність обтяжень по кожному учаснику правочину окремо	120 грн, в т.ч. ПДВ	Сплачується позичальником в день укладання договору за кожним випадком окремо
Комісія за внесення запису в ДРОРМ про реєстрацію обтяження	120 грн, в т.ч. ПДВ	Сплачується позичальником в день укладання договору за кожним випадком окремо

Кредитування на умовах кредитної лінії використовують у тому випадку, коли позичальник періодично потребує значних коштів або наперед не може точно визначити необхідну суму кредиту. За користування кредитною лінією банки, як правило, стягують додаткову плату або ж відкривають такі лінії тільки надійним клієнтам.

Загальний строк дії договору кредитної лінії визначається за домовленістю сторін, однак, як правило, кредитні лінії відкриваються на строк не більше одного року. Укладаючи угоду на кредитну лінію, слід урахувати, що вона може передбачати низку умов, які обмежують діяльність позичальника. Угода нерідко супроводжується вимогою щодо зберігання клієнтом мінімального компенсаційного залишку (задля підтримки лінії) на поточному (депозитному) рахунку в банку в межах 20-30% від суми кредитної лінії, або створення резерву кредиту, щоб у разі виникнення сумнівів у погашенні боргу за рахунок цього резерву

сплачувати кредитний процент (один із різновидів дисконтного кредиту).

Ліміт кредитування та проміжні строки видачі та повернення кредиту встановлюються за домовленістю сторін, виходячи з розрахунку планової потреби в кредиті, оборотності коштів з урахуванням строків надходження виручки. Останній транш в межах кредитної лінії здійснюється з таким розрахунком, щоб забезпечити повне погашення позичальником заборгованості за кредитом у строк, визначений кредитною угодою.

При наданні кредиту у формі кредитної лінії позичальнику відкривається один кредитний рахунок, з якого проводиться перерахування коштів платіжними дорученнями клієнта відповідно до цільового призначення кредитної лінії. Можливість перерахування коштів (дотримання ліміту) контролюється кредитним працівником та підтверджується шляхом візування платіжних доручень клієнта [79].

Розрізняють наступні види кредитних ліній (рис. 6.7):

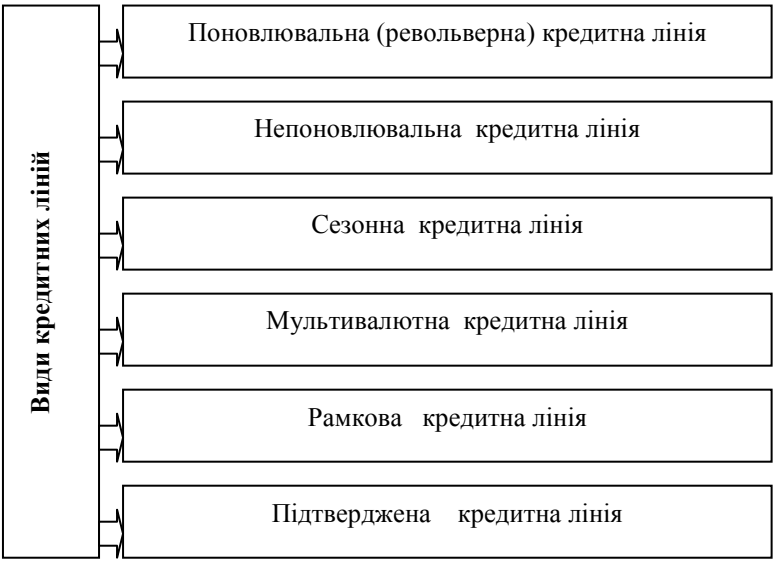

Рисунок 6.7. Види кредитних ліній [79]

Поновлювальна (револьверна) кредитна лінія - кредит, що надається банком клієнту в межах встановленого ліміту

заборгованості, який використовується повністю або частинами і поновлюється в міру погашення раніше виданого кредиту. Клієнт, використавши та погасивши всю заборгованість за кредитною лінією, може знову користуватися нею у межах, що не перевищують визначеного кредитною угодою ліміту.

Ліміт є максимально допустимою заборгованістю за кредитною лінією. Такий ліміт розраховується як загальна сума залишків на всіх рахунках для обліку основної суми заборгованості за кредитом та залишку на рахунку обліку зобов'язань з кредитування. Ця сума є постійною величиною на будь-яку дату за період дії кредитної лінії та фіксується в договорі як розмір (ліміт) кредитної лінії. Протягом дії поновлюваної кредитної лінії залишок на рахунку обліку зобов'язань з кредитування змінюється, а саме - зменшується при наданні кредиту та, відповідно, збільшується при погашенні кредиту.

Поновлювальні кредитні лінії характеризуються значними оборотами за кредитним рахунком. оновлювальна кредитна лінія відкривається банком, якщо позичальнику постійно бракує оборотних коштів, необхідних для підтримування неперервного зростання обсягу виробництва. Кредитна лінія дає йому можливість покривати потребу в обіговому капіталі, яка постійно збільшується. Повернувши частину боргу, позичальник може отримати новий кредит у межах встановленого ліміту та строку дії договору. Часто револьверна кредитна лінія може переглядатись щодо строку її погашення. Заборгованість за такою кредитною лінією змінюється хвилеподібно, на кредитному рахунку завжди є непогашений залишок, який може бути постійним джерелом формування оборотних коштів. Поновлювальна (револьверна) кредитна лінія, як правило, є незахищеною, тому її відкривають фінансово надійним позичальникам, що здійснюють стабільну торговельну або виробничу діяльність, якій властивий швидкий обіг коштів та стабільний попит на продукцію. Цей метод кредитування інколи зараховують до бланкових кредитів. Кредитоспроможність клієнта визначається на підставі бухгалтерського балансу та звіту про фінансові результати підприємства. Банк розглядає грошові потоки фірми й ліквідні активи як джерело повернення кредиту.

За поновлювальними кредитними лініями може встановлюватися графік зниження ліміту[79].

Непоновлювальна кредитна лінія надає можливість отримання кредиту частинами (траншами). Це означає, що клієнт може робити запит у банк на отримання грошових коштів за першої необхідності, такий варіант кредитування підходить для підтримки платоспроможності компанії.

Для непоновлюваної кредитної лінії розміром (лімітом) кредитної лінії є загальна сума коштів, що може бути надана клієнту за весь період дії кредитної лінії. Ця сума фіксується в кредитному договорі як розмір (ліміт) кредитної лінії і відображається на рахунку обліку зобов'язань з кредитування на дату укладання кредитної угоди. Протягом дії непоновлюваної кредитної лінії залишок на рахунку обліку зобов'язань з кредитування тільки зменшується при наданні кредиту та не змінюється при частковому погашенні кредиту.

Непоновлювальні кредитні лінії відкриваються клієнтам, які спланували потребу в кредиті на визначений період у майбутньому та узгодили з банком можливість повного або часткового отримання кредиту в межах ліміту в обумовлені терміни. Фактично такі лінії є гарантійним зобов'язанням банку видати кредит у межах визначеного ліміту у потрібний клієнту строк протягом певного відрізку часу. За непоновлювальними кредитними лініями може встановлюватися графік погашення кредиту[24].

Такий кредит є вигідним тільки для тих організацій або компаній, яким періодично потрібні невеликі кредитні суми. Це вигідно і тим організаціям, які оплачують фактично отриману продукцію, тобто гроші потрібні частинами, так як товар поставляють не повністю.

Сезонна кредитна лінія відкривається банком за умови, коли фірмі періодично бракує обігових коштів через сезонну циклічність виробництва чи необхідність створення товарних запасів у сховищі. Кредити цього виду погашаються після закінчення виробничого циклу за рахунок виторгу від продажу продуктів виробництва. Погашення боргу й процентів здійснюється одноразово. Ризик банку при відкритті сезонної кредитної лінії полягає у небезпеці непогашення кредиту, зумовленій раптовим спаданням попиту, зниженням цін,

неврожаєм тощо. Саме тому, як правило, банк вимагає забезпечення такої кредитної Лінії власністю позичальника.

Мультивалютна кредитна лінія - особливий вид поновлювальної кредитної лінії, за умовами якої можливе надання грантів у будь-якій із заздалегідь обумовлених валют.

Мультивалютні лінії надаються клієнтам, які одночасно працюють як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку та мають регулярні потреби валютних коштах.

Під час кредитування за мультивалютною кредитною лінією для кожного виду валют відкривається окремий кредитний рахунок. Погашення траншів та процентів здійснюється у тих валютах, у яких вони були отримані. При цьому укладається один кредитний договір та встановлюється один ліміт у національній валюті України, який є граничною сумою заборгованості за всіма траншами. Всі зобов'язання позичальника за цим кредитом мають спільне забезпечення.

Рамкова кредитна лінія відкривається банком для оплати низки поставок товарів у межах одного контракту, який реалізується протягом року або іншого періоду (наприклад, фінансування поставки обладнання за здійснення інвестиційного проекту).

За **підтвердженої кредитної лінії** клієнт щоразу узгоджує умови конкретної суми кредиту в межах кредитної лінії[79].

Як правило, для обслуговування кредитної лінії, відкриває **контокорентний рахунок - єдиний активно-пасивний рахунок клієнта в банку, на якому відображаються всі операції банку з клієнтом, що здійснюються як за рахунок власних коштів клієнта, так і за рахунок кредитів банку. Відкриваючи клієнту контокорентний рахунок,банк визначає умови надання йому кредиту (при дебетовому сальдо рахунка) або використання його коштів (при кредитовому сальдо рахунка).**

Ці умови відображаються у договорі на відкриття рахунка. Кредит, що надається підприємству банком, є багатоцільовим і короткостроковим. Він надається на суму від’ємного сальдо, що виникло в платіжному обороті клієнта, коли його фінансові потреби перевищили обсяг наявних в даний момент ресурсів. Зазвичай, кредитування здійснюється на основі кредитної лінії,

сума якої встановлюється на рік, виходячи із економічного стану та платоспроможності позичальника.[24, с.224].

Останнім часом вітчизняні банки активно пропонують фізичним особам - власникам дебетових карток оформляти кредитну лінію (овердрафт) на різних умовах, серед яких до спільних можна віднести:

можливість певний період часу (від 45 до 52 днів) користування кредитними коштами безкоштовно або за пільговою відсотковою ставкою 0.01% при розрахунку у торгівельній мережі та мережі Internet;

зручний графік погашення заборгованості – щомісячний мінімальний платіж складає 5-7% від суми заборгованості;

плата за обслуговування кредитної лінії, лише в разі користування кредитними коштами;

встановлення кредитної лінії абсолютно безкоштовне, відсотки за користування кредитною лінією нараховуються лише після її використання;

кредитна лінія є відновлюваною, що дозволяє отримати постійний доступ до грошових ресурсів за допомогою платіжної картки.

Овердрафт – це метод кредитування, за якого банк у межах заздалегідь узгодженого ліміту допускає тимчасову наявність дебетового сальдо на поточному рахунку клієнта. Тобто, за використання цього методу кредитування передбачається надання банком короткострокового кредиту, який реалізується через списання коштів з рахунка клієнта понад залишок на ньому[81].

Овердрафт - це банківський кредит, який надається для оперативної оплати платіжних документів за відсутності або нестачі коштів на розрахунковому рахунку клієнта в заздалегідь встановленому банком розмірі.

Надання цього кредиту здійснюється шляхом оплати з поточного рахунку розрахункових документів клієнта-позичальника упродовж операційного дня. При закритті операційного дня дебетовий залишок поточного рахунку автоматично переноситься на рахунок за овердрафтом суб'єкта господарювання, а при відкритті наступного операційного дня сума з рахунку за овердрафтом знову автоматично повертається на поточний рахунок.

Єдиної схеми погашення і надання кредиту не існує. Практика породжує різноманітні варіанти погашення позики:

- одноразове погашення кредиту;
- епізодичне погашення на основі строкових зобов'язань;
- систематичне погашення на основі раніше фіксованих сум (планових платежів);
- відстрочка погашення кредиту;
- перенесення простроченої заборгованості на власний рахунок «кредити не погашені в строк»;
- списання простроченої заборгованості за рахунок резервів банку.

Відмінність овердрафту від кредитування за контокорентним рахунком полягає в тому, що при кредитуванні за методом овердрафту поточний рахунок клієнта зберігається й існує можливість появи на такому рахунку дебетового сальдо. Це означає, що, не відкриваючи окремого рахунка, клієнт понад свої залишки на рахунку та надходження на нього, має право на додаткову оплату розрахункових документів за рахунок ресурсів банку. Такі кредити мають здебільшого короткостроковий характер, завдяки їм клієнти здійснюють поточні платежі, які тимчасово перевищують надходження коштів на поточний рахунок.

Кредитування за методом овердрафту здійснюється у межах погодженого ліміту.

Ліміт овердрафту - це максимально допустимий розмір дебетового сальдо на поточному рахунку позичальника, що може виникнути протягом визначеного періоду (наприклад, операційного дня) у результаті перевищення суми платіжних доручень клієнта над залишком коштів на його рахунку.

Ліміт овердрафту визначається за формулою (6.5)[82]:

$$Л = Ко \times Кр \times Рк, \qquad (6.5)$$

де *Л* – ліміт овердрафту;

Ко – середньомісячний кредитовий оборот за поточними рахунками клієнта;

Кр – коефіцієнт ризику зменшення надходжень на поточний рахунок клієнта;

Рк – ризик загального стану клієнта.

Банківські установи при кредитуванні за методом овердрафту можуть використовувати такі види лімітів[81]:

- ліміт як максимально допустимий розмір планового дебетового сальдо на рахунку позичальника, що може виникнути протягом операційного дня в результаті перевищення суми платіжних доручень позичальника над залишком на його рахунку;

- ліміт у розмірі не більше середньомісячного кредитового обігу позичальника;

- ліміт як максимально допустима сума заборгованості, яку може мати позичальник за цим видом кредиту протягом строку дії договору (з урахуванням нарахованих, але не погашених процентів).

На основі договору банк разом із клієнтом розробляє загальну концепцію обслуговування овердрафту. Банку доцільно щомісячно переглядати ліміти овердрафту залежно від зміни обсягів обігів за кредитом поточного рахунка. За домовленістю сторін ліміт овердрафту може зменшуватись у певній пропорції кожного місяця, доки не досягне нульового значення. Якщо сума платежу, зазначена у платіжному документі клієнта, перевищує залишок ліміту кредитування, то платіж банком не проводиться. Контроль за цільовим використанням кредиту здійснює кредитний працівник на підставі платіжних документів позичальника.

За змістом овердрафт є розрахунковою кредитною операцією, що дає банку дохід у виді процентів за користування кредитними ресурсами та комісійних.

Плата за овердрафтами встановлюється у виді фіксованої чи плаваючої процентної ставки, яка може нараховуватися на щоденні залишки заборгованості за овердрафтом на кінець операційного дня банку або щомісяця, виходячи з фактичної кількості днів користування овердрафтом та фактичних залишків за рахунком овердрафт.

Розрахунок суми відсотків за користування боржником кредитними коштами за рахунком овердрафт визначається із використанням формули простих відсотків (6.4), а оскільки сума кредиту – величина перманентна (напостійна), то для розрахунку використовується так зване «відсоткове число», яке визначається

шляхом множення суми використаних кредитних коштів за періодами на термін користування цими коштами (6.6):

$$ВЧ = \sum P \times n, \qquad (6.6)$$

$$S = \frac{ВЧ \times i}{B \times 100}, \qquad (6.7)$$

де S - сума нарахованих відсотків до сплати,

P - основна сума кредиту (тіло кредиту),

n - термін користування кредитними коштами,

ВЧ – «відсоткове число».

і - ставка відсотків,

В – базовий період (фактична кількість днів в році – 365 або 366).

Наприклад: Протягом квітня суб'єкт господарювання користався такими сумами за рахунком овердрафт: 5діб – 120 тис. грн.. 7діб – 25тис.грн, 10 діб – 55 тис. грн, 8 діб – 20тис.грн. За кредитним договором ставка відсотка становить 21% річних.

ВЧ=(5x120+7x25+10x55+8x20)=1485 тис грн.

$$S = \frac{1485000 \times 21}{365 \times 100} = 854{,}38 грн.$$

Нарахування процентів починається з моменту списання кожної окремої суми з кредитного рахунку і закінчується в момент повного погашення кредиту

Банк може встановлювати обов'язкове стягнення щомісячної комісії за управління овердрафтом.

Комісійні платежі встановлюються банком у відсотках до дебетового обігу за поточним рахунком позичальника понад кредитовий залишок (тобто за кожну суму платежів понад залишок коштів клієнта на його поточному рахунку).

Овердрафт має ряд істотних переваг[81]*:*

1. Відносини клієнта і банку регулюються договором банківського рахунку (договір на розрахунково-касове

обслуговування). У ньому передбачається оплата банком платіжних документів понад наявного обсягу грошових коштів на розрахунковому рахунку компанії.

Період кредитування, ліміт, термін, протягом якого повинні бути погашені кредитні зобов'язання, розмір процентної ставки за користування кредитом обумовлюється в кредитному договорі, що є, як правило, або невід'ємним додатком, або додатком до договору банківського рахунку.

2. Повна відсутність цільового призначення кредитів. Завдяки овердрафту компанія забезпечує покриття короткострокових розривів в надходженні грошових коштів, а не фінансування цільових проектів або поповнення обігових коштів, як при комерційному кредиті.

Якщо компанія бере комерційний кредит, банк ретельно перевірить, на які цілі він буде витрачений. Пильний аналіз піддасться рентабельність усіх відповідних операцій.

А за рахунок овердрафту можна оплатити будь-які платіжні документи зі свого розрахункового рахунку, у тому числі провести податкові платежі.

Виключенням є лише платіжні документи на погашення заборгованості за укладеними з банком кредитних договорах, на сплату відсотків і штрафів за наданим овердрафту, платіжні вимоги та інкасові доручення, пред'явлені до рахунку клієнта.

Як правило, вирішуючи питання про надання овердрафтного кредиту, банк враховує наступні *основні моменти*:

- овердрафтне кредитування надається банком тільки своїм клієнтам, причому компанія зобов'язана знаходитися на розрахунково-касове обслуговування у банку не менше трьох місяців (банк повинен «придивитися» до клієнта і фінансово-економічних особливостей його бізнесу);

- щомісячні обороти повинні перевищувати певну суму;

- наявність у клієнта стабільного бізнесу протягом не менше 9 місяців до звернення до банку за наданням овердрафту;

- відсутність простроченої кредиторської заборгованості;

- грошові кошти не повинні надходити на розрахунковий рахунок компанії рідше, ніж один раз на три дні.

Період кредитування, тобто термін дії угоди про кредитування, як правило, обмежується одним роком (частіше за

півроку). Протягом цього часу клієнт має право на необмежену кількість платежів в межах ліміту овердрафту. Ставка овердрафтного кредиту встановлюється індивідуально [81].

6.3.3. Врахування векселів

Невід'ємним елементом сучасного грошового обігу є вексель. В перекладі слово «вексель» (wechsel, change, exchange, cambio) означає «розмін».

Вексельний обіг розвивався протягом багатьох століть і відрізнявся великими розбіжностями часом навіть у країнах, позв'язаних між собою багатовіковими економічними і культурними традиціями.

Згідно з дослідженнями вчених[77, 84] в своєму розвитку правові норми, що регламентують вексельний обіг, розвивались поступово від встановлення правил в Античній Греції до уніфікованих міжнародних документів (рис.6.8).

Розвиток вексельного обігу в Україні пов'язаний з затвердженням Постановою Ради Міністрів СРСР за №590 від 19 червня 1990 року «Положення про цінні папери» та прийняттям Постанови Верховною Радою України ід 29.05.1992р. № 2388-XII. «Про застосування векселів у господарському обороті України». 16.12.2002р. Постановою НБУ № 508 було затверджено нині чинне положення «Про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України»[85], яке встановлює загальні правила, порядок проведення і здійснення банками операцій з векселями, що видані та підлягають оплаті на території України в національній валюті. Згідно з зазначеним Положенням:

вексель - цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Відповідно до п.5 статті 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» вексель відноситься до боргових цінних паперів, які посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання[55].

Рисунок 6.8. Хронологія розвитку правових підвалин операцій з векселями
(доопрацьовано [77] на основі [84])

Практика, в тому числі, закордонна, виробила широке коло видів векселів, частина з яких наведена на рис. 6.9.

За економічною суттю векселі поділяються на наступні види: фінансові, комерційні, підроблені, фіктивні.

Комерційний (товарний) вексель - це гарантійне зобов'язання боржника здійснити платіж указаної суми в зазначений строк постачальникові за поставлену у кредит продукцію, товари, виконані роботи або надані послуги, що забезпечує повноту і своєчасність погашення дебіторської та кредиторської заборгованості.

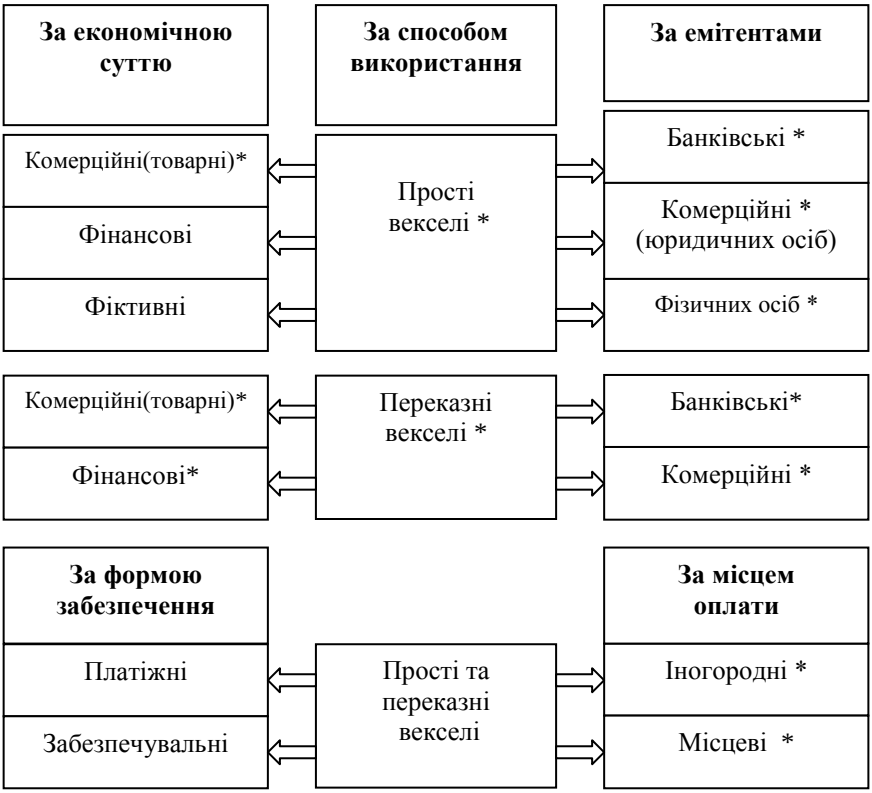

* - види векселів, обіг яких регламентований нормативними актами України

Рисунок 6.9. Укрупнена класифікація видів векселів та їх взаємозв'язків (побудовано на основі [55, 85, 77, 86])

Звичайно, на векселі не зазначається, що він є товарним чи фінансовим. Дані назви лише відображають економічний характер вексельної угоди. Товарні векселі ще називають купівельними, тобто йдеться про те, що вони виникли на базі товарного боргу. Як правило, вони виступають гарантією оплати товарів і свідоцтвом про надання комерційного кредиту, в основі якого лежать договірні зобов'язання й виробничі зв'язки між

постачальником (продавцем), котрий виступає векселетримачем (ремітентом), і покупцем (векселедавцем) [86].

Підроблений вексель — це вексель, в якому міститься підроблений підпис векселедавця, або акцептанта, фальсифіковано вексельну суму чи строк погашення. Підроблення здійснюється з метою отримання коштів у банку під даний вексель.

Фінансові векселі — це грошові зобов'язання, що не пов'язані з купівлею-продажем. Первинним джерелом виникнення фінансових векселів є оформлення фактичних угод щодо отримання грошової позички проти виписки вексельного боргового зобов'язання.

Основними операціями, що обслуговуються фінансовими векселями, є: позички, які видаються одним підприємством за рахунок тимчасово вільних коштів іншому підприємству;- перерахування до бюджету податкових платежів;-отримання бюджетного фінансування;- оформлення простроченої кредиторської заборгованості; зобов'язання отримувача кредиту з метою його погашення[86].

Фінансові векселі використовуються також для отримання банківського кредиту у негрошовій формі. Це набагато вигідніше, тому що передбачає нарахування процентів за вексель на відміну від сплати їх за користування банківським кредитом. Векселі, що виставлені банком банкові, як правило, є фінансовими траттами. Якщо фінансовий вексель видав банк, його ще називають банківським. Водночас банківський вексель може мати і фінансову природу (коли банк видає вексель як депозитний інструмент з метою залучення грошових коштів), і товарну (у випадку оформлення банком вексельного кредиту).

Серед фінансових векселів виділяються векселі, основу яких складають не реальні кредитні угоди, а ті комбінації ділків, під які іншим законним способом отримати грошовий кредит неможливо. До таких належать так звані фіктивні векселі.

Фіктивний вексель - цінний папір, не пов'язаний з реальним рухом товарних цінностей, виникає тоді, коли одна юридична особа виписує вексель своєму партнеру, котрий зазнає тимчасові труднощі з ресурсами, під забезпечення по кредиту[86]. Фіктивним він називається не через підробку, а через фіктивну економічну суть, яка закладена

в ці векселі. Фіктивні векселя приносять прибуток у виді відсотків. Практика виробила різновиди фіктивних векселів, основні з яких наведено на рис. 6.10.

«Дружні» векселі видаються чи акцептуються внаслідок поблажливого ставлення одне до одного юридичними особами у безкоштовне строкове користування. Аби відсутність економічної основи «дружніх» векселів не була виявлена, за взаємною домовленістю учасників такі векселі достроково вилучаються з обігу. Як правило, вони застосовуються у випадках, коли кредитоспроможний суб'єкт укладає фіктивну по суті угоду з неплатоспроможним підприємством про придбання у останнього товарів для одержання їм позички в банку під забезпечення даного векселя[86].

Наприклад, *«дружній» вексель може бути виданий молокопереробним комбінатом фермерському господарству, з яким молококомбінат уклав довгострокову угоду про співробітництво, для забезпечення кредиту останнього на придбання великоъ рогатої худоби, кормів тощо.*

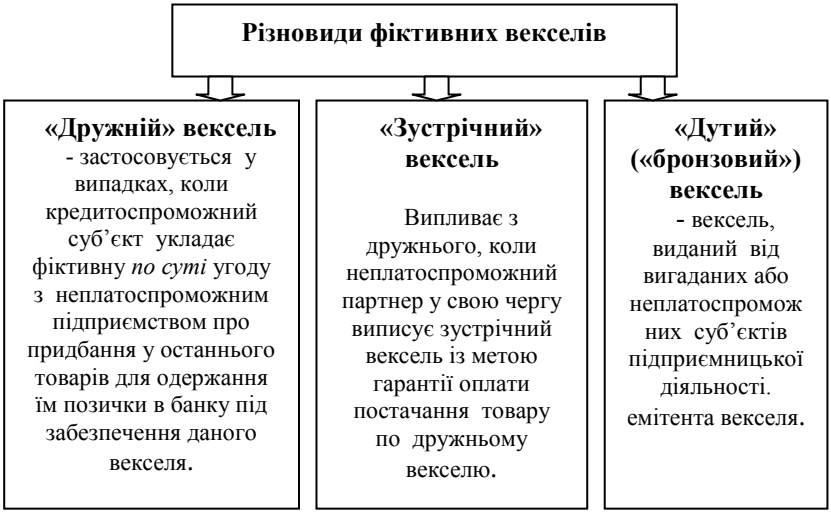

Рисунок 6.10. Різновиди фіктивних векселів [77]

Загальною ознакою дружнього і зустрічного векселя є безгрошовість (тобто відсутність у вексельному зобов'язанні законної підстави боргу, реальної економічної бази його видачі) і

безвалютність (тобто відсутність у вексельному зобов'язанні майнового забезпечення боргу, відплати за його видачу).

«Дуті» («бронзові») векселі - це векселі, видані, як знаємо, на вигаданих осіб або ж на тих, що позбавлені будь-яких коштів і згодні за невелику винагороду акцептувати векселі. Причому якщо при видачі «дружніх» векселів дві сторони беруть на себе відповідальність, то у випадку «дутих» векселів вона відсутня.

Розглянемо види векселів, які регламентовані чинним вітчизняним законодавством.

Статтею 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [55] передбачені прості та переказні векселі, які можуть існувати тільки в документарній формі. Такі ж векселі передбачені і Положенням «Про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України»[85]:

вексель простий - вексель, який містить зобов'язання векселедавця сплатити у зазначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю);

вексель переказний - вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (юридичної або фізичної) іншій особі сплатити у зазначений строк визначену суму грошей третій особі.

Переказні векселі можуть бути розділені на три види (рис.6.11):

Рисунок 6.11. Види переказних векселів в залежності від учасників вексельного розрахунку [77]

1) виставлені продавцями на покупців - торгові тратти. Коли тратти супроводжуються товарними документами, вони називаються документарними траттами,

2) виставлені підприємствами на банки - банківські акцепти,

3) виставлені банками на банки - фінансові тратти[77].

В практичній діяльності та фаховій літературі простий вексель часто називають «соло вексель», а переказний – «тратта».

Крім даних видів векселів, Положення [85] додатково регламентує обіг наступних видів:

вексель доміцильований - вексель, у якому зазначене місце оплати не збігається з місцем проживання векселедержателя;

вексель іногородній - вексель, який підлягає оплаті в іншому населеному пункті ніж місцезнаходження векселедержателя;

вексель місцевий - вексель, який підлягає оплаті в місцезнаходженні векселедержателя;

вексель опротестований - вексель, щодо якого векселедержатель нотаріально засвідчив відмову боржника від оплати або акцепту цього векселя.

Вексель як борговий документ має ряд істотних особливостей, які відрізняють його від інших боргових зобов'язань. До цих особливостей відносяться[77]:

- грошовість, тобто предметом вексельного зобов'язання можуть бути тільки гроші;

- строковість та визначеність, тобто тривалість існування вексельного зобов'язання може бути розрахована заздалегідь;

- безумовність і беззастережність, тобто наказ у переказному і зобов'язання в простому векселі про сплату визначеної грошової суми повинні бути простими і не залежати від будь-яких умов;

- абстрактність. Вексельне зобов'язання є відірваним від основної угоди (за якою виданий вексель) як за текстом, так і по суті;

- оборотність і однобічність, тобто право вимоги платежу за векселем передається разом із векселем, з вчиненням у необхідних випадках спеціальних написів, що встановлюють правові підстави володіння векселем;

- письмова, чітко встановлена законом форма, при недотриманні вимог якої вексель втрачає свою силу особливого грошового зобов'язання.

Особливість вексельного обігу полягає в тому, що всі учасники вексельного зобов'язання (і боржники, і кредитори) підпадають під дію особливих правових норм. До них відносяться:

1) солідарна відповідальність. Кожний, хто поставив свій підпис на векселі, тим самим гарантував вчасний платіж за векселем;

2) право зворотної вимоги. Векселедержатель, який не одержав платежу за векселем, одержує право на прямий позов до особи, зобов'язаної платити за векселем (у переказному векселі) або до особи яка видала вексель (у простому векселі;

3) неможливість заперечень. Заперечення боржника проти кредитора практично неможливі, лише за винятком випадків, коли кредитор, набуваючи вексель, діяв свідомо задля шкоди боржнику.

Головні особливості векселя полягають у тому, що:

- він є абстрактним борговим зобов'язанням, тобто в тексті векселя немає будь-яких пояснень щодо появи грошового боргу;

- йому властива беззастережність, обов'язковість оплати у відповідності з тими положеннями, що містяться у векселі. Це означає, що фізичні та юридичні особи, емітувавши вексель, беруть на себе безумовне абстрактне зобов'язання сплатити власнику (векселедержателю) вказану в ньому суму у встановлений строк;

- він випускається на порівняно короткий строк. Формально він може випускатись у межах одного року, але фактично це робиться переважно на 1-3 місяці;

- предметом вексельного зобов'язання можуть бути лише гроші, тобто суми коштів у формі національної чи іноземної валюти; по-п'яте, виникнувши на основі кредитної комерційної угоди (контракту, договору), вексель з часом відокремився від неї.

Важливою перевагою векселя є можливість одержання до настання терміну платежу акцепту платника.

Статтею 3 Положення «Про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України»[85] передбачено, що *платіж за векселем банки здійснюють тільки в безготівковій формі і самостійно*

приймають рішення про організаційне проведення операцій з векселями.

До операцій, які банк може здійснювати з векселями, віднесено: торговельні, кредитні, комісійні, розрахункові та гарантійні (рис.6.12).

Рисунок 6.12. Законодавчо регламентовані операції банків з векселями в національній валюті (побудовано на основі [85])

Серед кредитних операцій банку з векселями широкого застосування набув облік векселів (кредит під облік векселів, обліковий кредит, врахування векселів), який полягає в тім, що банківська установа до настання строку виконання зобов'язань за векселем купує (обліковує) його. Таким чином, клієнт, що виступає кредитором для третьої особи, повертає віддані в позичку кошти до закінчення терміну погашення позички за допомогою рефінансування в банку.

Економічна сутність облікових операцій полягає в достроковій грошовій реалізації векселя його власником банку і перетворення комерційного кредиту в банківський.

Відповідно до Положення НБУ «Про здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» [85]:

врахування векселів є формою кредитування банком юридичної або фізичної особи шляхом придбання векселя до настання строку платежу за ним зі знижкою (дисконтом) за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя в повній сумі.

Враховуючи вексель банк надає векселедержателю-пред'явнику строковий кредит. Як правило, можуть бути враховані векселі на визначений строк платежу, а саме:

визначено-строкові (на певну дату);

дато-векселі (у визначений строк від дати складання);

візо-векселі (у визначений строк від пред'явлення). Крім того, на них має бути дата про пред'явлення.

Порядок проведення кредитних операцій з векселями передбачено в розділі 5 Положення НБУ «Про здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» [85].

Суб'єктами врахування банком векселів виступають:

- банк,

- **векселедавець** - юридична або фізична особа, яка видала простий або переказний вексель;

- **трасант** - векселедавець переказного векселя;

- **векселедержатель** - юридична або фізична особа, яка володіє векселем, що виданий або індосований цій особі чи її наказу, або індосований на пред'явника, або шляхом бланкового індосаменту, чи на підставі інших законних прав;

- **акцептант** - юридична або фізична особа, яка акцептує, тобто, підписує вексель, беручи на себе зобов'язання здійснити платіж за переказним векселем під час настання строку платежу;

- **індосант** - юридична або фізична особа, яка володіє векселем і здійснює передатний напис;

ремітент - перший векселедержатель переказного векселя, особа, на користь якої виданий переказний вексель.

Вексель приймається до врахування або в заставу тільки за таких умов(рис.6.13):

а) висока ліквідність векселів, оскільки їх предметом виступають тільки гроші;

б) на векселі є підписи не менше ніж двох осіб:

-прості векселі - з підписом векселедавця та з індосаментом (передатним написом) векселедержателя;

-переказні векселі, видані на іншу особу на користь третьої особи, з підписами трасанта, акцептанта та з індосаментом (передатним написом) ремітента;

в) вексель належним чином індосований (на векселях, частково оплачених до строку, має бути відповідний надпис).

Врахування векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про їх врахування. Договір може укладатися на певний термін (генеральна угода про врахування векселів) та/або врахування визначених векселів (окремий договір про врахування векселів).

Векселедержатель, який має бажання пред'явити векселі до врахування, подає в банк заяву за встановленим банком зразком. До такої заяви на вимогу банку можуть додаватися інші документи, що, зокрема, характеризують фінансове становище векселедержателя, його кредитоспроможність, а також угоди, на підставі яких придбавалися векселі, тощо.

Рішення про можливість прийняття векселів до врахування (відмову у врахуванні) приймається уповноваженим органом банку або уповноваженою на це банком особою.

Векселі подаються пред'явником до врахування з реєстром пред'явлених до врахування векселів, форма якого встановлюється банком, щонайменше у двох примірниках (зразок форми реєстру наведений у додатку 2 до Положення НБУ «Про здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» [85]).

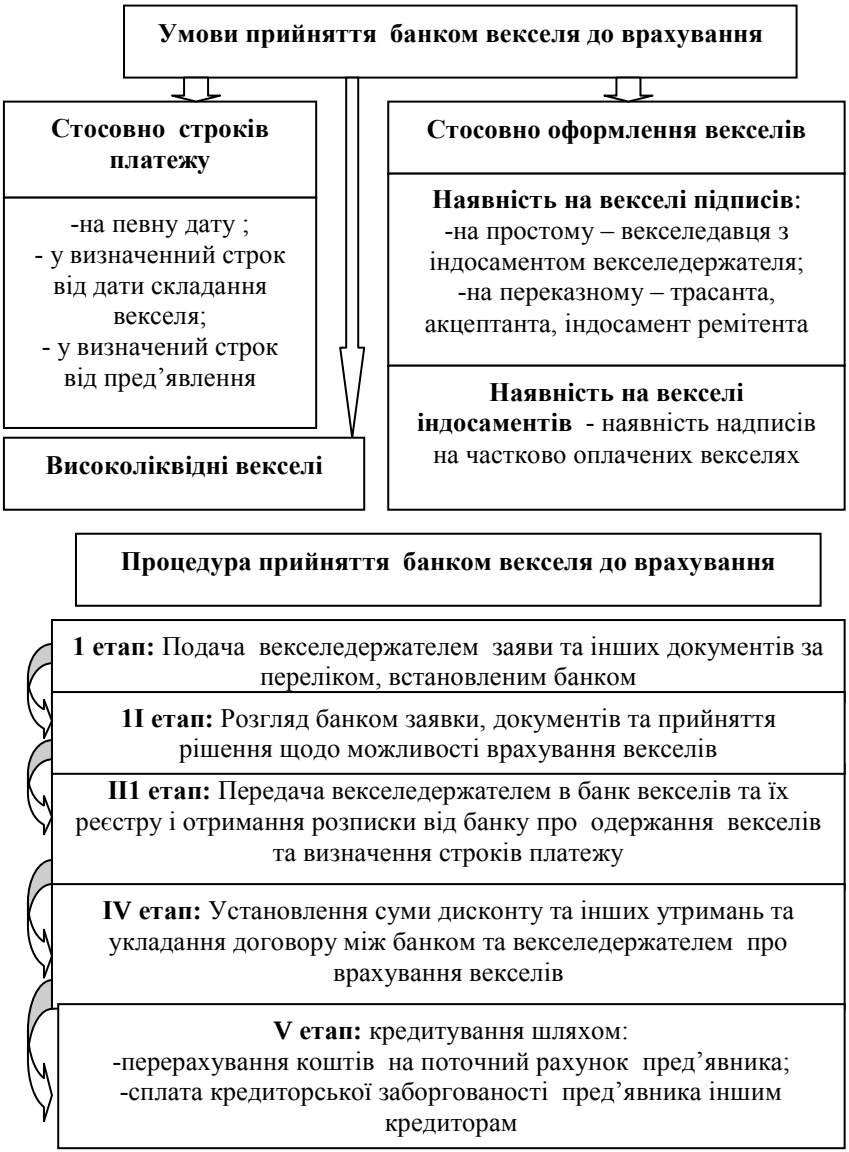

Рисунок 6.13. Законодавчо встановлені умови та процедура врахування векселів
(побудовано на основі [85])

Векселі в реєстрах, як правило, розміщуються в порядку настання строків платежу, починаючи з найближчого.

Місцеві та іногородні векселі можуть групуватися в окремі реєстри.

На самих векселях пред'явник зобов'язаний на вимогу банку виконати повний або бланковий індосамент, навіть якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника. Виняток становлять лише ті векселі, які подані для безоборотного врахування.

Під час приймання реєстрів банк перевіряє відповідність даних пред'явника реквізитам векселя. Реєстри з неправильними даними повертаються на переоформлення.

Якщо векселі прийняті банком для розгляду, то пред'явнику видається розписка про одержання векселів та призначається орієнтовний термін кредитування або ж день, у який він має забрати невраховані векселі.

Остаточне рішення щодо врахування конкретних векселів банк приймає на підставі проведеного аналізу векселів і доводить до відома пред'явника.

Після прийняття банком позитивного рішення про врахування всіх або окремих векселів установлюється сума дисконту та інших утримань з клієнта за кожним векселем, а з клієнтом укладається договір про врахування векселів.

Дисконт - винагорода, що беруть банки під час врахування векселів та купівлі векселів у векселедержателів до закінчення терміну їх сплати.

При встановленні ціни обліку векселя банк враховує номінальну вартість векселя, суму дисконту (відсотки за обліковим кредитом), а в міжміських розрахунках ще і дамно (комісійну винагороду за інкасування іногородніх векселів) та порто (поштово-телеграфні послуги):

$$Цо = S – D\% - Кв – П, \qquad (6.8)$$

де *Цо* – ціна обліку векселя для власника векселя,
S – номінальна вартість векселя,
D% - сума дисконту за векселем,
Кв – дамно,
П – порто.

Наприклад, Вексель на суму 120 000 грн. враховано у банку за 30 днів до дня платежу в тому ж банку за ставкою 20 % річних.

Сума дисконту, яку отримає банк за надання послуги обліку, розраховується за формулою простих відсотків:

$$D_{\%} = \frac{S \times n \times d}{B \times 100},$$

де d - дисконтна ставка, за якою враховується вексель,

n - строк у днях від дня врахування до дня платежу за векселем,

B – базовий період, кількість днів року.

В нашому прикладі сума дисконту становитиме:

$$D_{\%} = \frac{120000грн \times 30діб \times 20\%}{365діб \times 100} = 1972{,}60грн$$

Власнику векселя буде сплачено:

Цо = 120 000 – 1972,60 = 118 027,40 грн.

Особливістю дисконтного кредиту є те, що проценти стягуються банком у момент видачі позики, однак зараховуються на його дохідний рахунок після отримання платежу за векселем. Конкретний розмір облікової ставки встановлюється банком за узгодженням з клієнтом. При цьому *слід враховувати, що фактична ставка банківського відсотка при дисконтуванні суми векселя буде вищою за номінальну ставку процента*. Її можна визначити за формулою(6.9):

$$dф = \frac{D_{\%} \times 100 \times B}{Ц_o \times n}, \qquad (6.9)$$

де $dф$ - фактична ставка банківського відсотка при дисконтуванні суми векселя.

У нашому прикладі фактична процентна ставка становитиме:

$$dф = \frac{1972{,}60грн \times 100\% \times 365діб}{118027{,}30грн \times 30діб} = 20{,}33\%$$

За врахованими іногородніми векселями банки, крім дисконту, мають право утримувати дамно і порто.

Дамно - комісія банку за інкасування іногородніх векселів

Порто - сума для відшкодування поштово-телеграфних видатків банку за пересилання векселя, яка стягується з векселедавця за векселем з платежем не за місцем його врахування.

Кредит у формі врахування векселів надається шляхом:

1) перерахування на поточний рахунок пред'явника у строк, установлений у договорі про врахування, суми, що належить до сплати пред'явнику векселя;

2) сплати кредиторської заборгованості пред'явника іншим кредиторам за умови подання документів, що підтверджують наявність такої заборгованості (акт звірки заборгованості, договори про поставку продукції, товарнотранспортні накладні тощо) у межах суми, яка належить до сплати пред'явнику векселя. У цьому разі банк перераховує кошти на поточний рахунок відповідного кредитора пред'явника в порядку, установленому чинним законодавством.

Погашення вексельного кредиту відбувається в день оплати векселя платником (трасантом) незалежно від фінансового стану підприємства-позичальника.

6.3.4. Факторингові операції

Історія факторингу як правового явища по різному описується дослідниками даного питання. Деякі вважають факторинг творінням сучасного капіталістичного права, аргументуючи тим, що він виник лише у 30-х роках XX століття у США, інші знаходять ознаки факторингу ще у Давньому Вавілоні.

Суб'єкти, названі «факторами», були відомі ще у XIV сторіччі, а сам термін «фактор» використовувався в англійській колоніальній торгівлі як синонім терміну «агент» та «комісіонер».

В Україні факторинговими послугами першим почав займатися банк «Інко» з 1992 року і його послугами скористалися

такі промислові гіганти з багатомільярдними балансами, як акціонерне товариство з виробництва екскаваторів «Атек», завод штучних шкір «Вулкан» та інші підприємства з різноманітними формами власності.

У квітні 1992 року НБУ були прийняті «Методичні рекомендації щодо надання комерційними банками факторингових послуг»[88]. У тому ж 1992 році Національним банком України було видано факторинговий кредит комерційним банкам для викупу у підприємств несплачених розрахункових документів за продукцію, направлену за межі України. Таке рішення було викликано гострою платіжною кризою у системі міждержавних розрахунків.

Необхідність в уніфікації регулювання факторингової діяльності, у зв'язку з переважно міжнародним характером її використання, привела до скликання в Оттаві (Канада) у 1988 році дипломатичної конференції по прийняттю проектів про міжнародний факторинг і міжнародний фінансовий лізинг, які були підготовані Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА). Одним із заключних документів даної конференції і є Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг, яка була підписана 28 травня 1988 року[87].

Дана конвенція відіграла значну роль у розвитку факторингової діяльності, оскільки національні законодавства багатьох країн не містили практично ніяких норм, регулюючих факторинг, і Конвенція послужила основою для розробки національного законодавства в даній області, оскільки ряд країн ввели факторинг в систему свого цивільного права.

Відповідно до конвенції **«договір факторингу»** означає договір, укладений між однією стороною (постачальником) та іншою стороною (фактором), відповідно до якого:

а) постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке випливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних в першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання;

б) фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій:
- фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів;

- ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості;

- пред'явлення до сплати грошових вимог;

- захист від несплат боржників;

в) боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги[87].

Факторинг є формою інтегрування банківських операцій, що найбільше пристосована до сучасних процесів розвитку економіки. Однак ринок факторингових послуг в Україні є відносно новим та з ряду причин він досі не набув належного розвитку.

Український факторинг – ровесник первинного накопичення капіталу – виник на етапі становлення нашої незалежної держави.

Факторингові операції в Україні регламентуються низкою законодавчо-нормативних актів.

Так, відповідно до п. 3 ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: **факторинг** – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги із прийняттям на себе ризику виконання таких вимог і прийом платежів[3].

Згідно з ч. 1 ст. 1077 Цивільного кодексу України за **договором факторингу** (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (будь-яким передбаченим договором способом), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника)[76].

В Податковому Кодексі України наведене визначення **відступлення права вимоги** – операція з переуступки кредитором прав вимоги боргу третьої особи новому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу кредитору або без такої компенсації [60, ст. 14.1.255].

В статті 350 Господарського кодексу зазначається, що банк має право укласти **договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги),** за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або

зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи[36].

З вищенаведеного випливає, що **факторинг –це операція, суть якої полягає в придбанні фактором у постачальника (продавця) права вимоги у грошовій формі на дебіторську заборгованість покупців за відвантажені їм товари (виконані роботи, надані послуги) з прийняттям ризику виконання такої вимоги, а також приймання платежів** [86].

В Україні факторинг надається фінансовими установами, в тому числі і банками. Станом на 30.06.2016року в Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 481 фінансових компаній, які мають право надавати послуги факторингу[102]. Динаміка кількості та вартості укладених фінансовими компаніями договорів факторингу наведена в табл..6.5.

Таблиця 6.5

Динаміка надання фінансовими компаніями послуг факторингу

Показник	Період				
	I кв. 2014р.	II кв 2014р.	III кв 2014р.	IV кв 2014р.	I кв. 2015р.
Кількість договорів факторингу, од.	3773	4396	4686	4816	2725
Вартість договорів факторингу, млн.грн.	1826,2	5017,3	7445,4	9236,8	3928,9
Показник	Період				
	II кв 2015р.	III кв 2015р.	IV кв 2015р.	I кв. 2016р.	II кв 2016р.
Кількість договорів факторингу, од.	3216	3603	4723	3902	4981
Вартість договорів факторингу, млн.грн.	2974,9	4657,5	4994,6	3286,6	4326,7

Джерело: розроблено за [102]

Як показують статистичні дані, як кількість договорів, так і вартість договорів факторингу протягом 2014р.-першого півріччя 2016р. характеризуються нестійкою динамікою та коливаннями із різкими понижуючими стрибками в IV-тих кварталах 2014р. та 2015р. Протягом І півріччя 2016 року фінансові компанії уклали 8 883 договори факторингу на загальну суму 7 613,3 млн. грн., виконали 6 922договорів на суму 6 422,2 млн. грн. Діючими на кінець І півріччя 2016року залишалося 10 657 договорів факторингу.

Важливим показником, який характеризує факторингові послуги, є джерела їх фінансування.

Таблиця 6.6

Джерела фінансування укладених факторингових операцій, млн..грн[102]

Джерела фінансування	І півріччя 2014р.	І півріччя 2015р.	І півріччя 2016р.
Власні кошти	4080,6	5327,1	6301,4
Позикові кошти крім банківських кредитів	137,7	602,0	305,4
Банківські кредити	**2523,4**	**690,3**	**206,6**
Інші джерела	101,3	284,5	785,9
Всього	6843,5	6903,8	7613,2

Динаміка структури джерел фінансування факторингових операцій за І півріччя 2014 р.-І півріччя 2016р. є досить нестійкою та істотно коливається, в першу чергу за рахунок зміни частки власних коштів та банківських кредитів. За І півріччя2016 року частка власних коштів становить 82,2% і є найбільшою в структурі джерел фінансування, що на 5,6 в.п. вищеданого показника за відповідний період минулого року (77,2%).

Особливо різке зниження спостерігається в банківському секторі: станом на 30.06.2016р. частка банківських кредитів становить 2,7%, що на 7,3в.п. менше ніж за відповідний період І півріччя 2015 року (10%).

Обсяг позичкових коштів юридичних осіб (крім банківських кредитів порівняно з показником на відповідну дату І півріччя2015 року зменшився на 4,7 в.п. та становить4% від загальної суми джерел фінансування.

Станом на 30.06.2016р. порівняно з відповідною датою 2015р. відбулость зменшення фінансування факторингових операцій за рахунок:

- банківських кредитів на 70,1% (483,7 млн.грн.);
- позичкові кошти юридичних осіб (крім банків) – на 49,3%, тобто 296,6 млн.грн.

Найбільше збільшення продемонстрували укладені договори факторингу за такими галузями, як: будівництво–у 4,8 рази (на 258,2млн. грн.), сфера послуг-80%(на 155,2млн. грн.)[102].

Відповідно до статті 1078 Цивільного кодексу України[76] предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (**наявна вимога**), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (**майбутня вимога**).

Класичний факторинг передбачає наявність комерційного кредиту, що надається в товарному вигляді продавцями покупцям у вигляді відстрочення платежу за продані товари, які оформляються відкритим рахунком.

Факторингові відносини між комерційними банками та їх клієнтами визначаються на договірних засадах, шляхом укладання договорів факторингу, які мають передбачати права та зобов'язання сторін з належним оформленням справ за факторинговими операціями.

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо надання комерційними банками факторингових послуг»[88] кредити для проведення факторингових операцій надаються строком на 3 місяці, всім господарюючим органам незалежно від того, в якому банку відкриті їх розрахункові рахунки.

В операції факторингу звичайно беруть участь три суб'єкта: фактор-банк –покупець вимоги, початковий кредитор (клієнт) і боржник, що одержав від клієнта товари з відстроченням платежу (рис.6.14).

Внесемо пояснення стосовно процедури кредитування, наведеній на рис.6.14:

1 – продавець відвантажує покупцю товар і отримує від покупця документи;

2 – продавець передає в банк отримані від покупця документи (перелік яких встановлює фактор) і повідомляє

покупця про продаж його боргових зобов'язань і про те, що він повинен вносити платежі безпосередньо фактору (банку);

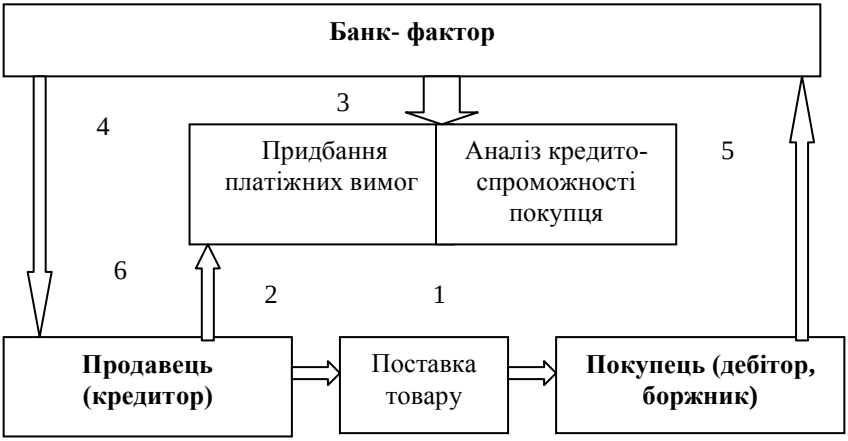

Рисунок 6.14. Схема факторингового кредитування

3 – фактор а) аналізує, вивчає діяльність продавця, визначає кредитоспроможність його дебіторів, прогнозує ризик неповернення ними товарного кредиту і б) приймає рішення про можливість фінансування продавця під відступлені ним права грошової вимоги. Банк стає власником несплачених платіжних вимог та бере на себе ризик їх несплати, хоч кредитоспроможність боржників заздалегідь перевіряється, 3) згідно договору банк зобов'язується сплатити суму наданих йому платіжних вимог незалежно від того, сплатили свої борги контрагенти-постачальники чи ні. *В цьому полягає різниця між факторингом і банківською гарантією. У разі банківського гарантування банк зобов'язується при несплаті клієнтом вчасно належних йому сум провести платіж за рахунок своїх коштів, тоді як мета факторингового обслуговування – термінове інкасування коштів незалежно від платоспроможності платника*;

4 – банк перераховує обумовлену договором частку суми продавцю (70-90% від фактурованних поставок). Слід зазначити, що згідно з п.4.1. «Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання

резервів під кредитні ризики в банках України» [51] банк відображає в бухгалтерському обліку суму зобов'язання за факторинговою операцією на дату укладення договору факторингу за позабалансовими рахунками. Банк здійснює облік документів за номінальною вартістю;

5 – покупець в обумовлений термін перераховує кошти на користь банку боргову суму та пею за відстрочення платежу;

6 – банк зараховує на рахунок постачальника кошти, що надійшли як оплата за поставлений товар:

а) за мінусом комісійної винагороди (якщо це був факторинг з оплатою вимог із настанням визначеної дати);

б) за мінусом:

попередньо виплаченої суми (вартості) переуступлених боргових вимог, яку банк утримує до моменту, коли покупець товару буде вважати договір з продавцем виконаним і не буде пред'являти претензій;

комісійної винагороди та плати за кредитні ресурси (якщо це був факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати)[9, с.253].

Плата за послуги факторингу значно вища, ніж за кредитом і складається з наступних компонентів (рис.6.15):

1) плата за управління - комісійна винагорода за власне факторингове обслуговування: ведення обліку, страхування на випадок виникнення сумнівних боргів. Розмір цієї плати встановлюється у вигляді фіксованого проценту з обігу постачальника. Більша частина цього процента - це плата за послуги банку-фактора щодо здійснення ним контролю за своєчасністю виплати фінансування та оплати товарів дебіторами, обліку поточного стану дебіторської заборгованості тощо. У більшості факторингових компаній світу факторингова комісія, залежно від кількості покупців, обігу, частоти поставок, особливостей товарного ринку перебуває в межах від 0,5 до 5 % від обігу;

2) плата за кредитні ресурси - нараховується у встановленому договором відсотку на суму коштів, наданих постачальникові достроково у формі попередньої оплати переуступлених боргових вимог, її ставка звичайно перевищує на 2-4% поточну банківську ставку, яку застосовують у разі короткострокового кредитування клієнтів з таким самим

оборотом і кредитоспроможністю, що обумовлено необхідністю компенсувати додаткові витрати й ризик несвоєчасної оплати поставок (ризик ліквідності); ризику неплатоспроможності дебіторів (кредитний ризик); ризику різкої зміни вартості кредитних ресурсів (відсотковий ризик);

Рисунок 6.15. Структура плати за факторинговою угодою (побудовано на основі [9,с.255, 86])

3) фіксований збір за обробку документів[9, с.255].

Наприклад, Підприємство здійснює поставки товарів у сумі 16 000 000 грн., оборотність цієї дебіторської заборгованості складає 20 разів на рік. Для прискорення погашення цієї заборгованості вона була передана факторинговому відділу банку на наступних умовах:

- розмір резервування - 15%
- комісійна винагорода банку - 0,5 %

- процентна ставка за факторинговий кредит - 25%[9, с.440],

-фіксований збір за обробку документів – 270 грн.

Середня дебіторська заборгованість підприємства за рік становитиме:

P = 16 000 000 / 20 = 800 000 грн.

Розмір резервних відрахувань (R):

R= 800 000 х 0,15 = 120 000 грн.

Сума нарахованих комісійних за інкасацією рахунків:

К = 800 000 х 0,005 = 4000 грн.

Для визначення суми нарахованих процентів за факторинговим кредитом використовується формула простих відсотків (6.4).

При цьому, якщо оборотність дебіторської заборгованості складає 20 разів на рік, то термін факторингового кредиту складе:

n = 365 / 20 = 18,25 днів.

Відповідно, сума нарахованих процентів за кредит, визначена за формулою(6.4):

$$S = \frac{(800000 - 12000) \times 25 \times 18}{365 \times 100} = 8383{,}56 грн$$

Сума, яка перераховується на рахунок позичальника ($S_п$):

$S_п$ = (800000 - 120000) – 8383,56 - 4000 = 667 616,44 грн. Сума резерву буде повернута підприємству після погашення заборгованості дебіторам.

Загальний доход банку за надану факторингову послугу складає:

$S_б$ = 8383,56 + 4000 + 270 = 12653,56 грн.

Тобто, фактична процентна ставка факторингової операції становитиме:

$$i_f = \frac{S_б \times B \times 100}{(P - R) \times n} = \frac{12653.56 \times 365 \times 100}{(800000 - 120000) \times 18} = 37{,}73\% .$$

Таким чином, супровідні послуги за факторинговою угодою по факту становлять (37,73%-25%) – 12,73% *(порівняйте з комісійною винагородою банку за умовами контракту - 0,5 %).*

У світовій практичній діяльності віднайшли застосування дві моделі розвитку факторингового бізнесу: європейська та американська(рис.6.16).

Рисунок 6.16. Класифікація моделей розвитку факторингового бізнесу та видів факторингу (побудовано на основі [9,с.254, 86])

Європейська модель передбачає створення великих вузькоспеціалізованих факторингових компаній, які, як правило, були створені великими банками і згодом від них відмежувались.

В американській моделі факторингові компанії утворювалися приватними підприємцями без участі банків. Український ринок факторингу розвивається за європейською моделлю, адже більша його частина (близько 80 %) контролюється комерційними банками [86].

Практика виробила різноманітні підходи щодо класифікації факторингових операцій:

1. Залежно від ринкового сектора, задіяного в операції факторингу розрізняють: внутрішній факторинг (постачальник, покупець і фактор перебувають у тій самій країні); міжнародний факторинг (учасники факторингу перебувають у різних країнах).

2. Залежно від ступеня інформування покупця щодо участі фактора в торговій угоді виділяють: відкритий факторинг - це факторинг, за умовами якого боржника, тобто покупця, завчасно повідомляють про участь у торговій угоді факторингової компанії; закритий факторинг або конфіденційний - це факторинг за умовами якого боржника не повідомляють про участь в угоді факторингової компанії.

3. Залежно від умов оплати фактором переуступлених боргових вимог постачальника розрізняють: факторинг з оплатою вимог з настанням визначеної дати; факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати - відповідно до факторингової угоди клієнт, який продав банку дебіторську заборгованість, дістає від нього кошти в розмірі 80-90% загальної суми боргу. Решту 10-20% банк утримує у вигляді компенсації ризику до моменту сплати покупцем боргу.

4. Залежно від прав фактора на зворотну вимогу попередньо сплаченої суми: факторинг із правом регресу - це факторинг, за умовами якого фактор має право зворотної вимоги до постачальника повернути сплачену суму; факторинг без права регресу - це факторинг, за умовами якого фактор у разі надання факторингової послуги не має права зворотної вимоги до постачальник[9, с.254]:

Відносини між суб'єктами факторингу регулюються договором, який укладається у письмовій формі між фактором і постачальником. Істотними умовами договору факторингу є взаємні зобов'язання і відповідальність сторін, розмір кредиту і плати за факторингове обслуговування, вид факторингу та інші, що забезпечують захист інтересів сторін. Оскільки факторингові операції мають ризикований характер, то перед укладенням договору фактор ґрунтовно вивчає фінансово-господарську діяльність клієнта-постачальника, оцінює його фінансовий стан, що впливає на прийняття фактором рішення про укладення факторингової угоди та її зміст.

У цілому, здійснення факторингових операцій дає змогу фактору поліпшити обслуговування клієнтів та залучити нових, збільшити і диверсифікувати джерела доходів. Основним недоліком факторингу для фактора є високий ризик цієї операції. Для мінімізації ризику фактор здійснює лімітування кредитної заборгованості постачальника, установлює ліміти відвантаження товарів конкретному платникові, страхує окремі угоди тощо.

Об'єктивні причини використання факторингу та його переваги наведено на рис.6.17.

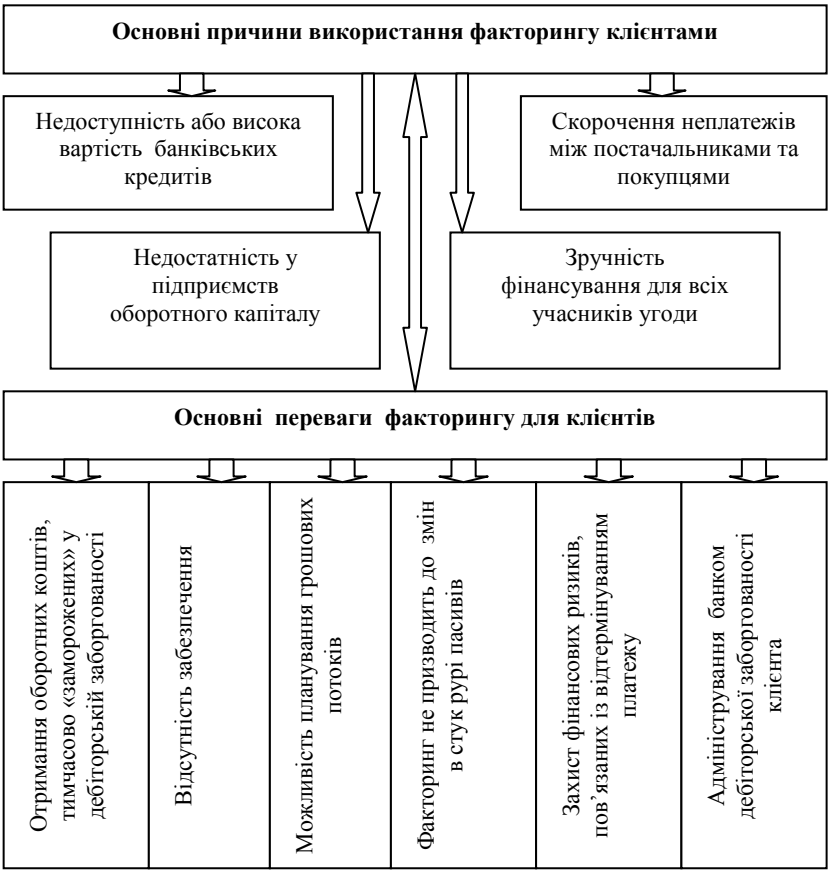

Рисунок 6.17. Взаємозв'язок причин використання та переваг факторингу для клієнтів банку

Факторингове обслуговування забезпечує прискорення обороту капіталу постачальника: платежі своєчасно надходять постачальнику навіть при тимчасових фінансових утрудненнях покупця; створюються умови для запобігання появи сумнівних боргів; поліпшується структура балансу; прискорюється оборотність коштів при взаєморозрахунках між покупцем і продавцем; створюються умови для успішної виробничої діяльності обох.

Основним недоліком факторингу для постачальника є значно вища віртість цієї операції порівняно із звичайним кредитом.

Факторинг значно відрізняєтьсяч від банківського кредиту. Спочатку його плутали з «вибиванням» боргів і кредитними процедурами, хоча відмінність між ними досить суттєва. Зокрема, кредит повертається банку (або іншому кредитору) позичальником, а при факторингу борг погашається за рахунок грошей, які виплачуються дебіторами клієнта. Кредит надається на фіксований термін, а факторинг – на термін фактично відстроченого платежу. *До того ж факторинг не потребує застави.*

Крім того на відміну від прямого кредитування: факторингове фінансування пов'язане із строком відстрочки платежу, розмір фінансування може зростати в міру зростання обсягу продажів постачальника, факторингове фінансування погашається за рахунок коштів покупця (дебітора постачальника), спрощене оформлення факторингової операції, надаються додаткові послуги по управлінню дебіторською заборгованістю, інформаційно-аналітичне обслуговування, консалтинг та інше, факторингове обслуговування може тривати безстроково.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення кредиту та кредитним операціям в широкому та вузькому розумінні. Чим вони відрізняються від законодавчого? Охарактеризуйте законодавчо регламентовані види кредитів. В яких документах вони встановлені?

2. Охарактеризуйте взаємозв’язок та основні принципові відмінності між кредитними операціями та послугами кредитного характеру. Наведіть класифікацію кредитних операцій та кредитних послуг і порівняйте їх. Наведіть послуги кредитного характеру, які обслуговують кредитні операції.

3. Чим принципово відрізняються активні кредитні операції від пасивних кредитних операцій. В яких ситуаціях вони здійснюються?

4. Охарактеризуйте організацію кредитного процесу. На підставі яких законодавчих та внутрішньобанківських документах базується організація кредитного процесу?.

5.На підставі яких показників банк приймає рішення щодо надання або відмови в наданні кредитів суб'єктам господарювання? На які класи поділяються позичальники?

6. Охарактеризуйте специфіку та види проведення кредитних операцій в поточну діяльність. Наведіть відмінності між короткостроковими разовими кредитами, кредитною лінією, овердрафтом, врахуванням векселів та факторингом?

7. Що покладено в основу поновнювальної, сезонної та мультивалютної кредитних ліній?

8. Наведіть складові вартості кредитної операції. Які послуги супроводжують кредитну операцію? Як вони формуються?

9. Що являє собою вексель та операції з векселями? Які їх види регламентовані законодавством і якими саме нормативними документами? Наведіть види операцій банків з векселями.

10. Охарактеризуйте факторингові операції, їх призначення, основні відмінності. .

Рекомендована література

Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-ІІІ[3]

Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016р. № 351[37]

Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 27.12.2007р. № 481 [51]

Банківське кредитування [Електроний ресурс] : навч. посіб. / У.В. Владичин ; за ред. С.К. Реверчука.– К. : тіка, 2008. – 648 с.

Банківські операції: навч. посіб. / Р.Р. Коцовська, О.П. Павлишин, Л.М. Хміль. — К.: УБС НБУ: Знання, 2010. — 390 с.

РОЗДІЛ 7. ІНВЕСТИЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

7.1. Суть банківських інвестицій та інвестиційної діяльності банків

Банки відносно активів діють згідно з негласним «золотим правилом»: «вкладай гроші в три різні «корзини». До цих «корзин» належать: кредити, інвестиції та іноземна валюта.

За умов низької кредитоспроможності господарюючих суб'єктів, високих темпів інфляції та нестабільності фінансового ринку кредитування – є найбільш ризиковим видом діяльності, що в нинішніх умовах посилюється значною часткою простроченої заборгованості за кредитами – понад 24% (табл.7.1).

У сучасних умовах для банків особливо гостро постає питання тимчасової активізації використання переваг другої та третьої «корзин» - операцій банків з іноземною валютою та інвестиційною діяльністю.

Таблиця 7.1

Частка інвестиційних вкладень банків в структурі активів в 2016р., млн..грн.

Період	**01.01. 2016р.**	**01.04. 2016**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р.**	**01.01. 2017р.**
1.Активи банків	1254385	1299063	1260617	1275943	1263359
2.Кредити, надані клієнтам	1009768	1032872	960767	995304	1005923
Питома вага в активах, %	80,5	80,0	76,2	77,9	79,7
Частка простроченої заборгованості, %	22,8	23,6	24,1	25,3	24,2
3. Вкладення в цінні папери та довгострокові інвестиції	201520	200681	213905	219435	332273
Питома вага в активах, %	**16,1**	**15,4**	**17,0**	**17,2**	**26,3**

Джерело: розрахунки за даними офіційного сайту НБУ[11]

Як показують розрахунки, питома вага наданих кредитів протягом 2016р. знизилась на 0,8%, частка простроченої заборгованості за кредитними операціями в загальній сумі кредитів – збільшилась на 1,4%, а обсяги вкладення в цінні папери та довгострокові інвестиції – збільшились на 10,2%. І хоча надання кредитів в поточну діяльність залишається головною функцією банків, вони дедалі частіше переглядають структуру активів, ставлячи собі за мету збільшення частки інвестиційних кредитів та портфеля цінних паперів у сукупних активах. У зарубіжній банківській практиці на інвестиційну діяльність банки спрямовують значну частину коштів - до 35% фінансових ресурсів, а у вітчизняних банках частка таких вкладень у сукупних активах банків на кінець 2016р. становила 26,3%.

За своєю суттю інвестиції - доволі ємне поняття, що інтегрує в собі різні економічні процеси, які впливають як на виробничу, так і фінансову сферу.

Економічна теорія розглядає інвестиції як частину фінансових ресурсів у формі їх довгострокових вкладень з метою подальшого збільшення капіталу.

У фінансовій теорії під інвестиціями розуміють придбання реальних або фінансових активів, тобто інвестиції - це сьогоднішні витрати, метою яких є одержання майбутніх вигод.

У макроекономіці інвестиції є частиною сукупних витрат, що складаються з витрат на нові засоби виробництва (виробничі або фінансові інвестиції), інвестицій у нове житло та приріст товарних запасів; частина ВВП, не спожита в поточному періоді, яка забезпечує приріст капіталу в економіці.

В мікроекономіці інвестиції - це процес утворення нового капіталу [89].

Нормативно-правове забезпечення інвестиційного процесу законодавчо закріплене в Законі України «Про інвестиційну діяльність»[93], згідно з яким **інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб та держави щодо реалізації інвестицій.**

Об’єкти та суб’єкти інвестиційної діяльності регламентовані ст.4 та ст.5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» і наочно представлені на рис.7.1.

Об'єктами інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх

галузях економіки, цінні папери (крім векселів), цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права .

Суб'єктами (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави.

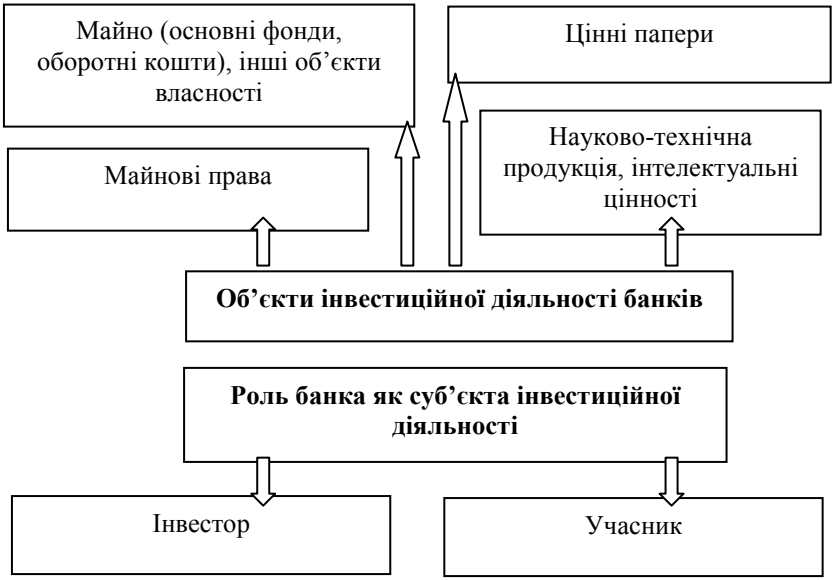

Рисунок 7.1. Об'єкти та суб'єкти інвестиційної діяльності [1, с. 335]

Інвестиційна діяльність в Україні реалізується через налагоджену систему фінансових інститутів, але ключову роль тут відіграє банківська система. *Специфіка банківської інвестиційної діяльності полягає в тому, що лише банкам притаманні такі операції, які передбачають акумулювання значного обсягу ресурсів та трансформацію їх у інвестиції та позики.*

Історично термін «інвестиційна банківська діяльність» з'явився в Англії в середині XIX століття після того, як банки почали повністю брати на себе нові випуски цінних паперів з метою подальшого їх продажу від свого імені кінцевим

інвесторам, і був ґрунтований на двох поняттях – сприяння в укладенні договорів позики та створення консорціумів з розміщення цінних паперів. Це означає, що кредитна форма задоволення інвестиційного попиту і випуск цінних паперів є основними формами інвестування, основою яких є кредит[91].

Економічна суть інвестиційної діяльності банку зводиться до фінансових інвестицій (довгострокові цінні папери, паї, частки, вкладення у статутні капітали тощо) та реальних інвестицій (матеріальні та нематеріальні активи).

В навчальній та фаховій літературі по-різному визначається поняття «банківські інвестиції». Прихильники вузького підходу дотримуються думки, що банківські інвестиції пов'язані лише з операціями з цінними паперами. Інші ж автори вважають за доцільне широке тлумачення терміна «банківські інвестиції». Під банківськими інвестиціями традиційно розуміють всі напрямки розміщення ресурсів комерційного банку, а також операції з розміщення грошових коштів на певний термін з метою набуття доходу. У першому випадку до інвестицій відносять весь комплекс активних операцій комерційного банку, у другому – тільки його термінову складову[94].

В «Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами та фінансовими інвестиціями в банках України» дається наступне тлумачення:

банківські інвестиції – це вкладення коштів банків у нерухоме та рухоме майно, інтелектуальні цінності, цінні папери з метою одержання прибутку[92].

З позиції окремого банку інвестиційна діяльність здійснюється з метою одержання прибутків від операцій з цінними паперами та для забезпечення участі в статутному капіталі інших підприємств і стратегічного контролю за їх власністю і діяльністю. Крім того, банки через інвестиційну діяльність у реальному секторі намагаються створити фінансово-промислові групи, корпорації, холдинги, в яких головним суб’єктом виступають банківські установи, що надають фінансові ресурси підприємствам реального сектору економіки, яких постійно бракує в українській економіці .

Вагомий потенціал комерційних банків в активізації інвестиційної діяльності пояснюється можливістю діяти одночасно у двох важливих напрямах — на ринку цінних паперів

і на кредитному ринку, які відповідають за перетворення заощаджень в інвестиції. Банки формують свою інвестиційну діяльність залежно від вимог банківської системи країни, в якій вони функціонують.

Загалом, інвестиційна банківська діяльність може здійснюватись у різних формах, які відповідно до конкретних завдань класифікуються за різними критеріями (рис.7.2).

Рисунок 7.2. Класифікація видів банківських інвестицій

Капітальні (реальні) банківські інвестиції – це вкладення капіталу в господарську діяльність банку чи іншого підприємства з метою одержання прибутку або

досягнення соціального ефекту[94]. Відповідно до статті 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність»[93] об'єктами інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях економіки.

Основу банківських інвестицій складають фінансові інвестиції та вкладення капіталу у придбання нематеріальних активів. Згідно з «Інструкцією з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами та фінансовими інвестиціями в банках України»:

фінансові інвестиції - це фінансові активи, які утримуються банком з метою збільшення прибутку (процентів, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора[92].

До фінансових інвестицій належать: придбані боргові цінні папери, акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком (крім векселів), інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, грошові вклади, інші фінансові інвестиції, що не оформлені цінними паперами.

Що ж до **внутрішнього інвестування**, то варто зазначити, що за рахунок споживання інвестицій безпосередньо банком вирішуються завдання розвитку його виробничо-технічної бази, підвищення рівня компетентності за рахунок поліпшення кадрового забезпечення та рівня кваліфікації персоналу як основи підвищення якості, обсягу та асортименту послуг, що надаються банком[94].

Поточні фінансові інвестиції — це інвестиції, що легко реалізуються та призначаються для утримання протягом терміну, що не перевищує одного року. При цьому визначальним є намір банку щодо їх подальшого використання та його спроможність дотримуватись первісних намірів. Як правило, поточні інвестиції обліковуються в портфелі цінних паперів банку на продаж.

Довгострокові фінансові інвестиції — це інвестиції, які не можуть бути класифіковані як поточні. Як правило, це інвестиції з терміном утримання банком понад один рік.

Під **прямими інвестиціями**, насамперед, розуміють безпосередню участь інвестора при виборі об'єкта інвестування коштів. Пряме інвестування здійснюють, в основному, підготовлені інвестори, які мають достатньо точну інформацію

про об'єкт інвестування і добре обізнані з механізмом інвестування. Якщо прямі інвестиції мають форму вкладів у цінні папери, то, як правило, ними забезпечується контрольний пакет акцій або інша форма контрольної участі[40].

Відповідно до статті 50 Закону України «Про банки і банківську діяльність [3] банк має право здійснити прямі інвестицію за рідкими випадками лише на підставі письмового дозволу Національного банку України. Цією ж статтею передбачено, що *сукупні інвестиції банку не мають перевищувати 60% розміру статутного капіталу банку.*

Прямі інвестиції банків передбачають внесення коштів або майна в статутний фонд юридичної особи в обмін на корпоративні права [24, с.14].

Вкладення в цінні папери і надання кредитів формують інвестиційно-кредитний портфель банку.

Портфельні (непрямі) інвестиції – вкладення в портфелі цінних паперів або інші активи з метою одержання прибутків у формі відсотків (дивідендів) і в результаті підвищення курсової вартості цінних паперів, при цьому вкладення не має на меті безпосереднє управління об'єктом інвестування. Портфель цінних паперів на інвестиції складається із цінних паперів, що були придбані банком для їх утримання до настання строку погашення (для безстрокових цінних паперів – довічно) і отримання дивідендного доходу, а також для використання інших прав, що випливають з володіння цінними паперами.

Інвестиційна діяльність банків має за мету збереженість капіталу банку, приріст дохідності банку, забезпечення ліквідності балансу банку та підтримку вторинних резервів банку. Досягнення мети інвестиційної діяльності значною мірою залежить від форм та напрямів участі банку в інвестиційному процесі.

Таким чином, участь банків в інвестиційному процесі може здійснюватись за двома формами:

- **пряме фінансування інвестиційних проектів** (за допомогою механізму довгострокового кредитування);

- **вкладення в цінні папери** (за допомогою механізмів фондового ринку). При розгляді інвестиційних цінних паперів, які реально утримуються в банківських портфелях і визначені як

інвестиційні, керівництво банку повинно враховувати ряд факторів, основними серед яких є: очікувана норма прибутку, податкові характеристики, заставні вимоги та процентні і інвестиційні ризики).

7.2. Пряме фінансування інвестиційних проектів (довгострокове кредитування)

Досвід розвинених країн свідчить про активну участь банків у процесі накопичення і довгострокового розміщення капіталу в галузі економіки, що є однією з необхідних умов економічного зростання в рамках як євро-японської (німецької), так і англосаксонської (американської) моделей.

Євро-японська (німецька) модель передбачає активну участь комерційних банків у контролі над компанією за рахунок розвиненої системи кредитування.

Англосаксонська модель передбачає неістотну участь комерційних банків у фінансуванні роботи підприємств. В даному випадку зовнішнє фінансування підприємств відбувається за рахунок фондового ринку, за допомогою якого підприємства формують близько 40% ресурсів. Це відбувається за рахунок розвиненої системи фінансових установ небанківського типу, таких як інвестиційні компанії, взаємні фонди, компанії зі страхування життя та майна, пенсійні фонди та інші інституції[1, с.331].

Банки України на ринку кредитування інноваційних процесів можуть виступати як у якості посередників, так і в якості безпосередніх учасників кредитування.

Інвестиції мають певні особливості, завдяки яким їх відрізняють від кредитів.

1. Кредит допускає використання коштів протягом відносно короткого відрізку часу на основі принципів повернення і забезпеченості. Інвестування - це вкладення коштів для отримання припливу коштів протягом тривалого часу без дотримання принципів кредитування.

2. Інвестиції носять знеособлений характер, а кредитні угоди укладаються з конкретними юридичними чи фізичними особами.

3. Банк виступає головним і єдиним кредитором у більшості кредитних операцій, а в інвестиційних - є одним із багатьох кредиторів.

4. У процесі інвестування в цінні папери комерційні банки є ініціаторами таких заходів, а при кредитуванні ініціатором угод виступає позичальник.

Відповідно до «Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України»[51] довгостроковими вважаються кредити терміном понад 1 рік.

Пряме фінансування інвестиційних проектів (інвестиційне, або довгострокове кредитування) **– це фінансування діяльності, що здійснюється згідно з принципами банківського кредитування і спрямована на створення (реконструкцію, модернізацію) об'єктів, комерційне використання яких породжує потік доходів, що забезпечують повернення банківських коштів і оплату за користування ними у визначені строки** [96].

Основними завданнями, які постають перед банками при прямому фінансуванні інвестиційних проектів, є:

1) розробка і здійснення комплексу заходів з кредитування інвестиційних проектів;

2) співробітництво з міжнародними організаціями, урядовими та неурядовими організаціями іноземних держав, іноземними інвесторами з питань організації інвестиційного кредитування;

3) розробка і здійснення комплексу заходів з організації та реалізації схем кредитування, в яких банк є основним менеджером (агентом) або кредитором.

З метою чіткого визначення поняття «банківського інвестиційного кредитування» необхідно розкрити його сутність і специфіку, яка проявляється через функції, завдання та задачі, що підлягають вирішенню.

Банківське інвестиційне кредитування виконує специфічні функції, серед яких можна виділити основні (рис.7.3):

Рисунок 7.3. Функції, завдання та задачі, які вирішуються банками у процесі проведення інвестиційного кредитування (побудовано на основі [89, с.22-25])

Посередницька функція, що полягає у трансформації банківських кредитних ресурсів в інвестиційний ресурс.

Комерційні банки використовують для проведення кредитних операцій власні ресурси, які формуються за рахунок коштів вкладників, залучених на депозити, а також позикових коштів, у тому числі фінансових ресурсів, запозичених в центральному банку країни. Ці специфічні банківські ресурси після передачі позичальнику стають джерелом фінансування інвестиційних заходів;

Функція фінансування інвестицій, що складається у фінансуванні інвестиційної діяльності позичальників. Безпосередньо видаючи інвестиційний кредит, комерційні банки здійснюють цільове фінансування кредитування інвестиційних заходів позичальників. Це дозволяє останнім здійснювати інвестиційну діяльність без накопичення відповідних фінансових ресурсів, що веде до прискорення інвестиційного процесу та економічного зростання;

Контролююча функція, що включає контроль за ефективністю та цільовим використанням позичених коштів. Коли кредит видається у виробничу сферу, з моменту видачі інвестиційного кредиту і до його повного погашення та виплати відсотків банки здійснюють моніторинг, контролюючи цільове використання позичених коштів і їх ефективне вкладення. Це обумовлено тим, що джерелом погашення інвестиційного кредиту і виплати відсотків по ньому є дохід, отриманий позичальником від реалізації проекту, що кредитується.

Такий контроль є специфічною функцією саме банківського інвестиційного кредитування, завданням якого є суттєве підвищення ефективності інвестиційних вкладень[89, с 21-22].

В організації банківського інвестиційного кредитування виділяють принципи, які визначають його специфіку:

- принцип платоспроможності - планування повинно забезпечувати платоспроможність у будь-який час;

- принцип рентабельності капіталовкладень - для всіх джерел фінансування необхідно обирати найбільш дешеві способи фінансування;

- принцип збалансованості ризиків - найбільш ризикові капіталовкладення повинні фінансуватись за рахунок власних коштів;

- принцип пристосування до потреб ринку - необхідно враховувати кон'юнктуру ринку та власну залежність від надання кредитів;

- принцип граничної рентабельності - необхідно обирати максимально рентабельні капіталовкладення.

До специфічних рис інвестиційного кредитування можна віднести наступні:

- об'єктом оцінки при кредитуванні є не позичальник, а інвестиційний проект, що зумовлює необхідність детального аналізу техніко-економічного обґрунтування інвестиційних заходів та ефективності інвестиційного проекту;

- відсоток за інвестиційним кредитом не повинен перевищувати рівня дохідності інвестиційного проекту;

- строк інвестиційного кредиту обумовлений строком окупності інвестиційного проекту;

- інвестиційний кредит може бути виданий з пільговим строком відшкодування, впродовж якого сплачуються лише відсотки за кредит, а основна сума відшкодовується після введення об'єкта в експлуатацію [59].

«Золоте правило довгострокового кредитування» - капіталовкладення з тривалими строками окупності повинні фінансуватись за рахунок довгострокових коштів.

В залежності від цілей і умов кредитування, банківське інвестиційне кредитування може виступати в різних формах, найбільш поширеними з яких є такі: простий кредитний договір (кредитні кошти передаються позичальникові у грошовій формі відповідно до його умов, що передбачають порядок видачі та погашення кредиту, його забезпечення); фінансовий лізинг; іпотечний кредит; проектне фінансування[88,с 27].

Порівняльну характеристику особливостей банківського фінансування інвестиційних проектів та звичайного (неемісійного) інвестиційного кредиту наведено в табл. 7.2 .

Банківські інвестиційні кредити класифікуються за такими ж ознаками і критеріями, як і всі банківські кредити (рис.7.4, табл..7.3).

Таблиця 7.2

Порівняльна характеристика особливостей банківського фінансування інвестиційних проектів та звичайного (неемісійного) інвестиційного кредиту [89,с. 25]

Критерій	Банківське проектне фінансування	Звичайний інвестиційний кредит
Обсяги та структура залучення коштів	Можливість отримання значної вартості капіталу з високим рівнем фінансового важеля.	Як правило, до 10-30 млн. грн., авансовий внесок – мінімум 30- 40%.
Широта використання фінансових інструментів	Можливість паралельного застосування банками декількох традиційних і нетрадиційних (в т.ч. індивідуально розроблених) фінансових інструментів та інших джерел залучення коштів.	Видами кредиту виступають разова грошова позика або невідновлювальна кредитна лінія; основним джерелом є довгострокові депозити та фінансові вливання з боку зарубіжних власників – материнських компаній.
Середовище реалізації інвестицій	Відокремлення проекту від основної діяльності його ініціаторів.	Безпосередній зв`язок з основною діяльністю ініціатора (позичальника).
Джерело погашення заборгованості	Прибуток, отриманий у результаті реалізації самого інвестиційного проекту.	Позитивні грошові потоки від здійснення підприємством операційної діяльності
Відповідальність сторін	Банк має обмежене право регресу відносно ініціаторів інвестиційного проекту.	Банк має повноцінне право регресу відносно ініціаторів ІБК
Період формування схеми фінансування	На стадії, коли інвестиційний проект вже реалізується, і при цьому генеруються фінансові потоки.	До моменту здійснення компанією капіталовкладень у придбання цільового об`єкту / проведення тендеру тощо.

Вплив на фінансові показники ініціатора	Незначний, непрямий.	Значний, прямий. Чіткі зміни в балансі компанії, пов`язані з кредитуванням.
Винагорода банку	Банк отримує додаткову компенсацію, що пов`язано з відсутністю диверсифікації ризиків та забезпечення.	Кредитна ставка – на рівні 21,0- 25,0%, комісійні банку – від 0,5% до 2,0% сукупної вартості гривневого кредиту.
Зобов`язання сторін	Формування складної системи контрактних зобов`язань між сторонами – учасниками інвестиційного проекту.	Відповідно до умов кредитного договору, укладеного між сторонами, та цивільно- господарського законодавства.
Система ризик-менеджменту	Застосування сучасних методик ідентифікації ризику.	Найпростіші моделі оцінки ризику.
Право власності на об`єкт ІБК	Банк, як правило, має право часткової участі у капіталі.	Банк, як правило, не має права часткової участі у капіталі.

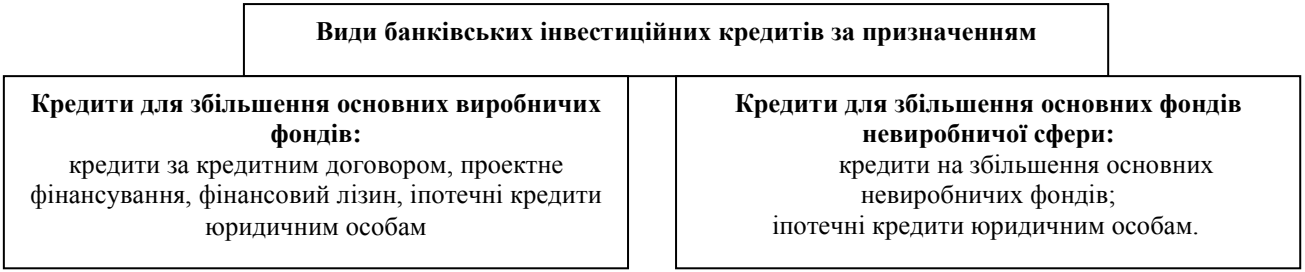

Рисунок 7.4. Класифікацій банківських інвестиційних кредитів за призначенням

. Таблиця 7.3

Класифікація видів та форм банківських інвестиційних кредитів [89, с.33]

Критерій	**Вид банківського інвестиційного кредитування**	**Форма надання інвестиційного кредиту**
Цільове призначення	Фінансування придбання основних фондів	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг
	Фінансування створення та модернізації основних фондів; розробки та впровадження інновацій	Банківський кредит, облігаційна позика
Термін кредитування	Довгостроковий (понад 3 роки)	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування
	Середньостроковий (1-3 роки)	
Джерело погашення	З погашенням за рахунок доходів від реалізації інвестиційного проекту	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування
	З погашенням за рахунок доходів від основної діяльності, не пов'язаної з інвестиційним проектом	
Ризик	З високим рівнем ризику	Облігаційна позика, факторинг
	З помірним рівнем ризику	Банківський кредит, лізинг
	З низьким рівнем ризику	Проектне фінансування
Частота надання	Одноразовий	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування, банківські гарантії
	Багаторазовий	Кредит (кредитна лінія)

Кредити на збільшення основних виробничих фондів надаються суб`єктам господарської діяльності. Вони, в свою чергу, залежно від форми надання підрозділяються на:

кредити, що видаються на основі звичайного кредитного договору;

проектне фінансування;

фінансовий лізинг;

іпотечні кредити юридичним особам.

Кредити, які видаються на збільшення основних виробничих фондів, об`єднує те, що джерелом погашення та виплати відсотків по таких кредитах є прибуток, очікуваний від реалізації кредитуються проектів. В результаті найважливішим елементом організації процесу банківського інвестиційного кредитування стає аналіз інвестиційного проекту, на реалізацію якого береться кредит, у порівнянні з яким оцінка кредитоспроможності позичальника грає дещо меншу роль [89, с.29].

Інвестиційні кредити підприємствам реального сектору економіки безпосередньо спрямовуються на створення основних виробничих фондів або їх оновлення. Результатом використання таких кредитів є збільшення виробничого потенціалу економіки та економічне зростання. Крім того, інвестиційний кредит стимулює ефективне використання інвестиційних ресурсів.

В якості основних специфічних особливостей банківського інвестиційного кредиту можна відзначити дві його характеристики: в якості кредитора виступає банк або група банків; кредит надається на придбання, створення або реконструкцію реального капіталу у виробничій або невиробничій сфері.

Вітчизняна практика свідчить, що комерційні банки фактично не надають підприємствам кредити на прямі інвестиційні цілі – нове будівництво, розширення виробництва, заміну обладнання. Поясненням цього є ряд причин, одна з яких полягає в тому, що ставка відсотка за довгостроковими кредитами на інвестиційні цілі значно перевищує середню рентабельність промислових підприємств, що робить банківські довгострокові кредити практично недоступними для реального сектора економіки. Висока процентна ставка пояснюється значною мірою тим, що при наданні довгострокових кредитів ступінь ризику збільшується, особливо в умовах нечітко прогнозованих в довгостроковому періоді коливань курсу гривні та темпів інфляції, характерних для вітчизняного ринку. З урахуванням цих ризиків банки встановлюють більш високу процентну ставку за довгостроковими позиками, ніж за короткостроковими. Однак настільки високі процентні ставки за

інвестиційними кредитами, очевидно, не узгоджуються з можливостями реального сектора економіки[89,с.32].

Відовідно до Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37]:

кредит під інвестиційний проект – це довгостроковий кредит, цільовим призначенням якого, зокрема, є фінансування спорудження електростанцій, підприємств хімічної, гірничої промисловості, транспортної, телекомунікаційної, природоохоронної інфраструктури, офісних будівель, торгових центрів, багатоквартирних житлових будинків, виробничих та складських приміщень, готелів, та який відповідає одночасно таким умовам:

наданий компанії спеціального призначення;

спільне фінансування інвестиційного проекту його ініціатором і банком/банками - учасниками консорціуму;

джерелом погашення кредиту є грошові потоки/очікувані грошові потоки боржника, що генеруються/генеруватимуться внаслідок реалізації інвестиційного проекту;

забезпеченням вимог банку є першочергове право банку на отримання грошових потоків/очікуваних грошових потоків боржника, що генеруються/генеруватимуться внаслідок реалізації інвестиційного проекту;

надання кредитних коштів юридичній особі - боржнику за кредитом під інвестиційний проект здійснюється банком поступово (траншами) відповідно до встановленого графіка та фактичного стану реалізації проекту;

термін корисної експлуатації активу/об'єкта, створеного внаслідок реалізації інвестиційного проекту, перевищує термін дії кредитного договору;

банк здійснює контроль за відповідністю реалізації інвестиційного проекту техніко-економічним, технологічним, дозвільним умовам/вимогам [37].

У процесі кредитування інвестиційних проектів банки повинні застосовувати ряд організаційно-економічних прийомів видачі та погашення позичок. Сукупність цих прийомів як конкретних дій з організації кредитного процесу, його регулювання відповідно до принципів інвестиційного кредитування називається **механізмом інвестиційного**

кредитування. Основними складовими механізму інвестиційного кредитування є суб'єкти та технологія кредитування, принципи кредитування, етапи інвестиційного проектного циклу, інформаційне забезпечення кредитного процесу і його нормативно-правове забезпечення.

Технологія кредитування – це сукупність конкретних методів і прийомів, що використовуються в процесі здійснення кредитних операцій. Технологія банківського кредитування включає в себе системну оцінку ходу всього кредитного процесу в банку та розгляд руху позики (вартості) в органічному зв'язку із певними організаційними формами та інституціональними структурами банківської діяльності [97].

Механізм банківського інвестиційного кредитування принципово нічим не відрізняється від стандартної процедури, наведеної на рис.6.4 та рис.7.5.

До особливостей відносяться:

- орієнтація на специфіку кожного інвестиційного кредиту;
- наявність підготовчого, так би мовити, нульового, етапу;
- порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника за кредитом під інвестиційний проект.

В якості специфічної особливості інвестиційного кредиту відзначають те, що він має інвестиційний характер, а точніше:

а) під час надання відповідної позики об`єктом оцінки, в першу чергу, виступає не сам позичальник, а його інвестиційні завдання (інвестиційний проект), тому у кредитора виникає необхідність деталізованогодослідження техніко-економічного обґрунтування майбутніх інвестиційних заходів;

б) банківський відсоток (плата за користування інвестиційним кредитом) не маєбіти більшим за рівень прибутковості з інвестицій;

в) термін інвестиційного кредиту залежить від терміну окупності розміщених інвестицій;

г) інвестиційний кредит може бути запропонований банком з пільговим терміном погашення (на термін реалізації інвестицій), протягом якого сплачуються лише відсотки за користування позикою, тоді як основна сума має бути відшкодована в наступні періоди [89, с 30-31];

д) статус кредитора: кредитування здійснюється а) безпосередньо одним банком, б) декількома банками, в) через міжнародні фінансово-кредитні установи;

Рисунок 7.5. Укрупнена хронологія організації інвестиційного банківського кредитування (побудовано на основі рис.6.4 та [90])

е) кількість учасників операції, що кредитується: а) двостороння угода, б) багатосторонні угода («дзеркальна» - надання позики одним банком через інший, кредитування банківським консорціумом, синдикативна позика);

є) способ погашення: а) однією сумов в кінці терміну кредитування, б) рівними часками протягом терміну кредитування, в) обумовленими частками через узгоджені проміжки часу;

ж) статус позичальника - кредит одержує а)акціонер банку, б)новий або постійний клієнт, в) велике, середнє або мале підприємство, г) державне підприємство;

з) валюта кредитування: а)національна, б) вільноконвертована, в) міжнародні грошові одиниці, г) мультивалютні позики;

к) вид відсотка: а) фіксований, б)плаваючий;

л) техніка кредитування: а) однією сумою, б) кредитна лінія. [90].

Має певні особливості і процедура визначення фінансового стану потенційного позичальника.

Розділом IV-1 Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [37] встановлено порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект.

Зокрема, статтями 67-1 - 67-5 передбачено, що банк з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект визначає клас такого боржника на підставі критеріїв щодо:

1) фінансової стійкості юридичної особи - боржника за кредитом під інвестиційний проект;

2) умов, що впливають/можуть вплинути на реалізацію інвестиційного проекту;

3) характеристик інвестиційного проекту;

4) характеристик ініціатора інвестиційного проекту;

5) умов, що забезпечують реалізацію інвестиційного проекту.

Банк під час визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту юридичної особи - боржника за кредитом під

інвестиційний проект у межах установленого діапазону відповідно до вимог пунктів 29 - 31 розділу ІІ Положення НБУ НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» та згідно з методикою банку щодо визначення значення *PD* також ураховує: результати аналізу ефективності бізнес-плану реалізації інвестиційного проекту та моніторингу стану виконання основних етапів реалізації проекту; спроможність боржника ефективно продовжити/завершити реалізацію такого проекту та досягти запланованих результатів; визначені банком усі ризики, що можуть виникнути впродовж строку користування кредитом, та інші події та обставини, що можуть негативно впливати на виконання боржником своїх зобов'язань.

Порядок урахування впливу такої інформації в межах передбаченого Положенням діапазону банк визначає у внутрішньобанківському положенні.

Слід зазначити, що банківське кредитування має для підприємства низку вад:

1) при придбанні майна із застосуванням банківського кредиту підприємство зазнає значних витрат, пов'язаних з виплатою відсотків за користування позикою, комісійної винагороди та страхуванням предмету застави;

2) обсяг і сама можливість надання кредиту та рівень відсотків за кредит визначається банком, який керується в першу чергу власними економічними інтересами, а вже потім - потенційними можливостями позичальника повернути борг на умовах кредитора;

3) для одержання банківського кредиту на придбання нового обладнання підприємство повинно надати значну за розміром високоліквідну заставу, якої більшість вітчизняних підприємств не в змозі запропонувати, а потужності страхових компаній та банків дуже малі, щоб резервувати кошти для надання гарантій за кредитами;

4) при постійному нарощуванні позик умови кредитування з боку банку можуть погіршуватися, для компенсації подорожчання кредиту підприємство буде змушене змінювати співвідношення між залученими та власними коштами шляхом збільшення перших. У кінцевому результаті це

може призвести до перевищення ціни кредитів над рентабельністю активів.

7.3.Фінансовий лізинг

Альтернативним джерелом оновлення основних засобів виробництва може стати лізинг.

Станом на 30.06.2016р. до Переліку юридичних осіб, які мають право надавати фінансові послуги та перебувають на обліку в Нацкомфінпослуг, внесено інформацію про 272 юридичні особи –лізингодавця та до Державного реєстру фінансових установ внесено інформацію про 385 фінансові компанії, що надають послуги фінансового лізингу (табл..7.4).

Таблиця 7.4

Інформація щодо лізингодавців та кількості і вартості договорів фінансового лізингу за перше півріччя 2014-2016рр. [102]

Тип установи	**Період**		
	станом на 30.06.2014р.	**станом на 30.06.2015р.**	**станом на 30.06.2016р.**
Юридичні особи-лізингодавці	255	267	272
Лізингові компанії, що надають послуги фінансового лізингу	171	254	385
Показники	**Період**		
	І півріччя 2014р.	І півріччя 2015р.	І півріччя 2016р.
Вартість договорів фінансового лізингу, млн..грн.			
- юридичними особами	3431,50	3210,80	4089,0
- фінансовими компаніями	2,4	0	6,2
Вартість договорів фінансового лізингу, млн..грн.			
- юридичними особами	3740	1493	5693
- фінансовими компаніями	11	0	15

За даними таблиці протягом І півріччя 2016року укладено 5708 договорів фінансового лізингу на суму 4095,2млн.грн.

Перед тим, як остаточно приняти рішення щодо джерела інвестування підприємству бажано здійснити фінансово-економічну оцінку альтернативних (довгостроковий кредит або

фінансовий лізинг) джерел оновлення основних засобів виробництва.Специфічність нинішнього стану з фінансуванням оновлення основних засобів полягає в тому, що в більшості ситуацій у підприємства, яке його потребує, в силу різних обставин відсутня можливість отримання довгострокового кредиту. У такому випадку теоретично лізинг є єдиним доступним способом оновлення парку устаткування.

Рисунок 7.6. Методологія прийняття рішення щодо ефективності лізингу при альтернативних варіантах оновлення основних засобів виробництва[98, с.58]

Сучасне розуміння лізингу бере початок від класичних принципів Римського права: оригінальна ідея про розмежування

понять «власник» та «користувач» майна при можливості діставати вигоду з користування відома з найдавніших часів. Вважається, що слово «лізинг» почало використовуватись в останній чверті XIX століття, і походить від англійського «to lease» - «брати в оренду».

В теперішній час існує декілька основних точок зору як серед фахівців, так і в правовому полі стосовно економічної сутності лізингу (рис.7.7):

1) одна група спрощує розуміння лізингу, повністю ототожнюючи його з орендою рухомого та нерухомого майна виробничого призначення, з інвестуванням капіталу у вигляді довгострокової оренди або з однією з її форм. При цьому операційний лізинг ототожнюється з поточною орендою, а фінансовий лізинг – з фінансовою орендою, із засобом реалізації відносин власності, які відображають визначений стан продуктивних сил і виробничих відносин. Ототожнення лізингу з орендою має місце не лише в публікаціях, а й у законодавчих актах, наприклад, в Податковому, Господарському та Цивільному кодексах України має місце ототожнення лізингових та орендних відносин/операцій. Пунктом .14.1.97 Податкового кодексу та ст.292 Господарського кодексу передбачено поділ лізингових операцій на операції оперативного, фінансового та зворотного лізингу. Лізинг (оренда) вважається фінансовим, якщо лізинговий (орендний) договір містить одну з таких умов:

об'єкт лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менш як 75 відсотків його первісної вартості, а орендар зобов'язаний на підставі лізингового договору та протягом строку його дії придбати об'єкт лізингу з наступним переходом права власності від орендодавця до орендаря за ціною, визначеною у такому лізинговому договорі;

балансова (залишкова) вартість об'єкта лізингу на момент закінчення дії лізингового договору, передбаченого таким договором, становить не більш як 25 відсотків первісної вартості ціни такого об'єкта лізингу, що діє на початок строку дії лізингового договору;

сума лізингових (орендних) платежів з початку строку оренди дорівнює первісній вартості об'єкта лізингу або перевищує її;

майно, що передається у фінансовий лізинг, виготовлене за замовленням лізингоотримувача (орендаря) та після закінчення дії лізингового договору не може бути використаним іншими особами, крім лізингоодержувача (орендаря), виходячи з його технологічних та якісних характеристик[60];

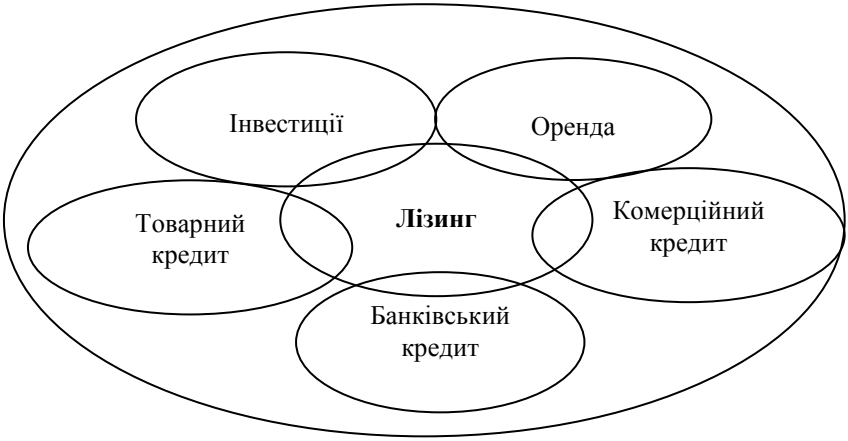

Лізинг – це інвестиційно-підприємницький спосіб реалізації відносин власності із застосуванням кредитно-орендного інструменту.

Рисунок 7.7. Економічні категорії, з якими вітчизняні та закордонні фахівці ототожнюють лізинг [98, с.39]

2) друга група фахівців розглядає лізинг як своєрідний засіб майнового кредитування підприємницької діяльності: якщо розглядати лізинг як передачу майна в тимчасове користування на умовах терміновості, повернення і платності, то він нагадує товарний кредит; в той же час за формою організації лізинг зовнішньо схожий із комерційним кредитом: при наданні в тимчасове користування товарів, одночасно надається і право власності на об'єкт угоди. Поряд з цим існує думка, що лізинг – це різновид професійного кредиту, який передбачає контракт на оренду рухомого та нерухомого обладнання, який обумовлює можливість його продажу орендатору;

3) третя група визначає лізинг як угоду, яка містить в собі елементи класичної оренди та угоди про надання кредиту;

4) четверта група розглядає лізинг як форму інвестицій[98, с.28].

Правовідносини лізингу на вітчизняному законодавчому рівні регулюються низкою документів, основними з яких є: Цивільний кодекс України (ст.806)[76], Господарський кодекс України (ст.. 292)[36], Податковий кодекс України (п.14.1.97)[60] та Закон України «Про фінансовий лізинг»[99].

Сутність і роль лізингу в законодавстві України та правових документах країн світу трактується по-різному.

В табл..7.5. наведено основні визначення.

Таблиця 7.5

Тлумачення поняття «лізинг» та «фінансовий лізинг» у вітчизняних і закордонних правових актах*

Документ	Тлумачення
Європейська федерація національних асоціацій лізингових компаній	**Лізинг** – це договір про оренду заводу, промислових товарів, обладнання, нерухомості для використання їх у виробничих цілях орендатором, у той час як товари купуються орендодавцем і він зберігає за собою право власності.
Світовий Банк	**Лізинг** – це контрактні відносини між двома сторонами, які дають змогу одній стороні використовувати майно, що є власністю іншої сторони, в обмін на обумовлені контрактом періодичні платежі.
Господарський кодекс України (ст..292)	**Лізинг** - це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.
Цивільний кодекс України Ст..806	За **договором лізингу** одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуте ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця

	(постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату
Податковий кодекс України (п.14.1.97)	**Лізингова (орендна) операція** - господарська операція (крім операцій з фрахтування (чартеру) морських суден та інших транспортних засобів) фізичної чи юридичної особи (орендодавця), що передбачає надання основних засобів у користування іншим фізичним чи юридичним особам (орендарям) за плату та на визначений строк. **Оперативний лізинг** (оренда) - господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає передачу орендарю основного фонду, придбаного або виготовленого орендодавцем, на умовах інших, ніж ті, що передбачаються фінансовим лізингом (орендою); **Фінансовий лізинг** (оренда) - господарська операція, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом згідно з цим Кодексом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних з правом користування та володіння об'єктом лізингу.
Британська «Асоціація лізингу обладнання»	**Фінансовий лізинг** - будь-яка орендна операція, головною метою якої є фінансування майна, що використовується рентером, на протязі більшої частини його строку служби, якщо вибір майна та постачальника здійснюється рентером
Комітет по міжнародним стандартам бухгалтерського обліку (IASC) - IAS 17	**Фінансовий лізинг** - це лізингова угода, де практично всі ризики та доходи, що пов’язані із володінням майном, передаються лізингоотримувачеві. Право власності може передаватися (чи не передаватися) наприкінці строку договору. Оперативним лізингом згідно із стандартами IAS 17 є «будь-яка інша лізингова операція, відмінна від фінансової»
Закон України «Про фінансовий лізинг»	**Фінансовий лізинг** – вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором лізингодавець зобов’язується набути у власність річ у продавця і передати її у користування лізингоотримувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату.

* Розроблено на основі джерел [36; 60; 76; 99; 98, с.25]

Розбіжності в тлумаченні обумовлені декількома причинами: складним змістом, що відображає дане явище; відмінностями в законодавстві різних країн; специфіці органів влади, які розробляють законодавчо-нормативну базу; неможливістю точного перекладу з англійської та практичною діяльністю підприємств різних країн.

В подальшому викладенні матеріалу будемо спиратись на визначення, наведене в Законі України «Про фінансовий лізинг», згідно з яким операції фінансового лізингу відносяться до довгострокових (понад 1 рік).

Здійснення операції фінансового лізингу відбувається на основі договору, який має бути укладений у письмовій формі.

Істотними **умовами договору лізингу** є:

1) предмет лізингу. Предметом договору фінансового лізингу може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці). Згідно із статистикою [102] основні об’єкти фінансового лізингу за чинними договорами станом на 30.06.2016р. -транспортні засоби -14 090,5млн. грн. або 56,4% від загальної суми договорів. Порівняно з аналогічним періодом І півріччя2015 року показник зменшився на 66,6% (28 063,6млн. грн.);техніка, машини та устаткування для сільського господарства –5 911,7млн. грн. (23,6%). Вартість договорів зменшилась на 24% (1 867,1млн. грн.) порівняно з відповідним періодом минулого року; будівельне обладнання та техніка –1 194,3млн. грн. або 4,8% від загальної суми договорів;

2) строк, на який лізингоодержувачу надається право користування предметом лізингу (строк лізингу). Під терміном «строк фінансового лізингу» слід розуміти передбачений лізинговим договором строк, який розпочинається з дати передання ризиків, пов'язаних із зберіганням або використанням майна, чи права на отримання будь-яких вигод чи винагород, пов'язаних з його використанням, або будь-яких інших прав, що слідують з прав на володіння, користування або розпоряджання таким майном, лізингоотримувачу (орендарю) та закінчується

строком закінчення дії лізингового договору, включаючи будь-який період, протягом якого лізингоотримувач має право прийняти одноосібне рішення про продовження строку лізингу згідно з умовами договору;

3) розмір лізингових платежів;

4) інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом твердо встановленого періоду сум, які достатні для повної амортизації капітальних вкладень і здатні забезпечити лізингодавцю прибуток.

Характерні особливості цього виду лізингу: вибір об'єкта лізингу здійснює лізингоодержувач; лізингоодержувач має право використовувати об'єкт лізингу протягом усього строку угоди; строк фінансового лізингу, як правило, не менше за строк повної амортизації об'єкта лізингу; витрати на утримання об'єкта лізингу несе лізингоодержувач; існує можливість викупу об'єкта лізингу після закінчення терміну угоди.

Суб'єктами лізингу можуть бути[99]:

лізингодавець - юридична особа, яка передає право володіння і користування предметом лізингу лізингоодержувачу. Лізингодавець має право інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти;

лізингоодержувач - фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

продавець (постачальник) - фізична або юридична особа, в якої лізингодавець набуває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;

інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу. До них можуть належати банки, страхові компанії, сервісні центри з обслуговування наданого в лізінг обладнання.

Лізингові схеми можна умовно поділити на угоди за участю 3-х, 4-х, 5-х та більше сторін. Фахівці наводять і «двосторонні угоди», маючи на увазі прямий лізинг. Але в такій операції приймає участь три учасника - виробник обладнання, лізингоотримувач і страхова компанія, оскільки згідно з

законодавством лізингове майно підлягає обов'язковому страхуванню.

У закордонній, а останнім часом і у вітчизняній практиці застосовуються два методи участі банківського капіталу в лізинговому бізнесі: прямий та опосередкований.

Поширеною схемою чотиристороннього лізингу є прямий банківський лізинг. За такою угодою банк сплачує виробнику вартість майна і після обов'язкового його страхування з боку підприємства передає в оренду, але на умовах комерційного кредиту. Як очевидно, при такій угоді ринковим регулятором вартості лізингової угоди буде ринкова ціна майна, ринкова ставка відсотка за кредит та розмір страхового тарифу[98, с.70].

Українські банки частіше беруть опосередковану участь у лізинговому бізнесі. Вони створюють спеціалізовані лізингові компанії і виступають у ролі їх кредитора для отримання процентного доходу.

У такому разі має місце класична п'ятистороння угода:

комерційний банк - лізингова компанія –виробник обладнання - страхувальник – лізингоотримувач.

У такій угоді безпосередньо з лізинговою компанією укладають договори банк та лізингоотримувач, а страхова та сервісна компанії мають можливість укладати контракт як з лізинговою компанією, так і безпосередньо з лізингоотримувачем.

Взаємодія основних учасників під час укладання і реалізації договору фінансового лізингу здійснюється у певній послідовності (рис.7.8).

Внесемо пояснення до схеми.

1 - потенційний лізингоодержувач, зацікавлений в отриманні конкретних видів майна, самостійно, на підставі наявної інформації та досвіду обирає зацікавленого у продажі постачальника (продавця) потрібного йому майна і звертається до потенційного лізингодавця із проханням взяти участь у лізинговій угоді.

2 – лізингодавець (лізингова компанія) перевіряє відповідність ціни на майно, що погодив лізингоодержувач, ринковому рівню та укладає з постачальником (виробником) договір купівлі-продажу , після чого звертається із заявкою до

банку на отримання кредиту під заставу лізингового обладнання і отримує позитивне рішення,

3 –лізингодавець звертається до страхової компанії з метою страхування кредиту та застави на користь банку,

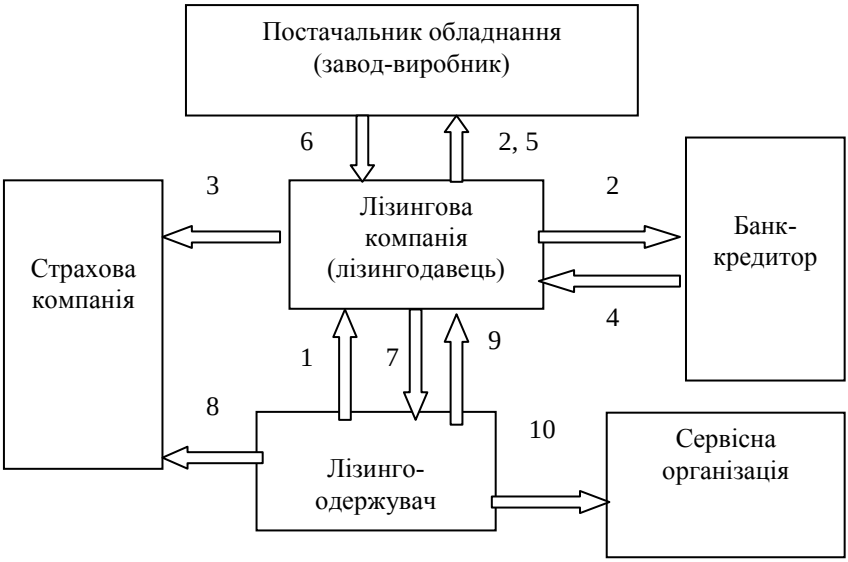

Рисунок 7.8. Класична схема проведення лізингової операції при посередництві лізингової компанії[98, с.69]

4 – після надання банку всіх необхідних документів, лізингодавець одержує кредит,

5 – та здійснює оплату вартості обладнання, необхідного для здійснення угоди, постачальнику обладнання;

6 – постачальник передає обладнання лізингодавцю,

7 – лізингодавець передає куплене майно лізингоодержувачу в тимчасове користування на умовах, погоджених у договорі лізингу, з правом можливого викупу такого майна після закінчення терміну дії договору,

8 – лізингоодержувач здійснює страхування об’єкту лізингу на користь лізингодавця,

9 –оплата лізингоодержувачем послуг лізингодавцю згідно з умовами договору,

10 – оплата лізингоодержувачем послуг сервісній організації(якщо це передбачено договором).

Після закінчення дії договору фінансового лізингу відповідно до його умов предмет лізингу за залишковою вартістю переходить у власність лізингоодержувача.

Для банківського лізингу, при якому банк виступає в ролі лізингодавця, схема проведення лізингової операції аналогічна наведеній на рис.7.8, за частковим виключенням п.2 та 4.

Такий складний механізм надання послуги з фінансового лізингу свідчить про те, що лізинг — складна синтетична форма господарських зв'язків, яка поєднує елементи купівлі-продажу, кредиту, оренди та продажу в розстрочку.

Одним із основних моментів лізингового фінансування є розмір лізингового платежу. Ця величина важлива для кожного учасника лізингової угоди і повинна максимально враховувати економічні інтереси усіх сторін.

На розмір лізингового платежу впливають декілька чинників, основними з яких являється вартість послуг кожного посередника угоди та лізингова схема. У лізинговій операції має місце зіткнення економічних інтересів основних сторін: з одного боку лізингові платежі становлять економічну форму реалізації власності на передане в лізинг майно, тобто доход лізингодавця, з іншого боку є частиною валових витрат виробництва та обігу лізингоодержувача за право користування взятим в оренду майном. Теоретично чим більше посередників в лізинговій схемі, тим вищою є вартість угоди, тим значніші витрати лізингоодержувача.

На практиці використовується декілька джерел фінансування лізингових операцій (табл..7.6).

Таблиця 7.6

Розподіл джерел фінансування лізингових оерацій за І півріччя 2016р.[102]

Джерела фінансування	Юридичні особи, млн..грн.	Частка, %	Фінансові компанії, млн..грн	Частка, %
Авансовий платіж	936,9	29,4	0,4	9,6
Власний капітал	1797,1	56,4	3,2	75,8
Кредити банків	310,0	9,7	0,6	14,6

Інші джерела	139,3	4,4	0	0
Всього	3183,7	100,0	4,2	100,0

За І півріччя 2016 року загальний обсяг джерел фінансування юридичних осіб-лізингодавців та фінансових компаній становить 3 187,8 млн.грн., що на 561,2млн. грн., або на 21,4%, більше порівняно з відповідним періодом І півріччя 2015року. У структурі джерел фінансування лізингових операцій юридичних осіб -лізингодавців найбільшу частку займає власний капітал 56,4% (1 797,1млн. грн.).

Структура лізингових платежів має багатокомпонентний характер. Оскільки вони стосуються економічного результату усіх безпосередніх учасників угоди, то їх загальна сума повинна враховувати інтереси кожної з сторін і в першу чергу грунтуватися на визначеному розмірі рентабельності лізингодавця та платоспроможності лізингоодержувача, виконуючи при цьому ресурсозберігаючу функцію.

Здебільшого сукупність усіх платежів за договором лізингу в основному складається з[100]:

1) авансового платежу;

2) періодичних лізингових платежів;

3) викупної (залишкової) вартості предмета лізингу.

Згідно ст.16 Закону України «Про фінансовий лізинг» [99] лізингові платежі можуть включати (рис.7.9):

а) суму, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу;

б) платіж як винагороду лізингодавцю за отримане у лізинг майно;

в) компенсацію відсотків за кредитом;

г) інші витрати лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу.

Винагорода лізингодавця за одержане у лізинг майно (лізингова маржа) може встановлюватися за домовленістю сторін у відсотках від балансової вартості об'єкта лізингу або від середньорічної залишкової вартості.

Сплата лізингових платежів здійснюється в порядку, встановленому лізинговим договором. Розміри, форма, строки внесення лізингових платежів та умови їх перегляду визначаються у договорі лізингу за домовленістю сторін.

Якщо порівнювати фінансовий лізинг та банківський кредит, платежі за лізингом, крім амортизації боргу та процентів, як правило, втілюють у собі компенсацію інших додаткових витрат лізингової компанії, в той час як за договором банківського кредиту найчастіше сплачується тільки процент і погашення тіла кредиту.

Рисунок 7.9. Вартість фінансування та види лізингових платежів для основних учасників лізингового фінансування (побудовано на основі [99, 100, 98])

На прийняття рішення лізингоодержувачем щодо методу нарахування лізингових платежів впливають:

— сезонність виробництва;

— можливість відволікання значної суми коштів на розвиток матеріально-технічної бази виробництва;

— особливості амортизаційної політики;

— спрямованість інвестиційної політики тощо[100].

Рисунок 7.10. Види лізингових платежів за методами розрахунків

Алгоритм дій при розрахунку лізингових платежів наведено на рис. 7.11.

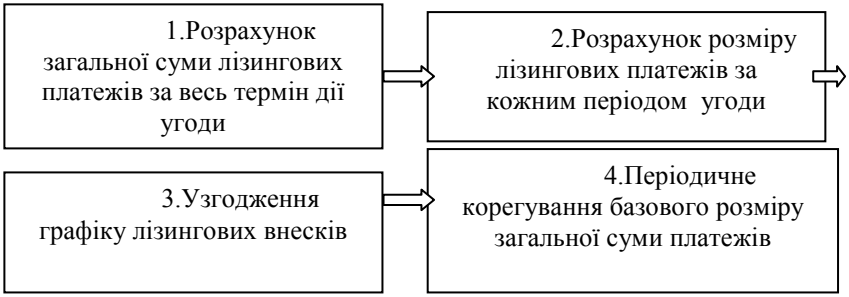

Рисунок 7.11. Узагальнений алгоритм дій при розрахунку лізингових платежів

У навчальній літературі, присвяченій питанням лізингу, наведено декілька способів розрахунків лізингових платежів. За

основу візьмемо класичну методику розрахунку для банківського лізингу, за якої в якості лізингодавця виступає банківська установа. У загальному вигляді сума лізингового платежу, отриманого комерційним банком складатиметься з наступних компонентів[98,с.92]:

$$ЛП_б=P+(S+ Квл+ПП)xDF, \quad (7.1)$$

де $ЛП_б$ – розмір лізингового платежу, який отримає банк.

P – сума кредиту на придбання лізингового обладнання,

S– сума відсотків, що сплачуються за угодою,

$Квл$ - розмір комісійної винагороди по супроводженню лізингової угоди,

$ПП$ – величина податків банку на додану вартість,

DF – фактор часу, який враховує порядковий номер інтервалу(t) та ставку дисконтування(d), орієнтовану або на облікову ставку НБУ, або на рівень доходності ОВДБ, або на депозитний відсоток по вкладах у відносно стабільній валюті:

$$DF = \frac{1}{(1+d)^t}, \quad (7.3)$$

$Дв$ - очікуваний валовий доход підприємства у результаті виробничої діяльності.

В теперішній час при достатньо високому рівні затребуваності лізингового фінансування банки та лізингові компанії пропонують потенційним клієнтам через мережу Інтернет послуги так званого «Лізингового калькулятора»[101], який на базі введених вихідних даних миттєво визначає графік лізингових платежів із їх сумами.

7.4. Види професійної діяльності банків на фондовому ринку. Операції банків з інвестиційними цінними паперами

В Україні комерційні банки є досить активними учасниками ринку цінних паперів, про що свідчить динаміка, наведена в табл..7.7.

Інвестиційні операції з цінними паперами. банки здійснюють з метою диверсифікації активних операцій,

розширення джерел отримання додаткових доходів, мінімізації банківських ризиків і підтримання ліквідності балансу. Відповідно до нормативних документів **інвестиційна операція - будь-яка купівля та перепродаж цінних паперів від свого іменні, з свій рахунок і за власною ініціативою.**

Таблиця 7.7

Динаміка активів та вкладень в цінні папери банками України в 2011-2016рр. , млн.грн.

Період	**Станом на 01.01.**				
	2011р.	**2012р.**	**2013р.**	**2014р.**	**2015р.**
Активи банків	942 088	1054280	1127192	1278095	1316852
Вкладення в цінні папери	83 559	87719	96340	138287	168928
Питома вага, %	8,86	8,32	8,55	10,82	12,83
Період	**01.01. 2016р.**	**01.04. 2016**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р.**	**01.12. 2016р.**
Активи банків	1254385	1299063	1260617	1275943	1263359
Вкладення в цінні папери	198841	197667	210097	215675	212661
Питома вага, %	15,86	15,22	16,67	16,90	16,83

Джерело: розрахунки за даними офіційного сайту НБУ[11]

Сучасний український ринок цінних паперів відносно молодий порівняно із ринками європейських та азійських країн. Основні його суб'єкти – комерційні банки, фондові біржі, інвестиційні компанії – сформувались до середини 90-х років. Але й за минулий, відносно короткий, час він пройшов значний шлях. Сьогодні на ньому представлені практично всі типи цінних паперів – акції, облігації, векселі, які випускаються різними емітентами – державними і муніципальними органами влади, акціонерними компаніями.

Діюче законодавство, закрема Закони України «Про цінні папери та фондовий ринок» і «Про депозитарну систему» [55,103] дозволяє вітчизняним комерційним банкам здійснювати види професійної діяльності на фондовому ринку, наведені на рис. 7.12.

Брокерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Рисунок 7.12. Законодавчо регламентовані види професійної діяльності на фондовому ринку (побудовано на основі [55, 103])

Дилерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом.

Андерайтинг - укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

Діяльність з управління цінними паперами - діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та грошовими коштами,

призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, а також отриманими у процесі управління цінними паперами, іншими фінансовими інструментами і грошовими коштами в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів - професійна діяльність учасника фондового ринку - компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів.

Клірингова діяльність - діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку - діяльність фондової біржі із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери [55].

Депозитарна діяльність - діяльність професійних учасників депозитарної системи України та Національного банку України щодо надання послуг із зберігання та обліку цінних паперів, обліку і обслуговування набуття, припинення та переходу прав на цінні папери і прав за цінними паперами та обмежень прав на цінні папери на рахунках у цінних паперах депозитарних установ, емітентів, депозитаріїв-кореспондентів, осіб, які провадять клірингову діяльність, Розрахункового центру

з обслуговування договорів на фінансових ринках, депонентів, а також надання інших послуг [103].

Слід зазначити, що банк набуває статусу професійного учасника фондового ринку і права на провадження певного виду професійної діяльності на фондовому ринку виключно після отримання ліцензії на провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку.

Діюче законодавство дозволяє банкам здійснювати три групи операцій з цінними паперами:

– **емісійні** – пасивні операції, які здійснюються через випуск цінних паперів власного боргу;

– **клієнтські** – посередницькі операції з цінними паперами, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів;

– **інвестиційні** – активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені [95].

Один із найважливіших напрямів роботи на ринку цінних паперів - портфельні інвестиції.

Портфелі формують як великі інвестори – банки, інвестиційні компанії, так й інвестори з невеликими обсягами вкладів – юридичні і фізичні особи, які бажають розмістити тимчасово вільні грошові кошти. У цьому випадку вони здебільшого користуються послугами професійних учасників ринку цінних паперів. На формуванню портфеля цінних паперів звертається велика увага як в економічній теорії, так і в практичній роботі учасників фондового ринку.

Згідно з портфельним підходом, банки формують наступні типи та види портфелів цінних паперів (рис.7.13):

Інвестиційний портфель цінних паперів банку – набір цінних паперів, який створюється з ціллю отримання доходів та підтримання ліквідності. Банки, керуючи портфелем цінних паперів, мають на меті досягнути рівноваги між ліквідністю і прибутковістю. Основними факторами, що визначають величину інвестиційного портфелю банку, є його розмір і якість менеджменту. Структура інвестиційного портфелю зазвичай залежить від виду цінних паперів, які мають обіг на фондовому ринку країни.

В навчальній літературі інвестиційні банківські портфелі поділяють на два типи[82]:

- активний - зорієнтований на отримання основного доходу внаслідок операцій із цінними паперами на активному ринку;
- пасивний - зорієнтований на отримання доходу у формі процентів і дивідендів.

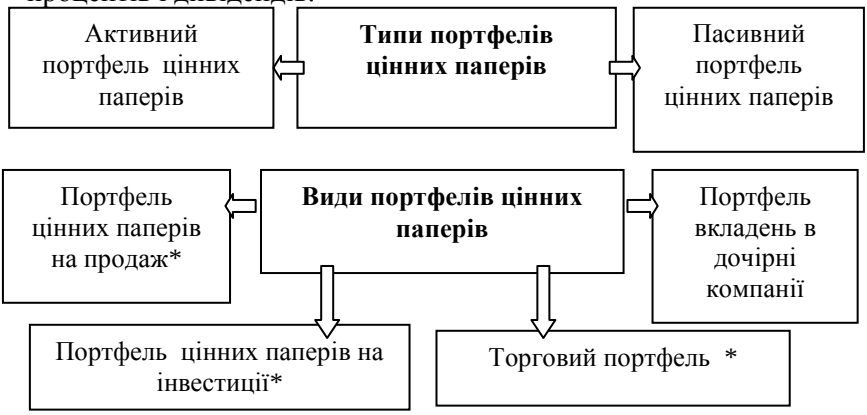

* - згідно з Інструкцією НБУ « Про порядок регулювання діяльності банків в Україні»

Рисунок 7.13. Класифікація типів та видів портфелів цінних паперів (побудовано на основі [82, 49])

Цінні папери в торговому портфелі та портфелі банку на продаж - це папери, які придбані банком з метою подальшого перепродажу й отримання торговельного прибутку від різниці між ціною продажу і купівлі та які відповідають одразу двом вимогам: вільно обертаються на ринку; мають визначений короткостроковий період дієздатності (не більше ніж один рік).

Портфель цінних паперів, що утримуються до погашення, складається з цінних паперів, що були придбані для їх утримання до настання строку погашення (для безстрокових цінних паперів - довічно) та отримання дивідендного доходу, а також для використання інших прав, що випливають із володіння цінними паперами.

Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії включають довгострокові вкладення капіталу банку в асоційовані компанії,

де банк володіє 20% або більшою частиною їх капіталів і на його частку виплачують дивіденди, а також у дочірні компанії, при цьому банк повинен володіти 50% або більшою частиною капіталу дочірніх компаній[82].

Найбільш довгостроковими є портфелі банку до погашення, інвестиції в асоційовані і дочірні компанії; середньостроковими – портфель банку на продаж; короткостроковими – торговий портфель[105].

Стратегія банків щодо формування портфелів цінних паперів відзначається консерватизмом з використанням таких принципів як максимальна реалізація потенційних можливостей фондового ринку стосовно мобілізації і розміщення фінансових ресурсів банку, створення необхідних умов для реалізації інтересів банку та забезпечення захисту його майнових прав, забезпечення функціонування ефективної системи внутрішнього регулювання та контролю. Застосовуючи таку політику стосовно управління портфелем цінних паперів, банки практично не зазнають негативних наслідків зниження показників діяльності фондовогоринку, оскільки найбільшу частку у портфелі займають високоліквідні і низькоризикові державні цінні папери[106].

Серед найбільш важливих завдань, для вирішення яких комерційні банки, власне, здійснюють формування та управління портфелем цінних паперів у складі своїх активів, можна виділити такі:

- зменшення вагомої частки кредитного ризику (за рахунок його урівноважування високоякісними цінними паперами);
- стабілізація доходу банку (за рахунок можливого зростання доходів від фондових операцій в той час, коли доходи від кредитів падають);
- забезпечення географічної диверсифікації (за допомогою вторинного фондового ринку цінні папери, на відміну від банківських кредитів, можуть вільно обертатися в різних регіонах);
- послідовне підтримання ліквідності (за рахунок можливості динамічної трансформації ресурсного портфеля в частині цінних паперів);
- забезпечення високої гнучкості банківського портфеля активів (за рахунок його ефективної реструктуризації на базі купівлі-продажу цінних паперів);

- страхування ризику змін процентних ставок;

- створення високоякісних видів застави (для забезпечення особливо важливих депозитів) [107].

Відповідно до ст.3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»[55]:

цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

Класифікація цінних паперів наведена на рис. 7.14.

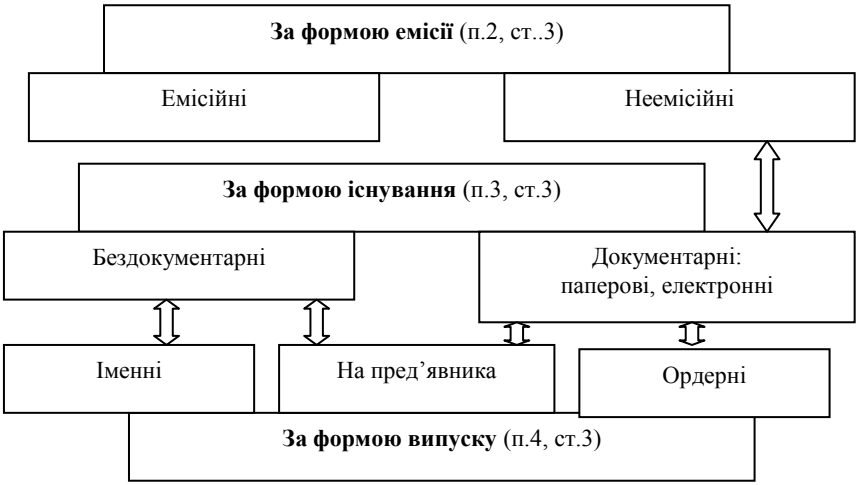

Групи цінних паперів у цивільному обороті (п.5, ст.3)		
Пайові: -акції** -інвестиційні сертифікати **	Боргові: -облігації**, - векселі, -ощадні сертифікати**	Іпотечні: -іпотечні облігації**, -іпотечні сертифікати**, Застави**
Приватизаційні цінні папери **	Прохідні цінні папери *	Товаророзпорядчі цінні папери *

* - неемісійні цінні папери

** - цінні папери, які відносять до інвестиційних

Рисунок 7.14. Класифікація цінних паперів
(побудовано на основі статті 3 [55])

Внесемо пояснення.

Цінні папери поділяються на емісійні та неемісійні.

Емісійні цінні папери засвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать: акції, облігації, іпотечні сертифікати, іпотечні облігації, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, інвестиційні сертифікати, казначейські зобов'язання України.

Неемісійні цінні папери відображають операції між суб'єктами з придбання та продажу емісійних цінних паперів.Неемісійні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі як паперові або як електронні документи і за формою випуску можуть бути лише ордерними або на пред'явника. До складу неемісійних цінних паперів входять похідні цінні папери.

Залежно від того, в якому вигляді емітовано цінні папери, вони можуть мати документарну або бездокументарну форму. Кожна з них передбачає наявність певних особливостей та забезпечує проведення фінансових операцій способами, найбільш прийнятними для емітента й інвесторів. Документарна форма цінних паперів передбачає, що її власник встановлюється на підставі сертифіката цінного папера. Сертифікат цінних паперів – це документ на паперовому носії, що засвідчує право власності на цінний папір. Сертифікати випускаються відповідно до установлених вимог, які регламентують необхідність додержання визначених форм та реквізитів. Такі вимоги встановлюються рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Права власника на цінні папери переходять до нового власника з моменту передавання (поставки) цінних паперів[104].

Бездокументарним цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів. Підтвердженням права власності на цінні папери за умов випуску їх у бездокументарній формі є сертифікат. А в разі емісії цінних паперів – у бездокументарній формі (тобто за допомогою

виписки з рахунку у цінних паперах) ведеться зберігачем. Разом з тим, такі виписки, згідно із законодавством України, не можуть бути предметом угод, що передбачають перехід власності на цінні папери.

Ордерні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі.

Цінні папери на пред'явника, як правило, випускаються в документарній формі. В окремих випадках вони можуть функціонувати й у бездокуменарній формі.

Іменні емісійні цінні папери існують виключно в бездокументарній формі.

Пайові цінні папери - цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента.

Боргові цінні папери - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання.

Іпотечні цінні папери - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносяться іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні листи, сертифікати ФОН.

Приватизаційні цінні папери - цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Похідні цінні папери - цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. До прохідних документів належать варанти, опціони, ф'ючерси.

Товаророзпорядчі цінні папери - цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах. Серед товаророзпорядчих

документів можна назвати коносаменти, складські свідоцтва, вантажні свідоцтва, заставні тощо..

Більш докладно про види та призначення тих або інших видів цінних паперів можна дізнатись з курсу, наприклад, дисципліни «Фінанси», «Біржова діяльність» тощо.

Зупинемось на інвестиційних ціних паперах.

Івестиційний цінний папір – вид цінного папера, що використовується як засіб інвестування і засвідчує участь його власника в майні та прибутках компанії. Інвестиційний цінний папір – це зобов'язання, які перебувають в обігу на ринку у вигляді векселів, облігацій і акцій. Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій, коли перебувають в обігу на ринку і є борговими зобов'язаннями.

Серед операцій комерційних банків, наведених в Законі України «Про банки і банківську діяльність»[3], можна виділити наступні операції з цінними паперами:

-організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

-здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);

- здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;

- операції за дорученням клієнтів або від свого імені з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;

- довірче управління цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;

- депозитарна діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Всі перераховані операції можна розділити на дві групи :

Інвестиційні – активні операції із вкладення власних і залучених ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені.

Посередницькі – операції з цінними паперами, що здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів [105,с.15].

Інвестиційна діяльність банку з цінними паперами – регулярно (систематично) реалізовані операції банку та інші практичні дії, пов'язані із здійсненням інвестиційних вкладень у цінні папери з метою отримання доходу від

володіння та управління ними, включаючи можливість отримання прибутку від зростання їх ринкової вартості [105,с.23].

Інвестиційна діяльність банків здійснюється шляхом обслуговування власних інвестиційних потреб і операцій, які банки здійснюють за рахунок власних ресурсів або за рахунок залучених коштів. Банки можуть здійснювати інвестиційну діяльність на первинному і вторинному ринках, шляхом участі в біржовій та позабіржовій торгівлі.

Засобом широкого залучення капіталів до інвестиційно-інноваційної діяльності, окрім здійснення банками діяльності щодо випуску власних цінних паперів, також є торгівля цінними паперами (один із видів посередницької діяльності на ринку цінних паперів), в тому числі акціями, державними облігаціями України та облігаціями підприємств, ощадними (депозитними) сертифікатами та іншими фінансовими інструментами.

З метою одержання прибутків від діяльності з цінними паперами, для забезпечення участі у статутному капіталі інших підприємств та контролю над їх власністю банк здійснюватиме інвестиційні операції: арбітражну дилерську діяльність, тобто виконання угод купівлі-продажу цінних паперів від свого імені та за свій рахунок шляхом виставлення власних цін купівлі-продажу із зобов'язанням їх купівлі та (або) продажу за заявленими цінами; купівлю цінних паперів (як правило, акцій) з метою утримування їх у своєму розпорядженні терміном більше ніж 1 рік.

Якщо метою банківської діяльності на фондовому ринку виступає одержання доходу у вигляді комісійних винагород від операцій з цінними паперами, то банк буде проводити клієнтські операції:

- андеррайтинг, тобто гарантоване розміщення на ринку випусків цінних паперів клієнтів-емітентів;

- брокерську діяльність, тобто здійснення угод з цінними паперами як повірений чи комісіонер, що діє на підставі договору доручення або комісії;

- діяльність з управління цінними паперами, тобто здійснення від свого імені та за винагороду протягом певного строку довірчого управління цінними паперами, що належать іншій особі, в інтересах цієї або інших осіб;

- клірингову діяльність: послуги з визначення взаємних зобов'язань (збирання, звірка, коригування інформації щодо угод з цінними паперами і підготовка бухгалтерських документів) та їх заліку з поставок цінних паперів і розрахунків за ними;

- депозитарну діяльність: надання послуг зі зберігання сертифікатів цінних паперів та (або) обліку переходу прав на цінні папери;

- реєстраторську діяльність: операції зі збирання, фіксації, обробки, зберігання та надання інформації, що складає систему ведення реєстру власників цінних паперів;

- діяльність з обслуговування клієнтських операцій з цінними паперами: надання консультаційно-інформаційних послуг, що безпосередньо сприяють укладанню цивільно-правових угод з цінними паперами між учасниками фондового ринку[107].

Банки в своїй діяльності на фондовому ринку намагаються впроваджувати нові види фінансових послуг, у т. ч. пов’язані з набуттям чинності Закону України «Про акціонерні товариства»:

управління цінними паперами та коштами клієнтів;

послуги маркет-мейкера;

брокерські послуги на біржовому «ринку заявок»;

депозитарне обслуговування угод на біржовому «ринку заявок»;

послуги керуючого рахунком у цінних паперах; переведення акцій у бездокументарну форму існування;

включення акцій публічних акціонерних товариств у лістинг фондових бірж та підтримка лістингу;

консалтингові послуги з впровадження та виконання норм Закону України «Про акціонерні товариства» тощо[106].

Банківське інвестування в цінні папери виконують наступні функції:

1) забезпечують додаткове (альтернативне) джерело доходів банку;

2) використання банком для отримання необхідних грошових коштів або як застава при запозиченні додаткових фондів (джерело ліквідності і спосіб обмеження обсягу готівкових резервів);

3) компенсування високих кредитних ризиків портфеля банківських кредитів шляхом придбання високодохідних цінних паперів;

4) забезпечення географічну диверсифікацію вкладень банку (активів банку);

5) забезпечення гнучкості банківського портфеля активів.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під інвестиціями в економічний теорії, макроекономіці, мікроекономіці? В чому полягає суть банківських інвестицій?

2. Що згідно із законодавством може виступати об'єктами інвестиційної діяльності банків та яку роль відіграють банки в процесі інвестування?

3. Чим принципово відрізняються фінансові, капітальні та внутрішні банківські інвестиції? Які портфелі вони формують?

4.Поясніть суть прямого фінансування банками інвестиційних проектів. Який інструмент задіяний в цьому процесі?

5. Чим принципово банківський кредит відрізняється від прямого банківського фінансування інвестиційних проектів?

6. В яких формах може виступати банківське інвестиційне кредитування? Охарактеризуйте види банківського інвестиційного кредитування.

7. В чому полягає різниця між організацією інвестиційного кредитування та кредитування в поточну діяльність? Які особливості притаманні механізму надання інвестиційного кредиту?

8. Охарактеризуйте альтернативні джерела фінансування інвестиційних проектів. Визначить місце фінансового лізингу серед них.

9. Дайте характеристику лізингу, в тому числі підходи до його трактування в міжнародній практиці та вітчизняному законодавстві. З якими видами діяльності банків він асоціюється і чому не належить до жодної з них?

10. Наведіть істотні умови договору лізингу, чим він принципово відрізняється від договору інвестиційного кредитування?

11. Охарактеризуйте процедуру лізингування, її учасників, ціну лізингу. З яких складових складається вартість лізингу для лізингоодержувача та лізингодавця?

12. Наведіть укрупнену методику визначення лізингових платежів та алгоритм дій при їх розрахунку.

13. Охарактеризуйте види професійної діяльності банків з цінними паперами передбачені законодавством України.

14. Що являє собою банківський портфель цінних паперів? Які цінні папери можуть входити до складу? Дайте характеристику типам та видам портфелів цінних паперів.

15.В чому полягає суть інвестиційної діяльності банків із цінними паперами?

Рекомендована література

Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV [55]

Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами та фінансовими інвестиціями в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 22.06.2015 № 400[92]

Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991р. № 1560-XI.[93]

Васюренко О. В. Банківські операції: Навч. посібник. - 5-те вид., перероб. і доп. - К.: Знання, КОО, 2006. -311с.

Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. — К. : Знання, 2010. — 532 с.

РОЗДІЛ 8. КАСОВІ ТА ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

8.1. Суть касових операцій банку. Організація готівкових грошових розрахунків

Кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках)[35].

Важливою умовою нормального функціонування господарського механізму в умовах ринку і забезпечення постійного прискорення соціально-економічного розвитку суспільства є стійкість готівкового обігу, яка базується переважно на збалансуванні платоспроможного попиту населення з пропозицією товарів та послуг. Обслуговування платіжного бігу – одна з традиційних сфер банківських послуг.

Касові операції комерційного банку становлять певний обсяг роботи і характеризують одну з головних функцій банку, а касовий оборот є складовою частиною готівкового і напівготівкового платіжного обороту. Місце готівкових коштів в загальному обсязі активів банків України наведено в табл..8.1.

Таблиця 8.1

Динаміка розміру активів та готівкових коштів в банках України в 2011-2016рр. , млн.грн.

Період	**Станом на 01.01.**				
	2011р.	**2012р.**	**2013р.**	**2014р.**	**2015р.**
Активи банків	942 088	1054280	1127192	1278095	1316852
Готівкові кошти та банківські метали	26 749	27 008	30 346	36 390	28 337
Питома вага, %	2,8	2,9	2,7	2,8	2,2
Період	**01.01. 2016р.**	**01.04. 2016**	**01.07. 2016р**	**01.10. 2016р.**	**01.01. 2017р.**
1.Активи банків	1254385	1299063	1260617	1275943	1263359
Готівкові кошти та банківські метали	34353	29 599	31 532	30 036	36513
Питома вага, %	2,7	2,3	2,5	2,4	2,9

Джерело: офіційний сайт НБУ

Склад та структура активів банку значною мірою обумовлюється економічною ситуацією в країні, репутацією банку, стратегією, яку він намагається реалізувати на ринку, та специфікою менеджменту. Готівку називають первинними резервами банку і використовують насамперед для забезпечення потреб у готівці при вилученні депозитів чи наданні позик.

Як свідчать наведені дані, на готівкові кошти припадає незначна частка (до 3%) загальних активів банків.

Останнім часом банківські системи провідних країн світу орієнтовані на значне зменшення частки готівкових розрахунків і збільшення безготівкових. Аналогічна тенденція спостерігається і в банківській системі України. Так, на виконання вимог статті 1087 Цивільного кодексу України та відповідно до статей 33 та 40 Закону України «Про Національний банк України» Правління Національного банку України 06.06.2013р. затвердило постанову «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою»[108], відповідно до якої встановлено наступні граничні суми розрахунків готівкою:

- для підприємств (підприємців) між собою протягом одного дня в розмірі 10 000 (десяти тисяч) гривень;
- між фізичною особою та підприємством (підприємцем) протягом одного дня в розмірі 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень;
- для фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 0 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень.

Законодавчо-нормативною базою, що регулює ведення касових операцій в національній валюті є Закони України «Про банки та банківську діяльність» [3, статті 41, 64], «Про Національний банк України» [7,стаття 68], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [35], Цивільний Кодекс України [76], а також::

- Положення НБУ «Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні»[109], в якому Розділ 6 регламентує особливості організації банками роботи з готівкою;
- Інструкція НБУ «Про ведення касових операцій банками України», яка встановлює порядок і вимоги щодо здійснення банками, їх філіями та відділеннями касових операцій у національній та іноземній валюті, регулює взаємовідносини

банків (філій, відділень) з відділами (управлінням) грошового обігу в регіоні Департаменту грошового обігу, Центральним сховищем Національного банку України, іншими банками (філіями, відділеннями) та клієнтами з цих питань [38];

- Інструкція НБУ «Про затосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України»[110];

- Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України[112].

Згідно з інструкцією НБУ «Про ведення касових операцій банками України»

касові операції – це операції з видачі готівки, її приймання, обміну не придатних до обігу банкнот (монет) та виведених з обігу на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, монет на банкноти, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу, вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет), валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами, а також операції з приймання на інкасо банкнот іноземної валюти та чеків в іноземній валюті, інших цінностей, які обліковуються на позабалансових рахунках [38].

Касові операції банки здійснюють із готівковими коштами шляхом використання готівкових розрахунків.

Відповідно до Положення НБУ «Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні»:

готівка (готівкові кошти) – це грошові знаки національної валюти України - банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні монети, які є дійсними платіжними засобами;

готівкові розрахунки - платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна[109].

Касові операції банків складаються з (рис.8.1):

- банківських операцій з касового обслуговування клієнтів;

- внутрішньобанківських технологічних операцій обробки та підготовки до банківських операцій готівки і касових цінностей, які, в свою чергу, поділяються на:

* - відповідно до інструкції НБУ «Про ведення касових операцій банками України»;
** - згідно «Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України»;
*** - згідно Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України

Рисунок 8.1. Класифікація видів касових операцій банків (побудовано на основі [38, 111, 112])

а) операцій з обробки та збереження в сховищах отриманої від клієнтів, інших банків, НБУ, інкасованої в банкоматах і терміналах та інкасованої в торгових об'єктах клієнтів готівкової маси національної та іноземної валюти;

б) операції з обробки та збереження отриманих від клієнтів, інших банків, іноземних банків банківських металів та дорожніх чеків в іноземній валюті (еквіваленті готівки).

Банківські касові операції за клієнтами, які користуються касовими операціями, поділяються на наступні види:

- **міжбанківські касові операції** з купівлі/продажу готівкових коштів за безготівкові кошти з використанням кореспондентських міжбанківських рахунків в Національному банку України, банках резидентах та нерезидентах України;

- **касові операції з клієнтами** — юридичними особами (резидентами України та представництвами нерезидентів України);

- касові операції з клієнтами — фізичними особами (резидентами та нерезидентами України).

Нормативно-законодавча база пропонує цілий ряд видів касових операцій банків. Зокрема, відповідно до Інструкції НБУ [38] до касових операцій банку належать:

- приймання через касу банку готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки інших юридичних і фізичних осіб або на відповідний рахунок банку (філії, відділення);

- видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків через касу банку;

- приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну касу;

- отримання банком (філією, відділенням) у відділах (управлінні) грошового обігу в регіоні, Центральному сховищі підкріплення готівкою та здавання надлишків, у тому числі пачок банкнот у касетах;

- вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження;

-обмін клієнтам не придатних до обігу та вилучених з обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні, монет на

банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет) одних номіналів на банкноти (монети) інших номіналів;

- оброблення готівки;

- прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків [38].

Згідно «Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України» касові операції (операції з банкнотами та монетами) за місцем проведення можна класифікувати на операції, які проводяться:

-в касі банку (балансовий рахунок 1001, його призначення - облік готівки в національній та іноземній валюті в операційній касі банку (філії));

- в касі відділень банку (балансовий рахунок 1002, призначення - облік готівки в національній та іноземній валюті в операційній касі відділень банку);.

- в обмінних пунктах банку (балансовий рахунок 1003 , призначення - облік готівки в національній та іноземній валюті, яка перебуває в обмінних пунктах банку (філій));

- в програмно-технічних комплексах банку та відділень банку (балансовий рахунок 1004 призначення - облік готівки в національній та іноземній валюті в програмно-технічних комплексах самообслуговування банку (філії, відділення)) [111].

Інструктивні документи, зокрема, Інструкція НБУ «Про ведення касових операцій банками України»[38] та Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України[112] чітко регламентують організацію роботи банків з готівкових розрахунків.

Забезпечення банків готівкою відбувається з наступних джерел (рис.8.2):

1) **Управління грошового обігу в регіоні (Центрального сховища).** В разі необхідності отримання банками підкріплень готівкою національної валюти та здання банками готівки з урахуванням технічних можливостей банк має право звернутись на підставі договору про касове обслуговування до відділу (управління) грошового обігу в регіоні (Центрального сховища) Для підкріплення готівкою та здавання готівки (придатної, невідсортованої та не придатної до обігу) банк завчасно надсилає засобами програмного комплексу «Автоматизація оброблення

заявок банків на підкріплення готівкою, вивезення її надлишків і не придатних до обігу банкнот і монет» до відділів (управління) грошового обігу в регіоні (Центрального сховища), з яким укладено договір про касове обслуговування, відповідні заявки за підписом уповноваженої особи банку (філії) з розподілом сум у розрізі номіналів (для здавання - з орієнтовним визначенням загальної суми та розподілом її за номіналами). Відділи (управління) грошового обігу в регіоні, Центральне сховище здійснюють видачу банкам (філіям, відділенням) підкріплень готівкою з оборотних кас за умови надходження до відділів (управління) грошового обігу в регіоні, Центрального сховища відповідних сум із кореспондентських рахунків банків (філій). Банк (філія, відділення) здає готівку (у тому числі не придатну до обігу) через уповноважених осіб до прибуткової каси відділу (управління) грошового обігу в регіоні, а через інкасаторів - до приміщення для приймання-передавання готівки[38];

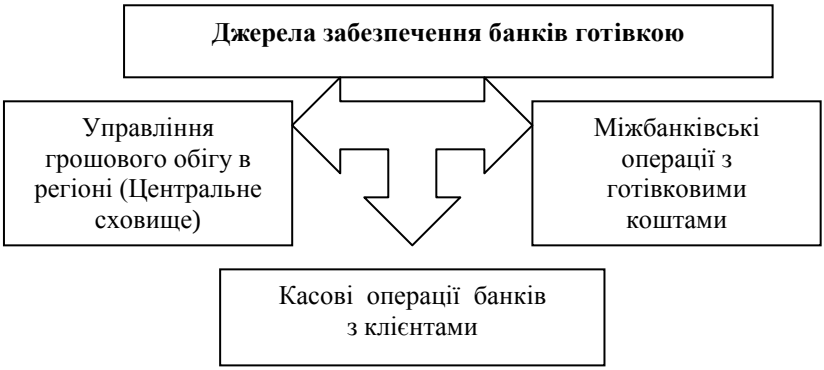

Рисунок 8.2. Джерела забезпечення банків готівкою
побудовано на основі [38]

2) **міжбанківські операції з готівковими коштами**. Банк (філія) має право самостійно передавати готівку своїм філіям (банку), відділенням або іншим банкам (філіям, відділенням) незалежно від їх місця розташування на території України. Передавання готівки між банками (філіями) здійснюється на підставі укладених між ними договорів, у яких визначається

відповідальність за виявлення недостач (неплатіжних, підроблених) банкнот (монет).

Банк (філія, відділення) видає готівку банку-отримувачу за прибутково-видатковим касовим ордером та довіреністю (через уповноважену особу) або за описом цінностей у національній валюті України, що перевозяться (далі - опис цінностей), прибутково-видатковим касовим ордером та дорученням на перевезення валютних цінностей (через інкасаторів).

Перевезення готівки між банками (підрозділами банків різних юридичних осіб) здійснюється тільки підрозділом інкасації коштів та перевезення валютних цінностей банку або юридичної особи, яка надає банкам послуги з інкасації на підставі отриманої від Національного банку ліцензії.

У разі передавання банком готівки національної валюти іншим банкам не пізніше наступного робочого дня Департаменту грошового обігу надсилається повідомлення в розрізі регіонів щодо передавання готівки як банком, що передає готівку, так і банком, що її одержує, засобами програмного комплексу «Автоматизація оброблення заявок банків на підкріплення готівкою, вивезення її надлишків і не придатних до обігу банкнот і монет» або, як виняток, засобами електронного зв'язку за погодженням із Департаментом грошового обігу[38];

3) **касові операції банків з клієнтами.** Досить значна маса готівки проходить через поточні рахунки контрагентів, що їх відрито в установах банків і які використовуються для обліку руху коштів. Банки зацікавлені в чіткій і раціональній організації готівково-грошового обігу своїх клієнтів, оскільки від цього залежать розмір їх касової готівки і можливість керувати цією готівкою.

Касові операції банків з клієнтами здійснюються на договірних засадах. Відповідно до інструктивних документів НБУ банк (філія, відділення) зобов'язаний:

-здійснювати касове обслуговування клієнтів на підставі договірних відносин через касу банку;

-забезпечувати оброблення готівки в операційній касі;

-забезпечувати контроль за платіжністю і справжністю банкнот (монет) під час приймання та оброблення готівки з використанням відповідного обладнання (приладів);

-визначати платіжність банкнот (монет) відповідно до вимог нормативно-правових актів та з використанням довідкової інформації, що надається Національним банком України (далі - Національний банк), банками-емітентами або іншими уповноваженими установами;

-здійснювати операції лише з тими видами і номіналами банкнот іноземної валюти, які перебувають в обігу в країнах-емітентах або підлягають обміну в порядку, установленому банком-емітентом[38].

Банк самостійно визначає перелік касових операцій та інших послуг, які пропонуються клієнтам.

Відповідно до діючих законодавчо-нормативних актів підприємства й організації незалежно від організаційно-правової форми і сфери діяльності зобов'язані зберігати вільні кошти на рахунках, що відкриваються в установах банків, а готівково-грошовий виторг вони зобов'язані здавати в банк. З кас банків і підприємств готівка надходить населенню при виплаті заробітної плати, премій, пенсій, стипендій, при оплаті відрядних витрат, при розрахунках за сільгосппродукцію, яка закуповується тощо. Частина готівкових коштів відразу надходить у банк у вигляді внесків, при купівлі цінних паперів, одержанні чеків і т.п. Значна частина готівкових коштів проходить через поточні рахунки контрагентів.

З метою забезпечення максимального і своєчасного здавання виручки підприємствами до банків та дотримання ними лімітів залишку готівки в касі банки можуть створювати каси для приймання готівкової виручки (готівки) в робочі, вихідні та святкові дні та післяопераційний час[109].

З метою проведення касових операцій у банку формується штат працівників каси. Керівництво банку самостійно вирішує питання про структуру касового відділу. Але за будь-яких організаційних форм його побудови касири банку проводять приймання та видачу готівки, а також здійснюють весь обсяг супутніх операцій: перерахунок інкасованої виручки, розмін грошових купюр і обмін їх на монету, оформлення і видачу грошових чекових книжок тощо.

Каса банку (касовий відділ, касовий вузол) складається з декількох функціонально відособлених структурних підрозділів,

а саме, операційної каси, каси перерахунку грошової виручки, сховища.

Обслуговування клієнтів банку здійснює **операційна каса банку.** До її складу у великих банках можуть входити прибутково-видаткові каси, каси розміну грошей, прибуткові каси, видаткові каси, вечірні каси.

Кількість окремих видів операційних кас залежить від обсягу і характеру діяльності установи банку.

Банк (філія, відділення) організовує роботу операційної каси з касового обслуговування клієнтів протягом операційного часу та в післяопераційний час відповідно до внутрішніх положень (інструкцій) банку. Протягом цього часу банки зобов'язані без обмежень безкоштовно обмінювати фізичним та юридичним особам платіжні банкноти та монети національної валюти.

Орієнтовну структуру представлено на рис.8.3.

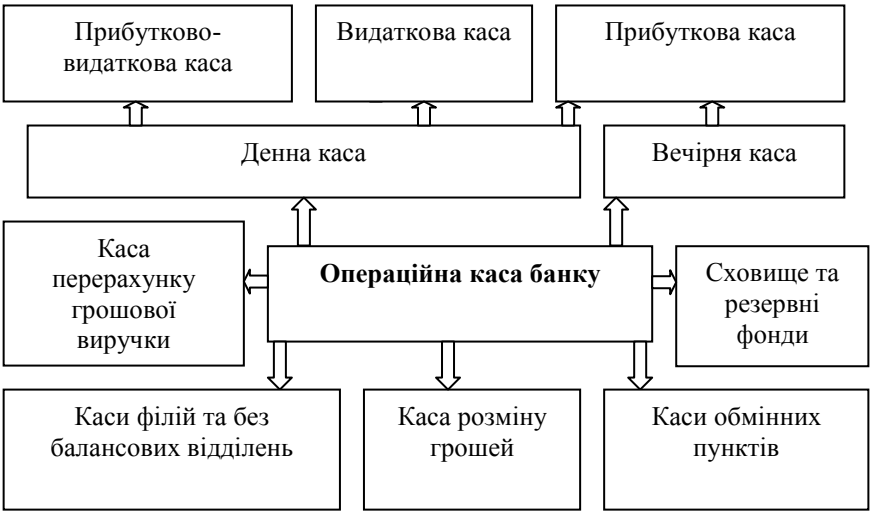

Рисунок 8.3. Орієнтовна організаційна структура каси банку

Організацію роботи кас банків передбачено забезпечувати касирів металевими печатками, які необхідні для опломбування пачок з грошовими білетами , мішків з монетою

(кліше). З кожним працівником каси укладається угода про повну матеріальну відповідальність. Касири операційних кас повинні мати у своєму розпорядженні зразки підписів керівників банку і бухгалтерських працівників, уповноважених підписувати прибуткові та видаткові касові документи, а бухгалтери — зразки підписів касирів. Матеріально відповідальними особами за зберігання грошей та цінностей є керівник банку, головний бухгалтер і завідувач каси (старший касир), кожний з яких має власний окремий ключ від сховища та особисту печатку. Саме цими ключами відчиняються і зачиняються сховища, а факт опечатування сховища скріплюється особистими відповідальних працівників.

Банк (філія, відділення) приймає від клієнта готівку для здійснення її переказу через платіжні пристрої і операційну касу із використанням касових документів.

Касові документи - документи (касові ордери та відомості на виплату грошей, розрахункові документи, квитанції програмно-технічних комплексів самообслуговування, відомості закупівлі сільгосппродукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку[109].

Касові операції підприємств оформляються типовими міжвідомчими формами первинних документів, що затверджені Міністерством статистики за узгодженням із НБУ і Міністерством фінансів.

Форми документів визначаються відповідною платіжною системою.

До касових банківських документів, які оформляються згідно з касовими операціями належать (рис.8.4):

- прибуткові документи, які застосовуються під час приймання банком готівки від клієнтів;

- видаткові документи – використовуються під час видачі готівки з каси банку;

- прибутково-видатковий касовий ордер (Додаток Л) застосовується для оформлення операцій з видачі підкріплень готівкою власним філіям та приймання від них готівки,

завантаження та розвантаження банкоматів, видачі та приймання готівки під звіт касовим працівникам під час проведення аналітичного обліку, переміщення готівки, а також для оформлення загальної суми проведених готівкових операцій.

Рисунок 8.4. Форми та обов'язкові реквізити касових документів
(побудовано на основі [109])

З формами документів можна ознайомитись в додатках до положення НБУ «Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні:», зокрема, з формою прибуткового касового ордера – в Додатку 2, з формою видаткового касового ордеру – в додатку 3[109].

Кожен документ має містити обов'язкові реквізити, до яких належать: дата здійснення операції; сума готівки; зазначення платника та отримувача коштів; паспортні дані або дані іншого документа, що посвідчує особу –платника або отримувача; підписи платника/отримувача та відповідального касира.

Крім обов'язкових, касові документи можуть містити й інші реквізити, потрібні для здійснення окремих операцій з готівкою. Додаткові реквізити можуть бути дописані в касовому документі від руки ручкою.

Заповнює касові документи клієнт від руки ручкою чи за допомогою технічних засобів, або працівник банку за згодою клієнта із застосуванням технічних засобів або системи автоматизації банку.

Прибуткові, видаткові та прибутково-видаткові касові ордери, заяви на видачу готівки оформляються банком за допомогою технічних засобів із зазначенням номера примірника і правому верхньому кутку або виписуються з використанням копіювального або самокопіювального паперу. Виписується така кількість примірників касових документів, крім грошового чека, яка потрібна для учасників розрахунків.

Банк (філія, відділення) здійснює приймання від клієнта готівки національної валюти через операційну касу за такими прибутковими касовими документами:

за заявою на переказ готівки (Додаток Л) - від юридичних осіб для зарахування на власні поточні рахунки, від фізичних осіб - на поточні, вкладні (депозитні) рахунки, а також від юридичних та фізичних осіб - на рахунки банку (філії, відділення), у тому числі на погашення кредиту, інших юридичних або фізичних осіб, які відкриті в цьому самому банку або в іншому банку, та переказ без відкриття рахунку;

за рахунками на сплату платежів - від фізичних осіб на користь юридичних осіб;

за прибутковим касовим ордером - від працівників та клієнтів банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями;

за документами, установленими відповідною платіжною системою, - від фізичних і юридичних осіб для відправлення переказу та виплати його отримувачу готівкою в національній валюті[108].

Банк (філія, відділення) здійснює приймання готівки іноземної валюти від клієнтів за такими прибутковими касовими документами:

за заявою на переказ готівки - від юридичних осіб - резидентів, фізичних осіб - підприємців та представництв-нерезидентів для зарахування на власні поточні рахунки; від уповноваженого представника нерезидента - суб'єкта господарювання для зарахування на розподільчий рахунок в іноземній валюті, відкритий цим банком (філією, відділенням) резиденту - суб'єкту господарювання; від фізичних осіб - на поточні, вкладні (депозитні) рахунки погашення кредиту та переказ без відкриття рахунку;

за прибутковим касовим ордером - від працівників та клієнтів банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями;

за документами, установленими відповідною платіжною системою, - від фізичних осіб на відправлення переказу, який приймається в готівковій формі.

Банк (філія, відділення) зобов'язаний видати клієнту після завершення приймання готівки квитанцію (другий примірник прибуткового касового ордера) або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі. Квитанція або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі, має містити найменування банку (філії, відділення), який здійснив касову операцію, дату здійснення касової операції (у разі здійснення касової операції в післяопераційний час - час виконання операції або напис чи штамп «вечірня» чи «післяопераційний час»), а також підпис працівника банку (філії, відділення), який прийняв готівку, відбиток печатки (штампа) або електронний підпис працівника банку (філії, відділення).

Банк (філія, відділення) видає з операційної каси готівку національної валюти за такими видатковими касовими документами:

за грошовим чеком - юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також фізичним особам - підприємцям;

за заявою на видачу готівки - фізичним особам з поточних, вкладних (депозитних) рахунків та фізичним і юридичним особам переказ без відкриття рахунку (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу), за операціями з клієнтами (видача кредиту, відшкодування сумнівних банкнот, які за результатами дослідження визнані справжніми, інше);

за документом на отримання переказу готівкою в національній валюті, установленим відповідною платіжною системою, - фізичним і юридичним особам (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

за видатковим касовим ордером - працівникам банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями.

Банк (філія, відділення) здійснює видачу з операційної каси готівки іноземної валюти за такими видатковими касовими документами:

за заявою на видачу готівки - юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також фізичним особам - підприємцям з їх поточних рахунків на цілі, передбачені нормативно-правовими актами; фізичним особам з їх поточних, вкладних (депозитних) рахунків та переказу без відкриття рахунку, а також за операціями з відшкодування банкнот іноземної валюти, прийнятих на інкасо;

за видатковим касовим ордером - працівникам банку (філії, відділення) за внутрішньобанківськими операціями;

за документами на отримання переказу в готівковій формі, установленими відповідною платіжною системою, - фізичним особам.

Виправлення в касових документах реквізитів не допускається. Банк (філія, відділення) зобов'язаний видати клієнту після завершення видачі готівки один примірник видаткового касового документа (заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер, інше).

8.2. Операції банків з валютними цінностями та іноземною валютою

Згідно з негласним «золотим правилом», про яке йшла мова в п.7.1, третьою «корзиною», в яку вкладають банки гроші, є валютні цінності..

Комерційні банки в Україні є найбільш активними учасниками валютного обігу.

Під валютним обігом розуміють операції з валютними цін-ностями, які виконуються суб'єктами валютних відносин[17, с.93].

Законодавчо-правові відносини в царині діяльності банків з іноземною валютною та валютними цінностями регламентовані такими документами, як:

Законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність»[68], «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [61];

Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»[16] (згідно цього документу **валютними операціями** в Україні визнаються, **операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; операції пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей**),

Положеннями НБУ «Про порядок та умови торгівлі іноземною валютою:»[113], «Про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях»[69], «Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам»[114],

Інструкціями НБУ «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах»[63],

«Про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України»[117] та низкою інших нормативних актів.

Зважаючи на складність та комплексність поняття «валютні операції» науковці розглядають його у вузькому та широкому аспектах.

Так у вузькому розумінні валютні операції – це операції банків, фінансово-кредитних установ чи іншої уповноваженої особи з купівлі-продажу валюти і валютних цінностей, ведення рахунків чи розрахунків у валюті і валютних цінностях і надання в позику іноземної валюти і валютних цінностей на конкретних умовах на певну дату.

У широкому розумінні валютні операції – це операції, що пов'язані з переходом права власності на валютні цінності; використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу; ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей[116].

Валютні операції характеризуються наступними особливостями:

- вони пов'язані з валютою і валютними цінностями;
- одним із суб'єктів операцій прямо чи опосередковано виступає НБУ;
- вони носять грошовий характер.

Операції з іноземною валютою на території України мають право здійснювати тільки уповноважені банки.

Відповідно до інструкції НБУ «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах:

уповноважений банк - банк, що має генеральну ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій[63].

Уповноважені банки обслуговують в своїй діяльності валютні цінності.

Валютними цінностями називаються такі цінності, відносно яких валютним законодавством країни встановлений особливий режим обігу на території країни та при перетині її кордонів[17, с.93].

До валютних цінностей, згідно із Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», належать (рис.8.5):

Рисунок 8.5. Види валютних цінностей та операцій з ними, регламентовані Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»

валюта України - грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в

обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України;

платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

іноземна валюта - іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України;

банківські метали - це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів[16].

В 1998 р. НБУ розробив та запровадив «Класифікатор іноземних валют та банківських металів», згідно з яким валюти та метали за ступенем конвертованості поділено на три групи:

1-ша група - конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями, валюти країн - членів Європейського Союзу та банківські метали. Вони визнаються конвертованими для цілей застосування законодавства України з питань здійснення іноземних інвестицій в Україну. До цієї групи входить 23 валюти, а також СПЗ (спеціальні права запозичення), золото, паладій, платина та срібло;

2-га група - конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями. До цієї групи входять 104 валюти;

3-тя група – неконвертовані валюти. До неї включено 30 валют[115].

Відповідно до положення НБУ «Про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» [113] уповноважені банки, які отримали право відповідно до банківської ліцензії та генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій відкривати кореспондентські рахунки в банках-нерезидентах в іноземній валюті та проводити операції за ними, зобов'язані купувати та продавати іноземну валюту самостійно без посередництва інших уповноважених банків.

Вищенаведеним Положенням валютні операції класифікуються на (рис.8.6):

- **поточні торговельні операції в іноземній валюті,** до яких належать: розрахунки за експорт та імпорт товару без відстрочення платежу або з відстроченням, що відповідно до договору не перевищує строки, установлені законодавством України для здійснення таких розрахунків та розрахунки на території України між резидентами – суб'єктами господарювання за товар на підставі індивідуальної ліцензії Національного банку.

Клієнти-резиденти (юридичні особи та фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності) мають право купити, обміняти іноземну валюту з метою здійснення розрахунків з нерезидентами за торговельними операціями на підставі таких документів :заяви про купівлю іноземної валюти; договору з нерезидентом, оформленого відповідно до вимог законодавства України; акта (здавання-приймання тощо) або іншого документа, який свідчить про надання послуг, виконання робіт, імпорт прав інтелектуальної власності, якщо оплачуються отримані послуги (права), виконані роботи; документів, що передбачені для документарної форми розрахунків (акредитив, інкасо), вексельної форми розрахунків (вексель, яким резидент-імпортер оформив заборгованість перед нерезидентом за договором), якщо договір передбачає такі форми розрахунків.

Купівля, обмін іноземної валюти з метою проведення розрахунків з нерезидентом за поставлені в Україну товари (які відповідно до законодавства України підлягають митному

оформленню) здійснюються суб'єктом ринку за наявності в електронних реєстрах митних декларацій інформації про митні декларації, що є підставою для ввезення товарів та їх випуску у вільний обіг на митній території України за відповідним зовнішньоекономічним договором клієнта-резидента (крім тимчасових митних декларацій, за якими купівля, обмін іноземної валюти не здійснюються).

Рисунок 8.6. Види валютних операцій
побудовано на основі [113]

Клієнти-резиденти (юридичні особи та фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності) мають право купувати,

обмінювати іноземну валюту через одного суб'єкта ринку за кожним зовнішньоекономічним договором з нерезидентом для розрахунків за торговельними операціями;

- поточні неторговельні операції в іноземній валюті, до яких належать: перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, державної допомоги, матеріальної допомоги, допомоги родичів, благодійної та гуманітарної допомоги, виплат і компенсацій, уключаючи виплати з відшкодування шкоди, заподіяної робітникам унаслідок каліцтва, професійного захворювання або іншого ушкодження здоров'я, що пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків, жертвам політичних репресій, жертвам нацистських переслідувань, членам їх родин і спадкоємцям, відшкодування за страховими випадками, премій, призів, успадкованих коштів, коштів за договорами дарування, коштів, заощаджених на рахунках, і прибутків за ними; виплати на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів; оплата зборів (мита) за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності, уключаючи оплату послуг, які надаються патентними відомствами інших країн, і послуг патентних повірених за кордоном; оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також оплата витрат на транспортування хворих; оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на навчання і стажування в навчальних закладах іншої держави, витрат на проведення тестів, іспитів тощо;

- валютні операції, пов’язані з рухом капіталу, до яких відносять: надання та отримання резидентами фінансових кредитів і позик; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за гарантіями, поруками та заставою; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за лізингом; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за факторингом; здійснення іноземних інвестицій в Україну; здійснення резидентами прямих інвестицій за межі України; здійснення резидентами портфельних інвестицій за межі України; виплата прибутків, доходів та інших коштів, отриманих іноземними інвесторами від інвестиційної діяльності в Україні; операції з цінними паперами; розміщення коштів на вкладних (депозитних) рахунках; операції, пов'язані з експортом та імпортом товарів, розрахунки за якими відповідно до договору

передбачають надання та отримання відстрочення платежу або кредитування (аванс, попередня оплата) на строк, який перевищує встановлений законодавством України; міжнародні перекази за угодами, пов'язаними з накопиченням пенсійних активів; інші валютні операції, які не є поточними;

- **валютні операції на умовах «своп»** - валютні операції за договором, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти зі зворотним її продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій (курсів, обсягів, дат валютування тощо) під час укладення договору;

- **валютна операція на умовах «форвард»** - валютна операція за форвардним договором, умови якого передбачають виконання цієї операції (з поставкою валюти за договором) пізніше ніж на другий робочий день після дня укладення договору;

- **арбітражні операції на умовах маржинальної торгівлі** - безготівкові операції, які передбачають виконання двох зустрічних зобов'язань з купівлі та продажу однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту та здійснюються без реальної поставки валюти на міжнародному валютному ринку на умовах «тод», «том» або «спот» з метою отримання прибутку від зміни валютного курсу або хеджування валютних ризиків;

- **валютна операція на умовах «тод»** - це операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в день укладення договору;

- **валютна операція на умовах «том»** - це операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції в перший робочий день після дня укладення договору;

валютна операція на умовах «спот» - це операція за договором, умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору;

- **власні операції банку** з купівлі, продажу, обміну (конвертації) іноземної валюти – це операції, проведені на підставі банківської ліцензії та генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій в межах лімітів відкритої валютної позиції банку. Слід зазначити, що торгівлю іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України, на міжнародному валютному ринку дозволяється здійснювати виключно

Національному банку та суб'єктам ринку (або з такими суб'єктами).

Банки мають право здійснювати купівлю, продаж іноземної валюти виключно на міжбанківському валютному ринку України, а операції з обміну іноземної валюти - на міжбанківському валютному ринку України та/або на міжнародному валютному ринку.

Уповноважені банки мають право купувати іноземну валюту з кореспондентських рахунків банків-нерезидентів, відкритих в уповноважених банках, за дорученням цих банків-нерезидентів згідно з вимогами Положення НБУ «Про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях»[69].

Положенням НБУ «Про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» [113] передбачено, що банки здійснюють операції з обміну іноземної валюти в межах однієї групи «Класифікатора іноземних валют та банківських металів». Зазначене обмеження не поширюється на операції, що здійснюються суб'єктами ринку за власними операціями в межах валютної позиції та/або за дорученням клієнтів: на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках для забезпечення виконання договорів з імпорту; на міжнародних валютних ринках з купівлі іноземної валюти 1-ї групи «Класифікатора» за іноземну валюту інших груп «Класифікатора».

Беручи до уваги, що здійснення валютних операцій притаманно здебільшого банківським установам, науковці сходяться на думці про можливе виділення активних і пасивних операцій[116].

Активні валютні операції – це операції, які спрямовані на використання створених валютних резервів і отримання прибутку від них. До таких валютних операцій можна віднести:

- надання кредитів в іноземній валюті;
- інвестування валюти та валютних цінностей в різні сектори економіки держави (проведення активної інвестиційної валютної політики).

Пасивні валютні операції – це операції, спрямовані на створення валютних резервів в іноземній валюті шляхом

прийняття депозитів в іноземній валюті та валютних цінностях. До них відносять:

- прийняття вкладів в іноземній валюті та валютних цінностях;
- продаж за іноземну валюту цінних паперів, емітованих банками-резидентами України і номінованих у національній грошовій одиниці (включаючи власні цінні папери банку);
- отримання кредитів в іноземній валюті від інших уповноважених банків;
- отримання міжнародних кредитів, виражених в іноземній валюті.

Порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті регламентуються однойменним Законом України [69].

Згідно з положеннями цього Закону **виручка резидентів у іноземній валюті від експорту продукції** підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення такої продукції, що експортується, а в разі експорту робіт, транспортних послуг - з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання транспортних
послуг.

Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 180 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, потребують висновку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку.

Національний банк України має право встановлювати строк, протягом якого куплена резидентом на іжбанківському валютному ринку України іноземна валюта для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентом має бути використана за призначенням, і порядок її продажу в разі недотримання резидентом цього строку.

Для проведення операцій з валютними цінностями та розрахунків в іноземній валюті банки відкривають клієнтам відповідні рахунки. Порядок відкриття, використання та закриття

рахунків в іноземній валюті регламентується однойменною Інструкцією НБУ[63].

Відповідно до вказаної Інструкції банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, за договором банківського вкладу - вкладні (депозитні) рахунки. Детально це питання розглядалось в п.5.1 даного навчального посібника.

Існують певні особливості механізму ведення рахунків у іноземній валюті[9, с.174-175]:

1) одержавши від клієнта заяву та інші документи на відкриття рахунку будь-якого виду, банківські працівники вивчають їх з погляду відповідності вимогам чинних нормативних актів НБУ (щоб не допустити відкриття рахунку фіктивним підприємствам) та відповідності цілям стратегії даного банку. При цьому особливу увагу працівники банків повинні приділяти тим вимогам нормативних актів, що спрямовані на запобігання рахунків для фіктивних підприємств і легалізації тіньових та кримінальних доходів;

2) протягом трьох робочих днів з дати відкриття рахунку установа банку має повідомити про це податковий орган за місцем реєстрації клієнта чи за місцезнаходженням цього банку. Про відкриття рахунків банк також повідомляє Національний банк України для включення до зведеного електронного реєстру власників рахунків.

4) з відкриттям рахунків банк укладає з клієнтом договір на розрахункове касове обслуговування, яким передбачаються права та зобов'язання сторін, їх відповідальність за порушення умов договору і форми та порядок розрахунків, порядок розгляду спорів тощо.

Окремому розгляду підлягають способи і засоби здійснення міжбанківських операцій в іноземній валюті, які ґрунтуються на кореспондентських відносинах.

Здійснення банками операцій в іноземній валюті - це використання кореспондентських відносин із зарубіжними банками або фізична присутність на іноземних ринках.

При цьому, фізична присутність на іноземних ринках передбачає створення вітчизняними банками структурних підрозділів в інших країнах та потребує значних інвестицій з боку банку.

Установлення кореспондентських відносин із зарубіжними банками, як правило, передбачає відкриття кореспондентських рахунків в банках, що перебувають на території різних країн. Мета таких кореспондентських відносин - використання їх для надання послуг клієнтам банку (здійснення базисних операцій): проведення комерційних операцій; здійснення платіжного обороту без документів та документарних операцій, платежів за чеками та надання гарантій тощо.

Основою кореспондентських відносин є наступні основні елементи[9, с.176]:

1. **Кореспондентська угода** - договір про встановлення кореспондентських відносин і відкриття кореспондентських рахунків лоро та ностро, в якому фіксується термін дії договору, розмір комісійних зборів, порядок відкриття і режим функціонування кореспондентських рахунків (субрахунків) та інші зобов'язання сторін.

2. **Кореспондентський рахунок** відкривається комерційному банку - юридичній особі для здійснення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеної кореспондентської угоди; спеціальний рахунок, що відкривається банківськими установами і тільки банківським установам. На коррахунках відображаються всі операції, які проводяться між клієнтом (банком клієнта) та банком-кореспондентом. Вони фіксуються записами у дебет і кредит рахунку, зняттям сум з рахунку та зарахуванням на рахунок.

Власник рахунку регулярно інформується про стан свого рахунку. Якщо за рахунком робилася хоча б одна проводка, складається виписка з поточного рахунку за один день (виписка з рахунку, яка надається клієнтові). Передача виписок може здійснюватися поштою або по системі.

Валютні операції з рахунком клієнта, пов’язані здебільшого з необхідністю оплатити рахунки цього клієнта у валюті, що зазначається в угоді. До цієї групи операцій відносять також депозитні та кредитні операції в іноземній валюті.

Виконуючи валютні операції зважають також і на те, яку кількість валют задіяно під час здійснення операції.

Якщо до операції залучено лише одну валюту, то це **казначейська операція в іноземній валюті**. Якщо ж валют буде дві – то це **операція обміну**[17,с.100].

Виконуючи валютні операції, розрізняють наступні часові категорії:

Дата валютування:

- за операціями купівлі (продажу) іноземної валюти – обумовлена договором дата, отримання банком права власності на куплену іноземну валюту і виконання ним своїх зобов'язань щодо передавання контрагенту проданої валюти;

-за операціями купівлі-продажу основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей – дата здійснення оплати куплених активів і одержання плати за продані активи.

Дата операції – дата укладення договору про обмінну операцію згідно з якою банк бере на себе такі зобов'язання:

- купити актив – і на цю дату в банку виникає право отримати контр-агента куплений актив і зобов'язання його оплатити;

- продати актив – і на цю дату в банку виникає зобов'язання передати контрагенту проданий актив і право одержати передбачену догово-ром оплату. Операції за відповідною датою відображаються в бухгалтерському обліку на позабалансових рахунках.

Прикладом негайного виконання операцій є відкриття депозитних та інших рахунків в іноземній валюті, виплати з каси банку готівкової іноземної валюти.

Порядок організації роботи банків, фінансових установ з готівковою іноземною валютою регламентується розділом ІІ Інструкції НБУ «Про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України»[117].

Інструкція зобов'язує банківські установи розробити та затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи зі здійснення валютно-обмінних операцій, що мають містити:

порядок проведення валютно-обмінних операцій;

порядок установлення курсів купівлі та продажу готівкових іноземних валют за гривні;

порядок оформлення та видачі квитанцій про здійснення валютно-обмінної операції і довідок-certificate за формою № 377;

порядок підкріплення готівковою іноземною валютою та готівковими гривнями відокремлених підрозділів, пунктів обміну валюти банку, фінансової установи;

опис бухгалтерської моделі обліку валютно-обмінних операцій;

перелік відповідальних працівників, які мають право здійснювати валютно-обмінні операції;

порядок взаємодії між відокремленими підрозділами банку, фінансової установи під час проведення валютно-обмінних операцій;

опис порядку здійснення внутрішнього контролю за проведенням валютно-обмінних операцій.

Банк під час здійснення валютно-обмінних операцій мають забезпечувати:

документальне оформлення проведених валютно-обмінних операцій;

своєчасне відображення валютно-обмінних операцій у бухгалтерському обліку;

належний внутрішній контроль за валютно-обмінними операціями;

створення безпечних умов для роботи з готівкою та її зберігання.

Банк зобов’язані забезпечити наявність програмних комплексів, функціональні можливості яких забезпечують здійснення контролю за обсягами проведення валютно-обмінних операцій у межах банку - юридичної особи, фінансової установи.

Відповідно до розділу IV вищеозначеної Інструкції НБУ[117] Банкам дозволяється здійснювати:

операції з продажу фізичній особі-резиденту готівкової іноземної валюти за готівкові гривні на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, без пред'явлення документів;

операції з купівлі у фізичної особи (резидента та нерезидента) готівкової іноземної валюти за готівкові гривні на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, без пред'явлення документів. Операції з купівлі у фізичної особи-нерезидента готівкової іноземної валюти за готівкові гривні, які проводяться з оформленням довідки-certificate за формою № 377,

здійснюються за умови пред'явлення цією особою документа, що посвідчує особу та її резидентність;

операції конвертації (обміну) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, без пред'явлення документів;

операції зворотного обміну фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту на суму, яка менша в еквіваленті, ніж 150 000 гривень, за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та її резидентність і довідки-certificate за формою № 377.

Питання для самоконтролю

1. Яке місце в активних операціях займають операції з готівковими коштами? Які операції до них належать? Як законодавство трактує поняття «касові операції» та готівкові розрахунки?

2. Охарактеризуйте види касових операцій банку. Які законодавчо-нормативні документи регламентують цю діяльність?

3. Наведіть особливості організації касової роботи в банку. В яких структурних підрозділах згідно з нормативними документами банки мають право здійснювати розрахункові операції?

4. Опишіть процедуру забезпечення банків готівкою. Чим принципово відрізняються забезпечення готівкою через управління грошового обігу в регіоні та через міжбанківські операції з готівкою?

5. Наведіть механізм здійснення касових операцій банків з клієнтами.

6. Охарактеризуйте види документів, які застосовуються при оформленні касових операцій. Якими документами вони оформляються, які основні реквізити містять?

7. Що розуміється під валютним обігом, валютними цінностями та валютними операціями?

8. Дайте характеристику видам валютних операцій. Чим принципово відрізняються поточні торговельні та неторговельні операції в іноземній валюті? Активні та пасивні валютні операції

Рекомендована література

Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004р.. № 637[109]

Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 0.10.2004 № 495[112]

Про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України 10.08.2005р. № 281[113]

Прасолова С.П. Банківські операції: [навч. посіб. та практ.] / С.П. Прасолова, О.С. Вовченко– К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 568 с.

Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1 Банківська система /навч.посіб./ (Л.І. Катан, Н.І.Демчук, В.Г. Бабенко-Левада, Т.О. Журавльова); за ред. І.М. Мазур. – Дніпро: Пороги, 2017. - 444 с.

2. Тлумачний словник іноземних слів [Електронний ресурс]-Джерело доступу: http://www.onlinedics.ru/slovar/inyaz.html

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 01.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14

4. Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2012.-765с.

5. Характерні відмінності банків від інших комерційних суб'єктів відповідно до ПМПА 1006:[Електронний ресур].- Джерелдо доступу: http://lubbook.org/book_348_glava_148_194.%C2%A0%C2%A0%C2%A0_KHaraktern%D1%96v%D1%96dm.html

6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. [Електронний ресурс]/ Документ 2664-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/paran84#n84

7. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.- [Електронний ресурс] /Документ 679-14, редакція 01.01.2017р. , доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14

8. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 138 с.

9. Прасолова С.П. Банківські операції: [навч. посіб. та практ.] / С.П. Прасолова, О.С. Вовченко– К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 568 с.

10. Додаток до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 31 грудня 2015 року № 657 (зі змінами).: Джерело доступу:
http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=26117625

11. Офіційний сайт НБУ: https://bank.gov.ua/

12. Рейтинг самых надёжных банков Украины в 2017 году.- Режим доступу: //http://forinsurer.com/rating-banks

13. Діяльність банків у забезпечення сталого розвитку фінансового ринку України: монографія / За ред. В.В Коваленко.- Одеса: Видавництво Атлант», 2014.- 358с.

14. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2013. — 578 с.

15. Щодо переліку операцій, які мають право здійснювати територіально відокремлені безбалансові відділення комерційних банків: Роз'яснення Департаменту банківського нагляду Національного банку України від 05.11.96 №10- 106/2837 [Електронний ресурс]/ Документ v2837500-96, чинний - Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2837500-96

16. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: декрет Кабінету міністрів України від 19.02.1993р. № 15-93 [Електронний ресурс]/ Документ 15-93, редакція 27.09.2014р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. –Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-93

17. Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)

18. Про порядок ідентифікації та визнання банківських груп: Положення , затверджене постановою Правління Національного банку України від 09.04.2012 № 134. [Електронний ресурс] / Документ z0708-12, редакція 15.12.2015р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12

19. Черкашина К. Ф. Банківський холдинг: переваги та недоліки для банківського сектору України / К. Ф. Черкашина // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1. - С. 42-45.

20. Тищенко В.В. Організаційна структура банку та їх вплив на фінансову стійкість/ Науково-практичене видання Незалежний аудитор.-№2 (IV)-2012.-с.20-25

21. Банківські операції: навчальний посібник / О. І. Копилюк, О. М. Музичка. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: ЦУЛ, 2012. – 536 с.

22. Банківські операції [Текст] : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / ДВНЗ «УАБС

НБУ»; [уклад. С. В. Башлай]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 142 с.

23. Про організацію операційної діяльності в банках України: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003р. № 254.- [Електронний ресурс] / Документ z0559-03, редакція 15.06.2016, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0559-03

24. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України)

25. Організаційна структура ПАТ КБ «ПриватБанк».[Електроггий ресурс: джерело доступу- http://www.managerhelp.org/hoks-232-1.html

26. Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 08.09.2011 р. № 306; зі змінами і доповненнями.- [Електронний ресурс] / документ z1203-11, редакція 21.10.2016р. доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11/page.

27. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003р. № 755-IV.- [Електронний ресурс] /Документ 755-15, редакція 01.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15/paran3#n3

28. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 21.10.2008р. № 639-VI.-[Електронний ресурс] / Документ 639-17, редакція 14.04.2012р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/639-17

29. Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 15.08.2011 № 281; зі змінами і доповненнями.

- [Електронний ресурс] / Документ z1054-11, редакція 07.09.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11

30. Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М.Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.

31. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012р. № 4452-VI. - [Електронний ресурс]/Документ 4452-17, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17

32. Про виведення неплатоспроможного банку з ринку: Положення ,затверджене рішенням Дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 05.07.2012р. № 2.- [Електронний ресурс]/ Документ z1581-12, редакція 21.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. –Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1581-12

33. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпро: Пороги, 2016. - 300с.

34.Сутність і зміст організації банківської діяльності.[Електронний ресурс].- Джерело доступу: http://bookss.co.ua/book_menedzhment-yak-sistema-upravlinnya-bankom_757/3_2.1.-sutnist-i-zmist-organizaci-bankivsko-diyalnosti.

35. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001р. № 2346-III.- [Електронний ресурс]/ Документ 2346-14, редакція 06.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2346-14

36. Господарський кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV. -[Електронний ресурс]/ Документ 436-15, редакція 26.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15

37. Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016р. № 351: Електронний ресурс] / Документ v0351500-16, доступний з офіційного сайту Верховної ради

України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/paran18#n18

38. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні: затверджено постановою Правління Національного банку України № 174 від 01.06.2011р.- -[Електрон. ресурс]/ Документ z0790-11,; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Редакція 17.01.2017р.– Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0790-11

39. Меда Н.С. Поняття банківського товару і його зв'язок з категоріями «банківський продукт», «банківська послуга» та «банківська операція»/ Н.С.Меда // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України.-Збірник наукових праць. 2014.- Випуск 38.-с.196-204

40. Кредит і банківська справа : підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Рущишин, Т.Я. Андрейків. – К., 2008. – 564 с.

41. Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: Положення , затверджене постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003р. № 516.- .- [Електронний ресурс] / Документ z1256-03, редакція 23.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03

42. Шпильовий В.А. Підходи до класифікації банківських послуг/ В.А.Шпильовий// Економіка та держава.-2016.-№1.-с. 27-30

43. Маслак Н.Г. Ціноутворення на банківські продукти [Текст] : монографія / Н.Г.Маслак, О.А.Крикалій.- Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010.-121с.

44. Масленченков Ю.С., Дубанков А.П. Экономика банка. Разработка по управлению финансовой деятельностью банка.- М.:БДЦ-пресс, 2002.- 168 с.

45. Алілуйко М.С. Сутність ресурсної бази банку та її взаємозв'язок із банківськими ресурсами та ресурсним потенціалом/ М.С.Алілуйко//Вісник Університету банківської справи Національного банку України.-2012.-№3 (15), с.132-135

46. Катранжи Л.Л. Фінансовий механізм формування банківського капіталу: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Картанжи Леонід Леонідович. – Красноармійськ, 2015. – 341 с.

47. Андрущенко Г.І. Етимологічні підстави пізнавальної діяльності щодо термінів «довіра» і «соціальний капітал»/ Г.І.Андрущенко// Соціальні технології.-2010.-№48.-с.8-12 джерело доступу:http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Staptp/2010_48/files/ST48_04.pdf

48. Крилова, В. В. Гібридні цінні папери як інструмент формування капіталу банку [Текст] / В. В. Крилова, А. О. Крилова // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – N 1. – С. 34-41.]

49. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. -[Електрон. ресурс]/ Документ z0841-01; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Редакція 04.06.2016р.– Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01

50. Матлага Л. Еволюція регулювання фінансового сектору: від Базель ІІ до Базель ІІІ/Л.Матлага// Економічний аналіз.2013.-Випуск 12. Частина 2.-с.74-78

51. Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 27.12.2007р. № 481. -[Електрон. ресурс]/ Документ z0048-08, редакція 02.012.2015р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0048-08

52. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посібник / О. І. Береславська, О. М. Наконечний, М. Г. Пясецька та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2002. — 392 с.

53. Ресурси банку та операції пов’язані з їх формуванням.-Джерело доступу: http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/BankivskaSprava/me/Tema4.pdf - напис з екрану

54. Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.09.2015р. №615.-[Електронний ресурс] / Документ v0615500-15, редакція 05.09.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради

України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15

55. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV.- [Електронний ресурс]/ Документ 3480-15, редакція 01.05.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України.- Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15

56. Лановий В.В. Діяльність центрального банку на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Лановий Володимир Володимирович. – Суми, 2016.– 241 с.

57. Аналіз банківської діяльності [Текст] : Підручник / [А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.]; за ред. А. М. Герасимовича. — К.: КНЕУ, 2004. — 599 с.

58 Гуляєва Л. П. Міжбанківські кредити в Україні: еволюція розвитку та проблеми сучасності [Текст] / Л. П. Гуляєва // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ. – 2005. – № 206. – Т. 1. – С. 207–215

59. Вовк В.Я.. Кредитування і контроль [Текст]: Навч. посібник / В.Я. Вовк, Хмеленко.О.В. – К. : Знання, 2008. - 463 с.

60. Податковий кодекс України : Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. -[Електронний ресурс]/ Документ 2755-17, редакція 01.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

61. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994р. № 185/94-ВР.- [Електронний ресурс]/ Документ 185/94-ВР, редакція 03.01.2017р, доступний з офіційного сайту Верховної ради України.- Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185/94-ВР

62. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: затверджена постановою Правління Національного банку України від 29.03.2004р. № 22. -[Електрон. ресурс]/ Документ z0377-04, редакція 17.04.2015р, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04

63. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах:

затверджена постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003р. -[Електронний ресурс]/ Документ z1172-03, редакція 23.11.2016р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03

64. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України 16.08.2006р. № 320.- [Електронний ресурс] /Документ z1035-06, редакція 05.01.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06

65. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу: Закон України від 23.06.2005р. № 2711-IV.- [Електронний ресурс] /Документ 2711-15, редакція 26.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України..- Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2711-15

66. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів: Правила Правила, Міжнародний документ від 01.01.1994 № 500.[Електронний ресурс] /Документ 988_003,чинний, поточна редакція від 01.01.1995р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/988_003

67. Міжнародні розрахунки та валютні операції: навч. посіб. / Б.С. Івасів, Л.М. Прийдун, В.Я. Рудан. — Тернопіль: Вектор, 2013. —572 с.

68. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991р. № 959-XII. - [Електронний ресурс] /Документ 959-12, редакція 03.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/959-12

69. Про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях: положення, затверджене постановою Правління Національного банку України 26.03.1998р. № 118.- [Електронний ресурс] / Документ z0231-98, редакція 16.09.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-98

70. Амеліна І В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 256 с.

71. Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями: Положення , затверджене постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003р. № 514. [Електронний ресурс] / Документ z1213-03, редакція 24.11.2009р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1213-03

72. Уніфіковані правила по інкасо: міжнародний документ від 01.01.1979р. № 322: [Електронний ресурс/] Документ 988_002, чинний; редакція 01.01.1996р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу - http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/988_002

73. Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международных кредитовых переводах Комиссия ООН по праву международной торговли. Двадцать пятая сессия. Нью-Йорк, 4-22 мая 1992 года.Документ A/CN. 9/XXV/CRP. 1/Add 13 (аутентичный текст)1.[Електронний ресурс]/ документ 995_421, редакція 25.05.2007р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_421

74. Бондаренко Н.М. Сутність та класифікація кредитних операцій банку/ Н.М.Бондаренко, К.В.Шевченко// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 17. Частина 2.-2016.-с. 110-113

75. Сирота А.І. Поняття «банківська операція» та «кредитна операція банку»/ А.І.Сирота // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. - Випуск 4, том.2.-2014. - с.127-130

76. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV.-[Електронний ресурс]/ Документ 435-15, редакція 02.11.2016р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15

77. Банківські операції [Текст]. Навчальний посібник/К.Ф.Ковальчук, І.В Вишнякова, Л.М.Савчук,

І.Г.Сокиринська. — К.: «Центр учбової літератури». — 2013. - 326с.

78. Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту: затверджено постановою Правління Національного банку України від 10.05.2007 р. N 168[Електронний ресурс]/ Документ z0541-07,, редакція 12.11.2007р., чинний; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0541-07

79. Банківське кредитування [Електроний ресурс] : навч. посіб. / У.В. Владичин ; за ред. С.К. Реверчука. – К. : Атіка, 2008. – 648 с.

80. Кредитна лінія. - [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Індустріалбанку. -Джерело доступу: http://www.industrialbank.ua/ua/yslygi/136/143/160/

81 Овердрафт - що потрібно знати. Офіційний сайт Консалтингової компанії «SV-Development». [Електронний ресурс].- Джерело доступу: http://services.svdevelopment.com/ua-investment-overdraft-overdraft.html - напис з екрану

82. Банківські операції: навч. посіб. / Р.Р. Коцовська, О.П. Павлишин, Л.М. Хміль. — К.: УБС НБУ: Знання, 2010. — 390 с.

83. Тарифи для клієнтів на кредитні операції: затверджено протоколом Тарифного комітету АТ «ПІРЕУС БАНК МКБ» № 09-02/16 від 18.02.2016. [Електронний ресурс].- Джерело доступу: http://www.piraeusbank.ua/i_upload/Credit_Operations_Tariffs_SME_220216.pdf - напис з екрану

84. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник / за ред. А.С.Довгерта і В .І.Кисіля. – К.: Алерта, 2013.–400 с.

85.Про здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16.12.2002р. № 508.- [Електронний ресурс] /Документ z0174-03, редакція 15.08.2011р.- Джерело доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0174-03

86. Овсійчук О.В. Факторингові операції банків, їх особливості та відображення в обліку/ О.В.Овсійчук //Управління розвитком: збірник наукових робіт.- 2013.- № 5 (145).-с.15-17

87. Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг: міжнародний документ від 28.05.1988р. [Електронний ресурс] /Документ 995_210, чинний, редакція 11.01.2006р.- доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_210

88. Методичні рекомендації по наданню комерційними банками факторингових послуг підприємствам та організаціям, затверджені рішенням Правління Національного банку України від 22.04.1992р. № 2- [Електронний ресурс] / Документ v_200500-92, редакція 04.05.1992р., чинний, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_200500-92

89. Перкезе М.Б. Розвиток банківського інвестиційного кредитування в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Перкезе Микола Борисович . – Суми, 2014. – 257 с.

90. Організація банківського інвестиційного кредитування.-[Електронний ресурс].-Джерело доступу: http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/ik/Tema3.pdf - напис з екрану

91. Заславська О.І. Сучасний стан, проблеми та перспективи інвестиційної діяльності комерційних банків України/ О.І.Заславська, Г.С.Коваль// Молодий вчений.-2015.-№10 (25). Частина 2.-с.12-16

92. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами та фінансовими інвестиціями в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 22.06.2015 № 400. -[Електрон. ресурс]/ Документ v0400500-15, редакція 02.012.2015р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0400500-15

93. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991р. № 1560-XI.- [Електронний ресурс]/ Документ 1560-12, редакція 06.12.2014р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України.- Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12

94.Грищук А.М. Теоретичні основи інвестиційної діяльності банків/ А.М.Грищук, А.Р.Шарко// Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України.-2013.-Вип.23.10.-с.190-195

95. Нагорна О.В. Інвестиційна діяльність банків як особлива сфера банківської діяльності/ О.В.Нагорна, Ю.В.Василишен//Ефективна економіка. Електронне наукове фахове видання.- 2013.-№7.-Джерело доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2189

96. Грицай Т.Л. Інвестиційне кредитування, його сутність та значення в суспільних формах господарювання // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – №14. – С. 7-10

97. Руда О.Л. Банківське кредитування як один з видів забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку агроформувань / О.Л.Руда // Фінансовий простір.-2014.- № 3 (15).- с. 191-195

98. Методологія вибору ефективного виду лізингової угоди основними учасниками: [монографія] / К. Ф. Ковальчук, К. М. Савчук, І. В. Вишнякова. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2007. – 117 с.

99. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997р. № 723/97-ВР. [Електронний ресурс]/ Документ 723/97-вр, чинний, нова редакція 16.01.2004р, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80

100. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. — К. : Знання, 2010. — 532 с.

101. Лізинговий калькулятор[Електронний ресурс].-Джерело доступу: https://fin-calc.org.ua/ua/lease/calculate/

102. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за І півріччя 2016 року.[Електронний ресурс].-Режим доступу: https://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/FK_2%20%D0%BA%D0%B2_2016.pdf

103. Про депозитарну систему України. : Закон України від 06.07.2012р. № 5178-VI.- [Електронний ресурс] / Документ 4452-17, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України .- Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5178-17

104. Кудряшов В.П. Курс фінансів: навчальний посібник/ В.П.Кудряшов.-К.: Знання, 2008.-431с.

105. Кужелєв М.О.Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків [текст] монографія/ М.О.Кужелэв, М.О.Житар.-К.: «Центр учбової літератури», 2016.-176с.

106. Рудалєва Л.В. Аналіз діяльності банків на фондовому ринку України в процесі модернізації національної економіки// Л.В.Рудалєва// Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. - 2013. - Вип. 2.- с. 306-315

107. Васюренко О. В. Банківські операції: Навч. посібник. - 5-те вид., перероб. і доп. - К.: Знання, КОО, 2006. -311с.

108. Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою: Постанова, затверджена Правлінням Національного банку України від 06.06.2013р. № 210.- [Електронний ресурс]./ Документ z1109-13, редакція 04.01.2017.- Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1109-13109.

109. Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004р.. № 637- [Електронний ресурс]/ Документ z0040-05, редакція 01.09.2013р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05

110. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 17.06.2004р. №280- [Електронний ресурс] / Документ z0919-04, редакція 29.12.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0919-04

111. План рахунків бухгалтерського обліку банків України: затверджено постановою Правління Національного банку України від 17.06.2004р. №280- [Електронний ресурс] / Документ z0918-04, редакція 29.12.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0918-04

112. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 0.10.2004 № 495 -[Електрон. ресурс]/ Документ z1425-04, редакція 05.03.2016р.; доступний з офіційного сайту

Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1425-04

113. Про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України 10.08.2005р. № 281.- [Електронний ресурс]/Документ z0950-05, редакція 16.03.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0950-05

114. Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам: положення, затверджене Правлінням Національного банку України 17.06.2004р. № 270: [Електронний ресурс]/ Документ z0885-04, редакція 29.11.2016р.- доступний з сайту Верховної Ради.-Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0885-04

115. Класифікатор іноземних валют та банківських металів: затверджений постановою Правління Національного банку України від 04.02.1998р., №34. -[Електронний ресурс]/ Документ v0521500-98, редакція 31.10.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0521500-98

116. Поняття валютних операцій та їх класифікація/ Мего-Інфо - Юридична бібліотека №1 - юридичний портал-бібліотека [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://mego.info

117. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України: затверджена постановою Правління Національного банку України № 502 від 12.12.2002р. у редакції постанови Правління Національного банку України 30.04.2014р. №249 -[Електронний ресурс]/ Документ z0021-03, редакція 10.08.2016р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0021-03

118. Гаркуша Ю.О. Особливості механізму рефінансування банків в Україні/ Ю.О.Гаркуша// Глобальні та національні проблеми економки: електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського - 2016.-№14.-с.755-759.-Джерело доступу: http://global-national.in.ua/archive/14-2016/151.pdf

ДОДАТОК А

Бланк Клопотання про надання банківської ліцензії та реєстрацію банку

(Додаток 9 до Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів»)

КЛОПОТАННЯ
про надання банківської ліцензії та реєстрацію банку

Дата, номер

Національний банк України

_____

_____ (повне офіційне найменування банку)

_____ (далі - Банк), розташований за адресою: _____, звертається з проханням надати банківську ліцензію та внести запис про Банк до Державного реєстру банків.

Зареєстрований статутний капітал Банку повністю сплачений і становить _____ млн.грн.

Банк забезпечений належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, потрібними для надання банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності, захисту інформації/документів від підроблення, викривлення та знищення, ведення бухгалтерського обліку та складання щоденного балансу і відповідної статистичної звітності, а також проведення розрахунків та участі в системі електронних платежів Національного банку України, що відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку України, а також нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порядку формування і ведення бази даних про вкладників - фізичних осіб та подання звітності. Відповідні відомості додаються.

[Банк орендує або має на правах власності приміщення, що відповідає вимогам Національного банку України.

Потрібні відомості, що дають змогу зробити висновок про:

наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

ділову репутацію членів ради,

головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

бізнес-план щодо банківських, фінансових послуг та здійснення

іншої діяльності;

наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення,

приміщень, що відповідають вимогам, установленим Національним банком України].

Банк має управлінську та організаційну структуру, яка відображає розподіл повноважень між структурними підрозділами та їх підпорядкованість і дає змогу оптимізувати процес прийняття рішень, пов'язаних з виконанням поставлених перед банком цілей.

Опис і дані про управлінську та організаційну структуру банку додаються.

Банк готовий виконувати банківські, фінансові послуги та іншу діяльність (надається перелік фінансових послуг та іншої діяльності) згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України та внутрішніх положень Банку, що регулюють надання ним цих послуг, а також формувати і вести базу даних про вкладників - фізичних осіб та надавати звітність відповідно до вимог нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Я несу персональну відповідальність за достовірність усіх поданих документів. Мені відомо, що надання недостовірної інформації та приховування будь-яких відомостей у зв'язку з цим клопотанням і додатками до нього можуть спричинити відмову у видачі банківської ліцензії або відкликання наданої банківської ліцензії.

У разі виникнення будь-яких питань щодо цього клопотання або документів, що додаються до нього, прошу звертатися до (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, номер телефону, факсу).

Додатки: (перелік документів/інформації, що додаються до клопотання)

Голова правління Банку _____

_____

(підпис) (ініціали, прізвище)

ДОДАТОК Б

Бланк банківської ліцензії

(Додаток 8 до Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів»)

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

БАНКІВСЬКА ЛІЦЕНЗІЯ

№ _____ від «__» _____ 20__ року

Видана

_____

(повне та скорочене найменування банку)

Унесеному до державного реєстру банків

«__» _____ ____ р. За номером _____

На право надання банківських послуг*,
визначених частиною третьою статті 47
Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Заступник голови
№ бланка

_____

* Банківські послуги, які є валютними операціями, надаються на підставі генеральної ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій.

ДОДАТОК В

Бланк генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій

(Додаток 2 до Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій»)

ГЕНЕРАЛЬНА ЛІЦЕНЗІЯ
на здійснення валютних операцій
від _____ № ____

Видана

_____
(повне найменування банку; код за ЄДРПОУ)

на право здійснення валютних операцій згідно з додатком.

Власник цієї генеральної ліцензії зобов'язаний дотримуватися встановлених законодавством України і Національним банком України вимог щодо проведення зазначених у ній валютних операцій.

Генеральна ліцензія не дійсна без додатка.

Голова Національного банку України
або уповноважена особа
Національного банку України _____
(підпис, ініціали, прізвище)

М.П.

ДОДАТОК Г

Структура капіталу за Базелем II[48]

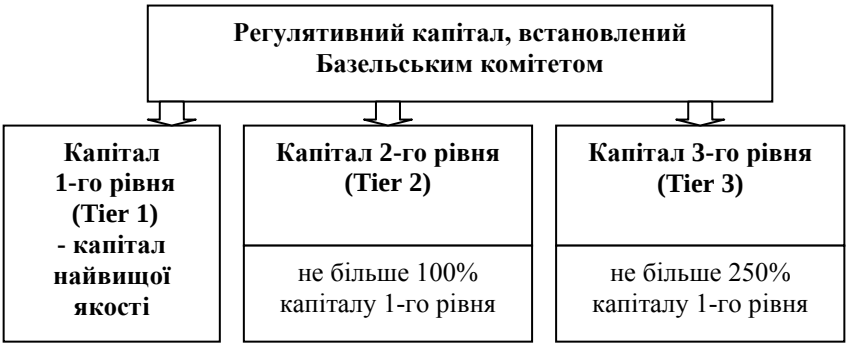

Капітал 1-го рівня (Tier 1) - це капітал найвищої якості: може використовуватися без резервування на покриття збитків. Його компонентами виступають: сплачений статутний капітал; розкриті резерви, створені з прибутку; гібридні інструменти першого рівня (Hybrid Tier 1)– безстрокові привілейовані акції, за якими не акумулюються дивіденди. Їх припустимий обсяг - до 15% капіталу 1-го рівня .

До компонентів капіталу 2-го рівня (Tier 2) відносяться: довгостроковий субординований борг (до 50% 1-го рівня) (Lower Tier 2); результати переоцінки основних засобів; загальні резерви; резерви, які не розкриті у звітності, яка публікується; нереалізований прибуток переоцінки паццових цінних паперів (45% від величини); гібридні інструменти (позиковий/власний капітал) (Upper Tier 2). Капітал 2-го рівня не може перевищувати капітал 1-го рівня.

Капітал 3-го рівня (Tier 3) включає короткостроковий субординований борг та чистий прибуток торгового портфеля. Розмір цієї складової регулятивного капіталу не може перевищувати в 2,5 рази капітал 1-го рівня.

Слід зазначити, що структура носить рекомендований характер.

ДОДАТОК Д

Поділ активів на групи ризику відповідно до «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні»

Група активів	Ступень ризику,%	Активи, що входять до групи
І група активів	0	готівкові кошти; банківські метали; кошти в Національному банку; боргові цінні папери, емітовані НБУ; боргові цінні папери органів державної влади; активи за операціями з МБРР, ЄБРР, Міжнародною фінансовою корпорацією, активи, які забезпечені гарантією Кабінету Міністрів України, бов'язання з кредитування, які надані клієнтам та за якими банк не бере на себе ризик; валюта та банківські метали до отримання за купленими опціонними контрактами з метою хеджування; нараховані доходи за активами, які віднесені до цієї групи активів
ІІ група активів	10	короткострокові та довгострокові кредити, що надані органам державної влади; нараховані доходи за кредитами, що надані органам державної влади
ІІІ група активів	20	боргові цінні папери органів місцевого самоврядування, що рефінансуються НБУ; боргові цінні папери органів місцевого самоврядування; нараховані доходи за борговими цінними паперами органів місцевого самоврядування, що рефінансуються НБУ; кошти до запитання, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж ІК; нараховані доходи за коштами до запитання, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж ІК; депозити овернайт, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж ІК; інші короткострокові депозити, що розміщені

		в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж ІК; нараховані доходи за депозитами овернайт, іншими короткостроковими депозитами, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж ІК; валюта та банківські метали, які куплені за умовами спот у банку-контрагента, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж ІК
IV група активів	35	іпотечні кредити, що надані фізичним особам та включаються до складу іпотечного покриття
V група активів	50	кошти до запитання в інших банках, що не належать до ІК; нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках, що не належать до ІК; депозити овернайт, які розміщені в інших банках, що не належать до ІК; короткострокові та довгострокові кредити, що надані органам місцевого самоврядування; нараховані доходи за кредитами, що надані органам місцевого самоврядування; гарантійні депозити в інших банках (покриті); зобов'язання з кредитування, які надані банкам; валюта та банківські метали, які куплені за форвардними контрактами; валюта та банківські метали, які куплені за умовами спот у банку-контрагента, що не належить до ІК; кредити овернайт, які надані іншим банкам, що не належать до ІК; іпотечні кредити, що надані фізичним особам у національній валюті та повністю забезпечені заставою нерухомого майна житлового призначення; іпотечні облігації, емітовані фінансовою установою, більше ніж 50 відсотків корпоративних прав якої належить державі та/або державним банкам

VI група активів	100	прострочені нараховані доходи за коштами на вимогу в інших банках; прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані органам державної влади та місцевого самоврядування; короткострокові вклади (депозити), що розміщені в інших банках, що не належать до ІК; довгострокові вклади (депозити), що розміщені в інших банках; прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за строковими вкладами (депозитами), що розміщені в інших банках; кредити овердрафт, кошти за операціями репо та інші короткострокові кредити, які надані іншим банкам, що не належать до ІК; довгострокові кредити, що надані іншим банкам; прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані іншим банкам; кредити, що надані суб'єктам господарювання; прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарювання; дебіторська заборгованість за операціями з банками та за операціями з клієнтами банків; транзитний рахунок за операціями, здійсненими платіжними картками через банкомат; прострочена заборгованість за кредитами, які надані органам державної влади та місцевого самоврядування; кредити, які надані фізичним особам; прострочена заборгованість та прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані фізичним особам; товарно-матеріальні цінності; основні засоби; інші активи банку

МБРР – Міжнародний банк реконструкції та розвитку
ЄБРР – Європейський банк реконструкції та розвитку
ІК – інвестиційний клас

ДОДАТОК Е

БЛАНК СЕРТИФІКАТА

(Додаток до Положення про порядок
здійснення банками України вкладних (депозитних)
операцій з юридичними і фізичними особами)

Корінець сертифіката N _____ на суму
_____ грн.,
(цифрами та словами)
виданий _____ ____ р.

Дата повернення вкладу (депозиту) _____ _____ р.

Кому (для фізичної особи) _____
(прізвище, ім'я, по батькові,
_____.
місце проживання, ідентифікаційний номер, інші реквізити)

Кому (для юридичної особи) _____
(найменування, юридична адреса,
_____
ідентифікаційний код, реквізити банку, у якому відкритий
_____.
поточний рахунок, та номер цього рахунку)

Сертифікат отримав. З умовами випуску, обігу та погашення ознайомлений _____.
(підпис вкладника або уповноваженої ним особи)

ДОДАТОК Є

Розрахунок фінансових показників, що використовуються для розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника - юридичної особи[5]

(таблиця 3 Додатку 7 [37])

Фінансовий показник	Характеристика	Формула розрахунку	Алгоритм розрахунку для великого або середнього підприєм.	Алгоритм розрахунку для малого підприємства
1. К1, МК1 - показники покриття боргу	Спроможність обслуговування боргу доходами від основного виду діяльності	Короткострокові та довгострокові зобов'язання _____ Чистий дохід від реалізованої продукції (зароблених страхових премій)	ф. 1 р. 1510 + р. 1515 + + р. 1600 + р. 1610 - - р. 1165 гр. 4 _____ ф. 2 р. 2000 + р. 2010 гр. 3	ф. 1-м р. 1595 + р. 1600 + + р. 1610 - р. 1165 гр. 4 _____ ф. 2-м (2-мс) р. 2000 гр. 3 або ф. 1-мс р. 1595 + р. 1600 - - р. 1165 гр. 4 _____ ф. 2-мс р. 2000 гр. 3
2. К2, МК2 - показники рентабельності активів	Ефективність використання активів підприємства	Чистий фінансовий результат/операційний результат _____ Валюта балансу (актив)	ф. 2 р. 2350 - р. 2355 гр. 3 _____ ф. 1 р. 1300 гр. 4	ф. 2-м (2-мс) р. 2000 - - р. 2050 гр. 3 _____ ф. 1-м (1-мс) р. 1300 гр. 4

3. К3 - показник покриття фінансових витрат за результатами операційної діяльності	Спроможність фінансування неопераційних витрат за результатами операційної діяльності	Операційний прибуток (збиток) _____ Фінансові витрати	ф. 2 р. 2190 - р. 2195 гр. 3 _____ ф. 2 р. 2250 - р. 2220 гр. 3	__
4. МК3 - показник покриття фінансових витрат за результатами операційної діяльності	Спроможність фінансування неопераційних витрат за результатами операційної діяльності	Прибуток (збиток) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) _____ Фінансові витрати	__	ф. 2-м р. 2000 - р. 2050 гр. 3 _____ ф. 2-м р. 2270 гр. 3 або ф. 2-мс р. 2000 - р. 2050 гр. 3 _____ ф. 2-мс р. 2165 гр. 3
5. К4, МК4 - показники капіталу	Частка капіталу в балансі підприємства	Власний капітал _____ Валюта балансу (актив)	ф. 1 р. 1495 гр. 4 _____ ф. 1 р. 1300 гр. 4	ф. 1-м (1-мс) р. 1495 гр. 4 _____ ф. 1-м (1-мс) р. 1300 гр. 4

6. К5, МК5 - показники маневреності робочого капіталу	Частка оборотних активів, непокритих поточними зобов'язаннями	Оборотні активи за вирахуванням поточних зобов'язань і забезпечень _____ Валюта балансу (актив)	ф. 1 р. 1195 - р. 1695 гр. 4 _____ ф. 1 р. 1300 гр. 4	ф. 1-м (1-мс) р. 1195 - - р. 1695 гр. 4 _____ ф. 1-м (1-мс) р. 1300 гр. 4
7. К6, МК6 - показники покриття капіталом боргу	Відношення власного капіталу до фінансової заборгованості підприємства	Власний капітал _____ Короткострокові та довгострокові зобов'язання	ф. 1 р. 1495 гр. 4 _____ ф. 1 р. 1510 + р. 1515 + + р. 1600 + р. 1610 - - р. 1165 гр. 4	ф. 1-м р. 1495 гр. 4 _____ ф. 1-м р. 1595 + р. 1600 + + р. 1610 - р. 1165 гр. 4 або ф. 1-мс р. 1495 гр. 4 _____ ф. 1-мс р. 1595 + р. 1600 - - р. 1165 гр. 4
8. К7, МК7 - показники швидкої ліквідності	Здатність підприємства оперативно покривати потреби в ліквідності	Дебіторська заборгованість за продукцію, гроші та їх еквіваленти _____ Поточні зобов'язання і забезпечення	ф. 1 р. 1125 + р. 1165 гр. 4 _____ ф. 1 р. 1695 гр. 4	ф. 1-м р. 1125 + р. 1165 гр. 4 _____ ф. 1-м р. 1695 гр. 4 або ф. 1-мс р. 1155 + р. 1165 гр. 4 _____ ф. 1-мс р. 1695 гр. 4

9. К8, МК8 - показники оборотності активів	Період повного обороту активів підприємства	Валюта балансу (актив) _____ Чистий дохід від реалізованої продукції (зароблених страхових премій)	ф. 1 р. 1300 гр. 4 _____ ф. 2 р. 2000 + р. 2010 гр. 3	ф. 1-м (1-мс) р. 1300 гр. 4 _____ ф. 2-м (2-мс) р. 2000 гр. 3
10. К9, МК9 - показники оборотності поточних активів	Період, необхідний для повного оновлення поточних активів	Поточні активи _____ Чистий дохід від реалізованої продукції (зароблених страхових премій)	ф. 1 р. 1195 гр. 4 · 365 _____ ф. 2 р. 2000 + р. 2010 гр. 3	ф. 1-м (1-мс) р. 1195 гр. 4 · 365 _____ ф. 2-м (2-мс) р. 2000 гр. 3
11. К10 - показник загальної ліквідності	Здатність покривати короткострокові зобов'язання за рахунок оборотних активів	Оборотні активи _____ Поточні зобов'язання і забезпечення	ф. 1 р. 1195 гр. 4 _____ ф. 1 р. 1695 гр. 4	__
12. МК10 - показник оборотності робочого капіталу	Період повного обороту робочого капіталу підприємства	Оборотні активи за вирахуванням поточних зобов'язань і забезпечень _____ Чистий дохід від реалізованої продукції	__	ф. 1-м (1-мс) р. 1195 - - р. 1695 гр. 4 _____ ф. 2-м (2-мс) р. 2000 гр. 3

13. К11 - показник здатності обслуговування боргу	Показник здатності обслуговування боргу	Операційний прибуток (збиток) за вирахуванням фінансових витрат та до відрахування амортизації _____ Короткострокові та довгострокові зобов'язання	ф. 2 р. 2190 - р. 2195 + + р. 2515 + р. 2220 - - р. 2250 гр. 3 _____ ф. 1 р. 1510 + р. 1515 + + р. 1600 + р. 1610 - - р. 1165 гр. 4	__
14. МК11 - показник покриття боргу операційним прибутком	Здатність обслуговування боргу за рахунок операційного прибутку	Прибуток (збиток) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) _____ Короткострокові та довгострокові зобов'язання	__	ф. 2-м р. 2000 - - р. 2050 гр. 3 _____ ф. 1-м р. 1595 + р. 1600 + + р. 1610 - р. 1165 гр. 4 або ф.2-мс р. 2000 - - р. 2050 гр. 3 _____ ф. 1-мс р. 1595 + + р. 1600 - р. 1165 гр. 4
15. К12 - показник достатності робочого капіталу	Оборотність запасів плюс оборотність дебіторської заборгованості мінус оборотність	Запаси _____ Собівартість реалізованої продукції + Дебіторська заборгованість	ф. 1 р. 1100 гр. 4 · 365 _____ ф. 2 р. 2050 гр. 3 + ф. 1 р. 1125 гр. 4 · 365 _____	__

	кредиторської заборгованості	_____ Чистий дохід від реалізованої продукції - Кредиторська заборгованість _____ Собівартість реалізованої продукції	ф. 2 р. 2000 + р. 2010 гр. 3 - ф. 1 р. 1615 гр. 4 · 365 _____ ф. 2 р. 2050 гр. 3	
16. МК12 - показник оборотності основних засобів	Період повного обороту основних засобів підприємства	Основні засоби _____ Чистий дохід від реалізованої продукції (зароблених страхових премій)	__	ф. 1-м (1-мс) р. 1010 гр. 4 _____ ф. 2-м (2-мс) р. 2000 гр. 3
17. К13 - показник оборотності дебіторської заборгованості	Ймовірна кількість днів реалізації продукції, необхідна для забезпечення розрахунків за кредиторською заборгованістю	Поточна дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги _____ Чистий дохід від реалізованої продукції	ф. 1 р. 1125 гр. 4 · 365 _____ ф. 2 р. 2000 + р. 2010 гр. 3	__

18. МК13 - показник чистого прибутку до оподаткування	Частка чистого прибутку до оподаткування в загальному обсязі реалізації продукції	Чистий прибуток (збиток) до оподаткування _____ Чистий дохід від реалізованої продукції	__	ф. 2-м р. 2000 + р. 2120 - - р. 2050 - р. 2180 + + р. 2240 - р. 2270 гр. 3 _____ ф. 2-м р. 2000 гр. 3 або ф. 2-мс р. 2000 + р. 2160 - - р. 2050 - р. 2165 гр. 3 _____ ф. 2-мс р. 2000 гр. 3
19. К14 - показник оборотності кредиторської заборгованості	Період повного обороту кредиторської заборгованості	Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги _____ Собівартість реалізованої продукції	ф. 1 р. 1615 гр. 4 · 365 _____ ф. 2 р. 2050 гр. 3	__
20. К15 - показник частки неопераційних елементів балансу	Частка активів, яка не має прямого відношення до операційної діяльності підприємства	Неопераційні активи _____ Валюта балансу (актив)	ф. 1 р. 1000+ р. 1030 + + р. 1040 + р. 1050 + + р. 1155 + р. 1160 гр. 4 _____ ф. 1 р. 1300 гр. 4	__

21. К16 - показник операційного прибутку до відрахування амортизації	Частка операційного прибутку до відрахування амортизації в загальному обсязі реалізації продукції	Операційний прибуток (збиток) до відрахування амортизації _____ Чистий дохід від реалізованої продукції	ф. 2 р. 2190 - р. 2195 + + р. 2515 гр. 3 _____ ф. 2 р. 2000 + р. 2010 гр. 3	__

[5] Ф. - форма, р. - рядок, гр. - графа.

ДОДАТОК Ж

Визначення класу боржника - юридичної особи для великого або середнього підприємства за інтегральним показником (таблиця 4 Додатку 7 [37])

№ з/п	Види економічної діяльності	Діапазони значень інтегрального показника за класами								
		клас 1	клас 2	клас 3	клас 4	клас 5	клас 6	клас 7	клас 8	клас 9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство: секція A	Більше ніж +4,65	Від +4,65 до +4,09	Від +4,09 до +3,52	Від +3,52 до +2,95	Від +2,95 до +2,39	Від +2,39 до +1,82	Від +182 до +1,26	Від +1,26 до +0,69	Менше ніж +0,69
2	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, переробна промисловість, будівництво: секції B, C, F	Більше ніж +4,31	Від +4,31 до +3,61	Від +3,61 до +2,91	Від +2,91 до +2,22	Від +2,22 до +1,52	Від +1,52 до +0,82	Від +0,82 до +0,12	Від +0,12 до -0,58	Менше ніж -0,58
3	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів: секція G	Більше ніж +4,25	Від +4,25 до +3,68	Від +3,68 до +3,11	Від +3,11 до +2,54	Від +2,54 до +1,97	Від +1,97 до +1,39	Від +1,39 до +0,82	Від +0,82 до +0,25	Менше ніж +0,25
4	Інші: секції D, E, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U	Більше ніж +4,48	Від +4,48 до +3,85	Від +3,85 до +3,21	Від +3,21 до +2,58	Від +2,58 до +1,95	Від +1,95 до +1,31	Від +1,31 до +0,68	Від +0,68 до +0,04	Менше ніж +0,04

ДОДАТОК 3

Визначення класу боржника - юридичної особи для малого підприємства за інтегральним показником (таблиця 5 Додатку 7 [37])

№ з/п	Види економічної діяльності	Діапазони значень інтегрального показника за класами								
		клас 1	клас 2	клас 3	клас 4	клас 5	клас 6	клас 7	клас 8	клас 9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство: секція A	Більше ніж +5,94	Від +5,94 до +5,05	Від +5,05 до +4,17	Від +4,17 до +3,29	Від +3,29 до +2,41	Від +2,41 до +1,52	Від +1,52 до +0,64	Від +0,64 до -0,24	Менше ніж -0,24
2	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, переробна промисловість, будівництво: секції B, C, F	Більше ніж +3,84	Від +3,84 до +3,36	Від +3,36 до +2,88	Від +2,88 до +2,40	Від +2,40 до +1,92	Від +1,92 до +1,44	Від +1,44 до +0,96	Від +0,96 до +0,48	Менше ніж +0,48
3	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів: секція G	Більше ніж +4,39	Від +4,39 до +3,83	Від +3,83 до +3,27	Від +3,27 до +2,71	Від +2,71 до +2,16	Від +2,16 до +1,60	Від +1,60 до +1,04	Від +1,04 до +0,49	Менше ніж +0,49
4	Інші: секції D, E, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U	Більше ніж +4,23	Від +4,23 до +3,71	Від +3,71 до +3,19	Від +3,19 до +2,67	Від +2,67 до +2,15	Від +2,15 до +1,63	Від +1,63 до +1,12	Від +1,12 до +0,60	Менше ніж +0,60

ДОДАТОК К

Прийнятне забезпечення та коефіцієнти ліквідності забезпечення (Додаток 6 [37])

Вид забезпечення/застави	Коефіцієнт ліквідності
Забезпечення	
Безумовні та безвідкличні гарантії/безвідкличні резервні акредитиви, що виконують функції фінансової гарантії: КМУ;урядів країн, що мають інвестиційний кредитний рейтинг згідно з міжнародною шкалою, підтверджений агентством (компанією) Standard&Poor's або аналогічний рейтинг інших провідних світових рейтингових агентств; банків та інших установ, що мають інвестиційний кредитний рейтинг згідно з міжнародною шкалою, підтверджений агентством (компанією) Standard&Poor's або аналогічний рейтинг інших провідних світових рейтингових агентств; міжнародних багатосторонніх банків (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація)	1,0
Грошове покриття, що розміщене в банку-кредиторі на строк, не менший, ніж строк користування активом, за умови забезпечення безперечного контролю та доступу банку-кредитора до цих коштів у разі невиконання боржником зобов'язань за кредитною операцією, що обумовлено договором, з урахуванням ризику перерахунку однієї валюти в іншу	1,0
Державні цінні папери за операціями репо, які ґрунтуються на двосторонньому договорі між банком та його контрагентом про купівлю державних цінних паперів із одночасним зобов'язанням контрагента викупити державні цінні папери за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату	Дорівнює коригуючому коефіцієнту, встановленому НБУ для операцій рефінансування на дату врахування вартості забезпечення

Застава	
Цінні папери, емітовані центральними органами виконавчої влади України або гарантовані Кабінетом Міністрів України	Дорівнює коригуючому коефіцієнту, встановленому НБУ для операцій рефінансування на дату врахування вартості забезпечення
Цінні папери, емітовані Національним банком України	1,0
Цінні папери емітентів, які мають інвестиційний кредитний рейтинг згідно з міжнародною шкалою, підтверджений агентством (компанією) Standard&Poor's або аналогічний рейтинг інших провідних світових рейтингових агентств (компаній), визначених цим Положенням	Визначається внутрішнім положенням банку-кредитора, але не більше 1,0
Облігації міжнародних фінансових організацій, які на умовах, визначених своїм установчим актом, та/або відповідно до міжнародного договору України здійснюють емісію облігацій на території України	1,0
Майнові права на грошові кошти, розміщені на вкладному (депозитному) рахунку в банку, який має інвестиційний кредитний рейтинг, за умови, що строк розміщення коштів не менший, ніж строк користування активом	1,0
Іменні ощадні (депозитні) сертифікати, що випущені банком-кредитором, або майнові права на грошові кошти боржника чи майнового поручителя, що розміщені на вкладному (депозитному) рахунку в банку-кредиторі на строк, не менший, ніж строк користування активом, за умови безперечного контролю та доступу банку-кредитора до цих коштів у разі невиконання боржником зобов'язань за кредитною операцією, що обумовлено договором	1,0

Банківські метали, що перебувають на зберіганні в банку-кредиторі, чи майнові права на банківські метали, які розміщені на вкладному (депозитному) рахунку в банку-кредиторі на строк, не менший, ніж строк користування активом, за умови безперешкодного доступу банку-кредитора до зазначеного предмета застави в разі невиконання боржником зобов'язань за кредитною операцією, що обумовлено договором	Визначається внутрішнім положенням банку-кредитора, але не більше 1,0
Нерухоме майно, що належить до житлового фонду (квартири)	0,75
Легкові автомобілі	0,75
Нерухоме майно, що не належить до житлового фонду (крім земельних ділянок)	0,6
Земельні ділянки, оформлені на правах власності, на яких розташоване нерухоме майно, що не належить до житлового фонду, і площа яких безпосередньо використовується в функціонуванні об'єкта	0,6
Іпотечні облігації, емітовані фінансовою установою, більше ніж 50 відсотків корпоративних прав якої належить державі та/або державним банкам, якість іпотечного покриття за якими відповідає вимогам законодавства України	0,6
Нерухоме майно, що належить до житлового фонду (будинки)	0,55
Земельні ділянки, оформлені на правах власності, на яких розташоване нерухоме майно, що належить до житлового фонду (будинки), і площа яких безпосередньо використовується в функціонуванні об'єкта	0,55
Транспортні засоби (крім легкових автомобілів)	0,5
Об'єкти у формі цілісного майнового комплексу	0,5
Устаткування	0,5
Товари, прийняті на зберігання за подвійним складським свідоцтвом (протягом строку зберігання	0,4

товару на підставі застави цього свідоцтва)	
Цінні папери (крім цінних паперів інститутів спільного інвестування), емітовані резидентами, які внесені до першого рівня лістингу та перебувають у ньому не менше трьох місяців поспіль до дати розрахунку розміру кредитного ризику за активом	0,4
Цінні папери, емітовані органами місцевого самоврядування	0,4
Товари в обороті або в переробці	0,4
Біологічні активи	0,4
Земельні ділянки (крім земельних ділянок, за якими їх купівля, продаж та зміна цільового призначення (використання) обмежені на законодавчому рівні) без земельних поліпшень, оформлених на правах власності	0,35

ДОДАТОК Л

ПРИБУТКОВО-ВИДАТКОВИЙ
касовий ордер № _____
(необхідне підкреслити)

_____
(дата здійснення касової операції)

_____
[найменування банку (філії, відділення)]

азва валюти	Дебет / Кредит	№ рахунку	Сума	Еквівалент у гривнях
Загальна сума (цифрами)				

Отримувач/платник _____
(зазначати потрібне)

Загальна сума _____
(словами)

Зміст операції _____
_____
_____

Кількість інкасаторських сумок* _____
Пред'явлений документ _____
№ _____
(посвідчення, перепустка)

Підпис платника/отримувача _____
Підписи банку _____
*Зазначається в разі видачі інкасаторам інкасаторських сумок з готівкою для їх перевезення.

ДОДАТОК Л

ЗАЯВА
на переказ готівки № _____

Дата здійснення касової операції _____
Дата валютування _____

азва валюти	Д ебет	№ рахунку	С ума	Еквівалент у гривнях
	К редит			
Загальна сума (цифрами)				

Платник_____
Код платника* _____
Банк платника** _____
Отримувач _____
Код отримувача** _____
Банк отримувача _____
Код банку отримувача** _____
Загальна сума _____
(словами)
Призначення платежу _____
Пред'явлений документ* _____
(паспорт або документ, що його замінює)
серія _____ № _____, виданий _____
(номер документа), (найменування установи, яка видала документ)
_____
(дата видачі документа)
_____
(дата народження) (місце проживання особи)
Додаткові реквізити _____

Підпис платника _____

Підписи банку _____

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. БАНКИ: ПРИЗНАЧЕННЯ, ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ, ВИДИ, СТРУКТУРА 5

1.1. Суть, призначення, принципи та функції банків 5

1.2. Місце НБУ та банків в структурі банківської системи України 20

1.3. Види відокремлених підрозділів банку та банківських об'єднань 32

Питання для самоконтролю, рекомендована література 50

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ, РЕЄСТРАЦІЇ, РЕОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЇ БАНКІВ 52

2.1. Організаційно-функціональна структура та органи управління банку 52

2.2. Порядок реєстрації та ліцензування банків 65

2.3. Порядок реорганізації та ліквідації банківських установ 73

Питання для самоконтролю, рекомендована література 84

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ. БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ, ПОСЛУГИ, ПРОДУКТИ 85

3.1. Основи організації банківської та операційної діяльності 85

3.2.Банківські операції: суть, види та типи 95

3.3. Банківські послуги та продукти: суть, призначення, 105

класифікація

Питання для самоконтролю, рекомендована література 118

РОЗДІЛ 4. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ 119

4.1. Суть ресурсів, ресурсного потенціалу та ресурсної бази банку. Капітал банку 119

4.2. Залучений капітал та депозитні операції банку 136

4.3. Джерела позикового капіталу та операції з його формування 151

Питання для самоконтролю, рекомендована література 174

176

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

5.1. Класифікація безготівкових розрахунків та рахунків, що їх обслуговують 176

5.2.Види банківських документів та правила їх документообігу 191

5.3. Види розрахункових документів та механізм їх застосування 201

5.4. Особливості організації міжнародних безготівкових розрахунків 222

5.5. Операції банків з платіжними картками 248

Питання для самоконтролю, рекомендована література 257

259

РОЗДІЛ 6. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ КРЕДИТНОГО ХАРАКТЕРУ

6.1. Класифікація видів кредитів, кредитних операцій і послуг кредитного характеру банку 259

6.2. Організація кредитного процесу 272

6.3. Види та специфіка проведення кредитних операцій в поточну діяльність 283

6.3.1. Короткострокові разові кредити 286
6.3.2. Кредитна лінія та овердрафт 293
6.3.3. Врахування векселів 308
6.3.4. Факторингові операції 322
Питання для самоконтролю, рекомендована література 335
РОЗДІЛ 7. ІНВЕСТИЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ 337
7.1. Суть банківських інвестицій та інвестиційної діяльності банків 337
7.2. Пряме фінансування інвестиційних проектів (довгострокове кредитування) 343
7.3.Фінансовий лізинг 358
7.4. Види професійної діяльності банків на фондовому ринку. Операції банків з інвестиційними цінними паперами 372
Питання для самоконтролю, рекомендована література 385
РОЗДІЛ 8. КАСОВІ ТА ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ 387
8.1. Суть касових операцій банку. Організація готівкових грошових розрахунків 387
8.2. Операції банків з валютними цінностями та іноземною валютою 402
Питання для самоконтролю, рекомендована література 416
СПИСОК ДЖЕРЕЛ 418
ДОДАТКИ 432

Навчальний посібник

Демчук Наталія Іванівна
Довгаль Олена Валеріївна
Владика Юлія Павлівна

Українською мовою

Банківські операції

Відповідальний
за випуск – д.е.н., професор Демчук Н.І.

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. ____
Тираж 300 пр. Зам. № ____

Видавництво «Пороги», 49000, м. Дніпро,
пр. Дмитра Яворницького, 60.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №7 від 21.02.2000 р.

ISBN